

ION AGRIGOROAIEI

N. IORGA ȘI CONSOLIDAREA ROMÂNIEI ÎNTREGITE *

Savantul patriot Nicolae Iorga a avut, vreme îndelungată, un rol activ în viața politică a țării, militantismul său izvorînd din înalta misiune socială și morală pe care considera că o are de îndeplinit. A depus o muncă uriașă, multilaterală (publică, științifică, culturală etc.) pentru realizarea idealului național, a acționat în direcția elaborării reformelor democratice, s-a ridicat cu hotărîre împotriva organizațiilor de dreapta și prohitleriste, a combătut vehement acțiunile agresive ale statelor fasciste. Pentru ilustrul om de cultură, a participa la marile probleme ale epocii, a lua atitudine activă față de ele era o îndatorire civică elementară.

N. Iorga a criticat multe din tarele societății în care a trăit, a manifestat grijă pentru cei mulți, a luptat pentru îmbunătățirea situației țărănimii. Critica — de multe ori necruțătoare — se circumscrie în concepția sa referitoare la rolul determinant al factorului moral în transformarea societății. Nu elementele materiale, scria N. Iorga, „sînt acelea prin care, în rîndul întîii (s.n.—I.A.), societatea e mînată înainte și prefăcută, ci cele de ordine morală...”¹. Poziția lui N. Iorga — s-a precizat — e mai lesne de definit *per a contrario*. „De fapt, Iorga nu a arătat niciodată cum s-ar fi înfățișat acea societate regenerată, pe care o dorea cu atîta pasiune și o aștepta cu atîta încredere. O putem doar caracteriza prin negație: fără o proprietate storcînd venituri imense din sudoarea țaranului, fără trusturi, monopoluri și invazia capitalului străin, fără politicieni veroși etc., etc., sau prin valori morale: oameni cinstiți, harnici, devotați binelui public etc., etc. Lipsesc, însă, elementele unei definiții pozitive, de raporturi sociale și politice”². N. Iorga era un nemulțumit al orînduirii în care trăia; el dorea o clasă dominantă mai generoasă, mai înțelegătoare față de nevoile oamenilor, o societate mai dreaptă, bazată pe solidaritatea tuturor claselor³.

* Comunicare prezentată în cadrul simpozionului *N. Iorga în spațiul istoriei și al culturii*, organizat în ziua de 26 octombrie 1990 de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” și Facultatea de Istorie, cu prilejul ediției a VI-a a „Zilelor academice ieșene” (Iași, 25–28 octombrie 1990).

¹ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 321.

² M. Berza, *Studiu introductiv* la vol. N. Iorga, *Pagini alese*, vol. I, București, 1965, p. XVIII.

³ *Ibidem*, p. XVI–XVII; Andrei Pippidi, *M. Berza 1907–1978. Studiu introductiv* la vol. M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, Editura Eminescu, București, 1985, *passim*.

Această poziție generală (numai schițată aici), în care factorul moral-cultural juca rolul principal, nu l-a împiedicat și nici nu putea să-l împiedice, pe istoricul și omul politic, să se pronunțe, la sfârșitul primului război mondial, pentru realizarea reformelor democratice, a celei agrare în special. Precizarea se impune deoarece, uneori, s-a afirmat că N. Iorga a privit cu reticență reforme de importanță vitală pentru evoluția României. Nici ca istoric, nici ca militant neobosit pentru realizarea unității naționale, nici ca șef al unui partid politic (toate partidele politice s-au pronunțat imediat după război pentru reforme democratice, cu deosebiri în ce privește măsura lor), N. Iorga nu putea adopta o asemenea poziție. El nu excludea reformele, ci le dorea împlinite strins cu o educație corespunzătoare a poporului pe baze tradiționaliste⁴. Așa cum foarte bine s-a observat, la N. Iorga măsurile de înnoire sînt văzute ca o legare de tradiție. Acțiunea de punere în valoare a tradițiilor a avut, fără îndoială, numeroase părți pozitive, dar ea poate duce, *uneori*, la utopie retrospectivă, împiedicînd concentrarea eforturilor în vederea soluțiilor reale, legate de viitor și nu de trecut⁵.

Numai că cei care apreciază că N. Iorga a privit cu „reticență” reformele sau chiar că i-a fost „teamă de reforme” pierd din vedere cîteva chestiuni foarte importante. În primul rînd, în problema reformei agrare, ca și în alte probleme, nu exista pentru el un trecut *imediat pozitiv*. Acest trecut imediat era reprezentat de „stricătorii pămîntului”, de „risipitorii gospodăriilor”, de „ciocoimea obraznică și proastă”, de „hîzii politicieni” etc., pe care i-a atacat atît de vehement în cunoscutul pamflet politic *Dumnezeu să-i ierte!*, publicat în „Neamul românesc” din 8 martie 1907, *imediat* după declanșarea reprimării răsculaților; toți acești „netrebnici și făcători de rele” trebuiau grabnic în-lăturați.

Nu s-a observat, apoi, că în vîltoarea vieții politice, în acțiunile sale, N. Iorga și-a depășit, de multe ori, propriile teze teoretice, după cum multe din aprecierile sale, din componentele concepției sale social-politice au fost, vor fi formulate în alte condiții politice concrete. Este aici o anumită contradicție, între atitudinea manifestată în perioada războiului, în anii imediat următori și poziția, *adoptată mai tîrziu*, cînd N. Iorga și partidul său se găseau în altă situație, în viața politică a țării. Se impune, deci, a preciza activitatea sa hotărîtă, lipsită de teamă și reticență, pentru reforma agrară (atestată de poziția adoptată în perioada legiferării ei) și a nu absolutiza *aprecierile sale ulterioare*, ce vizau numai anumite consecințe ale reformei, unele aprecieri juste, altele deformate, fie de optica de partid și a momentului politic respectiv, fie de concepția sa generală referitoare la transformarea societății.

Pentru cel care desăvîrșirea unității naționale a constituit, în preajma și în timpul războiului, elementul dominant al activității științifice și publice, în jurul căruia s-au ordonat celelalte preocupări, consolidarea acestei opere devine, la sfârșitul anului 1918, problema fundamen-

⁴ N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, f.a., p. 40.

⁵ M. Berza, *Studiu introductiv...*, p. XVII.

tală ce trebuia rezolvată prin însănătoșirea vieții economice și crearea economiei unitare, realizarea unor reforme democratice, o politică externă de garantare a suveranității și independenței naționale etc. Este semnificativ și faptul că în *Istoria românilor*, volumul X, Cartea a III-a este intitulată *Lupta pentru consolidarea statului României Unite*.

În anii participării României la primul război mondial, N. Iorga nu a pierdut nici un moment speranța unirii într-un singur stat a teritoriilor românești. A desfășurat o activitate neobosită în cadrul „Ligii pentru unitatea națională a tuturor românilor”, în presă, în parlament etc., găsind în clipe grele, tăria pentru a îmbărbăta opinia publică românească, ostirea. Și atunci când dușmanul cotropise aproximativ 2/3 din teritoriul țării, el afirma: „Luptăm înainte cât se poate, unde se poate; luptăm pentru dreptul nostru, pentru viitorul nostru, pentru frații noștri, pentru copiii și urmașii noștri, dar înainte de toate pentru onoarea noastră”⁶. La sfârșitul anului 1916, N. Iorga a rostit în Parlament, la Iași, cuvinte emoționante, pline de înalt patriotism, și de o mare forță mobilizatoare⁷. Referindu-se mai târziu la acest moment, Iorga arăta că „a îmbrăcat în acele cuvinte toată ura contra încălcărilor pământului, tot disprețul față de forța brută..., toată încrederea sprijinită pe îndelungata cercetare a unui trecut de atâtea secole, că, totuși, dreptatea elementară a cauzei noastre nu va putea fi zdrobită”. La redeschiderea cursului de istorie universală la Universitatea din București (la 11 ianuarie 1919), profesorul ținea să amintească auditoriului său: „Dar la mine, în Bucureștii liberi de odinioară, în Iașul rezistenței înverșunate, n-ați putut auzi decât asigurarea că nu pot birui, prin orice tehnică ar fi servite și cu orice organizație ar lucra, atentatele contra dreptului la viață și la dezvoltare liberă a popoarelor”⁸.

În ședința din 9 iunie 1917 a Adunării Deputaților, în cadrul debaterilor ce au avut loc în problema modificării Constituției, N. Iorga a rostit un discurs a cărui formă, de o rară frumusețe, îmbrăca idei profunde, de o mare valoare. Era subliniată necesitatea reformelor izvorâte din condițiile interne, necesitatea de a rupe cu acel trecut care se opune dezvoltării societății românești. „Nu e bine — se adresa el deputaților — să lăsăm a se crede că am fost o națiune, de la un capăt la altul al existenței sale istorice, plină de nedreptate, de apăsare, de lipsă de frăție; o națiune întunecată, fără virtuți sufletești, care, de câte ori fulgeră la răsărit sau la apus, cădem în genunchi și întindem mâini rugătoare către aceste fulgere. Nu: fulgerele furtunilor, dacă le-am avut, le-am avut din elementele înseși care s-au frământat din viața noastră, dacă o furtună s-a lăsat, apele sale rodnice erau adunate din însuși adâncul pătruns de ploi și acoperit de zăpezi ale acestui pământ [...]. Cred că nu este unul singur care să aibă curajul de a spune aici, înaintea tuturor, după dezastrul de pe urma căruia suferim [...], să spună că are intenția de a păstra, și în cel mai mic element al său, un trecut care adeseori dezonoarează dezvoltarea istorică a acestui neam

⁶ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 253.

⁷ Idem. *Pentru întregirea neamului. Cuvântări din război, 1915—1917*, București, 1925, p. 230 și urm.

⁸ „Neamul românesc”, 13 ianuarie 1919.

pe acest pământ“. Elaborarea reformelor era privită în strinsă legătură cu rezistența de pe front, cu noua și hotărîtoarea fază în care intrase lupta de eliberare națională. „Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutoare pentru dînsa : chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare [...]. Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpîni în orice colț al pămîntului pe care l-a locuit“. Modificarea Constituției, „ce facem noi — răsunau ca un îndemn cuvintele sale străbătute de un cald patriotism și dragoste pentru popor — e numai fapta iubită de a strînge briul ostașului român, de a-l înbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe“. Marele istoric insistă în mod deosebit asupra pregătirii și consolidării actului național prin introducerea reformelor în Constituție. Astfel, „România se pune la nivelul cerințelor neapărate ce se pregătesc în inimile fraților noștri (transilvăneni — n. ns. I.A.) și încearcă a se face vrednică, nu numai de cucerirea Ardealului de la dușman, dar și de păstrarea Ardealului față de conștiința populară, mîndră, curată și vitează a acestor frați“.

Dezbaterile din primăvara și vara anului 1917 și modificarea Constituției, în Parlamentul de la Iași, scot în evidență faptul că, în strinsă legătură cu rezistența în fața dușmanului și cu lupta pentru realizarea idealului național, cercurile conducătoare (cu puține excepții) au înțeles necesitatea adoptării reformelor agrare și electorale. Chiar dacă prin modificarea Constituției au fost introduse numai principiile pe baza cărora urmau a fi întocmite legi detaliate, acest act și-a avut importanța sa în cadrul acțiunii de elaborare a reformelor, oferind cadrul juridic pentru adoptarea lor în 1918—1921.

În noiembrie-decembrie 1918, în contextul desăvîrșirii unității naționale, au fost elaborate : decretul-lege referitor la votul universal, cele două decrete-legi de expropriere, care precizau și lărgeau prevederile introduse, în 1917, în Constituție și decretul-lege privind recunoașterea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate. Se prevedea, între altele, votul obștesc, obligator egal, direct și secret pentru toți cetățenii majori și, respectiv, exproprierea în întregime a pămînturilor cultivabile ale statului și instituțiilor, ale absenteiștilor ș.a., precum și exproprierea a 2 milioane de ha din proprietățile cultivabile ale particularilor care depășeau 100 ha.

În condiții asupra cărora nu ne oprim aici, rezultatul primelor alegeri desfășurate pe baza votului universal a însemnat, într-un anumit sens, un succes al democrației. Guvernul generalului Arthur Văitoianu (guvern-paravan al liberalilor) nu a reușit — și faptul este rar în istoria noastră parlamentară — să asigure victoria partidului respectiv, în acest caz a Partidului Național Liberal. S-a format, la 5 decembrie 1919, un guvern al Blocului Parlamentar, bloc care reunea : Partidul Național Român, Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat (N. Iorga), gruparea lui I. Nistor și gruparea lui Hallipa și Inculeț. Așa cum s-a observat în literatura de specialitate, în cadrul acestor partide predominau elementele legate de interesele burghezici mici

și mijlocii, ale intelectualității democratice. Semnificativă, din acest punct de vedere, este și alegerea președinților celor două Camere, primele adunări ale României întregite și, totodată, primele alese pe baza votului universal: președinte al Senatului a fost ales prof. Paul Bujor, țărănist cu pronunțată orientare de stînga, iar președinte al Adunării Deputaților — Nicolae Iorga (în locul lui Vaida-Voevod, numit prim-ministru).

În perioada imediat următoare Marii Uniri, adoptarea reformelor a constituit — pe plan politic — preocuparea de căpetenie a lui N. Iorga. Cu prilejul alegerii ca președinte al Adunării Deputaților, el declara, în ședința din 9 decembrie 1919: „Țara cere neîntîrziat satisfacerea unor nevoi pe care, cu o admirabilă resemnare care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale“.

Partidele politice au înțeles necesitatea introducerii în programul lor a reformelor democratice și de a lărgi, în măsură diferită, promisiunile făcute în preajma și în timpul războiului. La sfîrșitul anului 1918 și începutul anului 1919, programul Partidului Naționalist-Democrat prevedea reducerea mării proprietăți, dar în ansamblu el era în urma programului Partidului Țărănesc⁹. În perioada imediat următoare — așa cum arătăm în continuare — se produce o deplasare a lui N. Iorga, ajungînd a se situa, cu excepția unor chestiuni de formulare, pe aceeași poziție cu Partidul Țărănesc în ce privește conținutul reformei agrare.

Printre măsurile adoptate de guvernul Blocului Parlamentar (1919—1920), care au stîrnit protestul vehement al opoziției, a fost și proiectul de lege agrară, prezentat de ministrul agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache. La 6 martie 1920, proiectul a trecut prin Consiliul de Miniștri, iar la 12 martie a fost depus în corpurile legiuitoare, din inițiativă parlamentară, după ce regele (sfătuit de unele elemente ale opoziției) refuzase să-și dea acordul și să-i primească în audiență pe miniștrii I. Mihalache și dr. N. Lupu. Proiectul era semnat de 177 de senatori și deputați din partidele ce formau Blocul Parlamentar, inclusiv partidul condus de N. Iorga. Acest proiect de lege fusese întocmit în decurs de cîteva săptămîni, la minister, de o comisie de specialiști în agronomie, iar I. Mihalache și Gr. Iunian, la insistențele lui N. Iorga, s-au grăbit să-i dea forma definitivă.

Proiectul de lege agrară din 12 martie 1920, cu cele mai largi prevederi față de celelalte proiecte discutate sau adoptate în acea perioadă, conținea exproprierea pămîntului cultivabil al tuturor proprietăților particulare, „în toată întinderea ce trece peste 100 ha“ (cu unele excepții ce admiteau proprietăți de 250—500 ha pentru fermele „cu investiții importante“), exproprierea pe proprietar și nu pe proprietăți, exproprierea totală a proprietăților (nu numai a terenului cultivabil) de mîină moartă, ale absentiştilor, persoanelor publice și private, a

⁹ D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei Române, București, 1975, p. 66.

moșiilor arendate neîntrerupt în ultimii 10 ani etc. Se preciza că improprietărirea trebuia terminată, în linii generale, în cinci ani și că trebuiau completate și consolidate gospodăriile țărănești de minimum 3—5 ha¹⁰.

A doua zi după depunerea în parlament a acestui proiect de lege, guvernul Blocului Parlamentar a fost nevoit să demisioneze (13 martie 1920), locul său fiind luat de un guvern condus de generalul Al. Averescu. Trecute în opoziție, partidele Blocului Parlamentar s-au organizat, cu unele mici deosebiri, într-o alianță politică, Federația Democrației Național-Sociale, în frunte cu N. Iorga. În camerele legiuitoare în urma unor noi alegeri, reprezentanții partidelor din Federație au constituit „opoziția federalistă”. Activitatea acestei opoziții era coordonată de un comitet din care făceau parte N. Iorga, Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, M. Mihalache, N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, V. Madgearu, Pan. Hallipa ș.a.¹¹.

În cadrul guvernului Al. Averescu din 1920—1921 și a grupării Partidului Poporului din parlament, s-au manifestat unele poziții deosebite în ce privește proporțiile reformei, conținutul legislației de reformă agrară. În dezbaterile din Cameră pe marginea *Proiectului de lege pentru reforma agrară din Muntenia, Moldova și Dobrogea*, N. Iorga aprecia, în ședința din 6 iunie 1921, că guvernul aduce trei concepții în ce privește chestia rurală: 1. Concepția primului ministru, care a promis pământ soldaților și dorește ca o mare parte din țărani să primească pământ; 2. Concepția reacționară a lui C. Argetoianu, care se exprimase cu dispreț la adresa țăranimii, votase împotriva modificării Constituției în 1917 și manifesta o „filosofie de feudal”; 3. Concepția ministrului C. Garoflid (situată între primele două), de a se improprietări numai o parte a țăranimii, cei considerați „apți”, ceilalți trebuind să devină salariați agricoli. N. Iorga combătea „clasica concepție conservatoare” a lui C. Garoflid, încercarea acestuia de a menține, prin unele cedări, marea proprietate în favoarea „boierimii de astăzi”, ridicată prin abuzuri: „Cînd e să se întîmple o prefacere, acei care sînt interesați ca această prefacere să nu se întîmple, în loc să se prezinte ca adversari meniți a fi zdrobiți ai acestei prefaceri, se prefac în prietenii acestei transformări, pentru a-i falsifica spiritul, aflînd prin competența lor specială, o formă tehnică așa de dibaci pregătită, încît trebuie o coaliție de specialiști ca să răzbată prin aparența la scopul real ce se urmărește”. (N. Iorga avea în vedere și ideile lui C. Garoflid din memoriul marilor agricultori, prezentat regelui la începutul lui martie 1920, cu puțin timp înaintea căderii guvernului Vaida-Voevod, în care își exprimase poziția favorabilă mării proprietăți).

¹⁰ Vezi: broșura *Proiectul legii de improprietărirea țăranilor, întocmit de țăranul I. Mihalache, fost ministru al agriculturii*, București, 1920; Pamfil Seicaru, *Istoria Partidului Național, Țărănist și Național-Țărănist*, vol. II, Madrid, 1963, p. 58; Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativă parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București”, Istorie, nr. 2, 1969, p. 87—97.

¹¹ Arhivele Statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

Față de proiectul de reformă agrară adus de guvern în 1921 s-a manifestat, practic, numai o opoziție de stînga, ce dorea o reformă mai largă. De pe această poziție, „opoziția unită” a readus în discuție și a cerut adoptarea proiectului I. Mihalache. Intervențiile deputaților și senatorilor „opoziției unite” au fost deosebit de energice, iar guvernul, și majoritatea parlamentară au utilizat diferite mijloace, unele chiar dure, pentru a-i intimida: chemarea la ordine, excluderea de la dezbateri, nepublicarea la timp a unor dezbateri parlamentare etc. Astfel, în ședința Camerei din 19 iulie 1920, N. Iorga citea o declarație de protest împotriva atitudinii „cu totul inadmisibile” pe care o are președintele Camerei față de opoziție, „tratînd cu chemări la ordine” orice manifestare care ar atinge „liniștea adunării”.

La discuția proiectului de lege pentru reforma agrară din 1921, senatori și deputați ai „opoziției unite” au venit cu amendamente în vederea realizării unei reforme mai largi. Astfel, N. Iorga l-a susținut pe I. Mihalache, care a cerut, din nou, exproprierea totală a proprietăților de mîna moartă, a persoanelor publice sau private, a moșiilor arendate în ultimii 10 ani, a proprietăților absenteiștilor etc. „Opoziția unită” a propus un amendament pentru exproprierea întregului pămînt cultivabil al proprietăților particulare ce trec peste 100 ha, cu excepția fermelor model. Ca și în alte cazuri, amendamentele au fost respinse, în cadrul unor dezbateri foarte aprinse.

În aceste condiții, „opoziția unită” și-a intensificat activitatea propagandistică, insistînd asupra atitudinii adoptate față de legiferarea reformei. Astfel., la 11 aprilie 1921, șeful postului de jandarmi din Căinești, Muscel, înainta Ministerului de Interne copia Manifestului Comitetului „opoziției unite”, răspîndit în rîndul populației. Manifestul, semnat de N. Iorga, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, dr. N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, Virgil Madgearu, Pan. Halippa ș.a., protesta împotriva guvernului Averescu care, o vreme, a amînat reformele și, apoi, a adus o lege „ce caută să lase cît mai mult pămînt proprietarilor”, stabilind și un preț prea mare. Se protesta împotriva excluderii, de la lucrările Camerei, a unor deputați din opoziție¹².

În mod deosebit, în dezbaterile parlamentare (vezi de ex., ședințele Camerei din 29 iunie și 7 iulie 1921), N. Iorga s-a referit la problema subsolului, plecînd de la situația creată în 1917, cînd fuseseră exceptate de la expropriere 12.000 ha terenuri petrolifere — una din condițiile puse de conservatori pentru a accepta reformele și a vota modificarea Constituției. S-a ajuns în 1917, aprecia acum N. Iorga, la un „text insuficient”, după ce, în comisia creată pentru pregătirea proiectului de lege, s-au întîmpinat rezistențe serioase din partea unor conservatori¹³. În 1917, preciza N. Iorga, situația concretă ceruse acest compromis, dar între timp tabloul politic s-a schimbat; cu toate acestea, guvernul, ministrul Garoflid au prevăzut în proiectul de lege pentru reforma agrară două regimuri pentru subsol, o parte trecînd în proprietatea statului,

¹² Ibidem.

¹³ Vezi și N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1972, p. 505—506.

B.C.U. „M. E. A. N. E. S. U. I. A. ȘI
I. S. T. O. R. I. E.

o parte rămânând proprietarilor. Împreună cu Paul Bujor (în Senat), Virgil Madgearu ș.a. (în Adunarea Deputaților), N. Iorga a cerut cu hotărâre ca întregul subsol să treacă în proprietatea statului : „Să știți că este contra interesului economic al țării acesteia ca subsolul acestei țări să rămână în mina proprietarilor și este pentru interesul economic al acestei țări ca el să treacă în stăpânirea statului“. S-ar evita, astfel, subordonarea extracției de petrol de către capitalul străin, cu consecințe negative asupra dezvoltării economiei naționale : „Dar la noi, a lăsa în seama proprietarilor subsolul, aceasta înseamnă a-l trece, miine, în condițiuni dezaastroase pentru țară în mâinile străinilor, care așteaptă numai momentul lor ca să profite de aceasta“.

Și cu alt prilej, N. Iorga a cerut o politică de valorificare superioară, deoarece „ne arătăm numai bogățiile și nu avem un program pentru exploatarea acestor bogății“ ; el recomanda o atenție deosebită față de capitalurile străine, deoarece ele „vin cu acei care le-au adunat, și acei care le-au adunat au pretenții, și într-o bună dimineată o să fim tratați ca burii din Transvaal“¹⁴. În ceea ce privește direcțiile viitoare de dezvoltare economică, N. Iorga se pronunța pentru crearea unei agriculturi moderne pe alte baze decât pînă atunci. „Marea agricultură, de pildă — preciza el în 1921 — nu înseamnă stăpînirea de către un singur individ a unei mari întinderi de pămînt pe care o cultivă cu mijloace primitive marca proprietate, ci însemna sistemul, *totalitatea mijloacelor prin care se poate căpăta o producție modernă*“¹⁵. În debaterile din Cameră, în ședința din 1 iulie 1920, N. Iorga s-a pronunțat, în termeni generali, pentru o socializare a pămîntului, care să rezolve echitabil repartitia produselor : „Noi înțelegem socializarea în acel sens ca munca îndeplinită asupra pămîntului să fie munca solidară a unei întregi societăți, pentru ca ceea ce rezultă din această muncă să fie împărțit potrivit cu dreptatea“. O asemenea soluție ce izvoră din concepția sa de „solidaritate națională“ era, în multe privințe, utopică ; reținem, însă, grija deosebită pentru muncitorii ogoarelor, pentru o organizare mai democratică a muncii și a repartiției produselor sale.

Problema prețului de expropriere a stîrnit, în Adunarea Deputaților ca și în Senat, debateri extrem de aprinse. „Opoziția unită“, la care s-au raliat în acest caz și liberalii, a combătut încercările reprezentanților marilor proprietari de a obține un preț cît mai mare. În fața acestei rezistențe, C. Garoflid a venit cu un amendament prin care se prevedea ca o parte din preț să fie suportat de stat, prin înființarea unei suprataxe adăugate la scara de impunere a averilor și îmbogățirilor de război. Pe drept cuvînt, N. Iorga se întreba : „Ce garanții există că *acel impozit pe îmbogățirile de război va merge în scopul prevăzut ?* Și, apoi, acești bani ar putea să meargă la alte nevoi urgente ale țării și nu la marii proprietari“¹⁶.

¹⁴ Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 352.

¹⁵ N. Iorga, *Schimbarea de direcție și caracter a comerțului în secolul al XIX-lea, 1921* (apud Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 351).

¹⁶ Vezi și Ion Agrigoroaiei, *Proiectul de lege pentru reforma agrară din 1921 în dezbaterile parlamentului*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași“, t. XXVIII, 1982, p. 67—68.

În ședința Adunării Deputaților, din seara zilei de 7 iulie 1921, într-o atmosferă „încărcată”, dezbaterile prelungindu-se după miezul nopții, s-a trecut la votarea *Legii pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, și Dobrogea*; din 295 votanți, 217 au votat pentru și 78 contra. Cu mici excepții, au votat contra deputații „oposiției unite” și deputații socialiști, care au cerut lărgirea conținutului democratic al reformei agrare. Dezbaterile și confruntările din parlament pe marginea proiectului de lege — plasate în epocă, în condițiile profundelor schimburi și frământări prin care trecea societatea românească — își au semnificația lor, deosebită. Opoziția a constituit un permanent factor de presiune și chiar dacă rezultatele nu au fost și nu puteau fi spectaculoase, atunci când guvernul dispunea de o mare majoritate în parlament (în unele chestiuni, guvernul a fost nevoit totuși să cedeze), s-au stăvilit unele tendințe de a reduce suprafața expropriată, de a mări prețul pământului expropriat etc. S-a manifestat în parlament un puternic curent democratic care a insistat — de pe poziții nu întotdeauna identice¹⁷ — în direcția adoptării unei reforme cit mai largi. În acest curent, N. Iorga a jucat un rol activ, prin intervenții energice în care a apărut cu hotărâre interesele țărănimii și s-a pronunțat pentru ridicarea ei spirituală și materială.

N. Iorga a acționat și pentru acordarea votului universal. El va preciza că a văzut în alegerile din 1919 (primele alegeri desfășurate pe baza noii reforme electorale) o posibilitate a poporului de a înlătura „parazitismul social care-l roade și-l dezonorează”¹⁸. Dar N. Iorga își va exprima și anumite rezerve; se va ajunge — aprecia el mai târziu — „la un sufragiu universal pentru care masele adânci nu erau pregătite, și nu li se va face nici pe urmă educația necesară”¹⁹.

N. Iorga a considerat că în vederea consolidării unității de stat trebuiau înlăturate anumite tendințe regionaliste, existente în cadrul unor cercuri politice ale vremii. În același timp, el a combătut acuzațiile neîntemeiate „de regionalism”, în spatele cărora se ascundeau de fapt anumite contradicții între grupări și partide politice din vechea Românie și cele din Transilvania (asupra cărora nu ne-am propus să insistăm aici). „Ați făcut un fel de gogoriță din acest regionalism — se adresa N. Iorga liberalilor în ședința Camerei din 16 decembrie 1922. Oamenii, care nu sînt în mare parte naivi, nu puteau dormi noaptea [...]. S-au

¹⁷ În cadrul dezbaterilor referitoare la reformă agrară a intervenit, la un moment dat, un dezacord între N. Iorga și I. Mihalache într-o problemă mai mult de principiu decît de însemnătate practică. Proiectul legii prezentat de I. Mihalache prevedea exproprierea „pentru utilitate socială și de stat”, față de expresia „de utilitate națională” din proiectul guvernului. N. Iorga a ținut să reamintească că, în 1917 la modificarea Constituției, a susținut termenul de „unitate națională” și consideră că el trebuie menținut și în legea din 1921. Justificînd menținerea formulei de „utilitate națională” și lăsînd să se înțeleagă că expresia țărănistă are iz socialist, N. Iorga declara în ședința Camerei din 16 iunie 1921: „Eu sînt pentru socializarea societății prin iubire, prin frăție, prin conlucrarea tuturor, prin luptă, cît să nu rupă societatea pentru totdeauna”.

¹⁸ N. Iorga, *Supt trei regi...*, p. 324.

¹⁹ Idem, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 384.

speriat nenorociții și au crezut adevărat că înainte de toate trebuie să se spele de regionalism. Și umblau ca ucigașii regelui Duncan din «Macbeth», spunind că au o pată regionalistă pe mână și că trebuie să și-o spele...»²⁰.

N. Iorga s-a pronunțat pentru atragerea naționalităților conlocuitoare la o activitate comună. A apreciat în mod deosebit recunoașterea de către sași a proclamației de la Alba-Iulia²¹; a arătat că „printre străinii care au declarat ei înșiși, în mare parte, că ne vor, se află oameni de a căror viață, sub toate raporturile, sîntem datori a ne interesa ca de a noastră proprie”²². „Crezusem — va scrie N. Iorga — că, la aceste începuturi de viață împreună, e bine să-i lăsăm pe minoritari a-și arăta păsurile și dorințele în limba pe care o obișnuiesc și singură o cunosc [...]. Într-o vizită la Sibiu am vizitat satele săsești și n-am pregetat, adresînd oamenilor cuvinte bune, să mă adresez în chiar limba lor. Așa vedeam eu [...], trăind viitorul unei munci comune în care, independent de naționalitate și de religie, fiecare ar fi avut ce se cuvine inteligenței și muncii sale devotate”²³.

Este cunoscut faptul că, în timpul războiului, s-a produs ruptura între N. Iorga și A. C. Cuza²⁴, ultimul trecînd pe poziții șovine. N. Iorga a și fost acuzat de părăsirea vechii concepții. În 1921, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la naștere, se observa foarte bine: „Cei care după Unire l-au acuzat pe dl. Iorga de părăsirea doctrinei, de schimbarea concepției, au crezut că naționalismul este o haină care trebuia să se potrivească omului la toate vîrstele și că trebuie să rămînă ca un deziderat moral, în afară de vreme”²⁵. În mai multe rînduri, în Senat, profesorul universitar ieșean Paul Bujor a atacat, chiar de la primele manifestări, cuzismul. Adresîndu-se lui A. C. Cuza, Paul Bujor declara, în ședința din 25 iunie 1920: „D-voastră, totdeauna, ați fost contra evidenței, nu ați știut niciodată să fiți în nota timpului, ceea ce v-a deosebit de d. Iorga [...]. Ați rămas în urmă”.

Imediat după desăvîrșirea unității statului național, N. Iorga a subliniat necesitatea consolidării lui printr-o operă de largi reforme, prin crearea unei economii unitare, prin integrarea naționalităților conlocuitoare într-o activitate comună, printr-o politică externă de apărare a integrității teritoriale. Despărțirea sa, pe plan politic, de A. C. Cuza capătă, în acest context, o semnificație deosebită, dovedind și în această direcție, o poziție democratică ce anunța viitoarea atitudine antihitleristă. „Cu toate aspectele naționaliste ale gândirii sale politice — sublinia M. Berza — sînt lesne de găsit în înseși concepțiile lui Iorga despre om și

²⁰ Idem, *Partidele politice în fața țării...*, București, 1922, p. 44—45.

²¹ Idem, *Declarația sașilor*, în „Neamul românesc”, 3 ianuarie 1919.

²² Idem, *Locul lor*, în „Neamul românesc”, 6 februarie 1919.

²³ Idem, *Supt trei regi...*, p. 333.

²⁴ Din motive asupra cărora nu ne oprim aici, A. C. Cuza ținea să precizeze, în ședința din 13 decembrie 1916 a Camerei: „Ca să nu existe nici o confuzie..., fără nici un înconjur declar d-lui N. Iorga că, de azi înainte, politicește nu mai este nimic între noi”.

²⁵ *Omagiul lui Nicolae Iorga*, f.a. p. 120.

viața social-politică, despre cultură și colaborarea între națiuni, și rădăcinile opoziției sale față de ideologia hitleristă și legionară²⁶.

Nu putem epuiza aici întreaga tematică ridicată de problema aflată în discuție. Unele aspecte au fost atinse numai în linii generale, altele nu au fost abordate deloc. Nu putem însă încheia fără a sublinia poziția lui Nicolae Iorga de apărare a integrității teritoriale a statului român ce-și desăvârșise unitatea, de consolidare a suveranității și independenței naționale. A afirmat cu hotărâre dreptul la existență a fiecărui popor, a fiecărei națiuni. Își exprimase — la scurt timp după declanșarea primului război mondial — încrederea într-un viitor în care „popoarele să trăiască în state naționale unele lângă altele, fără să pregătească cele mai teribile unelte de distrugere unele în contra altora”²⁷. A desfășurat o intensă activitate în vederea recunoașterii, pe plan internațional, a desăvârșirii unității de stat a României, a combătut tendințele revizioniste manifestate în unele state europene, chiar imediat după primul război mondial.

N. Iorga a promovat o politică de colaborare și înțelegere cu popoarele vecine. „Nu se poate scrie — spunea el — o pagină de istorie modernă sud-est europeană fără a ieși în evidență legăturile, comunitatea între țările sud-est europene”²⁸. N. Iorga sublinia necesitatea diversificării relațiilor externe; poporul român este un popor care nu seamănă cu altul și că de aceea el are legături și într-o parte și în alta și nu poate trăi rupind unele legături pentru a păstra pe celelalte și nu-și poate păstra interesele decît avînd în vedere și pe unele și pe altele”²⁹.

N. Iorga considera că între toate națiunile lumii există o solidaritate organică, ridicîndu-se împotriva urii dintre popoare, pentru apărarea păcii indivizibile. El a îndemnat la cunoaștere și înțelegere reciprocă, a tratat — imediat după primul război mondial — relațiile cu unele state vecine în mod diferențiat, în sensul legăturilor existente între popoarele respective, în primul rînd³⁰.

*

În partea finală a prelegerii *Doctrina naționalistă*, pe care a prezentat-o la 10 decembrie 1922 în cadrul ciclului de prelegeri publice organizat de Institutul Social Român, N. Iorga insistă asupra faptului că partidul său „cheamă la cultură pe cei de jos, zguduind pînă în fundul conștiinței pe cei de sus, îndeamnă elementele neromânești prin sînge să-și dea seama că aici nu e un pămînt oarecare, ci este moșia

²⁶ M. Berza, *Prefață la vol. Titu Georgescu, Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, București, 1966, p. 8.

²⁷ N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, p. 21.

²⁸ Idem, *Dezvoltarea politicii externe a poporului românesc*, București, 1920, p. 31.

²⁹ Ibidem, p. 21 și urm.

³⁰ Leonid Boicu, *N. Iorga, istoric al relațiilor internaționale ale României în epoca modernă*, în *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Editura Junimea, Iași, 1971, p. 77.

unui neam, și aici nu este colaborație cu cine știe cine, ci colaborație cu stăpînii îndrituiți ai acestui pămînt“. Imediat după Unire, s-a dat dreptate socială pentru masele românești și astfel s-au pus bazele materiale ale statului românesc. „Dar el n-are nevoie numai de baze materiale : are nevoie de menținut o morală națională pentru noi, și are nevoie de o conștiință a solidarității politice pentru naționalitățile care se găsesc alături de noi“. Trezirea conștiinței românești și armonizarea cu conștiințele celelalte este lucrul de căpetenie. „Noi avem de strîns laolaltă pe toți ai noștri ; avem pe lîngă aceasta de învățat pe alții cu acest regim românesc care le aduce o invitație la o tovărășie onestă și patriotică“. Pentru dezvoltarea sănătoasă a națiunii românești și a statului român este necesară solidaritatea naționalităților și a claselor sociale.

La comemorarea a 50 de ani de la asasinarea lui N. Iorga, mesajul politic umanist al marelui învățat și luptător pentru dreptate își dezvăluie și mai mult adîncile înțelesuri, îndemnînd la faptă înțeleaptă.

NELU ZUGRAVU

ASPECTE ALE ISTORIEI SCYTHIEI MINOR (SECOLELE IV—VII)

Două recente lucrări ale istoriografiei bulgare dedicate Dobrogei¹ au provocat reacția îndreptățită a istoricilor români². Aceștia au scos în evidență atât aspectele care merită să fie reținute din investigația cercetătorilor bulgari dar și numeroasele curențe de documentare, interpretările forțate și, nu mai puțin, contradicțiile existente în aceste lucrări. Observațiilor amintite li se pot adăuga altele, care, de asemenea, pun la îndoială probitatea și buna credință a autorilor istoriilor dobrogene. Astfel, în ceea ce privește maniera de tratare, se observă o izolare a teritoriului de la Dunărea de Jos de alte regiuni mai apropiate sau mai îndepărtate ale *României*; fenomene și procese istorice specifice unor vaste întinderi geopolitice la sfârșitul antichității sînt particularizate sau restrînse doar la *Scythia Minor*; similitudinile lipsesc, conexiunile sînt eludate, fenomenele locale sînt exagerate. Desigur, aspecte caracteristice Dobrogei nu lipsesc, dar punctele de contact nu se par indispensabile în conturarea unei imagini cit mai veridice a problemelor discutate. Pe de altă parte, derularea evenimentelor din teritoriul care interesează aici capătă, în viziunea cercetătorilor bulgari, o cadență accelerată, catastrofală. Invaziile barbare, mai ales, au generat o permanentă instabilitate, au dus la dispariția, fie prin nimicire fizică, fie prin barbarizare, a populației autohtone romanizate, prefigurînd astfel schimbările din configurația etnică a ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră. Astfel, după Dimităr Angelov, „par suite des raids de différents barbares (...) une partie considérable de la population locale fut exterminée ou bien emmenée en captivité, et un grand nombre de gens se retirèrent vers le sud, dans le régions montagneuses. Ainsi s'effectuait un processus de dépeuplement de Dobrudža, notable par ses dimensions et frustrant la région de sa population précédente” (D II, p. 7). Consecința nu e greu de întrevăzut: „de cette façon après son dépeuplement considérable la région de Dobrudža fut occupée par une population nouvelle ce qui changeait totalement son aspect ethnique” (*ibidem*, p. 8), înțelegînd prin această „populație nouă” etnicul slav și protobulgar. Ideea e veche, devenind un fel de *topos* al istoriografiei bulgare³. Fără a intra acum în detalii, vom sublinia doar faptul că numeroase studii și lucrări românești de arheologie, epigrafie, lingvistică, viață economică și culturală sînt eludate de cercetătorii bulgari; preluarea concluziilor istoriografiei române le-ar fi îngăduit să traseze un contur mult mai clar al realităților dobrogene — dacă aceasta ar fi fost absolut necesar să fie făcut de istoricii din Bulgaria.

Toate acestea ne-au determinat ca, pe baza rezultatelor la care a ajuns istoriografia română, să luăm în discuție problemele legate de impactul invaziilor

¹ *Istoria na Dobrudža*, Tome I-er, Sofia, 1984, Édition de l'Académie bulgare de sciences; lucrarea nu ne-a fost accesibilă. *Dobrudža. Études ethno-culturelles. Recueil d'articles*, Sofia, 1987, Édition de l'Académie bulgare de sciences; trimiterile la această lucrare vor fi făcute mai ales în text sub indicativul D II.

² Despre prima dintre lucrări, v. P. Alexandrescu et. Al. Suceveanu, *Une nouvelle histoire de la Dobroudža*, în „Dacia”, N.S., 32, 1988, 1—2, p. 163—173; despre cea de-a doua, cf. P. Diaconu, *Sur l'histoire de la Dobroudža au Moyen Âge*, în *ibidem*, p. 175—193.

³ D. Angelov, *La formation de la nationalité bulgare*, în „Études balkaniques”, 4, Sofia, 1969, p. 14—37; cf. și *Istoria na Dobrudža*, apud P. Alexandrescu et Al. Suceveanu, op. cit., p. 171—172; D II, p. 13—21, studiul semnat de V. Velkov.

barbare asupra vieții provinciei, a continuității formelor tradiționale de civilizație; perspectiva urmărită însă va fi una mai largă, pornită din necesitatea înțelegerii mai nuanțate, prin similitudine, a istoriei dobrogene în antichitatea târzie.

Dacă e să dăm crezare în totalitate știrilor literare, situația Dobrogei la sfârșitul antichității nu e întotdeauna dintre cele mai fericite. Aproximarea de ținuturile barbare au expus-o mai lesne acțiunilor războinice ale acestora. Cu toate acestea, atacurile migratorilor, în ciuda caracterului lor distructiv, n-au fost în măsură să schimbe radical nici structura economico-socială și politică de tip roman a provinciei, nici conținutul profund romanic al culturii, nici configurația etnică predominant romanizată a ei. Pe de altă parte, așa cum se constată în întreaga Europă de sud-est, fenomenele de discontinuitate care s-au manifestat în anumite momente, mai ales spre sfârșitul intervalului (secolele VI—VII), au avut cadente diferite de la o etapă la alta, distrugerea elementelor autohtone n-a fost — nici nu putea fi — completă⁴. Surprindem aici o realitate istorică bine definită de cercetători: impactul migratorilor și vitalitatea lumii antice în zonele orientale ale imperiului trebuie privite printr-un alt spectru decât cel specific Occidentului, de finitoriu fiind aici superioritatea organismului politic de la Constantinopol⁵. În *Scythia Minor*, aceste aspecte se reflectă foarte bine sub diverse forme, puse în evidență de istoriografia română cu multă competență. Desigur, nu vom lua în discuție întregul interval cuprins între secolele IV și VII⁶, ci ne vom opri doar asupra momentelor critice din perioada amintită.

Astfel, după autorii celor două istorii ale Dobrogei, invaziile goto-carpice desfășurate cu începere din 238 e.n. (Dexip, *apud S.H.A., Max. et Balb., 16, 3*)⁷ până la începutul secolului al IV-lea au condus la distrugerea mai multor așezări rurale și orașe, dispariția sistemului administrativ, economic și religios roman; paralel, colonizarea unui număr de carpi, sarmați și bastarni a marcat începutul procesului de diminuare a populației locale și de barbarizare treptată a teritoriului⁸. Desigur, acțiunile militare ale populațiilor amintite, survenite pe fondul general al crizei Imperiului în secolul al III-lea, nu puteau avea ca urmări decât mărirea instabilității în această zonă de graniță și distrugerea unor însemnate bunuri materiale⁹. Dar aceasta nu implică nici într-un caz încetarea completă a formelor de viață anterioare și nici depopularea teritoriului de autohtonii romanizați; aceasta în ciuda faptului că unele izvoare literare (Aur. Victor, *De Caes.*, 39, 43; *S.H.A., Aurel.*, 30, 4; Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 5; Procopius, *De aedif.*, IV, 11) și vestigiile arheologice¹⁰ atestă prezența alogenilor în Dobrogea. În cazul orașelor discuția este superfluă. Cercetările arheologice au demonstrat însă că și în mediul rural situația prezintă similitudini. Astfel, s-a putut stabili faptul

⁴ D. Zakythinos, *Byzance et les peuples de l'Europe du Sud-Est. La synthèse byzantine*, în *Actes du premier Congrès international d'études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, 26 août — 1 septembre 1966, III. Histoire (V—e—XV—e ss.; XV—e—XVII—e ss.), Sofia, 1969, p. 19.

⁵ A.H.M. Jones, *The Decline of the Ancient World*, London and New York, 1978, p. 382—370; desigur, similitudinile nu lipsesc, dar diferențele sînt notabile — cf. chiar D. Angelos, *Byzance et l'Europe occidentale*, în „*Études historiques*”, 2, Sofia, 1965, p. 47—61.

⁶ Pentru perioada romano-bizantină în Dobrogea, v. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 280—358 (*infra*, HAD); Gb. Ștefan și I. Barnea, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 577—613; I. Barnea, în *Di. Istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 369—502 (*infra*, DID); A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979, p. 123—150.

⁷ Trimiterile la autorii antici se fac după *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, II, București, 1970.

⁸ *Istoria na Dobrudja*, p. 132, 153 — cf. P. Alexandrescu et. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 171; D II, p. 13.

⁹ Despre incursiunile goto-carpice v., în ultimă instanță, Gh. Bichir, *Archeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century A.D.*, Part. 1, BAR, Supplementary Series, 16 (1), 1976, p. 165—173; idem, *Dacii liberi în secolele II—IV e.n.*, în *RdI*, 33, 1980, 3, p. 457—460.

¹⁰ Pentru materiale carpice în Dobrogea — cf. Gh. Bichir, *Archeology and History*, p. 153—155, dar și M. Babes, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 42.

că invaziile goto-carpice au afectat temporar exploatarea agricole din zona centrală și nordică a Dobrogei¹¹, iar așezările rurale de la Fintfnele și Histria beta¹², de exemplu, și-au reluat locuirea după impact, fapt care nu poate fi pus în legătură decât cu populația autohtonă romanizată. Mai mult, autoritatea imperială se face puternic simțită în zonă, începând acțiuni de întărire a limes-ului danubian și de reconstrucție a așezărilor distruse¹³. Din acest punct de vedere s-a putut aprecia destul de pașnică, astfel că, în mare parte, opera lui Dioclețian apare aici ca o continuare a măsurilor inițiate de predecesorii săi, reformele pe care le face găsim un teren propice...^{13a}. În acest context, invocarea numărului redus de inscripții din vici și de pe proprietăți funciare, așa cum face Velizar Velkov (D II, p. 13), pentru a demonstra ideea de discontinuitate devine un argument caduc.

Instaurarea Dominatului și mutarea capitalei Imperiului la Constantinopol au marcat începutul unei etape noi în istoria ținutului dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, a întregii Peninsule Balcanice, de altfel. Mutațiile survenite acum pe plan militar, economic, administrativ, social, cultural etc. au schimbat fundamental („considérablement”, recunoaște V. Velkov — D II, p. 13) viața provinciei, devenită acum, împreună cu celelalte ținuturi balcanice, un „hinterland” al capitalei (*ibidem*). Pentru istoriografia românească toate acestea constituie de mult bunuri cîștigate¹⁴. Dacă pentru perioada dioclețiano-constantiniană istoricii bulgari manifestă oarecare aprecieri (fără a uita, se înțelege, implantările de populație alogenă), intervalul de timp care se deschide cu așezarea vizigoților în Imperiu marchează începutul decisiv, după ei, al procesului de transformări politico-economice și etnice care vor duce la colapsul de la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea.

Într-adevăr, așa cum scria în 1938 Radu Vulpe, anii care au urmat trecerii unei părți a vizigoților în Imperiu și dezastrului de la Adrianopol (378) au marcat „începutul unui trist capitol din istoria Dobrogei”¹⁵. Această stare de lucruri însă se circumscrie situației dificile prin care a trecut Imperiul de la Constantinopol în intervalul de timp cuprins între sfîrșitul domniei împăratului amintit și Zenon (379—491). Luptele cristologice, pe plan intern, și amenințările barbare, pe plan extern, au afectat profund organismul politic oriental¹⁶. Evenimentele se resimt și în teritoriul dobrogean, unde, ca și în alte provincii balcanice, se constată criza limes-ului¹⁷, dezorganizarea vieții economice, dispariția villae-lor, începutul procesului de ruralizare a așezărilor urbane, apariția zonelor locuite de federați pe lângă vechile centre¹⁸. Descoperirile arheologice completează acest tablou sumbru.

¹¹ V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983, p. 150.

¹² V. Lungu, O. Bounegru, Al. Avram, *Cercetările arheologice din așezarea romană rurală de la Histria beta*, în „Pontica”, 17, 1984, p. 93.

¹³ V. Barbu, *Dobrogea în vremea lui Gallienus*, în „Pontica”, 11, 1978, p. 143—150; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 101—102.

^{13a} *Ibidem*, p. 103.

¹⁴ I. Barnea, în DID, II, p. 370—428; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 112—114; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia Minor și Notitia Dignitatum*, București, 1988.

¹⁵ R. Vulpe, HAD, p. 317.

¹⁶ V. și S. Brezeanu, în *Istoria medie universală* (coord. R. Manolescu), București, 1981, p. 62—65; St. Runciman, *Byzanz. Von der Gründung bis Fall*, München, 1983, p. 39—44.

¹⁷ I. Barnea, în DID, II, p. 406—409; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 169; Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Organisation des Scythischen Limes im 4.—6. Jh.*, în *Limes. Akten des XI internationalen Limes-Kongresses (Székesfehérvár, 30.8—6.9. 1976)*, Budapest, 1977, p. 466; M. Zahariade, *op. cit.*, p. 155—158 (cu trimiteri și pentru provinciile Dacia Ripensis și Moesia Secunda).

¹⁸ R. Vulpe, HAD, p. 318—321; I. Barnea, în DID, II, p. 402—409; idem, *Les villes de la Scythia Minor aux cours des V-e—VI-e siècles*, în „Association Internationale d'Études de Sud-Est Européen. Bulletin” (extras), Bucarest, 10, 1972, 2, p. 143—144 (infra, „Bulletin AIESEE”); Em. Popescu, *Contributions à la géographie historique de la Péninsule Balkanique aux V-e—VIII-e siècles de notre ère*, în „Dacia”, N.S., 13, 1969, p. 409—410; Al. Barnea, *Viața economică în Dobrogea în secolele IV—VII e.n.*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1983, p. 4, 19.

dar, în același timp, ne dezvăluie și imagini contrare: distrugerile n-au avut aceeași intensitate pe întreg intervalul și nici n-au afectat uniform teritoriul provinciei.

Astfel, urme ale distrugerilor provocate de insurecția vizigoților apar în mai multe localități¹⁹. La *Argamum* (Capul Dolojman, jud. Tulcea), nivelul al III-lea de locuire romană, surprins în zona din afara valurilor, la o distanță de aproximativ 300 m SV de zidul de apărare, se întrerupe după momentul 378 e.n., întregul zonă fiind afectată de o necropolă plană de înhumatie. Tot în această așezare, incinta de sud a suferit o distrugere ce pare a fi cauzată de același eveniment, așa cum probează emisiunile monetare descoperite în zonă²⁰. Distrugerile provocate de atacurile vizigote din timpul lui Valens sînt documentate și la *Histria*, unde un întreg cartier (cel de vest) a fost părăsit și transformat într-o necropolă de înhumatie²¹. De asemenea, la *Dinogetia* (Gărvăn, jud. Tulcea) zidul prezintă urme de distrugeri, iar o stradă din sectorul D și termele din afara incintei și-au încetat existența²². Burgul de la Babadag-Topraichioi trece, de asemenea, prin momente dificile, așa cum probează tezaurul nr. 1, încheiat cu monede din 378²³. Urmele de dărîmături de pe latura sudică a zidului de incintă a fortificației de la *Thalamonium-Halmyris* (Independența, jud. Tulcea) sînt puse în legătură, cu probabilitate, tot cu evenimentele care au marcat sfîrșitul domniei lui Valens²⁴. Tot atunci este distrusă ferma romană de la Telița, punctul la „Pod” (jud. Tulcea)^{25a}. În sfîrșit, tezaurele monetare de la Nalbant (jud. Tulcea), Tatlageac, Straja (pe litoral), Babadag-Topraichioi și dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea²⁵ dau expresie aceluiași eveniment politico-militar. În provincii apropiate se constată, de asemenea, distrugerea sau încetarea existenței unor așezări sau locuințe²⁶.

Invaziile hunice au avut consecințe la fel de distrugătoare²⁷. Afectat a fost în primul rînd *limes-ul*, unde autoritatea imperială este serios prejudiciată. Priscus (*Fragm.*, 1) menționează că printre cetățile și castrulele de pe malurile Dunării dis-

¹⁹ Despre aceste evenimente — cf. I. Barnea, în DID, II, p. 393—401.

²⁰ M. Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum*, în BMI, 41, 1972, 3, p. 36, 38; idem, *Une bouche de ceinture paléochrétienne en bronze à Argamum*, în „Dacia”, N.S., 26, 1982, 1—2; M. Mănușu Adameșteanu, *Un mormînt germanic din necropola cetății Argamum*, în SCIVA, 31, 1980, 2, p. 319, nota 20.

²¹ Al. Suceveanu, *Histria*, VI, București, 1982, p. 35, 89 (cu bibliografia).

²² I. Barnea, *Les thermes de Dinogetia*, în „Dacia”, N.S., 11, 1967, p. 225—252; Al. Barnea, *Dinogetia 1978. Raport privind săpăturile arheologice din sectorul D. via principalis (II)*, în „Materiale”, 13, 1979, p. 205—206; idem, *Dinogetia III. Precizări cronologice*, în „Peuce”, 9, 1984, p. 340; o bibliografie asupra *Dinogetiei* — cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 132—134.

²³ *Ibidem*, p. 153.

²⁴ M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaît, Cristina Opaît, F. Topoleanu, *Early and Late Roman Fortification at Independența, Tulcea County*, în „Dacia”, N.S., 31, 1987, 1—2, p. 103; M. Zahariade, *op. cit.*, p. 154.

^{25a} V. H. Baumann, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Telița, punctul la „Pod” (jud. Tulcea)*, în anul 1980, în „Peuce”, 9, 1984, p. 58.

²⁵ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu et. E. Nicolae, *Axiopolis aux III-e—VII-e siècles de n.è. à la lumière des découvertes monétaires*, în SCN, 9, 1989, p. 57 (cu bibliografia); pentru monedele descoperite din perioada 378—383, v. V. Butnariu, *Monedele romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—491). II. Perioada 324—383*, în AM, 12, 1988 (la *Tropaeum Traiani*, Dunăreni—„Sacidava”, *Histria* — cu bibliografia).

²⁶ Pentru distrugerile de la *Iatrus* (Krivina, jud. Ruse, Bulgaria) și *Novae* (Șviștov, jud. Tirnovo, Bulgaria), în *Moesia Secunda*, v. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 107 și, respectiv, 105; pentru încetarea *villae*-lor romane de lângă Mikhaïlovgrad și de lângă Makresh, jud. Vidin, Bulgaria, v. rapoartele de săpături ale lui G. Alexandrov și Y. Athanassova din vol. 4 (1979) și, respectiv, 8 (1983) din „Izvestiia na muzeite v Severozapadna Bălgariia”, Sofia.

²⁷ Pentru atacurile hunice, v. I. Barnea, în DID, II, p. 402—408.

truse sau anexate de Atila se numărau *Carsium* și *Noviodunum* din *Scythia Minor*. Investigațiile arheologice au putut surprinde aspecte ale distrugerilor hunice la *Dinogetia*²⁸, *Aegyssus* (Tulcea)²⁹, *Babadag-Topraichioi*³⁰, *Troesmis* (punct Iglîța, com. Turcoaia, jud. Tulcea)³¹, *Capidava* (Capidava, jud. Constanța)³², *Sacidava* (deal Muzait, sat Dunăreni, jud. Constanța)³³. În interiorul provinciei, se pare că ar fi avut de suferit *Ulmctum* (com. Pantelimonul de Sus, jud. Constanța), unde pentru perioada Theodosius II—Iustinian se observă o sărăcie a materialului arheologic³⁴. De asemenea, circulația monetară defectuoasă din unele localități în intervalul de la sfîrșitul secolului al IV-lea și primele decenii ale secolului următor (*Aviopolis* — Hinog, jud. Constanța, *Tropacum Traiani* — Adamclisi, jud. Constanța, *Troesmis*) sau acumulările din tezaure de la *Babadag* — *Topraichioi*, *Tomis* — *Constanța*, *Beștepe* (com. Mahmudia, jud. Tulcea) sau *Ulmctum*³⁵ sînt puse în legătură cu aceeași situație dificilă prin care trecea provincia.

Dar această situație precară nu este particulară doar *Scythici Minor*, ci afectează zone mai întinse de la Dunărea de Jos; distrugerile suferite de așezările din *Moesia Secunda*³⁶ și *Dacia Ripensis*³⁷, spre exemplu, sînt cele mai elocvente în acest sens.

Cu toate dificultățile pe care le întîmpină la granița sa dunăreană, statul roman face eforturi sporite pentru a controla situația, cel puțin în momentele de acalmie sau pe anumite porțiuni de teritoriu neafectate de invazii. În acest sens, grija autorității imperiale de a reface sau consolida unele așezări de pe *limes* ori din interiorul provinciei a fost permanentă. De asemenea, administrația militară și civilă funcționează fără intermitențe iar activitatea productivă și comercială nu încetează. Desigur, anumite modificări în topografia și aspectul așezărilor au fost inevitabile, dar, pe ansamblu, *viața publică de tip roman continuă, structurile politice, economice și militare tradiționale se mențin, infirmînd astfel ideea despre barbarizarea provinciei și scoaterea ei treptată din sfera civilizației romane*. Citeva date sînt relevante în acest sens. Astfel, cercetările arheologice au demonstrat faptul că, în ciuda unei instabilități periodice la granița dunăreană și în provinciile limitrofe, domniile lui Theodosius I (379—395), Arcadius (395—408) și Theodosius II (408—450) s-au caracterizat printr-o susținută activitate constructivă atât în *Scythia Minor*³⁸, precum și în alte provincii dunărene³⁹.

²⁸ I. Barnea, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas-Danube*, în RESEE, 9, 1971, 3, p. 346; Al. Barnea, *op. cit.*, în „Peuce”, 9, 1984, p. 340.

²⁹ A. Opaîț, *Aegyssus '76 — raport preliminar*, în „Pontica”, 10, 1977, p. 309; A. Opaîț, A. Sion, I. Vasiliu, *Aegyssus '79*, în „Materiale”, 14, p. 270—271, 275; o bibliografie la M. Zahariade, *op. cit.*, p. 138.

³⁰ A. Opaîț, M. Zahariade, *Cercetările arheologice de la fortificația romano-bizantină de la Topraichioi-Babadag*, în „Materiale”, 14, p. 335—341; A. Opaîț, *O nouă fortificație romano-bizantină în nordul Dobrogei — Topraichioi. Raport preliminar*, în „Materiale”, 13, p. 325—331 (=în „Peuce”, 8, 1980, p. 419—421).

³¹ V. H. Baumann, *Observații topo-stratigrafice asupra locuirii de la Troesmis (casetele 1—40)*, în „Peuce”, 8, 1980, p. 180; bibliografia despre Troesmis la M. Zahariade, *op. cit.*, p. 130.

³² Em. Doruțiu-Boilă, în *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic — secolul X)*, București, 1976, p. 128; bibliografia despre Capidava la M. Zahariade, *op. cit.*, p. 125.

³³ *Ibidem*, p. 121.

³⁴ V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum (I)*, în AAR, Seria II, Tom XXXIV, p. 597; idem, II, în *ibidem*, Seria II, Tom XXXVI, p. 403.

³⁵ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu et. E. Nicolae, *op. cit.*, în SCN, 9, 1989, p. 57—58 (cu bibliografia).

³⁶ M. Zahariade, *op. cit.*, p. 107—108, 155—156 (*Iatrus*).

³⁷ *Ibidem*, p. 156 (cu bibliografia).

³⁸ V. și I. Barnea, în DID, II, p. 405—406.

³⁹ Despre refacerile din *Moesia Secunda*, cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 105, 154 (*Novae II*), 156 (*Tirizis*) (cu bibliografia).

Nivelurile arheologice de la *Dinogetia*⁴⁰, *Capidava*⁴¹, *Babadag-Topraichioi*⁴², *Thalassion-Halmyris*⁴³, *Histria*⁴⁴, *Tomis*⁴⁵, *Tropaeum Traiani*⁴⁶, *Sacidava*⁴⁷, *Ovidiu* (jud. Constanța)⁴⁸, *Argamum*^{48a}, probează convingător interesul constant al împăraților constantinopolitani pentru această regiune⁴⁹. Persistența formelor administrative specifice Imperiului este, de asemenea, documentată prin unele inscripții, cum este cea găsită la Tuzla, care menționează pe *Flavius Secundus* — comes et

⁴⁰ Așezarea își păstrează caracterul cvasiurban în a doua jumătate a secolului IV și la începutul secolului V — cf. Al. Barnea, *op. cit.*, în „Materiale”, 13, p. 206; idem, *op. cit.*, în „Peuce”, 9, 1984, p. 340—341.

⁴¹ Monedele descoperite arată că la cumpăna dintre secolele IV și V funcționează *hypocaust*-ul și *praefurnium*-ul — cf. Z. Covacef, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din sectorul V al cetății Capidava (campaniile din anii 1975, 1976, 1978 și 1979)*, în „Pontica”, 13, 1980, p. 268 (= în „Materiale”, 13, p. 179).

⁴² S-au surprins două refaceri — sub Theodosius I și Theodosius II; cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 154—155, 156.

⁴³ M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaiț, Cristina Opaiț, F. Topoleanu, *op. cit.*, în „Dacia”, N.S., 31, 1987, 1—2, p. 103; M. Zahariade, *op. cit.*, p. 155 (refacerea nivelului VIIb sub Theodosius I), 156—157 (refacerea nivelului VIII în primele decenii ale secolului V).

⁴⁴ Sub Theodosius I și Arcadius zidul de incintă a suferit unele modificări: laturile de N și E ale turnului A au fost deplasate spre exterior, iar incinta curtinei de NE a fost retrasă spre interior — cf. C. Domăneanțu și A. Sion, *Incinta romană târzie de la Histria. Încercare de cronologie*, în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 385 (cu bibliografia); în secolul V a început funcționarea unor zone extramurane, cf. *Histria*, VI, p. 24—27 (pentru acestea cf. și M. Zahariade, *op. cit.*, p. 154, 156); în sfârșit, în același secol, circulația monetară se menține la cote satisfăcătoare, chiar și în momente mai dificile (anii 424, 425—449, 458—491) — cf. H. Nubar, *Histria*, III, București, 1973, p. 74, 76.

⁴⁵ Cercetările din Parcul Catedralei au dat la iveală mai multe complexe datate, pe bază de monedă, în secolul V — cf. A. Rădulescu, C. Scorpan, *Rezultatele preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei) 1971—1974*, în „Pontica”, 8, 1975, p. 11; în a doua parte a secolului V a fost construită bazilica mare, așa cum indică situația stratigrafică și o monedă din perioada preanastasiană — cf. A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1966, p. 75.

⁴⁶ În timpul lui Theodosius I a fost realizat un nou nivel al străzii *forensis* și s-au ridicat noi clădiri; sub Theodosius II s-au efectuat lucrări de consolidare la zidul de incintă, șanțul de apărare din zona estică a fost abandonat, s-au refăcut unele clădiri iar în imediata apropiere a porților de E și de S s-au construit clădiri de zid legat cu pământ — „probabil locuințe pentru federați goți”; în sfârșit, circulația monetară este „mulțumitoare” — cf. pentru toate aceste aspecte, *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, București, 1979, p. 229; I. Barnea, *Cetatea Tropaeum Traiani în lumina ultimilor săpături arheologice*, în „Pontica”, 10, 1977, p. 403—404; A. Panaitescu, *Descoperiri pe via forensis a municipiului Tropaeum Traiani*, în „Pontica”, 12, 1979, p. 199—200 (= în „Materiale”, 13, p. 249); idem, în „Materiale”, 15, p. 355—356; Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 295.

⁴⁷ Nivelul IV refăcut sub Theodosius II — cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 121, 156.

⁴⁸ Așa o indică o monedă de bronz de la Honorius-Theodosius (408—423) descoperită în apropierea curtinei de est, în interiorul așezării, pe un pavaj de blocuri de piatră — cf. M. Bucvală, Gh. Papuc, *Date noi despre fortificația de la Ovidiu, municipiul Constanța (campania 1980)*, în „Pontica”, 14, 1981, p. 214 (= în „Materiale”, 15, p. 353); idem, *Cercetări arheologice în fortificația romano-bizantină de la Ovidiu (municipiul Constanța)*, în „Materiale”, 16, p. 171.

^{48a} Către sfârșitul secolului IV e.n. a fost construită basilica III — cf. Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 298.

⁴⁹ V. Velkov, unul din autorii lucrării D II, recunoaște faptul că în prima jumătate a secolului V „bizantinii au continuat să consolideze frontiera dunăreană” (p. 15).

dux al provinciei⁵⁰, și cea funerară de la Tomis, care amintește de un *principalis* — deci un membru în curia orașului⁵¹. Grijă autorităților pentru refacerea drumurilor provinciei⁵², circulația monetară multumitoare din așezări ca *Histria*⁵³, *Tomis*⁵⁴, *Tropaeum Traiani*⁵⁵, *Capidava*⁵⁶, Cernavodă⁵⁷ și *Sacidava*⁵⁸ sau acumulările de monede de la Mircea Vodă⁵⁹ și Beștepe (com. Mahmudia, jud. Tulcea)⁶⁰ demonstrează continuitatea vieții economice tradiționale. În sfârșit, puternica ascensiune a creștinismului și, în consecință, aderența populației la suprastructura Imperiului își găsesc deplina expresie în faptul că Tomisul devine, la cumpăna dintre secolele IV și V, un arhiepiscopat autocefal⁶¹.

Toate acestea — departe de a înfățișa realitatea istorică în întreaga sa complexitate — nu lasă nici o urmă de îndoială asupra caracterului romano-bizantin al civilizației provinciei, al continuității structurilor anterioare, total deosebite de cele ale migratorilor, existenței unei populații numeroase, cîștigată de mult la un mod de viață avansat. Privită din această perspectivă, situația din *Scythia Minor* în secolul al V-lea nu se deosebește cu nimic de cea din alte teritorii de graniță ale Imperiului, la fel de expuse perturbărilor veacului amintit. Comparația cu *Raetia* și *Noricum* ni se pare cea mai relevantă. Aici, scrie Helmut Castritius, „die Zugehörigkeit der donaulpenländischen Bevölkerung zum Imperium Romanum bis ins späte 5. Jahrhundert erschöpfte sich geneigt zu sagen, ideologischen — Bereich. Vielmehr manifestierte sie sich ganz konkret in Existenz und Funktionieren einer wenn auch in ihrem Umfang reduzierten römischen Verwaltung und in einem entsprechenden, von deren Normen und Prinzipien bestimmten Verwaltungshandeln der lokalen und regionalen Funktionsträger und Autoritäten, bis der politische Kollaps Westroms neue Formen von Herrschaft und Verwaltung erforderlich machte“⁶².

⁵⁰ *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 86 (infra, IGLR); Em. Popescu, *Praesides, duces et episcopatus provinciae Schytiae im Lichte einiger Inschriften aus dem 4. bis 6. Jh.*, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VII-e Congrès international d'épigraphie grecque et latine* (Constantza, 7—15 septembre 1977), București, 1977, p. 264—271; M. Zahariade, op. cit., p. 44—45.

⁵¹ IGLR, nr. 36; pentru perpetuarea instituțiilor tradiționale din orașele schythice, v. Em. Popescu, *Zur Geschichte der Stadt in Kleinskythien in der Spätantike. Ein epigraphischer Beitrag*, în „*Dacia*“, N.S., 19, 1975, p. 173—182.

⁵² Un stilp miliar de la Abtaat (Bulgaria), care menționează numele împăraților Valentinian II, Theodosius I și Arcadius — cf. I. Barnea, în DID, II, p. 461, 463.

⁵³ H. Nubar, *Histria*, III, p. 74, 76.

⁵⁴ A. Vertan, G. Custurea, în „*Pontica*“, 15, 1982, p. 277 (AE de la Arcadius și Honorius, anii 395—408); B. Mitrea, în „*Dacia*“, N.S., 31, 1988, 1—2, p. 217 (monede de la Leon I, 457—474).

⁵⁵ *Tropaeum Traiani*, I, p. 229.

⁵⁶ Z. Covacef, op. cit., în „*Pontica*“, 13, 1980, p. 269 (monede de la Arcadius, 383—392, și Theodosius I, 395—408).

⁵⁷ A. Vertan, G. Custurea, în „*Pontica*“, 13, 1980, p. 354 (AE de la Arcadius, anii 395—408).

⁵⁸ *Ibidem*, AE de la Arcadius, anii 383—392; un AE descoperit într-o localitate necunoscută din Dobrogea, cf. *ibidem*, 15, 1982, p. 281.

⁵⁹ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu et E. Nicolae, op. cit., în SCN, 9, 1989, p. 58; cf. și tezaurul de la Ulmetum — *ibidem*.

⁶⁰ Gh. Poenaru Bordea și R. Ocheșeanu, *Tezaurul monetar din secolul al V-lea e.n. de la Beștepe, com. Mahmudia, jud. Tulcea*, în „*Symposia Thracologica*“, 7, Tulcea, 1989, p. 372.

⁶¹ Em. Popescu, *The City of Tomis as an autocephalous Archbishopric of Scythia Minor (Dobrudja). Remarks on the Chronology of Epiphanius Notitia*, în „*Byzantiaka*“, 6, 1986, p. 123—148 (non vidi!) — apud idem, în MB, 37, 1987, 4, p. 46.

⁶² H. Castritius, *Die Grenzverteidigung in Rätien und Noricum im 5. Jahrhundert n. Chr. Ein Beitrag zum Ende der Antike*, în H. Wolfram, A. Schwarcz (herausgeber), *Die Bayern und ihre Nachbarn, I. Berichte der Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwettl, Niederösterreich*, Wien, 1985, p. 28.

Percepind din acest unghi de vedere evenimentele din *Scythia Minor*, se poate da o explicație mai profundă altor două aspecte. În primul rind, va putea fi mai bine înțeleasă excepționala înflorire a provinciei în perioada Anastasius I — Justinian I (491—565), întrucât îi vor fi cunoscute premisele, condițiile specifice care au determinat-o, în contextul mai larg al revitalizării Imperiului în intervalul amintit⁶³. Pe de altă parte, pornind tocmai de aici — și asupra acestui lucru vom reveni —, se poate demonstra mai ușor netemeinicia unor afirmații ale autorilor celor două istorii ale Dobrogei despre „rarefierea” și „exterminarea” populației teritoriului, „schimbarea”, în sensul barbarizării, a formelor economice, politice și culturale antice, „la disparition presque complète de tout une série de villes et de forteresses situées sur le Bas-Danube, ainsi que sur le littoral de la Mer noire” (D II, p. 7)⁶⁴.

Un alt moment din istoria *Scythiei Minor* care stă sub semnul continuității și rupturii se deschide începând cu ultima parte a domniei lui Iustinian și se prelungește pînă în secolul al VII-lea. Evenimentele care s-au desfășurat între limitele temporale indicate au avut, în opinia istoricilor bulgari, consecințe dezastruoase pentru teritoriul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, transformat acum într-o adevărată *terra deserta*, umplută de triburile slave și proto-bulgare trecute în Imperiu⁶⁵. Drept urmare, așa cum susținea M. Gyöny în 1944, orice discuție asupra continuității în Dobrogea pentru perioada ulterioară este o „naivitate”⁶⁶.

Din nou, însă, situația de la Dunărea de Jos trebuie judecată nu doar din perspectivă pur locală, ci integrată în contextul mai larg al istoriei Imperiului în momentul amintit; evenimentele care au avut loc și transformările care s-au produs vor trebui corelate cu cele din alte regiuni ale organismului politic romano-bizantin. O asemenea viziune va permite stabilirea mai clară a similitudinilor și delimitarea mai nuanțată a elementelor specifice. Istoriografia noastră a realizat deja acumulări importante în acest sens⁶⁷.

⁶³ V. și I. Barnea, în DID. II, p. 406 și urm.; idem, *op. cit.*, în „Bulletin AIESEE”, 10, 1972, 2, p. 143—147; idem, în I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicorescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 26—34; Em. Popescu, *op. cit.*, în „Dacia”, N.S., 19, 1975, p. 181—182.

⁶⁴ Cf. și *Istoria na Dobrudja*, p. 192—193, *apud* P. Alexandrescu et Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 171—172; dar ceea ce este mai interesant și, în același timp, cu totul de neînțeles pentru autorii lucrărilor menționate e că chiar V. Velkov, într-o lucrare fundamentală asupra orașelor din *Thracia* și *Dacia* la sfîrșitul antichității arată, printre altele: „some towns were sacked in the fourth, fifth and sixth centuries but the destruction was not on such a large scale as to bring their life to an end”; după distrugerile vizigote, hunice și ostrogote, „the large towns continued to develop although with less vigour in their trade and with some change in their way of life”; „Indeed in the fifth and sixth centuries the towns were not what had been before and declined, in some respects, but nevertheless they continued to develop, although under changed circumstances” (printre aceste orașe sînt menționate și *Durostorum*, *Noviodunum* și *Tomis* din *Scythia Minor*) — cf. V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam, 1977, p. 283—286 — *apud ibidem*, p. 172—173.

⁶⁵ D. Angelov, *op. cit.*, în *Études balkaniques*, 4, 1969, p. 14—37.

⁶⁶ M. Gyöny, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion*, Budapest, 1944, p. 102—103, 105, *apud* Em. Popescu, *Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: episcopia de Axiopolis*, în vol. *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, p. 216 (mai jos titlul volumului se va abrevia MIIC).

⁶⁷ M. Sâmpetru, *Situația imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul celui de-al VII-lea*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—245; M. Comșa, *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII*, în „Apulum”, 12, 1974, p. 300—318; P. Diaconu, *La Dobroudja et Byzance à l'époque de la genèse du peuple roumain (VII-e—X-e siècles)*, în „Pontica”, 14, 1981, p. 217—220; A. Petre, *Byzance et Scythie Mineure au VII-e siècle*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 555—568; vezi și bibliografia de la notele următoare.

Ceea ce trebuie subliniat de la început, credem, este faptul că invaziile barbare din răstimpul amintit nu au generat, prin ele însele, fenomenele care s-au produs în Dobrogea și aiurea în Imperiu; ele au precipitat doar derularea evenimentelor, au imprimat o cadență dinamică proceselor în curs, au accelerat fenomenele incipiente. Din această perspectivă, istoriografia contemporană a surprins o serie de aspecte, care nu sînt străine nici teritoriului dobrogean. Astfel, s-a putut constata că, în ciuda unei evidente „diversități regionale”⁶⁸, sistemul urban al *Illyricum*-ului în secolele VI—VII supraviețuia doar „prin el însuși”, sub o „aparentă imobilitate”, în fapt fiind subminat de procese care îi dădeau o cu totul altă natură decît cea din epoca anterioară⁶⁹. Modificările începuseră lent, o dată cu întărirea economiei citadine, ruralizarea progresivă, creșterea ponderii economiei locale, decăderea circulației bănești și, în consecință, dispariția treptată a opoziției oraș—mediu rural; delimitările calitative făcute de Procopius în *D. aedificiis* (IV) sînt cea mai elocventă dovadă în acest sens⁷⁰. Astfel, prăbușirea aproape generală a orașelor balcanice la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea⁷¹, dar și continuitatea anumitor forme de civilizație capătă o altă perspectivă: ofensiva migratorilor, concomitentă la granițele Imperiului, nu va face decît să dinamizeze modificările în curs.

În al doilea rînd, prezența neamurilor stepei în ținuturile Imperiului nu trebuie privită doar sub aspectul impactului, al continuumului distructiv; s-a relevat necesitatea delimitării între ofensiva belicoasă, raiduri și incursiuni de pradă, infiltrări, colonizări pașnice și așezări stabile, s-au identificat anumite rute de acces pe teritoriul roman⁷². În egală măsură, se impune observarea atentă a raporturilor dintre civilizația locală și cea alogenă, a factorilor cărora se datorează perpetuarea unor forme tradiționale de cultură. Pornind de aici, credem, poate fi înțeles mai bine momentul care a marcat debutul a ceea ce istoricii numesc „la grande brèche” (D. A. Zakythinos) sau „ruptura cu trecutul” (K. Krumbacher) a civilizației antice, practic „începutul epocii medievale” în Europa orientală⁷³.

De aceste procese nu este străin nici teritoriul cuprins între Dunărea de Jos și Marca Neagră. Astfel, elementele economiei naturale se fac simțite în provincie încă în secolul al V-lea, cînd circulația monetară din unele orașe — ca din întreg Imperiul⁷⁴, de altfel — e destul de modestă⁷⁵; ea se va agrava, după momentul de revitalizare din timpul lui Anastasius—Iustinian, la sfîrșitul secolului al VI-lea și mai ales în primele decenii ale secolului al VII-lea, cînd „primatul economiei

⁶⁸ H. Bavant, *La ville dans le nord de l'Illyricum (Pannonie, Mésie I, Dacie et Dardanie)*, în vol. *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12—14 mai 1982)*, Roma, 1984 (infra, *Villes et peuplement*), p. 245.

⁶⁹ J. Michel Spieser, *La ville en Grèce du III-e au VII-e siècle*, în *ibidem*, p. 335.

⁷⁰ G. Dagron, *Les villes dans l'Illyricum protobyzantin*, în *ibidem*, p. 1—20; B. Bavant, *op. cit.*, în *ibidem*, p. 287.

⁷¹ P. Lemerle, *Conclusion*, în *ibidem*, p. 519; pentru descompunerea orașului în secolele V—VII în diferite regiuni din *Illyricum*, v. și V. Popovič, *Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrh. n. Chr.*, în *Palast und Hütte. Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung (Berlin, 25—30 Nov. 1979)*, Mayence, 1982, p. 545—566.

⁷² Cf. D. Gh. Teodor, *Origines et voies de pénétration des Slaves au sud de Bas-Danube (VI-e—VII-e siècles)*, în *Villes et peuplement*, p. 63—84; B. Ferjančić, *Invasions et installation des Slaves dans les Balkans*, în *ibidem*, p. 85—108.

⁷³ Em. Condurachi și R. Theodorescu, *Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (II)*, în *RdI*, 34, 1981, 2, p. 185; de altfel, din punct de vedere al situației politico-militare a Imperiului, intervalul cuprins între domniile lui Iustin II și Heraclius (565—641) a fost apreciat ca o „sinusoidă”, în care momentele de descreștere (Iustin II, Phocas) alternează cu cele de ascensiune (Tiberiu II Mauriciu, Heraclius) — cf. P. Goubert, *Byzance avant l'Islam, I. Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice*, Paris, 1951, p. 23—27.

⁷⁴ V. Mihăilescu-Bîrliba, *Les monnaies romaines chez la Daces orientaux*, București, 1980, p. 214, 217, 246 (cu bibliografie).

⁷⁵ I. Barnea, *op. cit.*, în „*Bulletin AIESEE*”, 10, 1972, 2, p. 168—171.

naturale" afectează toate piețele Imperiului⁷⁶. Desigur că de acest ultim aspect nu este străină și situația politică și militară defectuoasă a Bizantului la Dunărea de Jos ca urmare a invaziilor avaro-slave⁷⁷, dar important este că fenomenele se conjugă. Pe de altă parte, existența celor 15 centre episcopale din provincie⁷⁸ ne duce cu gândul la rolul important al factorului ecleziastic în administrația urbană, întărit, cum se știe, prin legislația lui Iustinian și Iustin al II-lea; or, așa cum s-a remarcat, aceasta implică o întărire a autonomiei orașelor⁷⁹. În sfârșit, procesul continuu de diferențiere între așezările urbane este bine reflectat în izvoarele literare. Către 520, Ștefan din Bizanț desemna drept *polis*, așadar oraș în sens tradițional, *Bizone*, *Histria* și *Tomis*, pe cind *Callatis* apărea ca *polichnion* — oraș de importanță secundară⁸⁰. Procopius, de asemenea, face distincția între *polis*, singura calificată astfel fiind *Ibida* (Slava Rusă, jud. Tulcea) (*De aedif.*, IV, 7, 19), și fortărețe (*phrouria*), enumerind printre acestea *Troesmis*, *Noviodunum*, *Callatis*, *Zaldapa* (Abtaat, Abrit, Bulgaria), *Axiopolis*, *Carsium*, *Tomis*, *Argamum*, *Constantiniana* și altele necunoscute (IV, 11)⁸¹. Unele aspecte au putut fi surprinse și arheologic. Într-o monografie aflată în curs de apariție, Al. Barnea a ajuns la concluzia că pe parcursul secolelor IV—VI așezările fortificate dobrogene s-au transformat în adevărate „aglomerații urbane cu aspect quasimedieval”, fapt probat prin remanierele unor incinte sau artere de circulație, dispariția unor edificii și amenajări de factură antică (templul, forul), predominanța basilicilor creștine și a piețelor comerciale etc.⁸². Sfârșitul epocii romano-bizantine va aduce o accelerare a proceselor, responsabilă în bună măsură fiind și situația grea a Imperiului. Demantelarea voită a unor incinte, ca la *Tropaeum Traiani*⁸³, remanierea altora, ca la *Histria*⁸⁴, sau restringerea suprafeței locuibile, ca la *Troesmis*⁸⁵ și *Capidava*^{85a}, probează „părăsirea treptată” a cetăților, simplificarea și ruralizarea vieții citadine. Cum se arăta mai sus, situația orașelor dobrogene e similară altora din provincii apropiate. Spre exemplu, la *Justiniana Prima* (în *Dacia Mediterranea*) (Caričin Grad, Iugoslavia) procesul de destrămarea a structurilor urbane inițiale a început în timpul lui Iustin II (anul 567/568), invaziile avarilor finalizind procesul⁸⁶. De asemenea, la *Sirmium* (*Pannonia Secunda*) (Sremska Mitrovica, Iugoslavia) se constată pe tot parcursul secolului V o diseminare a locuitorilor în grupuri mici, izolate unele de altele, în veacul următor habitatul restringându-se doar la zona sudică a orașului⁸⁷.

⁷⁶ R. Ocheșeanu, *Cîteva monede bizantine din secolele VII—XI c.n. descoperite în Dobrogea*, în „Pontica”, 14, 1981, p. 309; cf. și Al. Barnea, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁷ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, în „Pontica”, 14, 1981, p. 309.

⁷⁸ V. studiile lui Em. Popescu citate la notele 18 și 50, precum și *idem*, *Contributions à la géographie historique de la péninsule balkanique aux V-e—IX-e ss. de notre ère* în *Actes du premier Congrès international d'études balkaniques a et sud-est européennes*, III, p. 289—290.

⁷⁹ G. Dagron, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 14.

⁸⁰ Cf. și I. Barnea, *op. cit.*, în „Bulletin AIESEE”, 10, 1972, 2, p. 147.

⁸¹ *Ibidem*, p. 151—152; Em. Popescu, *op. cit.*, în „Dacia”, N.S., 19, 1975, p. 176; pentru distincțiile calitative ale lui Procopius, G. Dagron, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 7; pentru identificarea localităților menționate de Procopius, v. A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythie Mineure*, în „Dacia”, N.S., 14, 1970, p. 297—309; *idem*, *Încercare nouă de înțelegere a știrilor date de Procopius din Caesareea despre teritoriul Dobrogei în vremea lui Iustinian*, în „Pontica”, 5, 1972, p. 329—347; *idem*, *Les fortifications de la Dobroudja à l'époque de Justinien*, în *Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines, Bucarest, (6—12 septembre 1971)*, II, București, 1975, p. 495—501; *idem*, *Armata în Dobrogea romană*.

⁸² Al. Barnea, *op. cit.*, p. 9.

⁸³ *Tropaeum Traiani*, I, p. 39.

⁸⁴ C. Domăneanțu și A. Sion, în SCIVA, 32, 1982, 4, p. 388—391.

⁸⁵ V. H. Baumann, *op. cit.*, în „Peuce”, 8, 1980, p. 180—181; I. Bogdan-Cătăni-niciu, *Considerații privind zona arheologică Troesmis*, în RMM-MIA, 2, 1984, p. 47.

^{85a} Z. Covacef, *op. cit.*, în „Pontica”, 13, 1980, p. 268.

⁸⁶ V. Kondić—V. Popović, *Caričin Grad. Site fortifié dans l'Illyricum byzantin*, Beograd, 1977 (în sîrbă și franceză), p. 374, 379, 380, 382.

⁸⁷ B. Bavant, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 263.

Datele prezentate pînă aici evidențiază cu claritate faptul că *Scythia Minor* este afectată de aceleași procese care au jalonat istoria Imperiului oriental în antichitatea tîrzie. Nu se justifică, aşadar, raționamentele cu tentă catastrofală formulate de istoricii bulgari, nu au specificitate concluziile extrase din analize limitate.

Aceeași situație se degajă și din luarea în discuție a consecințelor pe care le-au avut invaziile barbare în perioada amintită. Fără a relua aici „filmul” confruntărilor militare din zona Dobrogei dintre armatele imperiale și cele kutrigure sau avaro-slave — ele au fost atent și competent studiate de istoriografia română⁸⁸ —, interesul va fi orientat spre reflectarea arheologică a fenomenelor de continuitate și discontinuitate în civilizația provinciei. Din această perspectivă, o problemă aparte este aceea a supraviețuirii populației la șocul avaro-slav de la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea. După istoriografia bulgară, autohtonii au fost exterminați (în cel mai fericit caz asimilați), Dobrogea rămînînd un „vacuum demografic”, ocupat de etnicul slav și bulgar, care au schimbat fundamental structura „națională” a provinciei. Descoperirile arheologice⁸⁹ și monetare⁹⁰ sînt categoric împotriva acestei teze. Astfel, pe limes continuitatea de viață se constată în numeroase așezări. La *Aegyssus*, fortificația din secolele III—IV își prelungește existența mult după momentul critic de la cumpăna secolelor VI—VII, cum probează o monedă de la Phocas surfrapată sub Heraclius (anii 613/614)⁹¹, un solidus de la Constantin IV⁹² și un cercel de tîmplă databil în secolele VII—VIII⁹³. Cercetările din fortificația romană de la Independența arată că aceasta își prelungește existența pînă în a doua decadă a secolului al VII-lea, fapt probat prin urmele evidente de construcții, ceramica de factură romană și monedele de la Mauricius Tiberius (anii 584—585, 582—602) și Phocas (aceasta surfrapată sub Heraclius în 612/613) din nivelele 11, 12 și 13⁹⁴. De asemenea, monedele de la Phocas și Heraclius provenite de la Nufărul (jud. Tulcea)⁹⁵, *Axiopolis*⁹⁶, *Durostorum*⁹⁷, *Carsium*⁹⁸, precum și unele sigilii din sec. VI—VII

⁸⁸ I. Barnea, în DID, II, p. 439—442; M. Sâmpetru, op. cit., în SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—245.

⁸⁹ V., mai ales, A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI-e et VII-e siècles de notre ère*, în „Dacia”, N.S., 7, 1963, p. 317—353, idem op. cit., în RESEE, 19, 1981, 3, p. 555—568.

⁹⁰ Gh. Poenaru Bordea, *Monnaies byzantines des VI-e—VII-e siècles en Dobroudja*, în *Actes du XIV-e Congrès international d'études byzantines*, III, București, 1976, p. 203—213; Gh. Poenaru Bordea și R. Ocheșeanu, *Probleme istorice dobrogene (secolele VI—VII) în lumina monedelor bizantine din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța*, în SCIVA, 31, 1980, 3, p. 377—396; R. Ocheșeanu, op. cit., în „Pontica”, 14, 1981, p. 309—314; G. Custurea, *Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII—X*, în „Pontica”, 19, 1986, p. 273—277; cf. și J. Jordanov, *Dobrudža (491—1092) — selon les données de la numismatique et de la sphragistique*, în D II, p. 182—207.

⁹¹ A. Opaîț, op. cit., în „Pontica”, 10, 1977, p. 309, fig. 5.

⁹² B. Mitrea, în „Dacia”, N.S., 7, 1963, p. 599.

⁹³ A. Petre, op. cit., în RESEE, 19, 1981, 3, p. 559.

⁹⁴ B. Mitrea, în „Dacia”, N.S., 10, 1966, p. 412; M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaîț, Cristina Opaîț, F. Topoleanu, op. cit., în „Dacia”, N.S., 31, 1987, 1—2, p. 104—105.

⁹⁵ A. Petre, în SCIV, 17, 1966, 2, p. 425.

⁹⁶ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu et E. Nicolae, op. cit., în SCN, 9, 1989, p. 60.

⁹⁷ A. Petre, op. cit., în „Dacia”, N.S., 7, 1963, v. 348—352; idem, op. cit., în RESEE, 19, 1981, 3, p. 559; de curînd, de aici provine un sigiliu al lui Constantin IV (668—685) — cf. I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Durostorum-Dorostolon*, în „Pontica”, 15, 1982, p. 203—206; tot de aici un sigiliu cu numele trac Zarmos (sec. VI—VII) — cf. I. Barnea, *Antroponime traco-dace pe sigilii bizantine*, în „Thraco-dacica”, 8, 1987, 1—2, p. 204.

⁹⁸ G. Custurea, op. cit., în „Pontica”, 19, 1986, p. 274.

de la *Novi dunum*⁹⁹ demonstrează că aceste fortificații romano-bizantine funcționau încă în primele decenii ale secolului al VII-lea. Cercetările recente din sectorul vestic al cetății de la *Capidava* probează faptul că fortificația, refăcută de Iustin II după distrugerile de la mijlocul secolului VI, a avut de suferit de pe urma invaziei din 587; după această dată însă a fost refăcută incinta, operația avînd loc la începutul secolului al VII-lea¹⁰⁰. De asemenea, descoperirea unei monede de la Mauricius (582—602) sub lipitura podinei unui bordei din așezare confirmă existența *Capidavei* la începutul veacului amintit¹⁰¹.

În așezarea romano-bizantină de la *Beroe* (*Piatra Frecăței*, jud. Tulcea) săpăturile arheologice au surprins un strat gros de arsură, pus în legătură cu atacurile avaro-slave¹⁰². Investigarea necropolei însă a arătat că după evenimentele din 602 sectoarele funerare au continuat să fie utilizate atît pe parcursul secolului VII, dar și în perioada ulterioară¹⁰³ — ceea ce demonstrează clar persistența unei populații cunoscătoare a topografiei necropolei: această populație nu putea fi decît cea autohtonă.

Din datele de pînă acum se desprinde o concluzie foarte clară: după momentul 602 autoritatea imperială nu a pierdut controlul asupra limes-ului, ceea ce a făcut ca teritoriul dintre Dunăre și Marca Neagră să fie considerat, în continuare, parte a Imperiului¹⁰⁴.

Cercetările arheologice și descoperirile numismatice arată că și în așezările din interiorul provinciei formele de viață tradițională au continuat, deși în limite mai modeste. Astfel, la *Ulmelum*, după ce așezarea a fost incendiată în timpul lui Mauricius Tiberius, ea a fost reconstruită, menținîndu-și caracterul de centru romano-bizantin, așa cum o probează o monedă de la Heraclius¹⁰⁵.

La *Tropaeum Traiani*, după distrugerea de la mijlocul secolului al VI-lea provocată de invazia kutrigurilor, viața a continuat „aproape normal” pînă la 586, fapt dovedit de mai multe monede de la Iustin II (anii 568/569 și 573/574), Iustin II și Sofia (anii 568—570), Tiberius II Constantin (anul 580/581)¹⁰⁶. Distrugerea din 586 amintită de Theofilact Simocata este documentată peste tot în cetate prin urme puternice de incendiu, dar acest eveniment nu a dus la încetarea vieții romane, cum credea Vasile Pârvan¹⁰⁷. Cercetările recente demonstrează că din perioada atacului datează „urme sporadice de locuire”, cum sînt construcțiile din zona porții de vest; mai mult, locuirea dăinuie și în prima jumătate a secolului VII, cînd așezarea își păstrează caracterul urban, deși incinta își pierduse funcția defensivă¹⁰⁸; o monedă de la Phocas din 608/609 dovedește aceasta¹⁰⁹.

⁹⁹ J. Jordanov, *op. cit.*, în D II, p. 196 și tab. III.

¹⁰⁰ Z. Covacef, *Cercetările din sectorul V al cetății Capidava*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 362.

¹⁰¹ R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Săpăturile de la Capidava 1968—1974*, în „Pontica”, 8, 1975, p. 85.

¹⁰² D. Vâlceanu și Al. Barnea, *Ceramica lucrată cu mina din așezarea romano-bizantină de la Piatra Frecăței (secolul al VI-lea)*, în SCIVA, 26, 1975, 2, p. 209, nota 4.

¹⁰³ A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (II-e—VII-e siècles de notre ère). Recherches archéologiques*, Bucarest, 1987, p. 99—100, 111 și urm. (în special 115).

¹⁰⁴ Cf. și idem, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 558—559; M. Sâmpetru, *op. cit.*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 227.

¹⁰⁵ A. Petre, *op. cit.*, în „Dacia”, N.S., 7, 1963, p. 334—335.

¹⁰⁶ *Tropaeum Traiani*, I, p. 225; A. Panaitescu, *op. cit.*, în „Pontica”, 12, 1979, p. 200; Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 295.

¹⁰⁷ V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, București, 1912, p. 141.

¹⁰⁸ *Tropaeum Traiani*, I, p. 230, 253; I. Barnea, *op. cit.*, în „Pontica”, 10, 1977, p. 269; Gh. Papuc, *Considerații asupra perioadei de sfîrșit a cetății Tropaeum Traiani*, în *ibidem*, p. 358—359; I. Barnea, *Spätromische Denkmäler an der unteren Donau*, în „Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Philologisch-Historische Klasse”, 121. Jahrgang 1984, 1, p. 302.

¹⁰⁹ A. Vertan, G. Custurea, în „Pontica”, 15, 1982, p. 281, n. 513.

Din zona fortificației romano-bizantine de la Enisala 1 provine un lot de monede din secolele VI—VII care se termină cu doi AE de la Phocas din anii 604/605 și, respectiv, 609, 610, ceea ce îngăduie prelungirea existenței cetății respective în primele decenii ale secolului VII¹¹⁰.

Continuitatea vieții și culturii provinciale romano-bizantine este bine documentată și pe malul vestic al Pontului Euxin. La *Histria*, de exemplu, în etapa ce urmează atacurilor din 559 și 602 incinta a fost refăcută, remaniindu-se curtilele d și g, umplindu-se cu pământ turnurile D, E, F și H și blocându-se scara de sud de la curtea c¹¹¹; în același timp, unele edificii din perioada anterioară și-au continuat existența, pe cînd în preajma altora au apărut primele locuințe îngropate în sol. În exterior, dincolo de valuri, zona a fost afectată unei necropole plane de înhumatie cu inventar databil în secolul VII; tot aici, o bazilică cimiterială aparține aceluiași veac. Așa cum s-a arătat, monumentele arheologice din secolul VII aparțin „fără excepție” unei populații stabile, de cultură romano-bizantină¹¹².

O situație asemănătoare se întâlnește la *Tomis*. În afara monedelor care fac serie continuă de la Phocas (602—610) pînă la Constantin IV Pogonatul (660—685)¹¹³, convingătoare dovezi pentru supraviețuirea așezării în secolul al VII-lea a adus studiul tezaurului descoperit în 1912 la Malaia Perescipina (Ucraina); sigiliul împăratului Heraclius de pe unul din vase și monedele bizantine din timpul lui Constans II (641—668) găsite împreună cu el l-au determinat pe Ion Barnea să formuleze ipoteza că cel puțin o parte a tezaurului a fost dusă de la *Tomis* „nu la sfîrșitul secolului VI, cum se presupunea pînă acum, ci mai tîrziu, în secolul VII, probabil în urma pătrunderii bulgarilor la sud de Dunăre (679)...”¹¹⁴. Mîntinerea autorității imperiale în fosta metropolă a provinciei este documentată și de sigiliile unor funcționari imperiali ajunși aici¹¹⁵.

De pe urma evenimentelor de la sfîrșitul secolului al VI-lea a avut de suferit și *castellum*-ul de la Ovidiu, în apropiere de Constanța, așa cum o arată urmele unui incendiu puternic surprins pe ultimele două straturi de construcție¹¹⁶; cu toate acestea, locuirea a continuat în secolul următor între zidurile burgus-ului, care își pierduse însă aspectul defensiv¹¹⁷.

La *Callatis*, cercetările făcute pe latura nordică a zidului de incintă au scos în evidență funcționarea acestuia pînă la începutul secolului al VII-lea¹¹⁸; monedele de la Phocas și Heraclius¹¹⁹ ca și cele de la Constantin IV¹²⁰ descoperite pe teritoriul așezării vin în sprijinul ideii că aici viața a continuat în forme mai modeste.

¹¹⁰ E. Oberländer-Târnoveanu și Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede antice și bizantine descoperite la Enisala*, în CN, 4, 1982, p. 113—120; M. Mănușu-Adameșteanu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Noi dovezi de locuire pe teritoriul actual al satului Enisala în mileniul I e.n.*, în „Peuce”, 9, 1984, p. 350, 352.

¹¹¹ C. Domăncanțu și A. Sion, *op. cit.*, în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 388, 390—391.

¹¹² H. Nubar, *Histria*, III, p. 84—85; idem, *Monede bizantine de la începutul sec. al VII-lea și sfîrșitul cetății Histria*, în SCN, 3, 1960, p. 183—193; Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 302; A. Petre, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 560—561.

¹¹³ *Ibidem*, p. 560.

¹¹⁴ I. Barnea, în I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicorescu, *op. cit.*, p. 27; idem, *Arta creștină în România*, I, București, 1979, p. 28; despre același tezaur, I. Werner, *Pogrebnata nahodka ot Malaia Perescipina i Kybrat — han na bălgarite*, Sofia, 1983.

¹¹⁵ Al. Barnea, *Sigilii și inscripții din Dobrogea (sec. VI—VII e.n.)*, în SCIVA, 37, 1986, 2, p. 134—136, fig. 1/1—3 (= în *Documente noi descoperite și informații arheologice*, București, 1988, p. 50—53); tot din fosta metropolă provin cîteva sigilii din sec. VI—VII conținînd nume traco-dace — cf. I. Barnea, *op. cit.*, în „Thraco-dacia”, 8, 1987, 1—2, p. 203—205, fig. 2, 4.

¹¹⁶ M. Bucovăla, Gh. Papuc, *op. cit.*, în „Materiale”, 14, p. 344, 346.

¹¹⁷ Idem, *op. cit.*, în „Pontica”, 14, 1981, p. 214, nota. 3.

¹¹⁸ C. Preda, Em. Popescu și P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Mangalia (Callotis)*, în „Materiale”, 3, 1962, p. 441.

¹¹⁹ I. Barnea, în „Materiale”, 6, 1959, p. 905.

La Argamuni, a cărei incintă a fost distrusă la sfârșitul secolului al VI-lea sau la începutul celui următor¹²¹, s-a descoperit în imediată apropiere a șanțului I un cartier *extramuros*, a cărui viață s-a prelungit în prima parte a secolului al VII-lea, așa cum o atestă ceramica de factură tirzie și o monedă de la Phocas surfrapată sub Heraclius¹²².

La Sinoe, pe malurile lacului Sinoe, într-o așezare civilă, s-au descoperit vase din epoca bizantină asociate cu o monedă de la Heraclius¹²³. În sfârșit, monedele de la Constantin IV. provenite de la *Durostorum*¹²⁴, Valea Teilor¹²⁵ sau dintr-o localitate necunoscută¹²⁶ sînt dovezi ale prezenței vechilor locuitori ai provinciei.

Așadar, din datele de pînă acum rezultă cu multă claritate faptul că pe tot parcursul secolului al VII-lea nu se observă nici un *hiatus* în sistemul de viață a provinciei, chiar dacă acesta e mult mai modest decît în perioada anterioară. De asemenea, monedele care urmează pînă în secolul al X-lea reflectă atît continuitatea autohtonilor, cît și relațiile de schimb ale fostei provincii cu Bizanțul și tendințele sale de a-și restaura guvernarea deplină în acest teritoriu¹²⁷. Din acest punct de vedere, situația din ținutul dobrogean este identică celei din teritorii mai apropiate¹²⁸ sau mai îndepărtate¹²⁹ de granița Imperiului. Revenind la Dobrogea, se poate conchide cu mai multă temeinicie că, în ciuda existenței primei formațiuni bulgaro-slave la sudul Dunării, teritoriul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră a făcut parte, în cea mai mare măsură, din Imperiu¹³⁰. În acest context capătă o mai mare consistență știrile despre existența Tomisului și a Mesembriei în secolul VIII¹³¹ și cele din secolul XI privind funcționarea episcopiei de *Axiopolis*¹³².

Problemele discutate pînă acum sînt în strînsă legătură cu cele privind compoziția etnică și caracterul civilizației din Dobrogea în etapa ulterioară. După cum am amintit deja, istoriografia bulgară susține că ruperea *limes*-ului a marcat așezarea definitivă a slavilor în Dobrogea și în Bulgaria nord-estică, de fapt continuarea procesului început încă în secolul al VI-lea¹³³. Drept urmare, populația autohtonă din Dobrogea, ca din întreaga Peninsulă Balcanică, fie a fost exterminată, fie s-a retras în zone mai ferite, fie a fost asimilată, incît aspectul etnic și caracterul culturii ținutului vizat s-au schimbat fundamental (D II, p. 7—8).

Obiectul acestui studiu nefiind prezentarea detaliată a invaziilor slave, ne vom mărgini să arătăm doar că istoriografia străină și română au stabilit de mult momentele, etapele și căile penetrației și instalării acestui neam în Balcani, precum și consecințele acestui eveniment. În acest sens, s-a demonstrat convingător că, deși atacurile slavilor au început încă sub Iustin I, continuînd cu intensitate în perioada următoare, „on ne peut parler encore au VI-e siècle de colonisation permanente”¹³⁴. Instalarea definitivă a acestor migratori nu a putut avea loc „que dans les premières années du règne d'Héraclius”, domnia lui Phocas (602—610)

¹²⁰ Gh. Poenaru Bordea, în „Pontica”, 4, 1971, p. 329.

¹²¹ M. Coja, *op. cit.*, în BMI, 41, 1972, 3, p. 38.

¹²² *Ibidem*, p. 40; Al. Barnea, în SCIVA 40, 1989, 3, p. 298.

¹²³ A. Petre, *op. cit.*, în „Dacia”, N.S., 7, 1963, p. 348.

¹²⁴ J. Jordanov, *op. cit.*, în D II, tab. III.

¹²⁵ G. Custurea, *op. cit.*, în „Pontica”, 19, 1986, p. 274 (cu bibliografie).

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 274, 276; J. Jordanov, *op. cit.*, în D II, p. 187.

¹²⁸ De exemplu zona Aquis-ului — v. D. Janković, *La partie danubienne de la région d'Aquis au VI-e et du début du VII-e siècle*, Beograd, 1981, p. 202, 231—232.

¹²⁹ J.-P. Sodini, *L'habitat urbaine en Grèce à la ville des invasions*, în *Villes et peuplement*, p. 341—397.

¹³⁰ DID, III, p. 7 și urm.; P. Diaconu, *op. cit.*, în „Pontica”, 14, 1981, p. 219.

¹³¹ DID, III, p. 9.

¹³² Em. Popescu, *op. cit.*, în MIIC, p. 125—147.

¹³³ G. Cankova-Petkova, *Sur l'établissement des tribus slaves du groupe bulgare au Sud du Bas-Danube*, în „Études historiques”, 4, Sofia, 1968, p. 153, 154, 157; cf. și D II, p. 8, 19.

¹³⁴ B. Ferjančić, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 108; aceasta nu exclude anumite „implantări” din a doua jumătate a secolului VI — Fr. Baratte, *Les témoignages archéologiques de la présence slave au sud de Danube*, în *ibidem*, p. 163—180.

fiind considerată un interval de pace între bizantini și slavo-bulgari¹³⁵. Analiza atentă a vestigiilor arheologice a permis formularea concluziei că slavii au trecut în masă peste fluviu în zona Popina-Silistra, Dobrogea continuând să fie sub autoritate bizantină pe tot parcursul secolului al VII-lea, așa cum scria Theophanes Confesor (Cron., I)¹³⁶. Datele expuse în secvența anterioară a articolului confirmă pe deplin acest lucru.

Cît privește materialele arheologice atribuite slavilor (ceramică de tip Praga și Penkovka, fibule digitate etc.)¹³⁷, unele datînd de foarte timpuriu în provincie¹³⁸, ele trebuie analizate cu multă prudență¹³⁹; aceasta intrucît prezența lor nu reflectă întotdeauna existența efectivă a slavilor în acele locuri; mai ales pentru perioada anterioară confluenței dintre secolele VI—VII, ele pot fi atribuite contactelor populației autohtone de cultură romano-bizantină cu migratorii amintiți¹⁴⁰. Pe de altă parte, studierea unor aspecte de cultură materială din provincie (sistem de locuințe, ceramică) a evidențiat filiațiunea acestora cu formele culturale din perioada anterioară (sec. IV—V) și caracteristicile pe care le-au transmis ulterior (sec. VII—X); astfel, s-a stabilit originea și evoluția locală, de factură romano-bizantină, a culturii medievale timpurii¹⁴¹.

În acest context, un loc aparte îl ocupă discutarea caracterului etnic al mormintelor de incinerare descoperite în diferite puncte din Dobrogea (Istria-Capul Viilor, Castelul, Satu Nou I, Satu Nou II, Nalbant, Gîrlița, Canlia), considerate de istoriografia bulgară exclusiv slave¹⁴². Această atribuire e supusă astăzi revizuirii, pentru că însuși criteriul pe care se sprijină — ritul — este pasibil de reevaluări. Istoriografia română a admis faptul că aceste morminte pot reflecta fie o revenire la o practică anterioară adoptării creștinismului, fie ca o expresie a credințelor unei populații păgîne sau care renunțase între timp la creștinism¹⁴³. Nu poate fi exclusă credem nici posibilitatea ca aceste morminte să aparțină unei populații insuficient creștinate, fidelă unor practici ancestrale, printre care și incinerarea, chiar dacă acest rit era „în opoziție cu disciplina de totdeauna a creștinismului”¹⁴⁴. Biserica a condamnat oficial incinerarea abia la sinodul din Paderborn (785)^{144a}, superstițiile și practicile primitive menținîndu-se în Imperiul

¹³⁵ M. Sâmpetru, *op. cit.*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 222 și urm.; B. Ferjančić, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 106—108.

¹³⁶ P. Diaconu, *op. cit.*, în „Pontica”, 14, 1981, p. 217—220; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 81, fig. 8; Fr. Baratte, *op. cit.*, p. 168—169.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 163—180 (cu trimiteri și la bibliografia românească).

¹³⁸ De exemplu, la Aegyssus s-a descoperit ceramică de tip Praga datînd de la mijlocul secolului VI — cf. A. Opaît, *op. cit.*, în „Pontica”, 10, 1977, p. 309.

¹³⁹ Cf. și P. Lemerle, *Conclusion*, în *Villes et peuplement*, p. 513.

¹⁴⁰ V., de exemplu, situațiile de la Gamzigrad (*Dacia Ripensis*) și Caričin Grad (*Dacia Mediterranea*) — cf. B. Bavant, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 271 și, respectiv, 285.

¹⁴¹ A. Petre, *Contribuția culturii romano-bizantine din secolele VI—VII e.n. la geneza culturii feudale timpurii din spațiul balcano-ponto-danubian*, în vol. 2050 de ani de la fîurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor, București, 1980, p. 193—214; idem, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 558; idem, *La romanité...*, p. 114 și nota 175; P. Diaconu, *Notes sur la culture matérielle de Dobroudja (VII-c—X-e siècles)*, în „Istros”, 5, 1987, p. 213—215.

¹⁴² J. Vljarova, *Slaviani i prabălgari po dannina na necropolite ot VI—XV v. na teritorijata na Bălgaria*, Sofia, 1976; S. Stanilov, *Le rite funéraire dans Dobroudja du nord et la «culture Dridu»*, în D II, p. 36—47; cf. și P. Lemerle, în *Villes et peuplement*, p. 513: „l'axiome «incinération = slave» est toujours valable”; alte morminte de incinerare din Dobrogea la Mihail Kogălniceanu și 6 Martie v. la Gh. Mănușu-Adameșteanu, în „Symposia Thracologica”, 7, Tulcea, 1989, p. 429—430.

¹⁴³ DID, III, p. 62—63; P. Diaconu, *op. cit.*, în „Dacia”, N.S., 32, 1988, 1—2, p. 177—178.

¹⁴⁴ I. Barnea, *Monumente creștine și viața bisericească în secolele VII—XIV*, în MIIC, p. 38.

^{144a} E. Zaharia, în „Symposia Thracologica”, 7, Tulcea, 1989, p. 429.

bizantin pînă tîrziu¹⁴⁵. În sfîrșit, cercetările arheologice din alte spații demonstrează, pentru întreaga perioadă a secolelor III—VIII, același conflict între religia păgînă și creștină¹⁴⁶.

În concluzie, nu încapă nici o îndoială că în perioada discutată, populația Dobrogei era cea autohtonă, purtătoarea unor tradiții culturale de factură total deosebită de cea a noilor veniți. Desigur, este posibil ca invaziile slave să fi produs unele deplasări de populație, așa cum s-a întîmplat în alte zone¹⁴⁷, dar marea masă a ei a continuat să viețuiască pe vechiul teritoriu. Menționarea în textele tîrzii sau perpetuarea pînă astăzi, în formă originală sau tradusă în slavă sau turcă, a unor toponime (*Axiopolis*, Cernavoda, Drista (*Durostorum*), Oltina (*Altinum*), Mangalia (*Pangalia*), Enisala = *Novovicus*, Băroi (un afluent al Dunării) (*Beroe* etc.)¹⁴⁸ constituie încă un argument în favoarea continuității populației locale romanizate¹⁴⁹. Nimic nu justifică opinia lui D. Angelov, după care la sfîrșitul secolului IX și începutul secolului X „en Dobrudža vivait déjà un peuple bulgare, unique et unanime”, format prin contopirea slavilor și bulgarilor (D II, p. 9). Textele literare atestă prezența românilor la Dunărea de Jos, în secolele X—XI¹⁵⁰, ceea ce nu face decît să confirme aprecierea că Dobrogea este o parte componentă a teritoriului de etnogeneză românească¹⁵¹; problemele discutate aici constituie fundamentul acestui fapt.

¹⁴⁵ R.J.H. Jenkins, în *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, part II, Cambridge University Press, 1967, p. 102—103.

¹⁴⁶ V. R. Tomasson, *L'époque paléochrétienne en territoires tricasse et lingon du Nord-Ouest (III-e—VIII-e siècles)*, în „Bulletin de la Société Archéologique Champenoise”, t. 81, 1988, 4, p. 102: „En effet, l'examen des coutumes funéraires pratiquées dans nos régions nous démontre qu'une partie de la population gallo-romaine et mérovingienne était restée attachée à ses pratiques ancestrales et plus particulièrement en campagne.”; cf. și p. 108.

¹⁴⁷ V. Kondić—V. Popović, *op. cit.*, p. 383.

¹⁴⁸ DID II, p. 445; DID III, p. 11; A. Petre, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 559, 561.

¹⁴⁹ Cit de mare este prejudecata istoricilor bulgari relativ la Dobrogea: se poate vedea și din următoarea comparație: pentru regiunea Struma Mijlocie, unde nu s-a păstrat nici un toponim de origine tracică, ci doar cîteva hidronime, se admit următoarele: „L'ancienne population thrace de la région de la Moyenne Struma a été une des composantes ethniques qui ait marqué de son empreinte la physionomie ethnique de la population de cette partie de la Macédonie. L'influence thrace sur la population slave et l'héritage de manière général romano-byzantin se sont relevés dans différents domaines de la langue, du mode de vie, des croyances religieuses, de la toponymie, des arts, de l'urbanisation et l'anthropologie. On pourrait également attester cette influence dans différentes sphères de la culture matérielle et spirituelle” — cf. Z. Pljakov, *La région de la Moyenne Struma aux VII-e—IX-e siècles*, în „Paleobulgarica”, 13, 1989, 2, p. 106; dar vezi și p. 102—103, unde se vorbește de exterminarea și asimilarea tracilor! Pentru Dobrogea, în schimb, unde s-au păstrat atîtea toponime, o asemenea posibilitate, respectiv o continuitate a populației tracice romanizate, este exclusă — v. în acest sens raționamentele cu totul curioase ale lui V. Velkov, în D II, p. 17.

¹⁵⁰ N. Oikonomidès, *Des Valaques au service de Byzance?*, în RESEE, 25, 1987, 2, p. 187—190.

¹⁵¹ A. Rădulescu, *Dacia și Moesia (Scythia)* — părți constitutive ale etnosului românesc, în „Pontica”, 17, 1984, p. 101—107.

GIL. PUNGA

CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A ȚĂRII MOLDOVEI LA MILOCUL VEACULUI AL XVI-LEA

După cum este cunoscut, studiarea organizării administrative și a instituțiilor specifice acesteia a constituit unul din subiectele majore ale istoriografiei românești. În intenția de a releva structurile societății feudale, cercetătorii, însușindu-și concluziile corecte din lucrările mai vechi, au elaborat documentate și valoroase studii de sinteză¹. În cele ce urmează, ne propunem să revenim doar asupra unor aspecte referitoare la transformările care au avut loc în acest domeniu în perioada în care, treptat, s-a schimbat și statutul politico-juridic al Țării Moldovei². Intemeiat aproximativ pe același material documentar, demersul nostru istoriografic se justifică prin încercarea de a motiva mutațiile survenite în organizarea administrativă în contextul general al acestui zbuciumat mijloc de veac românesc.

Cercetări relativ recente au demonstrat faptul că, în timpul celei de-a doua domnii a lui Lăpușneanu în Moldova s-a introdus un sistem de conducere cu două reședințe domnești — dualismul Suceava-Iași —, în cadrul căruia ultimul oraș s-a impus ca reședință principală³. Cum era și firesc, această măsură a determinat și alte schimbări în sistemul administrativ moldovenesc.

Se știe, astfel, că orașul Iași a cunoscut o anumită evoluție în prima jumătate a veacului al XVI-lea, perioadă în care, probabil, a fost refăcută și curtea domnească: la 1552, pentru prima dată sînt trecuți în sfatul domnesc și pîrcălabii acestui tîrg. Această decizie a lui Ștefan Rareș necesită unele explicații: trebuie observat că în acest an relațiile Moldovei cu Habsburgii și Iagellonii s-au deteriorat din cauza adăpostirii în țările lor a unor pretendenți. În aceste condiții, înăruul domn a contat tot mai mult pe ajutorul Imperiului Otoman, unde, de altfel, se afla și turcîtul său frate; în locul Sucevei, el a preferat Iașii, oraș mai îndepărtat de hotarele de nord și de vest ale Țării Moldovei, dar mult mai apropiat de raiale. Pentru a-l înlătura, adversarii săi au apelat la un mijloc familiar diplomaților din acest machiavelic secol: *complotul*. Pus la cale de o parte a marii boierimi moldovene în colaborare cu polonii și austriecii, acesta s-a soldat cu uciderea voievodului la Țuțora.

¹ În acest sens vezi, în special, Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), București, 1968; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988.

² Unii istorici au vorbit chiar despre o reorganizare administrativă a teritoriului est-carpatic datorată unor influențe externe (v. N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910, p. 317).

³ V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”, Serie nouă, Secț. a III-a, Istorie tom XIV, 1968, p. 111—123.

Luind tronul cu sprijinul acestor forțe creștine, în primii ani de domnie, Alexandru Lăpușneanu, ca și toți predecesorii săi, a acordat o atenție specială orașului și cetății de scaun de la Suceava. Nu același interes îl prezenta acum și tirgul de pe malul Bahluiului: acest voievod, care a făcut puține danii din ocoalele domnești, la 17 martie 1554, dăruia mănăstirii Sf. Ilie de lângă Suceava satele Ivoești și Văleșani „ascultătoare de ocolul curții noastre din Iași”⁴. După părerea noastră, dania demonstrează că, în primii ani de domnie, Lăpușneanu nu intenționa să facă din această așezare principală sa reședință și, deci, cel mai important centru administrativ al Țării Moldovei.

După complotul din anul 1555, în urma căruia se constată o colaborare mai strinsă a Moldovei cu Imperiul Otoman, sporește, se pare, și atenția domniei față de orașul Iași. În primele urice emise de cancelaria Moldovei după desfășurarea acestui eveniment, sînt trecuți în sfatul domnesc fără dregătorie pîrcălabei Bodei și Iosif Veveriță⁵, primul este unul din cei doi pîrcălabi de Iași din vremea lui Ștefan Rareș, iar al doilea, conform unui act din 29 mai 1559, publicat doar în rezumat, era marele vâtaf al ținutului cu același nume, care avea proprietăți în preajma acestui oraș⁶. Ca și în timpul domniei lui Ștefan Rareș, cei doi sînt trecuți în divan după pîrcălabei de Hotin. Este, deci, foarte probabil, ca după 1558, cînd relațiile cu Polonia s-au deteriorat treptat, Alexandru Lăpușneanu să se fi preocupat mai mult și de orașul Iași, în apropierea căruia a început să-și concentreze armata.

Deși Despot a acordat o atenție specială Sucevei⁷, totuși, nu a neglijat nici orașul Iași; ceremonialul înscăunării din vara anului 1562 ar fi avut loc în așezarea citată⁸. În urma proclamării lui Tomșa ca domn, acest aventurier a preferat să se adăpostească în cetatea Sucevei.

Asediul cetății de scaun a Moldovei a durat aproximativ trei luni, timp în care s-au produs mari distrugerii, atît acestei fortificații, cît mai ales orașului. Pentru demantelarea zidurilor, Tomșa a apelat și la specialiști ardeleni; încă la 21 august 1563, solul său se întorcea din Transilvania cu ajutor împotriva lui Despot în frunte cu comandantul cetății Muncaci, Thoma Daczó⁹. În aceeași lună, cerea bistrițenilor 300—400 specialiști în ruina zidurilor („trecentos sut quadrigentos pedites pixidarios bonos”), care urmau să fie conduși în Moldova de căpitanul Francisc Nyakazo¹⁰. La 4 septembrie, „craiul” scria din nou bistrițenilor, arătînd că mai trimite în ajutorul lui Thoma Daczó 67 de călăreți conduși de Mihail Racz, cerînd alți 160 de „pixidari”, care urmau „să facă galerii și șanțuri subterane”, precum și 120 chintale de pulbere¹¹. Afiat sub zidurile Sucevei, la 15 octombrie 1563, Thoma Daczó cerea bistrițenilor praf de tun și pușcă de 100 de florini¹²; peste o săptămînă, însuși Ioan Sigismund Zápolya poruncea bistrițenilor să trimită la Suceava încă 100 de „pixidari”¹³. Am apelat la aceste de-

⁴ D.I.R. A, XVI/2, p. 51.

⁵ *Ibidem*, p. 101—156. În primele urice emise după 15 martie 1558 acești doi boieri apar fără dregătorie ca apoi să fie atestați ca pîrcălabi.

⁶ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I, București, p. 140—141, nr. 519 (în continuare, vom cita C.D.M.).

⁷ Este foarte probabil ca orașul pe care Despot intenționa să-l fortifice să fi fost chiar această veche reședință domnească (*Călători străini despre țările române*, II, Ed. științifică, București, 1970, p. 135). Miron Costin scria că „la poarta cetății <Suceava> vei afla numele lui Despot vodă, care slove pe lângă bour le-am cetit eu singur” (*De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *Opere*, București, 1958, p. 265).

⁸ *Călători străini despre țările române*, II, p. 132.

⁹ Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, vol. XV/1, p. 583, nr. 1 082.

¹⁰ *Ibidem*, p. 583, nr. 1 083.

¹¹ *Ibidem*, p. 584—585, nr. 1 085.

¹² *Ibidem*, p. 586, nr. 1 088. Peste zece zile, Ștefan Tomșa mulțumea bistrițenilor pentru cele șapte cîntare și jumătate praf de pușcă trimise în Moldova (Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldova cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 171—173. Documentul nu este deci din vremea lui Ștefan cel Tânăr, cum a crezut editorul).

¹³ Hurmuzaki—Iorga, *op. cit.*, p. 587, nr. 1090.

talii, care nu au fost valorificate corect de istoriografia noastră, pentru a releva faptul că atât orașul, cât și cetatea de scaun a Sucevei au avut mult de suferit în perioada dintre cele două domnii lăpușnene.

Imediat după alungarea lui Tomșa, Lăpușneanu a descins în Iași, unde a poruncit să se facă unele construcții¹⁴; domnul Moldovei trebuie să fi știut că între timp multe edificii sucevene fuseseră distruse. Cu toate acestea, iarna anilor 1564—1565 și-a petrecut-o ca de obicei la Suceava¹⁵, pentru că, pe de o parte, relațiile sale cu țările creștine păreau să se amelioreze, iar pe de altă, acest „om nou” nu putea renunța cu ușurință la simbolul „dinastiei” moldovene — cetatea de scaun a Sucevei.

Și, totuși, din anul 1565, Lăpușneanu a preferat să rezideze în Iași chiar și în timpul iernii; în ultimii ani ai vieții, domnul a staționat pentru foarte puțin timp și în Suceava, dar numai când mari pericole amenințau hotarele nord-vestice ale Țării Moldovei¹⁶. Cauza trebuie căutată în înrăutățirea raporturilor politice cu Polonia și mai ales cu Imperiul habsburgic, unde, începând cu acest an, câțiva pretendenți se pregăteau să ocupe tronul Moldovei. Adresându-se „Frăției” din Liov în iulie 1565, Alexandru Lăpușneanu cerea să se roage pentru el și familia sa „căci pe noi acum ne amenință pericole din toate părțile” (subl. ns.)¹⁷.

Intr-un anumit sens, situația din Moldova a fost asemănătoare cu cea din Țara Românească. Așa cum a arătat Const. C. Giurescu, începând cu Mircea Ciobanul, „lupta” dintre cele două reședințe, cea de la Tîrgoviște, mai apropiată de Transilvania și deci, și de numeroșii boieri și pretendenți adăpostiți peste munți, și cea de la București, afiată la câteva ceasuri distanță de mers întins călare de cetatea turcească a Giurgiului, a dat, treptat, câștig de cauză celei din urmă¹⁸. Deși se afla la o oarecare distanță de Imperiul otoman, totuși, în caz de pericol, și Alexandru Lăpușneanu se putea mai ușor refugia în maialele turcești. N. Iorga, care considera că părerea ce atribuie acestui voievod „mutarea capitalei” pe malul Bahluiului este cu totul greșită, avea să adauge că „numai cînd domnia trebui să se razim pe turcii din Chilia și Cetatea Albă, Iașii au fost preferabili Sucevei, precum în Țara Românească Bucureștiul, preferat Tîrgoviștei, expusă atacurilor pribegilor din Transilvania”¹⁹. Pe de altă parte, experiența trăită de Despot în cetatea Sucevei trebuie să-l fi determinat pe Alexandru Lăpușneanu să renunțe la ideea unei rezistențe în cadrul unei fortificații; de altfel, așa au procedat și voievozii care i-au urmat la tronul Moldovei: Petru Șchiopul și Ieremia Movilă.

Paralelismul dintre cei doi domni, care n-au exclus posibilitatea unei colaborări și cu lumea musulmană, există și în ceea ce privește grija față de noua reședință: dacă Mircea Ciobanul „a poruncit ca Bucureștii să fie îngrădiți cu lemne mari de stejar”, construind și biserica domnească de la Curtea Veche²⁰, lui Lăpușneanu i se datorează ctitoriile din apropierea Iașilor: vechea biserică din localitatea Aroneanu ca și mănăstirea Socola. De asemenea, este de presupus și faptul că ambii voievozi au construit sau cel puțin au refăcut curțile domnești din aceste orașe²¹.

¹⁴ *Ibidem*, p. 599.

¹⁵ De la 6 octombrie 1564 pînă la 30 ianuarie 1565, Alex. Lăpușneanu este atestat documentar în Suceava (*Ibidem*, p. 606—612).

¹⁶ Domnul a venit în Suceava în iunie 1565 și iunie 1566 pentru a preîntîmpina atacurile dinspre Transilvania ale pretendenților Bogdan și Ștefan vodă (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1979, p. 268; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 585—586).

¹⁷ Hurmuzaki—Bogdan, *Documente*, Supl. II/1, p. 254—255, nr. 131.

¹⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a, București, 1979, p. 53.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 117—118.

²⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 54.

²¹ *Ibidem*. Este greu de presupus că Alexandru Lăpușneanu ar fi construit în noua sa reședință doar o baie (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV/1, p. 599, nr. 1116).

Mutarea principalei reședințe domnești la Iași se pare că este strîns legată și de controversata problemă a dublării vorniciei în Țara Moldovei²². Deoarece din cea de-a doua domnie uricele lipsesc, nu avem posibilitatea să cunoaștem structura sfatului domnesc; ea poate fi reconstituită însă pe baza unui izvor narativ care a fost redactat tocmai în această perioadă în noua reședință domnească: *Cronica moldo-polonă*²³. Plecînd de la considerentul că în acest izvor istoric nu este menționat nici un eveniment posterior anului 1564, unii cercetători au crezut că el a fost redactat cel mai tîrziu în 1565. Or, însăși cronica conține unele informații care ne permit o datare mult mai precisă. Așa cum se arată în titlul acestei lucrări, scrierea ei a început în Iași la 28 octombrie 1566. Finalul cronicii cuprinde însă o însemnare din care reiese că ea a fost terminată la 21 ani, două luni și jumătate de la întemeierea Moldovei. Avînd în vedere faptul că, după *Cronica moldo-polonă*, acest eveniment ar fi avut loc în anul 1552, iar autorul ei este unul din membrii soliei lui Brzeski, care a putut considera că în Moldova se folosea atunci stilul 1 septembrie, rezultă că definitivarea lucrării s-a produs în jurul zilei de 15 noiembrie 1566. La această dată, existau, deci, cei doi mari vornici, atestați de cronică. Cînd a avut loc atunci scindarea acestei instituții?

S-a observat însă, că vornicia Țării de Jos exista încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, dar titularul acestei dregătorii era chiar marele vornic al Moldovei. Într-o notă publicată de cunoscutul medievalist Ilie Minea în deceniul al patrulea al acestui veac s-a semnalat faptul că încă din septembrie 1551 era menționat într-o epistolă vornicul Țării de Jos („ad supremum inferiorem Moldaviae partium provisorem”) ²⁴. De asemenea, în tratatul încheiat de Iliș Rareș la 30 noiembrie 1547, Nicolae Borcea, care în actele interne este menționat ca mare vornic, este trecut ca „mare vornic al întregii noastre Țări de Jos” ²⁵. Tot în acest pact, Petru Vartic apare cu titlul: „starostele cetății Sucevei, mare hatman al întregii noastre curți și al întregii noastre țări a Moldovei”, în timp ce documentele emise de cancelaria aceluiasi domn îl numesc portar al Sucevei ²⁶. Doar cu cîțiva ani mai înainte. Huru este trecut în actele interne ca mare vornic, iar în cele externe ca vornic al Țării de Jos; într-o scrisoare adresată bistrițenilor, el însuși se întitulează „mare vornic al Țării de Jos” ²⁷. Situația este aceeași și în ceea ce-l privește pe Petre Carabăț, marele vornic al lui Bogdan al III-lea și Ștefan cel Tânăr ²⁸. Rezultă că, cel puțin în prima jumătate a secolului al XVI-lea, dregătorul atestat în izvoarele interne cu titlul de mare vornic avea de fapt atribuții judecătorești, dar și militare doar în Țara de Jos, în timp ce

²² În legătură cu dublarea vorniciei în istoriografia noastră s-a purtat o controversată discuție. Cu aproape un veac în urmă, I. Tanoviceanu credea că evenimentul a avut loc în vremea lui Despot (v. *O rectificare*, în „Arhiva”, 1891, p. 187; *Ultimii vornici mari ai Moldovei*, în „Arhiva”, nr. 3—4, 1894, p. 238; *Contribuțiuni la biografiile unor din cronicarii moldoveni*, București, 1905, p. 111). De aceeași părere a fost și T. Bălan (*Vornicia în Moldova*, Cernăuți, 1931, p. 111, extras din „Codrul Cosminului”, nr. VI, 1931—1932). Cei mai mulți istorici au pus scindarea acestei instituții pe seama lui Al. Lăpușeanu: v. C. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*, București, 1935, p. 11; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova*, în AIIAI, I (1964), p. 60. Nu a fost exclusă însă nici perioada ultimei domnii a lui Petru Rareș (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 196) sau cea a lui Bogdan Lăpușeanu (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIX, p. 82).

²³ *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Editura Academiei, 1959, p. 164—187.

²⁴ Ilie Minea, *Cînd apare mai întîi marele vornic al Țării de Jos?*, în „Cercetări istorice”, nr. 1, 1934—1936, p. 338.

²⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 147.

²⁶ *Ibidem*; D.I.R., A, XVI/1, p. 552.

²⁷ Stoica Nicolaescu, *op. cit.*, p. 180.

²⁸ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 195.

portarul Sucevei îndeplinea probabil, aceleași sarcini în Țara de Sus²⁹, în caz de război, ultimul prelua comanda întregii oștiri moldovene³⁰. Este foarte probabil ca delimitarea acestor sarcini să se fi făcut în vremea lui Ștefan cel Mare — poate după căderea Chilie și a Cetății Albe — pentru a asigura securitatea hotarelor sudice ale Țării Moldovei³¹. În acest sens ar putea fi interpretată afirmația lui D. Cantemir, care considera că după transformarea Chilie în raia, marele vornic „s-a dat administrarea Birladului”³² sau cea aparținând lui Miron Costin, conform căreia de marele vornic „în străjile vadurilor și ale granițelor în Țara de Jos”³³.

Această situație se pare că a moștenit-o și Alexandru Lăpușneanu. În tratatul încheiat la 22 iunie 1553 cu Coroana poloneză³⁴ Ioan Nădăbaico este „mare vornic al întregii Țări de Jos”, dar Simeon Negrilă apare doar ca „pîrcălabul cetății Sucevei și mare hatman al întregii noastre curii”; în schimb, pentru prima dată este atestat documentar un al doilea mare vornic în persoana lui Drăghici Spancior³⁵. Sub influența situației din Polonia unde se găseau doi hatmani, este foarte probabil să fi dublat vornicia încă din prima domnie și Alexandru Lăpușneanu. Deși titlul pe care îl poartă este doar de „mare vornic” atribuțiile acestui dregător se pare că se exercitau doar asupra Țării de Jos. Folosind vechiul formular diplomatic, diicii din timpul primei domnii n-au înregistrat noua dregătorie. Pe de altă parte, locul al 23-lea ocupat de acest boier în rîndul martorilor tratatului de la Hirleu — este precedat chiar de comis, medelnicer și pitar și urmat de cîțiva dregători de rangul al doilea sau al treilea —, demonstrează, credem, atât lipsa de vechime a acestei dregătorii, cit și atribuțiile sale destul de limitate. În cea de-a doua domnie, în condițiile mutării principalei reședințe domnești la Iași, a crescut, se pare, și importanța acestui dregător; mai ales în perioada anilor 1565—1568, cînd Alexandru Lăpușneanu era amenințat nu dinspre hotarele sudice ale Moldovei, ci dinspre cele nordice. În plus, Țara de Sus era străbătută de numeroase drumuri, între care cele care coborau de la Hotin spre malul Prutului erau deosebit de accesibile: pe aici au trecut armatele poloneze în vremea lui Bogdan al III-lea, arzînd în două rînduri așezările din nordul Moldovei; la Hotin s-a concentrat, în 1538, oastea poloneză; pe aici a trecut în Moldova Lăpușneanu, în septembrie 1552; după cum tot pe aceste drumuri a ajuns la Verbia, lângă Dorohoi, și Despot.

Rezidînd deseori la Iași, Alexandru Lăpușneanu a înlăturat posibilitatea de a fi încercuit în Suceava, dar putea fi surprins de o oaste care ar fi urmat drumurile de pe malul Prutului. Or, avînd reședința la Dorohoi, de unde putea să supravegheze hotarele de nord ale Moldovei, importanța acestei dregătorii a crescut simțitor. Fiind o instituție nouă și exercitîndu-se, se pare, pe o zonă geografică mai restrînsă, vornicia Țării de Sus a fost trecută în documentele interne în urma celei din Țara de Jos. Portarul Sucevei, care de la mijlocul secolului al

²⁹ Ipoteza a fost avansată pentru prima dată la noi de D. Ciurea (v. *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, în *AIAT*, t. II (1965), p. 147—148). Vezi și N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 264.

³⁰ Dacă în 1530, portarul Sucevei se intitula „castellanus Zuchaniensis, neonon capitaneus supremus gencium Spectabilis et Magnifici Petri Wayvode (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV/1, p. 350), Petru Vartic se intitula nu numai hatman al curții din acest oraș, dar și „al întregii noastre țări a Moldovei” (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 147). Cf. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 264.

³¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei, 1973, p. 201.

³² După părerea lui N. Grigoraș (*op. cit.*, p. 256), această măsură a putut fi luată după începerea conflictului cu Radu cel Frumos (1470), iar instituția a primit atribuții precise în urma morții lui Alexandrel (1496).

³³ Miron Costin, *Opere*, p. 238; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 201.

³⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 177.

³⁵ *Ibidem*. Trebuie remarcat și faptul că în vremea lui Despot, pe lângă marele vornic apar noi dregători: „marele sfecnic” și un căpitan (*D.I.R.*, A, XVI/2, p. 164).

XVI-lea este numit deseori hatman, a rămas, probabil, în continuare, comandantul oștirii moldovene, *Cronica moldo-polonă* trecându-l în fruntea tuturor dregătorilor³⁶.

Crescînd atribuțiile dregătoriei în discuție — o dovadă o constituie menționarea sa și în cronică citată mai sus — era firesc ca ea să fie ocupată de unul din cei mai credincioși boieri. Acesta se pare că a fost Matei Crăciun, care în aprilie 1566 se afla în Polonia în calitate de mare postelnic³⁷. Dintr-un document emis de cancelaria lui Petru cel Tânăr la 25 ianuarie 1568 aflăm că domnul muntean îi întărește lui Dinga mare postelnic niște sălașe de țigani³⁸. Or, acest boier a ocupat aceeași dregătorie și în primii ani ai domniei lui Bogdan Lăpușneanu³⁹. Se poate, deci, presupune că, în intervalul aprilie 1566 — ianuarie 1568, postelnicul Crăciun a fost numit mare vornic al Țării de Sus, dregătorie în care îl găsim și în primul uric emis de cancelaria lui Bogdan Lăpușneanu. În sprijinul aserțiunii noastre putem aduce încă o informație: la 21 iunie 1568, Selim al II-lea îi cerea noului domn Bogdan Lăpușneanu să trimită la Poartă pe fratele său Petru, cît și pe primii doi boieri, Zbîerea și Crăciun⁴⁰, pe care același uric din 15 martie 1569 îi atestă ca mari vornici.

Analizînd tradiția a XVII-lea din *O samă de cuvinte*, conform căreia în locul boierilor uciși, Lăpușneanu ar fi ridicat pe alții „din curtenji de țară, anume pe Racoviștești și pe Sturzești și pre Bălșăști și pre alți mulți”, Const. C. Giurescu a ajuns la concluzia că ea conține un simbure de adevăr: un înaintaș al Racovișteștilor, care mai înainte se numiseră Cehănești, este atestat în vremea lui Lăpușneanu ca mare vâtaf de Vaslui⁴¹. Arătînd că în nici unul din actele interne ale celei de-a doua domnii nu mai figurează mărturia boierilor, marele nostru istoric presupunea că Lăpușneanu n-a mai considerat necesară menționarea acestor „oameni noi”, ridicați de el⁴².

Deși uricele lipsesc — după părerea noastră, cauza trebuie căutată în imposibilitatea convocării sfatului domnesc —⁴³, din unele izvoare putem cunoaște o parte din marii dregători ai celei de a doua domnii. Avînd în vedere faptul că relațiile lui Bogdan Lăpușneanu cu Polonia s-au menținut încordate la începutul domniei, marii boieri care pribegiseră în această țară neputîndu-se, deci, întoarce în Moldova, considerăm că este foarte probabil ca cei mai mulți membri ai divanului său să fi fost și principalii colaboratori ai lui Alexandru Lăpușneanu. Unii dintre ei sînt menționați în puținele izvoare păstrate din cea de a doua domnie: „Dumitru dux” apare în testamentul voievodului (1565)⁴⁴ ca și într-o relatare anonimă din iunie 1568⁴⁵, și Zbîerea, care în același testament iscălește „supremus Curiae Marscalcus”. Alții se pare că au fost promovați acum mari dregători din rîndul boierilor mai mici. Unul dintre aceștia a fost Poroseci, care în cea de-a doua domnie, probabil, a fost promovat stolnic, iar sub Bogdan Lăpușneanu a ajuns pîrcălab al Cetății Noi: din unele documente posterioare aflăm că privilegiul de dănie pe satul Macicăuți pe care l-a avut „Poroseci stolnic de la

³⁶ *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 186.

³⁷ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, București, 1913, p. 345.

³⁸ *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. VI, București, 1985, p. 73.

³⁹ *D.I.R.*, A, XVI/2, p. 185—235.

⁴⁰ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor române*, în „Economia națională”, XXVI (1902), nr. 6, p. 327; *Catalogul documentelor turcești*, vol. II București, 1965, p. 51, nr. 154.

⁴¹ Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, loc. cit., p. 456—457; vezi și M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan — genealogie și istoric*, București, 1929, p. 9.

⁴² Constantin C. Giurescu, op. cit., p. 457.

⁴³ Gheorghe Pungă, *Uncle considerații privind cancelaria Moldovei în timpul lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu*, în vol. *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1983, p. 73—83.

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 532.

⁴⁵ *Călători străini despre țările române*, II, p. 391—392.

Alexandru voievod a fost îngropat în pământ și a putrezit⁴⁶. Și pîrcălabul de Hotin, Turcea (1569—1570) a fost, se pare, ridicat în rîndul marilor dregători tot acum: un act din vremea lui Petru Șchiopul menționează privilegiul de cumpărătură pe care l-a avut Turcea pîrcălab de la Alexandru Lăpușneanu⁴⁷. Giurgea Tescanovici, marele vistiier al lui Bogdan Lăpușneanu a avut act de întărire pe satul Tescani de la tatăl acestuia, în timpul căruia este posibil să fi ocupat aceeași dregătorie⁴⁸.

Cum era și firesc, și curtea domnească din Iași avea un vornic; încă de la începutul domniei, acesta a fost Ioan Moțoc care era numit „vornicul întregii noastre curți și starostele ținutului Iașilor”. Mai tirziu — poate chiar din timpul celei de-a doua domnii — atribuțiile acestui dregător au fost preluate, se pare, de către postelnic. *Cronica moldo-polonă* menționează pe „vornicul care este pe lîngă domn, acesta este și mareșal” (postelnic)⁴⁹. Or, și în vremea lui D. Cantemir, postelnicul era „mai marele curții”, comandant al curtenilor și „șeful curierilor militari”, ocupîndu-se și de administrarea orașului Iași⁵⁰.

Izvoarele de la mijlocul secolului al XVI-lea arată că acum se ajunsese la o mare diversificare a dregătoriilor, existînd chiar o ierarhizare precisă în cadrul aceluiași brânse. Abia sosit în Moldova, Belsius scria Habsburgilor că „numele dregătorilor nu s-a aflat încă, dar sînt trei mitropoliți, pe care îi numesc vlădici. Printre mireni sînt multe trepte”⁵¹. Și *Cronica moldo-polonă* menționează existența a cîte trei logofeți, vistiernici, stolnici, paharnici, „dieci mai mari ce sînt peste pisari”, comiși, bucătari, armași, aprozi, pitari, pivnicieri și spătari, făcînd și remarcă că „fiecare dintre acești dregători are pe alții mai mici sub puterea lui, un număr mare” (subl. ns.)⁵².

Puținele documente interne din această perioadă înregistrează pentru anumite dregătorii mai multe trepte. Astfel, pe lîngă marele logofăt, despre care o informație din epocă arată că era „în fruntea dregătorilor”⁵³, două însemnări slavone făcute pe un Tetraevanghel în anii 1553 și 1555 îl menționează pe Grigorie Fierăvici logofăt al treilea⁵⁴. Treapta a doua era ocupată de boierul Albotă⁵⁵ sau Drăgan⁵⁶. Și cei trei vistiernici de la începutul domniei ne sînt cunoscuți: Dan mare vistiier, Ioan Mogîldea „vistiernic (probabil al doilea) și cămăraș”⁵⁷.

În unele solii, dar și în unele misiuni cu caracter economic, domnul se folosea de dregători mai mici⁵⁸ sau de unii slujitori, care în numele voievodului vindeau vite în Transilvania⁵⁹.

Acești dregători mai mari sau mai mici nu aveau însă numai atribuții administrative, ci și judecătorești sau fiscale. Ca și în perioada anterioară, ultima instanță de judecată era domnul, a cărui putere se consolidase de-a lungul celor

⁴⁶ D.I.R., A, XVII/4, p. 143.

⁴⁷ *Ibidem*, XVI/3, p. 113.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 81—82. Și marele vistiernic al lui Bogdan Lăpușneanu, Tudoran a invocat un uric de cumpărătură de la Alexandru Lăpușneanu (*Ibidem*, p. 427—428).

⁴⁹ *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 186.

⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 201.

⁵¹ *Călători străini despre țările române*, vol. II, p. 132.

⁵² *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 186—187.

⁵³ *Călători străini despre țările române*, vol. II, p. 154.

⁵⁴ Ep. Melchisedec, *Catalog de cărțile sirbești și rusești, manuscrise vechi din biblioteca mîndstirii Neamț*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II (1884), vol. I, fasc. I, p. 141. De la numele acestui dregător s-a numit, probabil, și taxa plătită de partea cîștigătoare într-un proces („ferie”), instituită în vremea lui Lăpușneanu (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 69).

⁵⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 239.

⁵⁶ D.I.R., A, XVI/2, p. 181, nr. 188.

⁵⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 177. Documentele menționează și pe postelnicul al doilea și armașul al doilea (*Ibidem*, p. 310; D.I.R., A, XVI/2, p. 138) sau pe vornicul doamnei (*Ibidem*, p. 232).

⁵⁸ Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 787, 799—800, 802—803; *Ibidem*, XV/1, p. 534, 592—593.

13 ani de domnie. Autorul *Cronicii moldo-polone* considera că atunci „cînd vre-unul dintre dregători greșește cu ceva, nu-l pedepsesc cu vorbe, ci cu bățul pentru fapte mai mici, iar pentru trădare, care acolo nu este rară, însuși domnul îl pedepsește îndată cu capul; el însuși judecă”⁶⁰. La 22 martie 1560, domnul se adresa bistrițenilor, cerînd 100 de pergamente deoarece „în țara noastră este obiceiul să se facă foarte des judecăți și pentru aceasta avem nevoie de pergamente mari și curate”⁶¹.

După cum se cunoaște, și în acești ani, Moldova era împărțită în ținuturi. *Cronica moldo-polonă*, la care am făcut dese referiri, arăta că „numărul tuturor ținuturilor era 24, tot atît de mulți pîrcălabi și vâtafi, adică staroști sau stegari”⁶². Dacă în vremea lui Ștefan cel Mare existau 48 de steguri, la mijlocul secolului al XVI-lea, numărul acestora s-a înjumătățit. Acesta este, probabil rezultatul unei reorganizări administrative și militare care a avut loc între timp.

În concluzia celor prezentate în această notă se impun, credem, cîteva constatări. Organizarea administrativă a Țării Moldovei a trebuit să se adapteze schimbărilor survenite spre mijlocul veacului al XVI-lea. Fără a exclude influențele externe, considerăm, totuși, că aceste transformări trebuie căutate, în primul rînd, în situația internă. Un exemplu edificator în acest sens îl constituie scindarea vorniciei. Această instituție dublată se suprapune parțial peste niște structuri politico-administrative, militare și religioase anterioare, dar se conturează abia în prima domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, probabil după un model polonez. În condițiile în care, în cea de-a doua domnie, voievodul și-a mutat principală reședință la Iași, și vornicia Țării de Sus se cristalizează, căpătînd importante atribuții militare. Deoarece Moldova se afla într-o continuă stare de alarmă din cauza numeroșilor pretendenți adăpostiți în Polonia nu s-au putut emite urice, membrii sfatului domnesc și, deci, și a vornicului Țării de Sus, fiind consemnați începînd cu actele emise de cancelaria lui Bogdan Lăpușneanu.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 533.

⁶¹ *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 187.

⁶² Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV/1, p. 556, nr. 1 024.

⁶³ *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 186.

GII. PLATON

CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ ROMĂNEASCĂ : GENEZĂ, EMERGENȚĂ, ORIZONT EUROPEAN. (I)

Nu o dată, evoluția istoriei este ciudată, contradictorie. Secolul al XIX-lea, „secol al naționalităților”, în cursul căruia națiunile s-au afirmat și s-au organizat, atât pe verticala națională, cât și pe orizontala europeană, a fost un secol al solidarității și al unității, urmărite și realizate pe toate planurile. Noua orînduire, prin însăși esența sa, a impus forme și structuri noi, unitare, în locul pluralității și al particularismului feudal. Europa devine o entitate-economică, politică și spirituală — căpătînd noi forme corespunzătoare de reprezentare, de relații economice și politice, în ideologie, în mentalitatea oamenilor¹.

Dezvoltarea în noile sensuri nu s-a realizat însă pînă la ultimele sale consecințe. Paradoxal, acestui secol al solidarității i-a urmat secolul nostru — apreciat, ca urmare a fragmentării universalului, drept „secol al singurătății”². Separarea ideologică și politică, apariția și evoluția celor două Europe a complicat și mai mult problematica națională, mărind distanța față de secolul anterior.

În dialectica contradictorie a dezvoltării istorice, *însingurarea națională* reprezintă o consecință firească a unei evoluții începută sub semnul unității și al solidarității. Exacerbarea sentimentului național, generată, la statele mari, de nevoia de a justifica tendințe de dominare, sau, la cele mici, de nevoia de a supraviețui, a avut aceleași consecințe, limpezi, astăzi, în perspectiva timpului nostru : sublinierea identităților, a personalităților naționale.

Istoriografia — și nu numai — a resimțit și a dat expresie dramei generate de acest paradox. Prin voci autorizate, ea s-a ridicat împotriva izolării sau marginalizării naționale, militînd pentru o cercetare comparată, pentru refacerea imaginii generale asupra unei Europe care nu trebuie să rămină o simplă construcție teoretică, ci să fie ceea ce timpul nostru o cere : suma multiplelor legături, implicații și interferențe existente între entitățile naționale care o alcătuiesc.

Cercetarea fenomenului național românesc, cu atîta stăruință întreprinsă în ultimele decenii, se cuvine, deci, inserată în această perspectivă generală, capabilă să sublinieze locul și rolul românilor în istoria universală. Pe linia acestor preocupări, obiectivul demersului nostru nu este de a singulariza fenomenul național românesc, pentru a-l detașa de cadrul care l-a produs, de factorii de care a fost influențat sau de implicațiile pe care le-a determinat. Dimpotrivă, el urmărește integrarea procesului de formare a națiunii și a conștiinței naționale românești în contextul universal, pentru a decela acele legături firești, care au conferit dezvoltării naționale europene în veacul naționalităților trăsăturile care asigură, în același timp, unitatea întregului și particularitățile distincte ale elementelor ce-l alcătuiesc. O asemenea perspectivă, în acord cu obiectivele actuale ale istoriografiei, slujește interesele colaborării, care impun înlăturarea barierelor artificiale ridicate de obiective sau interese politice, ostile progresului general.

¹ Jean Baptiste Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965.

² Andrei Pippidi, *Identitate națională și culturală. Cîteva probleme metodice în legătură cu locul românilor în istorie*, în „Revista de istorie”, t. 38, nr. 12, 1985, p. 1179.

Fiecare națiune, mare sau mică, aprecia unul dintre oamenii noștri de cultură³, puternică sau slabă, este, în principiu, „un rezervor de putere creatoare, de cultură originală — fiecare popor reprezintă o valoare unică în lume... nici-unul nu poate fi înlocuit absolut prin altul”. Existența unei națiuni „se justifică prin valorile de cultură pe care le face posibile, prin potențialul ei de spiritualitate. Omenirea de astăzi nu poate exista și progresa decât prin respectarea acestor valori și prin utilizarea lor în comun, în folosul existenței umane”⁴.

Națiune. Conștiință de neam. Conștiință națională. Noțiuni generale

Termenii care definesc fenomenul național, caracterizează conștiința națională și sentimentul național (*naționalismul*, cum este curent denumit în literatura istorică), acei care au în vedere și disting fenomenele de coerență socială bazate pe faptele istorice, au fost creați și există în toate limbile, au caracterul lor specific, în raport cu împrejurările apariției din fiecare țară. Cercetarea fenomenului național, dezvoltarea conștiinței naționale în etapele sale succesive se refuză unei scheme generale. Fiecare națiune reprezintă o individualitate și presupune o anumită structură mentală, care nu poate fi judecată independent de alte structuri constituite ale societății. O veritabilă problemă de puzzle, ale cărei piese sînt susceptibile de aranjamente multiple, de interpretări variate⁵.

Istoricul italian Federico Chabod, unul din cei mai cunoscuți teoreticieni ai fenomenului național contemporan, își începe analiza întreprinsă asupra ideii de națiune unitară cu sintagma: „*Dirē senso di nazionalità significa dire senso di individualità storica*”⁶. Această firească nevoie de particularizare, necesară studierii devenirii și structurii istorice, a fost, de multe ori, exacerbată de prejudecăți naționale. Acestea nu au lipsit nici în interpretarea istorică.

În lipsa unei scheme cu pretenții de generalitate, istoricii au propus modele zonale sau tipologii în care pot fi încadrate procesele de dezvoltare a națiunilor pe continent. Departe de a fi desăvîrșită, tipologia reliefează, totuși, anumite trăsături comune de regularitate, reflectînd totodată diferențierile ce caracterizează diversitatea fenomenului național⁷.

³ D. D. Roșca, *Temeiuri filozofice ale istoriei naționale*, Sibiu, Dacia Traiană, 1943, p. 3—6.

⁴ Andrzej F. Grabski, *Nation et conscience nationale. Observations sur la structure des processus de la formation des nations modernes en Europe Centrale*, în vol. *Developpement de la conscience nationale*, Posnan, 1982, UAM, p. 7.

⁵ Peter F. Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism* în *Nationalism in Eastern Europe*, edited by Peter F. Sugar and Ivo J. Lederer, Univ. of Washington, Seattle et London, 1969, p. 44—45.

⁶ Federico Chabod, *L'idea di nazione*, Roma, 1979, p. 17.

⁷ Relativitatea acesteia poate fi constatată și în privința locului rezervat națiunii române în cadrul acestor clasificări generale, care, de multe ori, ignoră caracteristici fundamentale. Astfel, de pildă, Emil Niederhauser distinge trei tipuri de națiuni: nobiliară (rusă, poloneză, ungară, croată și română din Principate «sic»), burgheză, (cehă, greacă), nenobiliară (slovenă, sîrbă, slovacă, română din Transilvania). Așa cum se poate constata, națiunea română este ruptă în două — cf. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale, Actes du Deuxième Colloque de Mátrafüred*, 2—5 octombrie 1972, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, p. 18 (raport), în continuare, Mátrafüred. J. Chlebowczyk distinge (în Europa) două modele, în procesul de formare și de dezvoltare al națiunilor: cel occidental, în care rolul constitutiv l-a avut statul național. În condițiile existenței statului centralizat, s-a ajuns la identificarea statului cu națiunea. De la comunitatea de stat, prin comunitatea de limbă, s-a ajuns la unitatea națională. Al doilea model este cel al țărilor Europei centrale, în care, de la comunitatea de limbă, prin unitate națională, se ajunge la comunitatea de stat (cf. *Procesy narodotwórcze we Wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu*, Warszawa-Kraków, 1975 și idem, *On Small and Young Nations in Europe. Nation — Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Warszawa-Wrocław, 1980). Așadar, în primul caz, elementul esențial al națiunii

Dacă în cercetarea proceselor de formare a națiunilor, generalizările, tiparele, nu sînt posibile, termenii care desemnează și definesc fenomenele naționale au — și ei — un caracter particular, propriu; nu pot fi înlocuiți printr-o terminologie străină. Deși această diversitate a fost recunoscută, fiind subliniată nevoia de disociere și de diferențiere, de adoptare, chiar, a unei terminologii speciale în cercetarea fiecărui fenomen național particular⁸, s-a căzut, totuși, de acord — în istoriografia de gen — asupra existenței unor trăsături fundamentale, cu caracter general. Cea mai importantă este aceea în conformitate cu care națiunile, în totalitatea lor, reprezintă un *produs al epocii burgheze, capitaliste*. Această trăsătură, ușurînd analiza fenomenelor particulare, nu exclude diversitatea; dimpotrivă, o presupune. Această diversitate este generată și accentuată de condițiile deosebite în timp și în spațiu în care s-a efectuat trecerea spre noul regim⁹.

De acord cu această problemă fundamentală privind periodizarea fenomenului național și admitînd ideea continuității, a *sintezelor istorice* pe care o reprezintă națiunea, istoricii — o parte dintre aceștia, cel puțin — admit existența unei *națiuni medievale*. Interpretările noi ale *medievisticii* contemporane, inițiate

este *statul*, în cel de al doilea *limba*. Referindu-se la cazul particular al Italiei și al Germaniei, A. Grabski propune în loc de *modelul occidental, modelul franco-britanic*, deoarece fenomenul constatat de Chlebowczyk este restrîns doar la cele două state (*Nation et conscience nationale...*, loc. cit.). Miroslav Hroch a propus alte două modele: un *model pentru națiunile mari* (franceză, engleză, neerlandeză, suedeză, spaniolă) și altul pentru *națiunile mici*, subliniind faptul că este vorba nu de caracteristici cantitative, ci calitative. În tipologia sa, istoricul ceh distinge patru serii de factori, care acționează în procesul de formare a națiunilor: începînd cu teritoriul, analizat din punct de vedere geografic, politic și etnic, (apar condițiile social-economice și culturale), pînă la baza socială și teritorială a mișcărilor naționale (cf. M. Hroch, *Das Erwachen Kleiner Nationen als Problem des Komparativen sozial geschichtlichen Forschung*, in Th. Schieder (editor) *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen*, München-Wien, 1971). Studii interesante se află și în volumul editat de R. Heck, *Studia nad rozwojem narodowym Polaków, Czechów i Słowaków*, Wrocław-Warszawa, 1976.

Istoricul polonez Jerzy Topolski propune cinci tipuri în procesul de formare a națiunilor: națiuni care s-au dezvoltat armonios, ca rezultat natural al creșterii conștiinței colective globale (exemplul englez, francez, rus, spaniol, olandez, suedez), situația cînd națiunea nu este unită într-un singur stat. Pe primul plan se situează aici lupta politică pentru unitate națională și, în parte, lupta pentru eliberare de sub dominația străină (Germania și Italia); națiuni în formare, care nu au statul lor național, fiind situate între frontierele altui stat, dispunînd de clase conducătoare și de cultură elitară. Aici, pe primul plan, se situează lupta pentru independență politică (portughezii, ungurii, bulgarii, *românii*); națiuni care dispun de clase conducătoare și de cultură clitară, fără să aibă, pentru o perioadă de vreme, statul propriu, fiind împărțite între cîteva state străine. Prioritară este, în acest caz, lupta politică, strîns legată de acțiunea pentru dezvoltarea culturii naționale (Polonia); națiuni în curs de formare, care nu dispun nici de stat, nici de clase conducătoare. Factorii principali ai procesului devin în această situație lupta pentru cultură națională și activitatea intelectuală (cehii, slovacii, lituanienii, finlandezii, scoțienii). Înfățișînd aceste scheme, A. Grabski este sceptic cu privire la putința realizării unei ierarhizări a factorilor notați mai sus, cărora nu li se pot atribui roluri precise și neschimbate, în conformitate cu un scenariu general valabil — Op. cit., p. 12.

⁸ *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale. Colloque de la Commission internationale des Etudes slaves du Comité international des sciences historiques*, Institut d'Etudes Slaves, Paris, 29—30 janvier, 1968, p. 78—79, intervenția profesorului austriac Walter Leitsch. În continuare, *Le développement...*

⁹ Emil Niederhauser, *The Rise of Nationality in Eastern Europe*, Corvina Kiadó, Budapest, 1981. Idem, *Les Lumières en Hongrie...*, loc. cit.

de J. Huizinga¹⁰, îndeamnă la o nuanțată apreciere a conceptului de „natio” în perioada evului mediu. Faptul, fără să șteargă diferențele în raport cu națiunea modernă, a cărei sferă este incomparabil mai largă¹¹, reliefează fenomenul de continuitate istorică. În mod firesc, a fost acceptată și ideea unei conștiințe naționale medievale, dezvoltată „la scară universală”¹². Conștiința națională (modernă) — se admite în acest sens — reprezintă „un factor istoric moștenit din epoca anterioară”¹³. Ea a evoluat în cursul transformărilor burgheze, păstrînd, multe din elementele vechi, particulare. În Ungaria, de pildă, se consideră, însă, că spiritul național s-a cristalizat paralel cu formarea statului¹⁴. De asemenea, în multe din țările europene, conștiința națională — existentă de multă vreme — a precedat formulării unei doctrine a națiunii¹⁵. În rîndul acestora sînt incluse: Franța, Anglia, Castilia, Polonia (cu particularitățile care o disting¹⁶) și Rusia; sînt, acestea, vechi națiuni, care au dispus de un stat independent, în cadrul căruia conștiința națională, chiar dacă nu s-a extins asupra întregii populații, a cuprins, cu siguranță, largi pături sociale¹⁷.

În 1789 — se admite pe aceeași linie — „imensa majoritate” a țărilor lumii nu posedă conștiința națională. Vreme de aproape 200 ani, aceste țări au suferit influența ideilor democratice a forțelor economice moderne. (În rîndul lor, sînt menționate, fără a se face disocierile de rigoare, Germania și Italia, Europa centrală și țările din Balcani). În spațiile indicate, cele două procese: formarea

¹⁰ J. Huizinga, *Wachstum und Formen des Nationalen Bewusstseins in Europa bis zum ende des XIX Jahrhunderts*, in *Bahn der Geschichte Betrachtungen und Gestaltung*, Burg Verlag, Basel, 1943.

¹¹ Benedykt Zientara, *La conscience nationale en Europe Occidentale au Moyen-Age. Naissance et mécanisme du phénomène*, in „Acta Poloniae Historica”, 46, 1982, p. 6. În același sens, idem, *Les structures nationales du Moyen Age. Essai d'analyse de la terminologie des formes précapitalistes de la conscience nationale*, in „Kwartalnik Historyczny”, 1977, 1, p. 207—311 și A. Gieysztor, *Les liens nationaux et régionaux dans le Moyen Age polonais*, in „Polska dzielnikowa i zjednoczona”, Warszawa, 1972, p. 9—36.

¹² Benedikt Zientara, op. cit., p. 9. A se vedea și Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale*, in „Revue Historique”, nr. 496, 1970 și Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*, New York, The Mac Millan Company, 1948. A se vedea și Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness and Social Theory*, in „Canadian Review of Studies in Nationalism”, Univ. of Prince Edward, Island, VII, nr. 2, 1980; idem, *National Consciousness in Medieval Europe. Some Theoretical Problems*, *Ibidem*, VIII, nr. 1, 1981. Pentru formarea și evoluția națiunii poloneze, a se vedea și Tadeusz Lepkowski, *La formation de la nation Polonaise moderne dans les conditions d'un pays démembré*, in „Acta Poloniae Historica”, 19, 1968 și Stefan Kieniewicz, *Le développement de la conscience nationale polonaise au XIX-e siècle*, *Ibidem*.

¹³ Sentimentul pe care-l desemnează conștiința medievală reprezintă doar unul din sentimentele sau formele de solidaritate simțite de membrii unei colectivități medievale: credința în biserică, loialitatea față de stăpînul feudal, rege sau împărat, atașament față de familie sau față de locul nașterii. Sentimentul național poate să domine în anumite împrejurări, dar nu să înlocuiască celelalte forme, care au avut o mai mare extensiune, s-au exercitat cu mai multă forță. Cf. Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness...*, loc. cit., p. 157—158. Ștefan Lemny, *De la conștiința de neam la conștiința națională. Problematika unei idei*, Mss. A se vedea și idem, *Patria în gîndirea românească din secolul al XVIII-lea*, in „Revista de istorie”, t. 38, 1985, nr. 3, p. 229 și urm. și idem *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura românească*, București, Ed. Minerva, 1986.

¹⁴ *Le Développement...*, p. 52 (raportul lui Joseph Perény: *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIII-e siècle*).

¹⁵ *Ibidem*, p. 69—70 (intervenția lui Seton-Watson).

¹⁶ Polonia își pierduse statul național.

¹⁷ *Le Développement...*, p. 69—70.

unei conștiințe naționale și constituirea unei ideologii bazată pe doctrina europeană post 1789 a națiunii (care a stat la baza mișcărilor naționale) s-au dezvoltat în același timp și s-au influențat unul pe altul¹⁸.

Emergența conștiinței naționale, la popoarele care dispuneau de o structură de stat proprie a fost mult ușurată¹⁹. În mod firesc, existența instituțiilor reprezentative și a vieții comunitare au întărit considerabil conștiința apartenenței la o unitate sau entitate națională²⁰.

Sintetizând stadiul cercetărilor de la sfârșitul anilor '60 cu privire la raportul dintre iluminism și fenomenul național, Valentin Georgescu, în raportul prezentat la o importantă reuniune științifică consacrată formării conștiinței naționale la popoarele din sud-estul Europei²¹, constata că, pe planul istoriei universale, formarea națiunilor și a conștiinței naționale, se situează, *grosso modo*, în perioada Renașterii. Procesul, desfășurat în condițiile foarte complexe, proprii lumii moderne, este inseparabil legat de intrarea în scenă a burgheziei, cu întregul convoi de transformări pe care le comportă și le însoțește. În Orient și în sud-estul Europei, procesul este mai târziu în timp față de Occident. Decalajul, constata în continuare autorul — și observația sa prezintă un deosebit interes pentru obiectul demersului nostru — nu se regăsește în apariția și în difuziunea filozofiei luminilor, care este, concomitentă, aproape.

Cînd Luminile dominau gîndirea politică în Europa, procesul de formare a națiunilor — început în perioada Renașterii — atinge în Occident sfîrșitul. Faza finală a procesului se întîlnește, doar, cu ideologia Luminilor. În sud-estul Europei, însă, ca urmare a decalajului de care am amintit, asistăm la o integrare concomitentă a două fenomene, cu egală importanță în afirmarea pe plan istoric a burgheziei și a capitalismului modern: *formarea națiunii*, pe de o parte, *acțiunea filozofiei Luminilor*, de alta²². Această sincronie sul generis reface, în parte, handicapul generat de decalajul procesului de dezvoltare. Sub impactul Luminilor și, apoi, sub cel al ideilor Revoluției, asimilate de noile sinteze naționale, se va realiza o nouă bază de plecare pentru dezvoltarea generală a capitalismului în țările continentului european. Fără fuziunea celor două fenomene, diferențele dintre cele două lumi nu ar fi putut fi depășite, iar accelerarea ritmului dezvoltării — cel, puțin, la unele din țările sud-estului european — nu s-ar fi putut realiza.

Firesc, așa cum vom observa în continuare, cînd vom stărui asupra fenomenului românesc, această atenuare a decalajului în dezvoltarea istorică, realizată în centrul și în sud-estul Europei, prin fuziunea între procesul de formare a națiunilor și fenomenele Iluminismului, se poate constata doar pe planul cel mai general. Realitatea istorică ne înfățișează o serie de deosebiri și particularități. Apariția națiunilor și a conștiinței naționale și receptarea Luminilor în această zonă a Europei au solicitat o dublă serie de condiții: *de natură economică și socială și de natură culturală și ideologică*, un anumit stadiu de dezvoltare culturală și o anumită conștiință prenațională, cu caracter etnic²³. Diferențele în starea de „pregătire a terenului” — se adaugă în același sens — explică decalajele cronologice privind formarea conștiinței naționale și receptarea ideilor Luminilor de la o țară la alta.

André Mirambel, erudit cercetător al fenomenului național, constatînd această diversitate diacronică în procesul de constituire a conștiinței naționale în țările

¹⁸ *Ibidem*, p. 12—13 (intervenția lui Seton-Watson).

¹⁹ *Ibidem*, p. 15—18 (intervenția lui M. Backvis).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Valentin Al. Georgescu, *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe*, în vol. *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples de Sud-Est européen. Actes du Colloque international organisé par la Commission de l'AIESEE pour l'histoire des idées sous l'auspice et avec le concours financier de l'UNESCO*, Paris, 11—12 avril, 1968, Bucarest, 1970, p. 23—42. În continuare *Les Lumières...*

²² *Ibidem*, p. 25—26.

²³ *Ibidem*, p. 124—125. Observațiile se înscriu în șirul concluziilor desprinse la sfîrșitul colocviului de către M. Berza.

sud-estului european, formulează observația că, sub raport metodologic, în această zonă, pot fi distinse patru serii de fapte: greco-româno-slave (bulgare și sîrbocroate), albaneze și otomane, care nu pot fi supuse unui examen identic. Ele comportă particularități care se cer apreciate și judecate în specificul și importanța lor²⁴. Contactul Europei de sud-est cu Luminile s-a realizat diferit, cu intensitate și consecințe deosebite. Cu toate acestea, în pofida deosebirilor, re-marcă M. Berza — referindu-se la generalitatea fenomenului național sud-est european — în epoca Luminilor, contactul acestei zone cu filosofia respectivă s-a făcut cu o remarcabilă rapiditate. Între Lumini și conștiința națională, se afirmă în continuare, există nu numai o *concomitență*, ci și o *relație eficientă*; aceasta, fără a fi determinantă în formarea conștiinței naționale, a favorizat-o efectiv în dezvoltarea sa²⁵. Cazul românesc este semnificativ în acest sens.

Faptele expuse mai sus, departe de a îmbrățișa evantaiul complet al preocupărilor și a acoperi aspectele teoretice importante, au urmărit să situeze fenomenul național românesc în timpul și spațiul istoric în care s-a desfășurat, pentru a-i surprinde interdependențele și a-l încadra în legitatea universală.

În istoriografia noastră, Gh. Brătianu, încă, sugera o posibilă reevaluare a sensului *națiunilor medievale*, în strînsă legătură cu evoluția realităților politice din statul ungar²⁶. Recent, Șerban Papacostea a lărgit sfera informației și a interpretării în acest sens, adăugînd fapte de reală valoare²⁷, care situează fenomenele românești la nivelul celor similare, europene, cu particularitățile care le disting. La rîndul său, Pompiliu Teodor, exeget de seamă al fenomenului național românesc, a subliniat și el acest fapt deosebit de important pentru cercetarea premiselor constituirii națiunii în secolul Luminilor²⁸. Prin însăși natura sa, notează el, și prin finalitatea actelor care-l definesc, fenomenul național, în fărîmîțarea și diversitatea sa, se înscrie în procesul general de formare și dezvoltare a lumii noi, capitaliste, chemată să anuleze fărîmîțarea și fragmentarea economică și spirituală a vechiului regim, să distrugă regimul închiștat al stărilor și să introducă mobilitatea și mișcarea în locul fixismului tradițional, să realizeze o unitate care, fără să înlăture diversitatea, tinde să-i confere linii comune de dezvoltare. Societatea europeană se înscrie pe o altă orbită în dialectica evoluției sale.

Ajunși în acest punct al discuției, se impune o precizare. Spre deosebire de maniera în care celelalte istoriografii au abordat raportul *Națiune — conștiință națională*²⁹, fără a înlătura pe deplin confuzia și implicațiile nedorite, teoretice

²⁴ *Ibidem*, p. 97—98.

²⁵ *Ibidem*, p. 125.

²⁶ „Trebuie relevat, notează istoricul, că momentul în care românii din Ardeal sînt îndepărtați de la stările privilegiate de către suveranii unguri, corespunde întocmai cu închegarea peste munți a voievodatului Țării Românești. E de presupus că regii unguri au avut sentimentul că față de un stat român ce se închegase dincolo de Carpați, o stare privilegiată a românilor din Ardeal ar fi însemnat o primejdie. Este, deci, o dovadă negativă, dacă nu a ideii, cel puțin a sentimentului nostru de unitate”. Cf. Gh. I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, București, Edit. Fundației culturale M. Kogălniceanu, 1940, p. 4.

²⁷ Șerban Papacostea, *La Fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie; une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVII, 1978, 3 și idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 76—97 și passim.

²⁸ Pompiliu Teodor, *Iluminism și națiune*, în vol. *Națiunea română. Geneză—Afirmare—Orizont contemporan*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 299 și urm.

²⁹ A se vedea, în acest sens, Karl Ferdinand Werner, *op. cit.*, Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness in Medieval Europe...*, loc. cit., B. Cvetkova, *Problems of the Bulgarian Nationality and the National Consciousness in the XV—XVIII C.*, „Etudes Historiques”, VI, 1973, p. 58—60. Fr. E. Thiriet, *La formation d'une conscience nationale hellénique en Roumanie latine (XIII-e—XV-e siècles)*, „Revue des études Sud-Est Européenne”, t. XIII, nr. 2, 1975, p.

sau politice, generate de o interpretare în cuprinsul căreia se acordă (de multe ori) girul contemporaneității unor procese și fenomene care s-au petrecut în evul mediu, într-o lume altfel organizată, cu alte repere și imagini mentale, istoriografia noastră, deși nu demult, a găsit, în chip fericit, sintagmele care definesc imaginile asupra identității proprii, în cele două etape ale istoriei: *conștiință etnică, de neam* pentru lumea evului mediu și *conștiință națională* pentru epoca modernă, cînd s-a format națiunea, această sinteză, rezultantă a totalității istorice³⁰. Una, cea de a doua, decurge din cealaltă, completînd-o cu valorile noi ale Veacului Luminilor și ale Revoluției franceze, în raport cu opțiunile noi orînduiri, capitaliste. Formarea și dezvoltarea conștiinței identității românești, în cele două etape ale sale, a fost urmărită și analizată procesual, fără cezură³¹, în lucrări de ținută³².

Evoluția spre național, transformarea³³ conștiinței de neam în conștiință națională s-a realizat treptat, valorile celei dintîi fiind încorporate, căpătînd

187—196 și Ianusz Tazbir, *Recherches sur la conscience nationale en Pologne au XVI-e—XVII-e siècles*, în „Acta Polonica Historica”, XIV, 1966, p. 522. N. Iorga, în *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, prefigurînd concluzia cu privire la evoluția conștiinței de neam a românilor, observă că, în dezvoltarea ideii unității politice, pot fi deosebite două faze: una specific feudală, cînd s-a exprimat mai puțin lămurit și alta modernă, cînd s-a întîlnit cu necesitatea absolută a vieții politice unitare a românilor, cînd s-a manifestat dorința de a forma laolaltă, toți românii, o singură formă de stat”. În același sens, marele nostru istoric a vorbit de *instinctul unității*, în perioada evului mediu, care corespunde conștiinței de neam. Cf. N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, Ediție îngrijită de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru, postfață și note bibliografice de Ștefan Lemny, București, Edit. Minerva, 1987, p. 62, 344.

³⁰ Cf. Damian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în „Revista de istorie”, t. 28, nr. 7. A se vedea și amplul și pertinentul studiu, cu același titlu, din volumul *Națiunea română. Geneză—Afirmare—Orizont contemporan*, p. 21—135.

³¹ Ștefan Lemny atrage atenția asupra necesității unei asemenea interpretări, de natură să asigure viziunea unitară asupra istoriei. Cf. *Ideea de patrie în cultura română*.

³² Vezi, în acest sens, Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român 1918*, vol. I—II, Edit. Academiei, București, 1983, D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, Idem, *Unitatea românilor în evul mediu*, Edit. Academiei, București, 1983, Eugen Stănescu, *Premiscele medievale ale conștiinței naționale românești. Român, românesc în textele românești din veacurile XV—XVII*, în „Studii”, t. 17, 1984, nr. 5, Nicolae Stoicescu, *De la conștiința de neam la conștiința națională*, în „Revista de istorie”, t. 37, nr. 2, 1984, Ștefan Ștefănescu, *Conștiința de neam în cultura română premodernă*, în vol. *Națiunea română...*, p. 278—296. A se consulta și Krista Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15 bis 18 Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977 și Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea Iași, 1980.

³³ Ștefan Lemny pledează în favoarea unei aprecieri nuanțate a procesului treptat de însușire a noilor atribute naționale, care îmbogățesc și modernizează conștiința, care devine națională. Cf. *Ideea de patrie în cultura română*, p. 28 și urm. Schema obișnuită de analiză, notează autorul, care urmărește „transformarea conștiinței de neam în conștiință națională ar trebui revizuită sau, cel puțin, nuanțată. Altfel, ea conduce la înțelegerea fenomenului dintr-o perspectivă unilaterală: aceea a rezultatului final al unei procesualități istorice care a fost națiunea, ignorîndu-se starea de latentă evoluție în această direcție de-a lungul întregului veac XVIII. Geneza conștiinței naționale moderne în raport cu conștiința de neam ar trebui, astfel, privită din cel puțin două unghiuri de vedere: ar dezvoltării uneia din alta, ceea ce reprezintă procesul neîntreput și firesc al evoluției conștiinței de sine...; al menținerii multă vreme a formelor tradiționale

sensuri noi, în cuprinsul celei de a doua. În cazul românesc — și nu numai în acesta. — faptul apare limpede, deosebirea dintre cele două forme ale conștiinței fiind, în fond, deosebirea care separă bagajul de idei și de mentalități al oamenilor care aparțin a două orinduirii sociale: feudală și capitalistă. De la caracterul pur constatat al identității, sub impactul ideologiei veacului Luminilor și al Revoluției se trece la o activă *luptă politică*³⁴, ce dă expresie unor noi opțiuni, exprimă un alt orizont mental, urmărește redimensionarea societății în raport cu realitățile proprii fiecărui popor. Conștiința unității de origine devine conștiința unității de interese. Conștiința etnică devine panromânism, prag necesar pentru trecerea spre unificarea politică de mai târziu³⁵.

În cuprinsul noului climat în care se creează arsenalul nou, burghez, doctrina unei caste, a nobilimii, se transformă în *ideologia unei clase*, doritoare să-și asigure controlul asupra societății. Transformările s-au produs în același timp, atât în filozofia socială, cât și în conștiința maselor, în majoritatea țărilor europene, sub impactul ideilor Revoluției și al evenimentelor legate de războaiele napoleoniene³⁶. Țările române nu au rămas în afara acestei influențe³⁷.

În conformitate cu noua viziune, *națiunea* nu mai reprezintă un simplu *Volk*, legată prin comunitatea de rasă sau cultură istorică. Este un corp, alcătuit nu din *supuși*, ci din *cetățeni*, antrenați în viața societății printr-un fel de contract. Comunitatea se bazează nu numai pe rasă, limbă și istorie, ci și pe elementele noi ale *dreptului* și ale *legii*³⁸. *Ideea de patrie*, în noua accepțiune, legată de libertatea socială și națională, devine curentă în practica politică și socială a timpului; reliefează, și în cazul istoriei noastre, transformările amintite mai sus³⁹.

Sub influența Luminilor, conceptul de națiune s-a democratizat: romanticul l-a legat, indisolubil, de istoria și cultura națională, conferindu-i noi și bogate rezonanțe⁴⁰.

În procesul de formare a națiunilor, a națiunii române, în speță, cunoașterea perioadei de trecere în care a evoluat și conceptul de națiune și s-a transformat conștiința, prezintă o importanță deosebită. Amploarea și ritmul trans-

ale conștiinței de neam, chiar dacă fundalul general de dezvoltare a societății românești este altul, modern, propriu națiunii. A fost nevoie de o întreagă epocă de transformări structurale, de mari evenimente sociale, politice, economice sau culturale, pentru ca formele definitive ale conștiinței naționale să se instaleze în straturi sociale mai largi... iar generalizarea sa a fost opera veacului al XIX-lea... prin excelență al „Ideii naționale”. Cf. Ștefan Lemny, *Manifestări ale conștiinței naționale în țările române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „A. I. Cuza”, Facultatea de istorie-filozofie, 1984, p. 7.

³⁴ Gh. Platon, *De la conștiința de neam la conștiința națională. Condițiile istorice care au favorizat desăvârșirea procesului*, în *Studii și articole de istorie*, XLIX-L, 1984, p. 244—258.

³⁵ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369—1878)*, Ion Dumitru, Verlag, München, 1987, p. 324. Conștiința națională, se notează într-o încercare de definiție, este „conștiința colectivă care cuprinde nu numai convicția apartenenței la subiectul comunității naționale, ci și imaginea globală a acesteia, necesarmente valorizată”.

³⁶ Cf. Jerzy Szacki, *L'évolution du concept de nation en Pologne à la fin du XVIII-e et au début du XIX-e siècle*, în „Cahiers d'Histoire mondiale”, IX, 1965, Edit. de la Baconnière, Neuchâtel.

³⁷ Mai nou, vezi *La Révolution française et les Roumains. Etudes à l'occasion du bicentenaire*, publiées par Al. Zub, Iași, Universitatea „A. I. Cuza”, 1989.

³⁸ Definiția la R. R. Palmer, *Essays in political Theory Presented to A. H. Soboul* (edited by M. R. Konvitz and A. E. Murphy), New York, 1948, p. 132.

³⁹ Ștefan Lemny, *Ideea de patrie...*, *passim*.

⁴⁰ J. Szacki, *op. cit.*, p. 69. O foarte interesantă analiză, din care pot fi desprinse similitudini cu realitățile românești.

formărilor economice și sociale diferă, psihologia și mentalitățile oamenilor sînt deosebite, opțiunile politice sînt altele; impactul Luminilor și al ideilor Revoluției nu produce aceleași reacții și nici consecințe egale. Studiul atent duce la înlăturarea șablonului clasic în conformitate cu care, pretutindeni, conștiința națională este un rezultat nemijlocit al moștenirii trecute, filtrată prin ideologia Luminilor și prin spiritul Revoluției franceze. Exactă în generalitatea ei, formula găsește situații și, deci, și expresii deosebite în raport cu complexitatea și diversitatea societății europene, care se refuză generalizărilor egalizatoare⁴¹. Exemplul românesc este relevant în acest sens.

⁴¹ Istoricul polonez Tadeusz Lepkowski apreciază că *spiritul național*, *sentimentul de a aparține la o comunitate națională*, *patriotismul* sînt fenomene și noțiuni variabile și complexe; prezintă tot atîtea aspecte diverse, în funcție de perioadă istorică, de poziția socială și de mediu. Ar fi mai drept să se vorbească de *conștiințe* și de *patriotisme*. Utilizarea singularului presupune o schematizare deliberată. Cf. *La formation de la nation polonaise moderne dans les conditions d'un pays démembré*, loc. cit., p. 30. Printre numeroasele maniere de expresie a apartenenței naționale poloneze și numeroaselor aspecte ale patriotismului polonez, autorul distinge cîteva atitudini caracteristice, p. 30 și urm.

DUMITRU VITCU, GABRIEL BĂDĂRAU

IMPLICAȚII POLITICE ALE EMIGRĂRILOR ROMÂNEȘTI SPRE AMERICA PÎNĂ LA 1918

Fenomen general și complex, ale cărui motivații, durată, arie de cuprindere, conținut și urmări înfățișează — în proporții fluctuante, de la țară la țară și de la o etapă istorică la alta — similitudini și particularități firești, emigrarea transoceanică a europenilor¹ n-a ocolit, ca proces, nici spațiul românesc, ale cărui coordonate economice, sociale, politice și naționale au dobândit accente cognitive și particularizante în cadrul amintitului proces abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Integrate, din perspectivă americană, valurilor noii imigrații, identificând astfel grupurile etnice provenite din țările răsăritene și central europene (polonezi, cehi, slovaci, sirbi, maghiari, ruși, ucraineni, bulgari, etc.), prin diferențiere de *vechea imigrație*, ale cărei principali furnizori au fost, pînă la războiul de secesiune, statele din apusul și din nordul continentului european, emigrările românești își au, desigur, propria istorie, binecunoscută în ansamblu, dar cu aspecte ce mai reclamă încă aprofundări, nuanțări sau retușuri. Asupra unuia dintre acestea, ne propunem să stăruim în rîndurile de față, în dorința desprinderii citorva noi idei care să faciliteze mai buna înțelegere a fenomenului socio-demografic românesc la cumpăna dintre secole, printr-un mai riguros apel la cadrul și factorii politici ce au concurat — alături de cei economici, determinați² — la sporirea continuă a emigrărilor spre Lumea Nouă, pînă în anii primei mari conflagrații mondiale.

În privința terminologiei, considerăm necesare cîteva precizări preliminare. Spre a elimina potențiale confuzii ori neînțelegeri, generate îndeosebi de interpretarea surselor americane de informații (cele mai consistente asupra perioadei și problematicii și, indiscutabil, cele mai utilizate de către analiști pînă acum), avertizăm că prin „emigrări românești” nu trebuie și nu pot fi identificate doar emigrările cetățenilor români din vechiul regat. În rubricile intitulate *țara ultimii reședințe* din rapoartele și statisticile birourilor americane de emigrație, ori din recensăminte autorităților de resort, în dreptul *României* au fost cuprinși, precum se știe, nu numai etnicii români, ci și non-românii (evrei, maghiari, șvabi, greci etc.), indiferent dacă aceștia erau sau nu cetățeni ai statului român. Pe de altă parte, rubricarea după *rase*, naționalitate sau limbă maternă, operată începînd cu anul 1898³ în cele mai multe dintre documentele aceluiași autorități, a îngăduit ca în grupul imigranților români să fie cuprinși nu numai acei plecați din interiorul granițelor de stat ale vechii României, ci și cei proveniți din

¹ Dintre studiile speciale consacrate fenomenului general european, a se vedea îndeosebi Frank Thistlethwaite, *Emigration from Europe Overseas in the Nineteenth—Twentieth Centuries*, în vol. XI-e Congrès International des Sciences Historiques, Rapports, V, Göteborg, 1960, p. 32—57.

² Cf. H. P. Fairchild, *Immigration*, New York, 1923, p. 125; Christine Avghi Galitzi, *A Study of Assimilation among the Roumanians in the United States*, A.M.S. Press, New York, (1968), p. 43.

³ *Ibidem*, p. 21.

provinciile românești din afara regatului (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, Basarabia, Dobrogea), inclusiv din enclavele românești din Balcani. Prin urmare, noțiunile de *emigrant român* și *emigrant din România* nu sînt sinonime⁴ și, din păcate, nici dissociabile, fapt ce stă la baza deselor și evidente neconcordanțe statistice, uneori și interpretative, din studiile mai vechi sau mai recente în domeniu.

Aceleași neconcordanțe mai pot fi generate și de înțelesul mai larg ori mai restrîns conferit termenului generic *America*, echivalat indeobște (ca și în cazul prezentului studiu) cu *Statele Unite ale Americii*, care au polarizat de-a lungul vremii majoritatea covârșitoare a valurilor de emigranți europeni, inclusiv români, dar și cu *întregul continent nord american*, cuprinzînd astfel și Canada, limanul răzuit ori numai conjunctural al multor români plecați, îndeosebi, din cuprinsul fostului Imperiu Austro-Ungar. În cele mai multe cazuri sînt făcute însă subînținerile de rigoare, cînd este vorba de emigrările *directe* în Canada, ori spre cealaltă Americă, mai puțin căutată de etnicii români și numai într-o oarecare măsură de evrei, *America de Sud*.

Dacă statisticile americane consultate de analiști pînă acum indică anul 1881 ca „an de început al emigrărilor din România, cu 11 imigranți”⁵, alte surse informative, ca și logica judecății istorice, îndreptățesc amplificarea fenomenului și devansarea sa cu cel puțin un deceniu. Spunem cel puțin, făcînd astfel abstracție de primele emigrări românești în fapt, cele din spațiul transilvan și unguresc, provocate de epilogul revoluției pașoptiste și ilustrate parțial prin cîteva nume care s-au afirmat în cursul evenimentelor politico-militare americane din deceniul al VII-lea al secolului trecut: Gheorghe Pomutz, Nicolae Dunca, Emanoil Botcanu, Eugen Alcaz⁶, ori Ilarie Mitrea, Ion Cerghedi și Ion Munteanu⁷. Cu siguranță, numărul pîbegilor români care și-au părăsit baștina, alături de alte grupuri etnice, îndreptîndu-se spre Lumea Nouă în împrejurările postrevoluționare specifice, va fi fost mai mare, pentru că, firesc, nu toți emigranții s-au implicat automat în viața politică americană. Identificarea, localizarea și aproximarea lor numerică sînt însă operațiuni anevoioase, dependente doar de sursele americane de informare, care, precum se știe și cum era normal, i-au cuprins pe români în rîndul imigranților proveniți din Imperiul habsburgic (pînă în 1867) sau Austro-Ungar (după aceea dată), fără a le mai specifica — pînă în pragul secolului nostru — etnia. Ponderea lor a fost însă incomparabil mai mică față de aceea a irlandezilor, bunăoară, ori a germanilor, care, împreună, au adăugat populației Statelor Unite, în răstimp de numai un deceniu (1850—1860), peste două milioane de suflete⁸, minate peste ocean, fie de mizerie și foamete, în cazul celor dintîi, fie de zăgăzuirea liberalismului revoluționar, în cazul celor din urmă.

Admițînd ca fundamentată observația formulată inițial de Șerban Drutzu⁹ și întărită cu alți termeni și în limite cronologice mai precise de către Samuel Joseph, potrivit căreia „pentru întreaga perioadă cuprinsă între anii 1881 și 1900 imigrarea din România în S.U.A. este în primul rînd evreiască și numai în mică măsură românească”¹⁰, ne îngăduim doar rectificarea limitei cronologice, inferioare, coborînd-o pînă la nivelul anului 1872. Avem în vedere, se înțelege, emigrările

⁴ Vezi și Gerlad J. Bobango, *Romanians Settle in America*, în vol. *100 Years of American-Romanian Relations*, edited by Radu R. Florescu, Ed. Nagard, Milano, 1980, p. 45.

⁵ Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 20.

⁶ Vasile Netea, *Romanians in America up to 1918*, în „Nouvelles d'Etudes histoire”, V, 1975, p. 260.

⁷ I. D. Suci, *Apuntes rumanos de la epoca de la guerra mexicano (1865—1867)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 5, 1967, p. 790—804.

⁸ John M. Blum, s.a., *The National Experience, A History of the United States*, New York, 1968, p. 306.

⁹ Șerban Drutzu, Andrei Popovici, *Românii în America*, București, 1926, p. 235.

¹⁰ Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States from 1881 to 1910*, New York, 1914, p. 89, 166.

directe, în grup (sau colective), nicidecum cazurile izolate semnalate — fără necesarul suport documentar — încă din prima jumătate a secolului trecut, pe o rută ocolitoare ce ar fi cuprins, într-o fază inițială, Egiptul și India¹¹. În acel an și în împrejurări politice ce merită reținute a început de fapt emigrarea primelor grupuri de evrei din România, semnificând cristalizarea unui proces cu dese intermitențe, ale cărui limite maxime aveau să fie atinse în anii de hotar dintre cele două secole, al XIX-lea și al XX-lea.

Avind ca inițiator pe consulul general al Statelor Unite la București, Benjamin Franklin Peixotto, pe atunci avind rangul de Mare Preot în Ordinul B'nai B'rith, recunoscut ca unul dintre susținătorii învredați, dacă nu chiar promotor ai curentului migrator spre America ca variantă a ideologiei sioniste în epocă¹², emigrările evreiești din România, motivate esențialmente economic, s-au voit, încă din această fază, ca reacții împotriva practicilor politice față de străini, în general, față de evrei îndeosebi, promovate de guvernele liberale ale principelui Carol de Hohenzollern imediat după promulgarea Constituției din anul 1866. Mult discutatul articol 7 din Constituție, ca și legislația complementară ulterioară, îndeosebi legile din anul 1867, afectând situația unor categorii de evrei, mai ales în Moldova, au transformat aproape instantaneu — prin mijlocirea Alianței Israelite Universale — chestiunea evreiască dintr-una de politică internă, economică și socială, într-o chestiune politică internațională¹³. În acest context, incidentele petrecute în decembrie 1871 în târgul Ismail din sudul Moldovei, soldate cu extinderea persecuțiilor anti-evreiești în localitățile din preajmă, Vâlcov și Cahul¹⁴, i-au oferit lui Peixotto prilejul elaborării unui proiect de anvergură, vizînd emigrarea în masă a evreilor din România spre Statele Unite. Două fuseseră — după mărturisirile de mai târziu ale consilierului său apropiat, apoi succesor în funcția-i diplomatică, Adolf Stern — rațiunile determinante ale planului elaborat la Zizin, lângă Brașov: umanitare și politice¹⁵.

În scopul prospectării opiniilor legate de materializarea proiectului său, consulul american s-a adresat prietenilor și cunoștințelor de peste ocean, nicidecum autorităților de la Washington, precum și guvernului român, primind neîntîrziat răspunsurile încurajatoare de la cei din urmă, ca și acordul oficial, dublat de colaborarea acestuia din urmă. Prin jurnalul Consiliului de Miniștri din 9 august 1872, aprobat de domnitor și publicat în „Monitorul Oficial” din 11 august, se arată că „guvernul român va înlesni această emigrare în limitele puterilor sale [...], eliberînd pașapoarte gratuite israeliților fără mijloace materiale”. Apreciat de unii, între care și de președintele Alianței Israelite Universale, Isaac-Adolphe Crémieux, contestat de alții, proiectul lui Peixotto avea să fie supus unei largi dezbateri în cadrul Conferinței de la Bruxelles, din 29—30 octombrie 1872, desfășurată cu participarea a 35 de delegați ai comunităților evreiești din Europa și America, pentru a sfîrși printr-un total fiasco.

Principalul motiv, nu însă și singurul, al blocării în fașă a proiectului emigrării în masă a fost rezerva, împinsă pînă la opoziție, a evreilor români înșiși, influențați (s-a spus) de pătura lor instărită din țară (sefarzi), ca și de cercurile și organizațiile evreiești din Germania, patronate de bancherul personal al lui Bismarck, G. J. Bleichröder. Ar fi însă de adăugat și un alt motiv, lăsat parcă delibarat în umbră, dar care avea să iasă în evidență în contextul emigrărilor evreiești din deceniile următoare. Este vorba de poziția mereu mai circumspectă a autorităților americane, exprimată prin Direcția Oficiului de imigrări, care nu erau deloc indifferente de condiția social-economică precară a noilor veniți¹⁶.

¹¹ Șerban Drutzu, *op. cit.*, p. 235.

¹² Dumitru Viteu, „Momentul” Peixotto în evoluția raporturilor româno-americane (1870—1876), în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”, XXIII, 1986, p. 742.

¹³ Carol Iancu, *Races et nationalities en Roumanie. Le probleme Juif à travers les documents diplomatiques français (1866—1880)*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, XXVII, Paris, 1980, p. 391—407.

¹⁴ Pentru detalii, vezi D. Viteu, *op. cit.*, p. 737—738.

¹⁵ Dr. Adolf Stern, *Din viața unui evreu român*, București, 1915, p. 131.

¹⁶ „The New York Times”, 14 oct. 1900, p. 26, col. V.

mai puțin dispuși a se integra ramurilor direct productive, lipsite de forța de muncă necesară, ale economiei americane și doritori a se așeza doar în marile metropole de pe coasta de est a Statelor Unite, nicidecum în centre ca cele nepopulate încă ale Vestului mijlociu. Or, tocmai aceste detalii nu fuseseră discutate în prealabil de Peixotto cu Washingtonul, iar modalitatea transpunerii faptice a planului — în condițiile în care puțini dintre influenții evrei apuseni se arătau — seră dispuși a contribui cu fondurile necesare transportului în masă a coreligionarilor lor din România, peste ocean — fuseseră ignorate¹⁷. Și astfel, în locul rivnitului transfer în masă de populație evreiască din Moldo-Valahia în Statele Unite, conceput și ca suprem gest protestatar împotriva unor practici politice apreciate ca discriminatorii, doar câteva zeci de familii s-au decis atunci să urmeze indemnul lui Peixotto¹⁸, după care curentul migrator pare să se fi stins pentru următorii câțiva ani. Eșuarea hazardantului proiect a oferit, în schimb, cel mai bun contraargument acuzelor pro-discriminatorii ori antisemite îndreptate, atât din interior cât și din afară, împotriva unor politicieni sau cercuri politice românești aflate atunci în opoziție. Dorința neplecării, manifestată în acele împrejurări de majoritatea covârșitoare a populației evreiești, a fost interpretată ca dovadă elocventă a statutului ei agreabil, canalizând criticile pe tărîmul subiectiv al intereselor particulare ori al patimilor politice partizane.

Atașamentul consulului american pentru cauza evreilor români avea să-și afle ulterior alte forme de exprimare, materializate, fie prin organizarea (după modelul oferit de Ordinul american B'nai B'rith) a secțiunilor sioniste în România, fie prin blocarea schimburilor economice româno-americane, ilustrată prin refuzul său de a începe negocieri cu oficialitățile de la București, în vederea încheierii unui acord comercial bilateral în toamna lui 1874, în semn de protest împotriva lipsei de receptivitate a acestora în chestiunea israelită¹⁹.

Emigrările evreilor din România au revenit în actualitate abia după consumarea noli ediții a crizei orientale din anii 1875—1878 și după dobîndirea independenței de stat, în împrejurările în care unele cercuri politico-diplomatice occidentale încercau să condiționeze recunoașterea acestora din urmă de respectarea întocmai, de către statul român, a articolului 44 din Tratatul de la Berlin. Exact în acest sens și scop a intervenit și Myer Isaacs, președintele Consiliului delegaților evreilor americani, pe lângă secretarul de stat american W. M. Evarts, în octombrie 1880, pe cînd acesta se arătase receptiv față de conținutul rapoartelor diplomatice primite de la Viena, sugerînd reluarea negocierilor cu Bucureștiul pentru încheierea de convenții consulare și comerciale. Dar, în cuprinsul instrucțiunilor transmise ambasadorului John Kasson la Viena, Evarts îi preciza acestuia doar că Departamentul ar fi fost mulțumit dacă în cadrul respectivelor negocieri puteau fi obținute condiții favorabile pentru evrei „fără a le considera *sine qua non* pentru stabilirea relațiilor oficiale”²⁰.

Rezistența oficialităților românești în fața presiunilor politico-diplomatice externe în chestiunea evreiască poate fi desprinsă și din răspunsul formulat, la 20 noiembrie 1880, de primul ambasador american la București, Eugene Schuyler, Departamentului de Stat, la recomandarea acestuia de a avea în vedere introducerea — în textul tratatului de comerț și de navigație, ce tocmai îl negocia cu partea română — a unei clauze consfințind garanții constituționale pentru „libertatea credinței și educației”. Diplomatul american, interesat în reușita acțiunilor sale și atent la nuanțe, scria atunci secretarului de stat că un acord comercial

¹⁷ E. Lifschutz, *Benjamin Peixotto's Mission to Rumania*, în „Zion”, XXVI (1961), nr. 2, p. 99—102.

¹⁸ Șerban Drutzu, Andrei Popovici, op. cit., p. 235; Paul D. Quinlan, în studiul său *Early American Relations with Romania. 1858—1914*, afirmă că numai aproximativ 100 de evrei au părăsit România în vremea mandatului consulului american Peixotto. Vezi „Canadian Slavonic Papers”, XXII, nr. 2, June 1980, p. 194.

¹⁹ Dumitru Vitcu, op. cit., p. 740.

²⁰ Paul D. Quinlan, op. cit., p. 195.

nu constituia locul potrivit pentru o asemenea clauză și că, pretinsă, ea „ar provoca eșecul total al negocierilor”²¹.

Recunoașterea succesivă de către statele europene, ca și de Statele Unite, a independenței de stat a României, extinderea relațiilor sale politico-diplomatice pe plan internațional și orientarea-i tot mai accentuată spre Germania și Austro-Ungaria au diminuat, treptat, speranțele celor ce așteptaseră de la presiunea externă ameliorarea statutului juridic al minorității evreiești. În plus, adoptarea de către Parlamentul țării a „legii asupra străinilor”, în aprilie 1881, menită, în concepția autorilor ei, a contribui la asigurarea „ordinii publice”²², coroborată cu dezvoltarea ideologiei și acțiunilor sioniste în variantele specifice sfârșitului de veac și, mai ales, cu iluzia câștigurilor facile în îndepărtatul „pământ al făgăduinței”, tot mai atent cultivată în Europa prin emisari speciali, vor fi constituit tot atâtea motive, cu pondere diferențiată, firește, ale hotărârii unora dintre evreii români de a emigra.

În privința numărului lor, îndeosebi pentru această etapă în care lipsesc buletinele statistice românești, informațiile sînt puține și contradictorii. Dacă amintitul raport american reținea la capitolul *Imigrația din România*, pentru anul 1881, doar cifra 11, atingînd în 1890 cotă de 16.359, iar în anul 1900, cifra de 19.109, Șerban Drutzu afirma, singularizînd rasa și fără să citeze sursa, că „aproximativ 3500 de suflete au emigrat în 1881 spre Statele Unite și, de data aceasta, curentul a mers crescînd, așa că numărul evreilor români care au emigrat în America între anii 1882 și 1894 se evaluează la peste 12.000. Emigrarea lor a atins nivelul maxim în 1900, cînd viața grea ce o duceau fu agravată de criza economică și financiară din anii 1899—1900”²³. În sfîrșit, studiul lui Samuel Joseph²⁴, ca și cel anterior datorat lui D. M. Hermalin²⁵ consemna, pentru interstițiul 1881—1900, un total de 19.756 imigranți evrei din România statorniciți în Statele Unite, cifră deja superioară cu 647 față de aceea globală dată de raportul biroului american de imigrare, care nu conținea nici un fel de indiciu asupra etniei noilor veniți. S-ar putea deduce din această sumară înșiruire de date că, pînă la 1900, întreaga „imigrație din România” în S.U.A. era, de fapt, imigrație evreiască. Spre această concluzie converg și alte argumente. Bunăoară, de-a lungul perioadei în discuție e semnalată pe teritoriul S.U.A. doar prezența citorva organizații sau congregații religioase independente ale evreilor români²⁶, ființate după modelul semenilor lor proveniți din alte colțuri ale lumii: „The Romanisch-Amerikanischer Brüderbund” (1884), „The American Star” (1885), „The First Roumanian-American Congregation” (1885) sau „The Roumanian-American Republican Club” (1887). Despre români — avem în vedere doar pe cei proveniți din vechea Românie —, numărul lor era într-atît de mic, încît autoritățile americane de la oficiile de imigrări nici nu le-au mai rezervat pînă la acea dată, o coloană specială în registrele de evidență, ci i-a cuprins la rubrica din alte țări. Puținii dintre etnicii români care s-au aventurat în lungile călătorii transoceanice, minăți de ispita traiului mai bun, par să fi fost recrutați dintre noii colonizatori ai Dobrogei (îndeosebi olteni), nemulțumiți de calitatea pămînturilor primite în primele provincii restituite statului român, după războiul pentru independență din anii 1877—1878²⁷.

Dacă astfel se prezintă situația pentru evoluția timpurie a emigrației din România, în cadrul căreia lipsa de acuratețe a cifrelor nu constituie totuși impediment pentru reliefarea caracterului covîrșitor al emigrărilor evreiești, ea nu

²¹ Ibidem, p. 197.

²² Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, 1974, p. 136—138.

²³ Șerban Drutzu, Aurel Popovici, *op. cit.*, p. 235.

²⁴ Samuel Joseph, *op. cit.*, p. 93.

²⁵ D. M. Hermalin, *The Romanian Jewish in America*, în „The American Jewish Year Book”, New York, 1902, p. 88—103.

²⁶ Ibidem.

²⁷ N. Dragomir, *Oierii mărginerii și transhumanța lor în Dobrogea de Sud*, în vol. „Analele Dobrogei”, XIX, vol. II, Cernăuți, 1938, p. 18—19.

prezintă un spor de claritate nici în privința emigrărilor românești din provinciile incorporate Imperiului Austro-Ungar. Se știe, de pildă, că statisticile americane se întemeiau îndeobște pe registrele de evidență întocmite la bordul vaselor de pasageri ce asigurau legătura transoceanică între porturile europene (Hamburg, Bremen, Amsterdam ș.a.) și cele nord americane. Cum legile americane nu prețindeau încă pașapoarte noilor veniți, amintitele registre se întocmeau, fie pe baza diferitelor acte de identitate eliberate de autoritățile austro-ungare, fie (mai ales) pe temeiul declarațiilor orale sau scrise făcute de către emigranți. Astfel, mulți dintre etnicii români, cu documente de identitate eliberate de autorități, treceau drept unguri, în timp ce declarațiile personale cuprindeau aproape invariabil răspunsul vădind conservarea conștiinței naționale: „sînt român”. De aceea, e greu de pronunțat în ce măsură aceștia din urmă au fost înscrși — pînă în anul 1898, cînd statisticile americane au inclus, pe lângă țara de origine, o nouă rubrică pentru imigranți, după rase — în coloana rezervată Austro-Ungariei, sau în cea a României.

Netăgăduit însă — și faptul nu mai cere demonstrat — amploarea fenomenului a fost cu mult mai mare în provinciile românești ale Imperiului bicefal, decît în vechea Românie. Explicînd parțial cauzele pribegiei, care a luat pe alocuri proporții de masă, nu numai printre românii supuși Coroanei, un studiu din 1903 sublinia: „Procesul ultim și mare al emigrării, în curs în zilele noastre, se poate atribui legislației maghiare, măsurilor naționale ale guvernelor, legii pădurilor, neglijențelor vinovate, ridicării impozitelor”²⁸. Supralicitară factorilor economici îl determina pe Kovacs Imre să rezume, în 1938, că „producția agricolă redusă, marea mizerie a unor pături sociale și puterea de consum scăzută a acestora, greutatea de producție ale unei industrii începătoare, lipsa completă a unei politici agrare și sociale și, în general, organizarea socială au fost cauzele emigrărilor”²⁹.

Intr-adevăr, factorii economici și sociali, evidențiați convingător și în studiul de dată mai recentă semnat de A. Egyed, care pune în relație directă fenomenul imigrării cu cel al dezvoltării capitalismului în agricultură³⁰, pot fi lesne desprinși și discutați — în virtutea reacției în lanț provocată de cei dintîi — chiar din unele acte oficiale ale vremii. De pildă, potrivit recensămîntului austriac din anul 1902, „peste jumătate din numărul proprietăților agricole din cuprinsul Monarhiei erau mai mici de 5 acri de pămînt fiecare, în timp ce aproximativ a treia parte din totalul acelorasi suprafețe era formată din proprietăți de peste 250 acri fiecare și aparținea unui număr de numai 0,7% proprietari”³¹. Suprapopulația agricolă, lipsa pămîntului sau insuficiența și continua divizare a suprafețelor aparținînd familiilor țărănești a dominat amenințător raporturile sociale în ultimele decenii ale secolului trecut și la începutul actualului veac, nu numai în cuprinsul Imperiului Austro-Ungar, dar și în afara acestuia, implicit în România. Marea răscoală țărănească din 1907 a demonstrat cu prisosință acest fapt. Ar fi greșit însă a reduce cauzele emigrării, îndeosebi din Austro-Ungaria, doar la realitățile economico-sociale ale Imperiului.

Compromisul dualist din anul 1867 a deschis seria abuzurilor și nedreptăților legiferaute în dauna românilor transilvăneni, în direcția voitei lor maghiarizări. Legea naționalizărilor și Legea învățămîntului, votate de Dieta maghiară în 1868, succedate de legile școlare din anii 1879 („legea Trefort”) și 1883, ori înființarea asociației E.M.K.E., în anul 1885, au constituit adevărate etape ale unui și aceluiași program antiromănesc. Iar pentru a avea controlul asupra opiniei publice, nu numai prin mijloace politice, Dieta ungară a votat legea specială a presei din anul 1893, al cărei articol 13 îngăduia procurorului regal dreptul de a condamna pe orice jurnalist care publica materiale socotite amenințătoare, anti-

²⁸ Simon Péter, *Emigrarea secuilor*, Budapesta, 1903, p. 69.

²⁹ Stelian Popescu-Boteni, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Cluj-Napoca, 1980, p. 145.

³⁰ A. Egyed, *Emigration of Transylvanian Peasants at the Beginning of the 20th Century*, în „Nouvelles Etudes d'histoire”, V, 1975, p. 251.

³¹ Cf. Maurice R. Davie, *World Immigration*, New York, 1936, p. 118; Gerald J. Bobango, *op. cit.*, p. 46.

maghiare sau antidualiste. În virtutea acestei legi, pînă în anul 1908, nu mai puțin de 367 ziaristi români au fost puși sub acuzare și închiși³². Politica de maghiarizare, ilustrată legislativ, a găsit în epocă și o formă particulară de exprimare, constînd în încercările ungurilor de a converti la credința oficială romano-catolică pe românii ortodocși și unitarieni. Prozelitizarea religioasă amenințînd întregul spectru al vieții culturale românești, n-a dat rezultatele scontate și n-a afectat conștiința apartenenței etnice a emigranților transilvăneni, care, precum s-a observat deja, au dus în America „moștenirea culturală și intelectuală a românismului lor ancestral”³³. Lipsa dreptului electoral și al reprezentării politice, relevante pregnant de acțiunea memorandistă, s-au constituit în stimulente ale pribegiei, după cum dorința — resimțită îndeosebi în rîndurile tineretului român — de a scăpa de povara serviciului militar în slujba Coroanei a sporit numărul emigranților.

Primele grupuri de emigranți transilvăneni sînt semnalate documentar la sfîrșitul deceniului VIII al secolului trecut³⁴. Fenomenul a crescut în intensitate în următoarele două decenii, atîngînd punctul culminant în prima decadă a secolului al XX-lea, pînă în preajma celei dintîi conflagrații mondiale. Sugestiv în acest sens este faptul că, într-un interval de numai 14 ani, între anii 1899 și 1913, din teritoriile românești ale Imperiului Austro-Ungar au plecat spre America un total de 222.977 locuitori, dintre care 57.288 din Crișana și Maramureș, 70.299 din Banat și 95.390 din Transilvania. Nu este lipsită de interes nici observația că, chiar în acest interval, fenomenul a înregistrat etape distincte: dacă din totalul amintit, în primii cinci ani au emigrat doar 28.491 locuitori, între 1905 și 1907 au plecat spre America alți 91.405, pentru ca restul de 103.081 emigranți să aparțină perioadei 1908—1913³⁵. Se înțelege de aici că rata anuală a emigrației a atins cele mai ridicate în cea de a doua etapă, respectiv între anii 1905 și 1907.

Împărtășind concluzia celor mai mulți dintre analiștii fenomenului migrației din provinciile românești supuse Imperiului Austro-Ungar, în privința structurii sociale și apartenenței de clasă, că majoritatea covârșitoare a emigranților (în proporție de peste 90%) provenea din rîndurile țărănimii³⁶, sau că „fluxul” țărănesc spre America golise pe alocuri sate întregi (îndeosebi din Transilvania centrală și apuneană, ca și din Banat)³⁷, nu putem subscrie afirmației că emigrarea, ca parte constitutivă dovedită a chestiunii țărănești, „putea fi soluționată numai prin rezolvarea problemei agrare în ansamblul ei”³⁸. Pentru că, spre deosebire de alte spații geopolitice, în provinciile românești aflate sub stăpînire străină, și mai ales în spațiul transilvănean, cauzele de natură economică ale fenomenului, evidente pretutindeni și care-l vor fi determinat pe H. P. Fairchild să le absolutezeze caracterul³⁹, s-au impletit cu cele de esență politică. Nu numai „dezamăgirea față de condițiile existenței acasă și forța ispitei prosperității economice a Lumii Noi”⁴⁰, propovăduită la hotarul dintre secole prin tot mai numeroșii agenți speciali ai companiilor americane, a declanșat și apoi stimulat exodul țărănimii transilvănene și bănățene spre alte orizonturi, ci și discriminarea politică și confesională a românilor în raport cu celelalte etnii. Cum ar putea fi explicată altfel migrația masivă a acestora spre vechiul regat — un număr de

³² Scotus Viator (H. Seton Watson), *Political Persecution in Hungary*, London, 1908, p. 4.

³³ Gerald I. Bobango, *op. cit.*, p. 47.

³⁴ A. Egyed, *op. cit.*, p. 255.

³⁵ *Ibidem*, p. 256.

³⁶ Proporția este aproximativă și diferă de la un autor la altul. Bunăoară, I. I. Schiopul, în studiul său *Românii din America*, Sibiu, 1913, afirmă că aproape toți compatrioții săi emigrați în S.U.A. și Canada erau țărani „fără excepție” (p. 4), în timp ce Christine Avghi Galitzi, în studiul deja citat, susține, pe temeiul statisticilor americane, care-i înglobau și pe evrei, că 23,7% dintre românii emigranți erau lucrători agricoli (p. 62).

³⁷ Gerald I. Bobango, *op. cit.*, p. 45.

³⁸ A. Egyed, *op. cit.*, p. 257.

³⁹ H. P. Fairchild, *op. cit.*, p. 145.

⁴⁰ Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 43.

102.378 transilvăneni aflându-şi sălaşe peste Carpaţi între exact aceleaşi limite cronologice, 1899—1913⁴¹ — într-o epocă în care lipsa de pământ şi sărăcia aprinseseră flacăra revoltelor în lanţ din satele româneşti, pentru a culmina cu marea răscoală din anul 1907? Neîndoielnic, dacă şansa izbăvirii materiale le va fi suris în acest caz foarte puţin sau deloc, în schimb dorinţa emancipării politico-naţionale îngăduia şi întreţinea speranţa reuşitei. Cu aceeaşi credinţă şi cu aceleaşi speranţe se vor fi îndreptat spre Lumea Nouă mulţi dintre transilvănenii dezamăgiţi de epilogul nefericit al acţiunii memorandiste, care a determinat, de altfel, intensificarea evidentă a fenomenului migrator după 1895. Sugestiv în acest sens este faptul că, începând nu întâmplător cu acel an, revista „Convorbiri literare” insera, într-o rubrică specială, intitulată *Stiri din Ardeal*, informaţii curente privind numărul emigranţilor.

Pe de altă parte, dintre acei care au pornit spre „pământul făgăduinţei” la începutul veacului al XX-lea, îndemnaţi doar de raţiuni economice, un mare număr au fost pseudo-emigranţi — anticipând categoria lucrătorilor străini de astăzi din statele occidentale industrializate — pentru că nu au plecat cu intenţia de a se stabili definitiv în America, ci doar pentru a realiza mai lesne câştigurile necesare acoperirii propriilor nevoi şi întreţinerii familiilor rămase în ţară. A fost etapa cunoscută în versiunea populară românească sub numele de *Mia şi drumul*, semnificând realizarea obiectivului minimal al pribeagului transilvănean sau bănăţean, de 1000 de dolari, după care urma a face cale întoarsă spre casă⁴². De altfel, una dintre numeroasele statistici cuprinse în studiul Christinei Avghi Galitzi, ilustrând distribuţia după vîrstă a imigranţilor români în S.U.A. în primele două decenii ale secolului nostru, atestă o masă covârşitoare de oameni tineri, apti de muncă, în vîrstă de 14 pînă la 44 ani, nefamilişti, ori familişti ce-şi lăsaseră acasă soţiile şi copiii. Procentajul acestora a involuat de la 92,80% în primul deceniu, la 80% în cel de al doilea⁴³.

Trebuie reţinută însă şi observaţia aceeaşi analiste, potrivit căreia, pînă în anul 1908 emigrarea spre America n-a fost urmată şi de fenomenul invers, reîntoarcerea emigranţilor acasă⁴⁴. Aceasta presupune că abia după acea dată motivele de ordin economic ale emigrării vor fi fost precumpănitoare, cel puţin pentru cei care s-au înapoiat la baştină şi că, pînă atunci, celelalte cauze, politice şi confesionale, doar agravate de cele economice, vor fi imprimat fenomenului caracter ireversibil.

Mult mai evidentă şi mai concludentă este această situaţie în cazul emigrării din vechea Românie, unde majoritatea covârşitoare a emigranţilor şi-a păstrat şi în primul deceniu al secolului al XX-lea, pînă în preajma izbucnirii conflagraţiei mondiale aceeaşi compoziţie etnică din deceniile anterioare. Astfel, începînd cu anul 1899 şi continuînd pînă în 1910 inclusiv, un adevărat exod de populaţie evreiască originară din România s-a îndreptat spre S.U.A., trezind — prin condiţia ei socială precară — îngrijorarea oficialităţilor americane. Din totalul emigrării româneşti, înregistrat de statisticile americane pentru perioada 1899—1910, respectiv 61.073, nu mai puţin de 54.827 emigranţi, reprezentînd un coeficient de aproximativ 90%, au fost evrei⁴⁵, restul de numai 6.246 reprezentînd în proporţie egală pe români (5%) şi alte naţionalităţi (5%). Iar din totalul menţionat al emigranţilor evrei, un număr de 35.950, adică un procentaj de peste 65%, au părăsit România între anii 1899 şi 1904.

Două au fost apreciate ca motive esenţiale ale acestui neobişnuit exod şi anume: dificultăţile de ordin economic, amplificate pe fondul crizei mondiale de supraproducţie de la începutul veacului, care a avut puternice efecte şi în România şi, respectiv, recrudescenţa măsurilor discriminatorii vizînd populaţia

⁴¹ *Ibidem*, p. 53.

⁴² Gerald J. Bobango, *The „Mia şi Drumul” Generation, 1900—1920*, în „East European Quarterly”, XIII, 1981, Boulder-New York.

⁴³ Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 36.

⁴⁴ Din 1908 şi pînă în 1928 s-ar fi întors acasă un număr de 68.965 de români (*Ibidem*), p. 27.

⁴⁵ Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States from 1881 to 1910*, New York, 1914, p. 93, 105—107.

evreiască, din partea autorităților românești⁴⁶. Exprimate în termeni diploma-tici, în cuprinsul raportului din 31 august 1900, transmis Departamentului de Stat de către ministrul american acreditat în România; Grecia și Serbia, Arthur S. Hardy, cauzele determinante erau astfel precizate: „un an de recoltă slabă și criza financiară, legislația antisemită, excluderea (evreilor) din anumite ramuri comerciale și profesii”⁴⁷. Sensibilizate mai devreme de către autoritățile de la Oficiul de imigrări din New York, care ceruseră Departamentului de Stat să trimiță un împuternicit special în România spre a cerceta cauzele determinante și a încerca să oprească valul emigrărilor, acestea l-au delegat pe Robert Watchorn. În raportul prezentat Departamentului, după întoarcerea din misiune, Watchorn vorbea despre lipsa de drepturi a populației evreiești din România, obligată să domicilieze doar în 71 localități stabilite pentru ea și ținută încă în chinga discriminării confesionale. El își liniștea însă compatrioții, asigurându-i că, cel puțin o vreme, valul acelor emigrări spre S.U.A. avea să înceteze, ca urmare a contractului survenit între „Societatea colonizării evreilor” și guvernul Braziliei, prin care acesta din urmă încuviințase imigrarea unui număr de 35 000 de evrei din România⁴⁸.

Liniștea s-a dovedit de scurtă durată pentru că, în vara anului 1902, presa americană — preluând corespondențe din cea engleză și austriacă — anunța noi grupuri de evrei din România în drum spre S.U.A. Cu acel prilej, era reamintit faptul că României i se recunoscuse independența de stat în anul 1878 cu condiția modificării propriei Constituții, în sensul abolirii oricărei discriminări confesionale. Vizată era, desigur, populația de rit mozaic, care reprezenta, potrivit estimărilor, 4% din totalul populației țării și din rindul căreia, în răstimp de 24 de ani, nu fuseseră naturalizați decât doar 80 de evrei. Pentru prevenirea efectelor nedorite provocate de emigrarea nelimitată a sărăcimii evreiești spre Apus, „Societatea colonizării evreilor”, ca și statele direct afectate, au introdus unele restricții pentru acei care voiau să părăsească România, îngăduind plecarea numai celor care dispuneau de un venit minim de 150 de franci, iar bărbaților, numai după satisfacerea stagiului militar și probarea deplinei sănătăți fizice⁴⁹.

În chip firesc, noile reglementări cu caracter restrictiv au fost întâmpinate de nemulțumirea profundă a evreilor români dornici de a-și afla alte limanuri de viață, nemulțumire comunicată, prin diverse căi și mijloace, coreligionarilor lor influenți de peste ocean. În consecință, unul dintre aceștia, marele bancher american Jacob H. Schiff, împreună cu alți lideri influenți ai evreilor americani, a cerut președintelui Th. Roosevelt și secretarului de stat John Hay să protesteze împotriva tratamentului inadecvat la care erau supuși semenii lor întru credință din România⁵⁰. Deși, în lumina dreptului politic și public internațional, existau puține șanse ca S.U.A. să poată întreprinde ceva în sensul voit de Schiff, pentru că Washingtonul nu semnase nici un act internațional care să-i fi îngăduit imixtiunea și nici o putere europeană (dintre vechile semnatare ale tratatului de la Berlin) nu ridicase la acea dată chestiunea politicii discriminatorii promovate de guvernul român în defavoarea evreilor, totuși demersul n-a rămas fără ecou.

Astfel, la 17 iulie 1902, în timp ce la București erau negociate clauzele unei convenții bilaterale româno-americane de naturalizare, secretarul de stat John Hay a transmis guvernului român o telegramă, criticând aspru politica acestuia de „discriminare artificială”, care i-a adus pe evrei „într-o stare de jalnică mizerie” și l-a obligat să apeleze la ajutorul Statelor Unite⁵¹. Și spre a asigura protestului său o mai largă publicitate și un spor de eficiență, Hay a reluat ideile din telegramă în cuprinsul Notei circulare din 11 august ace-

⁴⁶ Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 200.

⁴⁷ Cf. Stelian Popescu-Boteni, *op. cit.*, p. 70.

⁴⁸ „The New York Times”, 14 oct. 1900, p. 26, col. V.

⁴⁹ Idem, 7 iunie 1902, p. 8, col. VI.

⁵⁰ Cf. Cyrus Adler, *Jacob H. Schiff: His Life and Letters*, vol. II, Garden City, 1928, p. 152—154; Oscar Straus, *Under Four Administrations* Boston, 1922, p. 168.

⁵¹ U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, Washington, 1902, p. 910—914.

lași an, prin care-și instruia ambasadorii europeni să intervină pe lângă guvernele statelor semnatare ale tratatului de la Berlin, în vederea organizării unei acțiuni concertate din parte-le — pe temeiul stipulațiilor actului final. Îndeosebi a articolului 44 din acel tratat — menită a ameliora situația „îndelung suferinșilor evrei” din Balcani și, mai ales, starea „gravă” a celor din România, victime ale unei legislații discriminatorii. Protestul exprimat la adresa politicii românești era asociat nemulțumirii semnatarului, generată de atitudinea tolerantă a puterilor europene față de „sfidarea” de către România a unui act internațional, care ar fi necesitat convenite sancțiuni din partea lor⁵².

Acțiunea diplomatică inițiată de secretarul de stat american și-a aflat ecoul doar la suprafață, provocând reacții și atitudini contradictorii, fără efect în direcția obiectivelor declarate. În timp ce la Londra ea a întrunit adeziunea formală a cabinetului englez și a cercurilor politice influente⁵³, exprimată doar oficios de către ambasadorul britanic la București⁵⁴ la Berlin și chiar la Viena mediile de informare notau că, deși protestul împotriva practicilor discriminatorii românești fusese în general acceptat, nu puteau fi trecute cu vederea interesele particulare americane, atât în chestiunea evreiască⁵⁵, cât și în ansamblul politicii europene. De altfel, multe dintre comentariile ulterioare ale presei occidentale, pe marginea notei diplomatice a lui John Hay din august 1902, lăsaus deliberat pe planul al doilea pretinsul ei mesaj umanitar, ocupându-se predilect de obiectivele politice nedeclarate dar subînțelese⁵⁶. Dată fiind atunci diversitatea intereselor politice ale puterilor europene, angajate ori în curs de angajare în cadrul sistemelor de alianțe pregătitoare celei dintâi conflagrații mondiale, era foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat o unitate de acțiune a fostelor semnatare ale tratatului din 1878, situate deja, ori orientate, spre tabere opuse, împotriva României, pentru neobediința ei la clauzele ce i-au fost impuse. Mult mai importantă pentru puterile europene era în acel moment opțiunea României pentru unul sau altul dintre sistemele de alianță, decât amestecul lor într-o chestiune — apreciată, nu numai la București — de politică internă, cum era atunci problema libertății confesionale. Drept dovadă, urmărindu-le reacția, presa americană consemna că „Germania promovează o politică prietenoasă față de România”, care era privită ca „actual sau potențial aliat al Triplei”, că Franța „nu va sprijini propunerile lui Hay”, că Rusia și Austria „rămân în nemiscare” față de aceleași propuneri, ori că, în afara Angliei, „celelalte state europene nu se grăbesc a lua poziții” împotriva României, unde cercurile politice conducătoare persistau pe poziția lor rigidă, încurajate fiind de „atitudinea rezervată sau confuză a puterilor”⁵⁷.

Spre a înlătura suspiciunile și chiar acuzele de amestec ale Statelor Unite în chestiunile europene, prin această manieră diplomatică a lui Hay, presa de

⁵² „The New York Times”, 18 septembrie 1902, p. 8, col. V—VI.

⁵³ Idem, 19 septembrie 1902, p. 6, col. IV.

⁵⁴ U.S. Department of State, *Papers...* 1903, p. 704.

⁵⁵ Studii ulterioare, întemeiate pe documente diplomatice sau memorialistice de epocă, au demonstrat deja că intervenția lui John Hay în sprijinul evreilor români fusese nesinceră în esență și generată de rațiuni de politică internă. Un protest umanitar de largă anvergură politică, sugerat de liderii influenți ai evreilor americani, adăuga automat un spor de popularitate administrației în exercițiu în rândurile electoratului, în perspectiva alegerilor prezidențiale din anul 1904 (vezi Tyler Dennett, *John Hay: From Poetry to Politics*, Port Washington, New York, 1933, p. 396—397). Cît despre John Hay, apreciat cîndva a fi fost un simpatizant autentic al cauzei evreilor, s-a dovedit că a fost beneficiar unor elogii nemeritate și că nu l-a interesat decât implicațiile politice ale antisemitismului. N-a fost un antisemit, dar nici filosemit (Cf. Kenton I. Clymer, *Anti-Semitism in the Late Nineteenth Century: The Case of John Hay*, în „American Jewish Historical Quarterly”, LX nr. 4 (June 1971), p. 354; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 201).

⁵⁶ „The New York Times”, 21 septembrie 1902, p. 5, col. IV.

⁵⁷ Idem, 22 septembrie 1902, p. 3, col. I; idem, 23 septembrie 1902, p. 8, col. II; idem, 24 septembrie 1902, p. 9, col. I; idem, 26 septembrie 1902, p. 9, col. I.

peste ocean a acordat atunci spații largi justificării demersului ca izvorînd din rațiuni pur umanitare, în perfect acord cu politica americană tradițională, nicidecum ca o inovație în relațiile cu Europa. Demonstrația utiliza ca argumente instrucțiunile diplomatice, verificabile, transmise succesiv din partea Departamentului de Stat, prin secretarii în exercițiu, miniștrilor americani acreditați la Petersburg (în 1872, 1882 și 1891) și Viena (în 1879). În aceeași problemă a ocrotirii evreilor din România⁵⁸. Dar, chiar dacă existau precedente „istorice” pentru confirmarea justeții apelului formulat de Hay în august 1902, cvasiesecul său demonstra că, în noile împrejurări internaționale, pretinsa direcție umanitară a politicii externe americane⁵⁹ nu era străină, ci dimpotrivă, implica interese economice și politico-diplomatice majore, lesne detectabile în Europa. Și dacă statele europene au dovedit insensibilitate la acel apel al lui Hay, România a reacționat cu promptitudine și nu fără urmări în planul evoluției raporturilor diplomatice bilaterale. Mai întîi, au fost întrerupte negocierile circumscrise convenției de naturalizare, sub pretextul, enunțat chiar de regele Carol, că un asemenea act ar fi impulsionat emigrarea evreilor români spre S.U.A., de unde s-ar fi întors ca cetățeni americani, preținzînd drepturi și privilegii ce nu le aveau înainte de plecare⁶⁰. Ulterior, presa românească oficială a trecut chiar la contraofensivă deschisă, criticînd situația grupurilor etnice minoritare din America, în special a negrilor⁶¹. Tot ca replică la amestecul lui Hay și la incitare a puterilor europene la amestec într-o chestiune apreciată de politică internă românească a fost și răspîndirea în România, în cursul anului următor, 1903, a zvonurilor despre „pericolul american” și despre posibilitatea formării unui bloc economic european antiamerican⁶². Tensiunea ce părea să domine relațiile, și așa destul de străvezii, între cele două țări la începutul secolului nostru a fost diminuată, pînă la deplina normalizare, prin concursul binevoitor al ambasadorului american acreditat în România, Grecia și Serbia, John B. Jackson⁶³, chiar dacă emigrările evreiești spre Statele Unite au continuat și în anii următori într-un ritm ridicat și în pofida faptului că chestiunea antisemitismului și a tratamentului inadecvat aplicat de autorități evreilor români a revenit vremelnic în atenția opiniei publice și politice americane, în împrejurările speciale din anul marilor răscoale țărănești⁶⁴.

Îngroșarea voluntară a aspectului antisemit al răscoalelor⁶⁵, vădită atît în unele comentarii de presă, cît și în cuprinsul apelurilor și memoriilor înaintate atunci Departamentului de Stat de diverse organizații evreiești din S.U.A., urmăreau redobîndirea concursului administrației americane pentru protejarea populației de rit mozaic din România. Dar noul secretar de stat, Elihu Root, răspunzînd repetatelor apeluri, declara că nu întrevădea vreo posibilitate în sensul ameliorării situației evreilor români, dat fiind faptul că „răscoala țărănilor pare să aibă un caracter preponderent politic”⁶⁶. Desfășurarea singeroaselor evenimente avea să elimine treptat prejudecățile centrate pretinsului antisemitism țărănesc și să impună deopotrivă în conștiința publică și politică caracterul „predominant agrar”⁶⁷ al răscoalei.

O ultimă încercare de implicare politică a acelorași autorități în chestiunea evreilor din România a avut loc la începutul anului 1913, cînd mai mulți membri influenți ai Comitetului evreilor americani au cerut președintelui S.U.A. să intervină în apărarea drepturilor și intereselor amenințate ale evreilor balcanici,

⁵⁸ Idem, 2 noiembrie 1902, p. 6, col. I.

⁵⁹ John A. S. Grenville and George B. Young, *Politics, Strategy and American Diplomacy: Studies in Foreign Policy, 1873-1917*, New Haven, 1966.

⁶⁰ U. S. Department of State, *Papers...* 1902, p. 914-915.

⁶¹ „L'Indépendance roumaine”, București, 18 august 1903.

⁶² Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 201.

⁶³ Stelian Popescu-Boten, *op. cit.*, p. 73-74.

⁶⁴ Dumitru Vitcu, *Ecouri americane ale Jacqueriei românești din anul 1907*, în vol. *România în Istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 363-377.

⁶⁵ Philip Gabriel Eidelsberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden, 1974.

⁶⁶ „The New York Times”, 31 martie 1907, p. 4, col. I.

⁶⁷ Idem, 3 aprilie 1907, p. 8, col. III.

îndeosebi acei din teritoriile sud-dobrogene (Cadrilater), intrate în componența statului român. Intervenția viza presiune diplomatică externă pentru înscrierea în textul tratatului de pace a unor garanții, potrivit cărora „all the inhabitants shall be secure in their lives and property, shall have equal rights and be permitted to worship God according to the dictates of their conscience”⁶⁸. Răspunsul, formulat la 9 august același an de către Departamentul de Stat, după necesarele contacte diplomatice cu reprezentanții Foreign Office-ului și cu cei ai guvernelor țărilor balcanice⁶⁹, n-a satisfăcut pe petiționari, care așteptau mai mult de la noul președinte, W. Wilson. Nici intervenția din 10 octombrie 1913, în Camera Reprezentanților, a congresmanului Walter M. Chandler din New York, acuzând România de antisemitism⁷⁰, nu a mai avut efectul dorit, ilustrând mai curînd o anume dezangajare a guvernului federal în această direcție, motivată poate de calcule politico-strategice circumscrise momentului. Menținerea discriminării politice pentru evrei și privațiunile de natură economică, ce au întreținut în epocă procesul emigrării lor la cote foarte ridicate, n-au fost lipsite de explicații oficiale.

Astfel, în timpul convorbirii avută cu omul de stat american și lider al cercurilor evreiești influente din S.U.A., Oscar Straus, la palatul din Sinaia în 1910, regele Carol motiva conduita politică a guvernelor sale prin imediată vecinătate a Rusiei țariste, unde evreii aveau un statut mult mai împovărat. „Dacă România le-ar acorda drepturi depline — ar fi spus suveranul — ar fi o invazie de imigranți mult mai mare decît o fost deja”. El ar fi recunoscut totuși că regimul discriminatoriu ce le-a fost aplicat a lezat prestigiul regatului său în lume, exprimîndu-și speranța într-o soluționare convenabilă și curîndă a chestiunii evreiești⁷¹. Rezolvarea ei, în sensul rîvnitei emancipări politice, civile și confesionale, avea să se materializeze peste aproape un deceniu, în anul 1919, în condițiile istorice generale și specifice de la sfîrșitul primului război mondial.

Dacă emigrările evreilor din România la sfîrșitul secolului trecut și începutul acestui veac — provocate de un complex de factori, din care nu poate fi exclusă nici influența ideologiei sioniste în varianta-i stimulativă a migrației transoceanice — au afectat în mai multe rînduri evoluția relațiilor politico-diplomatice româno-americane pînă în preajma primului război mondial, emigrarea etnicilor români în aceeași perioadă nu a avut aceleași implicații. Explicația nu trebuie căutată în volumul sau amploarea migrației unuia sau altuia dintre cele două elemente etnice, demne de reținut totuși în plan comparativ⁷², ci în capacitatea lor de influență asupra factorilor politici de decizie și a opiniei publice americane. Cîtă vreme cei dintîi au beneficiat de atenția constantă și concursul mediilor de informare, implicit al unor factori sau cercuri politice, dirijate cu mai multă sau mai puțină discreție de coreligionarii influenți precum: Simon Wolf, Oscar Straus, Solomon Sufrin, Walter M. Chandler, Jacob H. Schiff ș.a., românii n-au avut astfel de sprijinitori și nici nu au fost preocupați, pînă în vremea primului război mondial, să înfruncească în vreun fel sau altul atitudinea autorităților federale sau a opiniei publice americane față de țara-mamă.

Este drept că, încă din primii ani ai deceniului de debut al acestui secol, românii americani — cei mai mulți originari din teritoriile românești înstrăinate —, urmînd exemplul altor emigranți⁷³, au purces la înființarea unor societăți, al căror profil le apropia de cel al micilor companii de asigurare. Astfel au apărut, pe rînd, societățile *Carpatina*, din Cleveland (1902), *Vulturul*, din Homestead (1903), *Unirea Română*, din Youngstown (1903), *Societatea transilvană*, din East Chicago (1905), *Steaua Română*, din Indianapolis (1905), *Ulpia Traiana* din Erie (1905), *Învierea*, din Martins Ferry-Ohio (1906) ș.a., călăuzite inițial însă,

⁶⁸ Max J. Kohler and Simon Wolf, *Jewish Disabilities in the Balkan States*. In „American Jewish Historical Society”, nr. 24, (1916), p. 88.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 93; Cyrus Adler, *op. cit.*, II, p. 155—156.

⁷⁰ Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 206.

⁷¹ Oscar Straus, *op. cit.*, p. 303.

⁷² Christine Avghi, Galitzi, *op. cit.*, p. 21, 30.

⁷³ Șerban Drutzu, *op. cit.*, p. 188—189.

nu de idei sau idealuri politice, ci de rațiuni economice izvorâte din necesitatea întrajutorării membrilor lor în caz de boală, accident sau deces. Activitatea primelor societăți a avut efecte stimulative printre coloniile și grupurile rătăcite ale imigranților români în S.U.A., care au decis, la 4 iulie 1906, nu fără șovăielile specifice oricăror începuturi, centralizarea propriilor organizații în *Uniunea Societăților românești pentru ajutor și cultură din America*. Menirea Uniunii, sugerată prin nume și definită prin statutul ei, consta în „promovarea intereselor materiale, intelectuale, naționale și sociale ale tuturor românilor care trăiesc în S.U.A.”, după deviza „toți pentru unul și unul pentru toți”⁷⁴. Prin aderarea treptată, în anii următori, a altor societăți la organizația centrală, aceasta și-a întărit autoritatea și forța de coagulare a energiilor latente, iar prin achiziționarea, în anul 1908, și transformarea ziarului „America” în organ de presă oficial al Uniunii, se creaseră premisele necesare întreținerii și cultivării sentimentului național printre românii americani, cu atât mai mult cu cât, între obiectivele primordiale declarate ale editorilor figura și „publicarea știrilor mai importante din țară, din lume și, în special, din patria mamă”. Din simpla inventariere a numelor purtate de societățile românești⁷⁵ ce au aderat sau nu la Uniune pînă în preajma războiului prim mondial rezultă rezonanța (implicit obîrșia) lor transilvană, fapt ce motivează de altfel caracterul și direcția inițiativelor lor politice, altminteri destul de reduse. Între acestea, merită reținută largă participare românească, alături de slovaci, sîrbi și croați, la mitingul de protest organizat la Cleveland de imigranții reprezentînd naționalitățile oprimate din Imperiul Austro-Ungar, cu prilejul vizitei ministrului Appony în S.U.A., în anul 1911. Drapele tricolore au fost arborate alături de cele americane, s-a cîntat *Deșteaptă-te române*”, redevenit imn mobilizator în noile împrejurări, iar ziarul local „Cleveland Leader” a marcat momentul, subliniind atitudinea curajoasă a românilor⁷⁶. Cu același prilej, o delegație condusă de Nicolae Barbu a solicitat și obținut o întrevedere cu președintele William H. Taft, în cursul căreia a oferit șefului executivului american explicații și informații utile asupra obîrșiei și aspirațiilor comune românești⁷⁷.

Foarte curînd însă, în anul 1912, neînțelegerile și rivalitățile personale ce apăruseră pe tărîm religios între românii ortodocși din Uniune și cei greco-catolici, grupați în jurul ziarului „Românul” al lui Epaminonda Lucaciu, s-au agravat, provocînd desprinderea din organizația centrală a cîtorva societăți. Acestea, puține la număr, s-au constituit într-o centrală separată, *Liga societăților române de ajutor și cultură din America*, care avea să activeze astfel pînă în anul 1925. Deși ponderea Ligii în procesul organizării coloniilor sau grupurilor de imigranți români în S.U.A. a fost redusă în comparație cu cea a Uniunii, lipsa unității de crez și acțiune s-a repercutat negativ în capacitatea lor de exteriorizare și de afirmare în cadrul societății americane, implicit de influențare a opiniei publice și a factorilor politici de decizie de la Washington.

Necesara reconciliere, chiar dacă n-avea să fie atotcuprinzătoare și durabilă, se va materializa, totuși, în anii primului război mondial, pe platforma comun împărtășită de întreaga emigrație a idealului național românesc. „Poate cît de curînd, mai curînd decît ne așteptăm, mai curînd decît ne închipuim, România va fi chemată să aducă la îndeplinire năzuințele noastre, dezrobirea întregului neam românesc”⁷⁸ — scria ziarul „Românul”, după consumarea celui de al doilea act al războaielor balcanice, în deplin consens cu acțiunile de popularizare a situației din țară și de propovăduire a idealului național prin mijlocirea „Americii” sau a celorlalte peste 20 de ziare, cîte ființau în 1916, ale românilor americani. Imediat după declanșarea conflagrației, românii află-

⁷⁴ Stelian Popescu-Boteni, *op. cit.*, p. 158; Sofron S. Fekett, *Istoria Uniunii și Ligii societăților Românești din America*, Cleveland, 1956, p. 24—48.

⁷⁵ Șerban Drutzu, *op. cit.*, p. 199—200.

⁷⁶ „Tribuna României”, II, nr. 26, 1 dec. 1973, p. 10.

⁷⁷ Președintele american fusese informat, prin filieră maghiară, că „românii ardeleni ar fi nomazi de origine tătară” (Cf. „Foaia poporului”, Sibiu, 25 februarie 1912, p. 3).

⁷⁸ Cf. N. Iorga, *Istoria contemporană de la 1904 la 1930*, București, 1932, p. 162.

tori în S.U.A., în majoritate covârșitoare foști sau încă cetățeni ai Imperiului Austro-Ungar, au refuzat să răspundă la chemările sub arme lansate de consulatele imperiale și au respins ideea subscrierii la împrumuturile de război (inițiate de aceleași autorități) ori a colaborării cu Crucea Roșie maghiară. Mai mult, cei din Canton-Ohio au decis, în anul 1915, crearea unui *Fond național*, pe temeiul unor contribuții benevole, destinat a sprijini propaganda unionistă românească⁷⁹.

Activitatea politică a emigrației românești din S.U.A., lesne observabilă după intrarea României în război, s-a impus și ca reflex firesc al unei puternice și eficiente propagande pro-habsburgice și pro-maghiare, întreținută de timpuriu printr-o abundență de fonduri și o uimitoare lipsă de scrupule, în direcția câștigării opiniei publice și a cercurilor politice americane⁸⁰. Se știe, de pildă, că în pofida dezvăluirilor autorizate, făcute cu profesionalism și imparțialitate în publicistica de peste ocean, asupra problematicii politico-naționale din Imperiul habsburgic⁸¹, prejudecățile circumscrise pretinsului rol civilizator și stabilizator al Austro-Ungariei în centrul și răsăritul Europei se înrădăcinaseră în conștiința multor americani cu putere de influență sau decizie, între aceștia numărându-se chiar și președintele W. Wilson⁸². Or, înlăturarea sau, cel puțin, diminuarea acelor prejudecăți nu era tocmai facilă și nici posibilă decât prin acțiuni propagandistice conjugate, din țară și din afara granițelor, în direcția suprimării imaginilor idilice despre soarta naționalităților în imperiul bicefal, proiectate în spațiul american, și a unei corecte informări a opiniei publice și politice despre România. Este exact direcția către care și-a îndreptat atenția emigrația română din S.U.A., ale cărei acțiuni din anii 1917 și 1918 — stimulate, pe de o parte, de intrarea Statelor Unite în război de partea Aliaților și, pe de altă, de prezența misiunii reprezentanților transilvăneni pe pământ american — s-au materializat, între altele, prin: organizarea numeroaselor întruniri publice în centrele populate de români, ca: Youngstown, Trenton, Cleveland, Detroit, Pittsburgh, Indiana Harbor ș.a.; editarea la Cleveland a noii publicații „*Liberitatea*”, care, alături de „*Foaia poporului*”, de „*Renașterea română*”, de „*Transilvania*” ș.a. „trezise un înălțător entuziasm românesc printre emigranții noștri”, după cum avea să noteze mai târziu unul dintre apostolii cauzei naționale românești în America⁸³; înființarea *Asociației pentru ajutor de război*, prezidată de prof. Paul Negulescu; coordonarea activității publicistice și propagandistice desfășurate de celelalte ziare românești în direcția slujirii dezideratului național fundamental, unirea tuturor românilor într-un singur stat; contactarea profitabilă a oamenilor politici influenți și a reprezentanților cercurilor politice federale (Th. Roosevelt, Franklin Lane, George Creal, Ed. Mandell House, Newton Baker, Robert Lansing, W. Philips, W. Wilson); adeziunea promptă românească la apelul președintelui Wilson, pentru organizarea armatei de voluntari și larga participare a emigranților români în cadrul unităților armatei americane în război; întemeierea, la 10 martie 1918, a „*Episcopiei Române Ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord*”, supusă Mitropoliei din București și, nu în ultimul rând, crearea *Ligii naționale române din America*, la 5 iulie 1918, ale cărei acțiuni⁸⁴, coordonate de Vasile Stoica, s-au desfășurat pînă târziu după încheierea războiului.

⁷⁹ Eugen Lazăr, *Românii din America în sprijinul luptei poporului nostru pentru unitate națională*, în „*Crisia*”, Oradea, X, p. 640; Ion Isaia, *Românii din America și problema Transilvaniei*, în „*Almanah Tribuna*”, Cluj, 1979, p. 54.

⁸⁰ Andrei Popovici, *Sociologie românească*, București, 1937, p. 14.

⁸¹ Vezi, de pildă, Henry S. Pratt, *L'Arhiduc Francois Ferdinand*, în „*The New York Nation*”, 30 iulie 1917, p. 126—127; H. Lichtenberger, *L'opinion américaine et la guerre*, Paris, 1915, p. 24.

⁸² Keith Hitchins, *Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Rumania. 1917—1918*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, nr. 4, 1979, p. 803—810; Boris Ranghet, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Cluj-Napoca, 1975, p. 38.

⁸³ Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, p. 10.

⁸⁴ *Idem*, 3 aprilie 1907, p. 8, col. III

Judecate global și, desigur, în limitele impuse de împrejurările politice, de căile și mijloacele utilizate de către purtătorii de cuvânt ai intereselor naționale ale României, acțiunile inițiate, patronate sau numai susținute de către emigrația română în Statele Unite în perioada războiului au avut drept rezultat operarea unei sensibile modificări de atitudine în rândurile opiniei publice și ale cercurilor politice federale, constituindu-se în prețios suport al inițiativelor diplomației românești. Neîndoielnic, cuantumul acestei influențe, oricând discutabil, nu trebuie minimalizat, dar nici supralicitat. Într-un studiu consacrat rolului jucat de acea parte a opiniei publice americane constituită din imigranți, în direcționarea politicii de pace wilsoniene în Europa, la sfârșitul războiului, istoricul Joseph P. O'Grady se arată destul de reținut în aprecierea ponderii acestui element subiectiv în aritmetica deciziilor prezidențiale. Cu excepția polonezilor, afirma el, care reușiseră să-și apropie (prin mijlocirea marelui muzician și om politic I. J. Paderewsky) simpatia și sprijinul colonelului House și, prin acesta, al președintelui, emigranții din Europa Centrală și Răsăriteană, implicit din România, nu au izbutit să influențeze substanțial politica wilsoniană față de Austro-Ungaria, înainte ca el însuși să se fi convins de necesitatea dezmembrării imperiului. Chiar și ulterior, el se va înfățișa ca un partizan al moderației în procesul disoluției monarhiei bicefale, iar interesul său pentru Uniunea Europei Centrale a fost tălmăcit doar ca „încercare de a influența pe emigranți”⁸⁵.

Mult mai generos, în aprecierea contribuției emigrației române din S.U.A. la direcționarea atitudinii cercurilor oficiale americane față de chestiunea românească în ansamblul ei la sfârșitul războiului, s-a arătat cunoscutul istoric al momentului și evenimentelor, Const. Kirițescu. El afirma că, „cel mai mare succes al acțiunilor propagandistice inițiate sau sprijinite de emigranți a fost acela de a fi contribuit în chip esențial ca ministrul de externe (secretarul de stat — n.n.s.) al S.U.A. să facă declarația oficială de la 6 noiembrie 1918, prin care anunța că va da României tot sprijinul său pentru ca această țară, în conferința păcii generale, să-și câștige juste sale drepturi politice și teritoriale”⁸⁶. Diferența de opinie este evidentă, iar argumente suplimentare pot fi oricând invocate în sprijinul unuia sau altuia dintre punctele de vedere exprimate. Fără a mai stăruii însă asupra aspectului cantitativ al discutatei influențe, exercitată diferențiat, la nivelul opiniei publice și politice americane, în profitul cauzei naționale românești, să reținem totuși că acțiunile etnicilor români în S.U.A. în anii primului război mondial au fost reale și pozitive, chiar dacă, în privința eficienței lor, sînt încă necesare nuanțări. Bunăoară, aceste acțiuni nu pot fi echivalate, ci doar asociate efortului diplomatic întreprins de guvernul român, prin misionarii săi oficiali sau oficioși, peste ocean; de asemenea, nu pot fi extinse asupra întregii problematice românești din anii războiului, ci limitate la obiectivul primar, nu însă și singurul, al destinului românilor supuși Imperiului Austro-Ungar, din rândul cărora provenea, de altfel, majoritatea covârșitoare a emigranților. În același timp, nici nu trebuie mărginite doar la propria-i capacitate sau incapacitate de a înfluri direct opiniile și opțiunile președintelui Wilson vizînd organizarea lumii postbelice, altminteri echivoce și contradictorii⁸⁷. Pentru că, cunoașterea realităților și obiectivelor politice românești, înlesnită prin concursul cîtorva ziare americane de largă circulație⁸⁸, ca și poziția prietenoasă manifestată constant ori conjunctural de către unii oficiali de la Washington (Newton Baker, Franklin Lane, Albert H. Putney, Gilbert M. Hitchcock, I. H. Levis, William Phillips, Louis

⁸⁵ *The Immigrants Influence on Wilson Peace Policies*, Edited by Joseph P. O'Grady, University of Kentucky Press, 1967, p. 28.

⁸⁶ Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, ed. a II-a, vol. III, București, p. 299.

⁸⁷ Pentru detalii, vezi, Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe, 1914—1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, 1957; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 803—810; Arno Mayer, *Political Origins of the Paris Peace Conference, 1917—1918*, New Haven, 1959; G. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference A Study of the Diplomacy of Ion I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 45 și urm.

⁸⁸ Dumitru Vitcu, *Românii în presa americană, 1859—1918*, în „Anuarul...” XXIII, 1986, p. 95—97.

Brandeis, George Herron, William Bullit ş.a.) constituie, deopotrivă, elemente de calcul în dimensionarea acelei influenţe.

Aşadar, puţin numeroasă şi eterogenă în comparaţie cu alte grupuri sau comunităţi etnice aparţinând noilor valuri de imigranţi europeni în S.U.A., emigraţia românească a acţionat şi s-a afirmat în vremea războiului ca autentic exponent al intereselor naţional-statale româneşti, încercând şi izbutind conjunctural sensibilizarea factorilor politici de decizie şi a unor cercuri ale opiniei publice americane faţă de îndreptăţitele năzuinţe ale românilor de prelutindenii. Până atunci însă, interese comune ca şi cele disjuncte s-au regăsit simultan ori alternativ şi în proporţii fluctuante în viaţa micilor comunităţi româneşti din Lumea Nouă. Şi dacă motivele determinante ale emigrării (politice, economice, religioase etc.) au fost diferite, pe de o parte, între etnicii români provenind, fie din vechiul regat, fie din provinciile româneşti înstrăinate şi, pe de altă, între toţi aceştia şi celelalte etnii, în special evreii moldo-valahi, ţelurile lor esenţiale au fost cvasiidentice: deplina libertate politică şi prosperitate economică. Căile urmate şi mijloacele folosite pentru atingerea acestor obiective n-au fost — se înţelege — pretutindeni şi mereu aceleaşi, după cum factorul sau elementul etnic nu a asigurat automat acea unitate morală şi coeziune sufletească între membrii noilor comunităţi, care să le înlesnească mai de timpuriu deplina afirmare a potenţialităţilor lor materiale şi spirituale în viaţa societăţii americane⁸⁹.

Dacă credinţa le-a fost liant, pe temeiul obişiei şi tradiţiilor comune, iar biserica, instituţie de educare şi de readaptare la cerinţele unei societăţi cu largi deschideri şi disponibilităţi către visata bunăstare şi democraţie, în schimb, condiţia socio-economică şi intelectuală precară a imigranţilor români sau evrei, deopotrivă, handicapul limbii, vremenicia unor emigrări etc. s-au constituit în tot atâtea cauze ce au întârziat procesul asimilării lor şi nu au cointerestat, decât accidental, politica americană faţă de România până în anii primului război mondial.

⁸⁹ Vezi Josef I. Barton, *Peasants and Strangers: Italians, Rumanians and Slovacks in an American City, 1890—1950*, Cambridge, 1975, p. 66 şi urm.

GHEORGHE IACOB

ON THE CONSTITUTIONAL REGIME IN ROMANIA (1866—1914)

The question of the constitutional regime¹ in Romania in the period mentioned above has been tackled in surveys of our modern history², as well as in a number of special studies³. Our contribution⁴ dwells on a couple of problems that define the constitutional regime in Romania between the years

¹ To our knowledge, Angela Banciu's definition is the most comprehensive: "...originally, the constitutional problem is less of a juridical nature and more one of power, of exerting statal authority, implicit in the specific way of interfering, converging interests, actions and tendencies of the political forces of the time (organized on a party basis or gravitating around parties), in promoting a governing formula and the extent to which the latter springs from and is later reflected in the ideology of the respective forces". (Angela Banciu, *Rolul Constituției de la 1923 în consolidarea unității naționale (Evoluția problemei constituționale în România interbelică)*, București, 1988, p. 7.).

² We refer to surveys and then to special studies published during the last decades. Of the surveys we mention: Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985; *Istoria Parlamentului și a vellei parlamentare din România pînă la 1918* (coordonatori: Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan), București, 1983.

³ Of the special studies we mention: Angela Banciu, op. cit., I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, 1987; Paraschiva Căncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat (1878—1888)*, București, 1974; Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, „Revista de Istorie”, XXXI, nr. 12/1978; A. Iordache, *Viața politică în România, 1910—1914*, București, 1972; Idem, *Originile conservatorismului politic din România și rezistența sa contra procesului de democratizare. 1821—1882*, București, 1987; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967; M. Iosa, Tr. Lungu, *Viața politică în România, 1899—1910*, București, 1977; A. Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859—1877)*, București, 1979; Ioan Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernămînt în istoria modernă și contemporană*, București, 1988; V. Russu, *Constituția de la 1866 și ideea de independență*, „Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” — Iași, istorie, t. 22, Iași, 1976; Idem, *Considerații privind teoria alianței burghezo-moșierești*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, XV, 1978.

⁴ See: Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori în viața politică a României la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, I, 1/1988; II, 1/1989; Gh. Iacob, Cătălin Turliuc, *Viața politică din România modernă. Opinii în istoriografia străină, în Români în Istoria Universală*, (coordonatori: I. Agri-goroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), III, Iași, 1988; I. Agri-goroaiei, V. Cristian, Gh. Iacob, *România de la Independență la Marea Unire*, Iași, 1989.

1866—1914⁵: the Constitution of 1866; the governing political parties and the 'mechanism' of exerting the power; the role of the executive factor; politicking.

*

The Constitution of 1866. A first problem of major significance concerns the sources of the Constitution of 1866. The conclusion reached by research — carried out both earlier⁶ and recently⁷ — is that the fundamental law adopted in 1866 has its origins in the legislative tradition of the decades between Tudor Vladimirescu's Revolution and the Revolution of 1848, especially in the programmes of Focșani. Moreover, the Constitution of 1866 did not fail to include constitutional achievements belonging to the reforming activity of Prince Al. I. Cuza — a fact that comes to support the contention that the new law was in full accord with the necessities of socio-economic and political development of Romania — just another stage on the road of modernization. Such being the case, the view according to which the Constitution of 1866 would have copied that in Belgium is based on a superficial analysis of the problem; similarly, those who upheld its being inconsistent with the level of the country's development did so either out of ignorance of the actual state of affairs (such is the case with some foreign authors) or out of clearly-defined political interests (we have in mind Carol I and the Conservative Party who entertained this view for a certain time).

The Constitution of 1866 was elaborated and ratified under extremely complex internal circumstances, not to say anything of the international context, sometimes outrightly hostile. The debates on the principles and provisions of the Constitution were unusually heated as both the Liberals and the Conservatives did their best to impose their views concerning the organization of the constitutional regime. The truce that had been reached in view of Cuza's deposition was no longer in force. The argument as to the ways, directions and,

⁵ It is not our aim here to critically approach historiography. Still, bearing in mind the particular destination of this study, we shall refer to the stand of foreign historiography. Having consulted over 30 works (see Gh. Iacob, Cătălin Turliuc, *op. cit.*), we think the view on political life in modern Romania is generally incomplete and more often than not distorted. The fact can be explained by: a rather limited preoccupation with this area of the continent; a global treatment of South — East Europe; a certain prejudiced attitude to the states in this region derived from their having joined later the circuit of capitalist development; defective documentation etc. Of the studies that help create such an image of political life in modern Romania, we mention: André Tibal, *Problèmes politiques contemporaines d'Europe orientale*, Paris, 1930, p. 3; Idem! *La Roumanie* Paris, 1930, p. 26; Charles, Seignobos, *Histoire de la Civilisation Contemporaine*, Paris, s.a., p. 273; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1961, p. 423; Jean Sentupery, *L'Europe politique. Gouvernement — Parlement—Presse*, fasc. septième, Paris, 1895, p. 604; Emile de Laveley, *La Péninsule des Balkans: Vienne, Croatie, Serbie, Bulgarie, Roumellie, Turquie, Roumanie*, Paris, 1886, p. 301; André Bellesort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, 1905, p. 41; C. Evelpidi, *Les états Balkaniques. Etude comparée politique, sociale, économique et financière*, Paris, 1930, p. 145; P. Renouvin, *La crise européenne, 1904—1918*, Paris, 1959, p. 26; M. Parkinson, *Twenty Years in Romania*, London, 1931, p. 35. However, there are opinions close to those in our modern historiography. We note two titles: R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937; Victoria F. Brown, *The Adaptation of a Western Theory in a Peripheral State. The Case of Romanian Liberalism*, In volumul *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of C. C. Giurescu*, Edited by Stephen Fischer — Galați, R. R. Florescu and George Ursul, New York, 1982.

⁶ Ioan C. Filitti, *Izvoarele Constituției de la 1866 (Originile democrației române)* București, 1934.

⁷ Angela Banciu, *op. cit.*

first and foremost, the rhythm of development of the country, goes on ever more fiercely, centered — for the time being round the Constitution⁸.

Though not insisting on the contents of the debates — dealt with at length in historiography⁹ we cannot but notice that the most heated discussions concerned — and rightly so — the number of chambers, the electoral system, the procedure of voting the budget, a.s.o. Overtly progressive in principle — since it stipulated the vital liberties and rights of the citizen, representative governing, the separation of powers, ministerial responsibility, etc. — the fundamental law nonetheless bore the print of the conservative outlook on the constitutional regime, hereby reflecting the balance of power in 1866. The most relevant proof comes from the setting up of the Senate and the electoral system with four colleges. Along the same general line must also be understood the decreeing of property as 'sacred and inviolable' — a guarantee for the landlords that another reform would be out of question.

However, the general conclusion regarding the fundamental law passed in 1866 cannot but acknowledge its preponderantly bourgeois nature, thereby representing an important element of progress; despite the drawbacks that stemmed from the particular manner in which it had been devised and — more specifically — from failing to implement or even infringing upon its provisions, it provided all the same a new frame of development and favoured the process of modernizing the country by speeding up Romania's integration within capitalist Europe of the time.

The Constitution of 1866 has multiple international implications and significance as well. The Great Powers, taking advantage of the collective guarantees regime, attempted to consolidate their position with the political factors that had taken the helm after Cuza's deposition. A conference of the Guaranteeing Powers' representatives was held in Paris; their respective consuls in Bucharest were instructed to recommend to the provisional government abstention from any initiative both in home and foreign affairs¹⁰. More than, that, the neighbouring empires made preparations for an armed intervention¹¹.

The provisional government resisted external pressure and acted in conformity with the Romanian people's interests; as such, it set about preparing the elections for the Constituent Assembly, it took steps for the coming over of the foreign prince and for the defence of the state security¹². Voting for the Constitution was a political option which signified a turning point in the evolution of the relation between internal and external factors, a decisive step towards the removal of the collective guarantees or Ottoman suzerainty¹³. The claim to independence is clearly expressed; in the text there is no reference whatever either to the Porte's suzerainty or the collective guarantees regime. Moreover, the first article officially adopts the name Romania. The ruler has prerogatives similar to those of the leaders of independent states. In the same light must be seen provisions concerning the inviolability of the state, the observance of its territorial integrity, the interdiction for any foreign army to cross Romania's territory without previous conventions to this effect¹⁴. Given the manner in which it was adopted and its provisions, the Constitution of 1866 provided a new frame for the struggle of national forces towards winning full independence.

Parliamentary life¹⁵, carried out within the framework provided by the Constitution of 1866, reached a level comparable to that of states with cen-

⁸ V. Russu, *Viața politică în România în perioada 1866—1871*, teză de doctorat, Iași, 1975.

⁹ *Istoria Parlamentului...*

¹⁰ V. Russu, *Constituția de la 1866...*, p. 13—14.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Istoria României*, IV, p. 525—528.

¹³ See in extenso chapter 4 from Gh. Cliveti's, *România și Puterile Garante. 1856—1878*, Iași, 1988.

¹⁴ V. Russu, *Constituția de la 1866...*, p. 17—18.

¹⁵ For some interesting opinions, see Angela Banciu, *op. cit.*, p. 25.

tury-old parliamentary traditions. Notwithstanding all the limits and abuse in political life, the activity of the Parliament helped spread democracy in society, and at same time, range the country among factors of progress in the Europe of the time, particularly in the south-east of the continent. Last but not least, mention must be made of the fact that the country's progress along bourgeois-democratic lines — in which parliamentary life played an outstanding part — only spurred on the struggle for completing national-statal unity.

Governing political parties; the 'mechanism' of exerting the power. As it is well-known, the organizing of modern Romania was carried out in the context of steady confrontation between the two main currents of opinion, Liberalism and Conservatism, embodied in the Liberal vs. Conservative doctrine which provided the ideological basis for the National-Liberal Party and the Conservative Party, respectively¹⁶. We consider that giving vent to the views supported by the two political parties concerning the development of the country (under the guise of political platforms, parliamentary discourse, political speeches delivered on special occasions — later printed in brochure or in the party press) as well as the political leaders' preoccupation with doctrine definition and clear-cut delimitation from opponent doctrines amount to conclusive evidence of fully-grown political doctrines.

The confrontation between the two political parties — brought about by deep-going disparity in political outlook and doctrine — was permanent; it only varied in intensity depending on the evolution of political life or interference from external factors. The winning of state independence witnessed the opening up of a new stage of the confrontation, brought to a climax by the debates around the two great reforms: agrarian and electoral. As a direct consequence of the consolidated positions of the bourgeoisie in economic and political life, the National-Liberal Party got the upper hand in political life, boasting — after 1877 —, among other things, the longest governing spell in our modern history (as a matter of fact, unparalleled up to World War II). The fact was by no means accidental; in the new stage of building modern society the Liberal programme was much closer to the actual needs than the Conservative one.

In their turn, the Conservatives strove to steer the modernizing process in such a way that it would not jeopardize their economic and political status; while granting the necessity of modernization, the Conservative Party thought of reaching this objective in a way that would not disrupt the political-economic balance of power in the state. Compelled to carry on a policy of concessions, of preventing social convulsions, the Conservatives saw the building of the new society within the limits of their doctrine, which was tantamount to socio-economic and political *status-quo*, viz. the persistence of big property and of a prevalent position in political life. Their resistance to the continuous ascent of the Liberals acquired dramatic aspects; constantly forced to adjust their positions, the Conservatives did hold on for a couple of decades only to leave the political scene when their capacity of adjustment fell short of the rhythm and needs of the country's development.

As a consequence, the balance of power between the two classes and parties underwent slow but sure changes in favour of the bourgeoisie and the National-Liberal Party which, given its strengthened political and economic positions and the inner balance of power being tipped on behalf of the left wing, came to enforce certain political measures and reforms. Making the reforms public in September 1913 but put the final touch to a confrontation that had been going on for over three decades; the fact that in 1914 the Constituent assembly convened to debate on the agrarian and electoral reforms signaled a Liberal victory.

The particular balance of power between the bourgeoisie and the great landed proprietors, between the National-Liberal Party and the Conservative Party, generated a 'mechanism' of exerting the power characterized by alter-

¹⁶ Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori...*

native governing under circumstances of confrontation. It should also be stressed that the executive factor played an equally important part in the institutionalizing and perpetuation of this system since the mechanism ensured both internal and monarchical stability.

Accordingly, alternative governing under circumstances of confrontation between the two parties stood for a means of manifestation of the political mechanism — a consequence of a whole complex of socio-economic and political factors — and by no means for the expression of any identity of opinions, of any pact or convention between the two parties. To our mind, the phrase 'cabinet rotation' seen — as in the case of quite a number of studies — as a result of a compromise worked out between the two political parties does not mirror historical reality. Liberal and Conservative politicians alike would not conceive of any such agreement¹⁷, while the political life in its entirety clearly demonstrates that the so-called 'rotation' was not in operation (practically all cabinet changes were carried out under circumstances of confrontation; certain temporary agreements — such as the one in 1907 — imposed by the internal/external situation, fail to justify any comprehensive label to the effect of a 'compromise' between the two parties.)¹⁸

Such being the case, we deem it necessary to renounce the phrase 'cabinet rotation' since the sintagm connotes the idea of a would-be alliance between the bourgeoisie and the landlords, between the National-Liberal Party and the Conservative Party — a view that affects correct appraisal of the evolution of the constitutional regime in modern Romania.

The role of the executive factor. — The Constitution of 1866 secured for the prince an outstanding position within the political system; thus, he was granted inviolability, executive power lead, legislative initiative side by side with the Parliament, supreme command of the army, the right to veto laws¹⁹, etc. Although the Constitution pledged representative governing, in political practice it favoured a dominant position for the executive power by making allowances — limited as they were — for the prince's right to dissolve legislative bodies and appoint or dismiss ministers. Actually, the cabinet was not an emanation of the Parliament; parliamentary majority used to go to the party that organized the elections. This particular feature of the constitutional regime was rendered by P. P. Carp in the words: „Grant me the power and I can give you the Parliament”²⁰.

When trying to assess the role of the executive factor in the evolution of the constitutional regime, of political life in general, one thing to stress is that the prince and future king maintained a conservative political outlook through-

¹⁷ Of the many views to this effect, we mention: D. A. Sturdza, *Partidul Național-Liberal de la 1876 la 1888*, București, 1888, p. 3; Idem, *Discurs în Senat*, 17 martie 1905, in Idem, *Trei cuvântări rostite în Senat în martie și aprilie 1905*, București, 1905, p. 14; V. Lascăr, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 16 martie 1888, in Idem *Discursuri*, I, București, 1912, p. 170; Idem, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 4 martie 1898, in *Discursuri*, I, p. 343; I. I. C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 1 decembrie 1900, in Idem, *Discursurile...*, I, București, 1933, p. 349; Idem, *Discurs în Senat*, 1 martie 1908, in Idem, *Discursurile...*, II, p. 577; *Fruntași și caractere*, in „*Voința Națională*” XVI, nr. 4222, 21 februarie/5 martie 1899; *Program*, in „*Voința Națională*”, XVI, nr. 4277, 1/13 mai 1899; P. P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 2 decembrie 1888, D.A.D., 1888/1889, p. 214; Idem, *Exproprierea marelui proprietăți*, București, 1914, p. 20; N. Filipescu, *Partidele politice. Cinci articole apărute în „Timpul”*, București, 1890, p. 30—31; Idem, *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 141—142; Take Ionescu, *Discursuri politice*, II, partea a II-a, București, 1902, p. 518.

¹⁸ See Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori...*

¹⁹ See *Istoria Parlamentului...*, p. 165—167; it is worth mentioning that, throughout his long rule, Carol I never resorted to his right to decline signing laws. (Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 101).

²⁰ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România. 1919—1940*, București, 1976, p. 26.

hout his rule²¹. From the very first years of his rule (we have in mind the events of 1870—1871) — against the background of governmental instability and harsh struggle for political dominance between the Liberals and the Conservatives — Carol I — dissatisfied both with constitutional provisions, which he thought were too democratic given the current level of socio-political development of the country, and with the curtailment of his own prerogatives — strove to alter the Constitution with a view to setting an authoritarian regime, a personal rule. In his attempt, Carol I sought help from the Guaranteeing Powers and from the Conservatives at home²². Though failing to reach his aim²³ — altering the Constitution, setting up a regime of personal authority, etc. — he did nevertheless strengthen his political status considerably with the direct contribution of the Conservatives. Such was the context that fostered their mutual support which was to last to the very end of Carol I's rule.

Constant siding of the executive power with the Conservatives is also confirmed by numerous instances in the political life of those decades. The most relevant ones concern Carol I's attitude towards the question of the new reforms, agrarian and electoral. Throughout his rule, he did not humour radical steps; on the contrary, he delayed and even blocked them a couple of times. Resistance to projected reforms was manifest even in the wake of the great uprising of 1907; the fact is made clear by his position with regard to the reform drafts put forth by the Liberal cabinet after 1907 and the Liberals' attempt in 1910 to extend the right to vote through establishing a single college²⁴. Despite the particular internal/external context in which the National-Liberal Party advocated the reforms in the autumn of 1913, Carol I was reluctant to agree to (and actually conditioned) preliminary procedures to alter the Constitution with regard to the agrarian and electoral reforms. In this respect, I. G. Duca wrote: „As to the reforms, the old Sovereign gave his consent while asking for moderation, particularly from the more democratic wing in the party; in any case, the reforms were to be entered in the Constitution as the result of a convention with the Conservatives. King Carol was always anxious lest these reforms should give rise to violent struggle and undermine political realities”²⁵. I. G. Duca chose to explain Carol I's constant support of the Conservatives through the former's special concern with the destinies of the dynasty, which — he thought — could safely rely on the big landowners, a class „dynastic in nature”²⁶.

²¹ Though lacking great documentary value, it might still be of interest to mention Carol I's statement in an interview with a Paris-based newspaper: „And then, you see, I'm a conservative...”, adding that „Kings are always bound to be somewhat conservative...” („Epoca”, XX, nr. 90, 2 aprilie 1914).

²² See at length: V. Russu, M. Timofte, *Imprejurările și semnificația instaurării guvernării conservatoare Lascăr Catargiu* (martie 1871), „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XVI, Iași, 1979, p. 363 și urm.; *Istoria Parlamentului...*, p. 196.

²³ As such, we do not accept the contention according to which the prince „reached his objective”. (I. Scurtu, *op. cit.*, p. 63).

²⁴ *Istoria Parlamentului...*, p. 387; Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910—1914*, București, 1972, p. 21.

²⁵ I. G. Duca, *Amintiri politice*, I. München, 1981, p. 14: The author undertakes to survey Carol I's conservative policy throughout his rule: „He can hardly be called a superior man and a Great king who, for nearly 50 years and with the possible exception of the financial question and a couple of public works, failed to adequately see to all the important internal problems (the administrative problem was confined to various abortive organizational attempts, the educational problem failed to go beyond the lowest stage on the map of European illiteracy, the agrarian question — the most ardent of all — was not solved despite periodical uprising and many a violent warning) and who, to crown it all, stubbornly stood in the way of the democratic movement and only gave his consent to extend the right to vote during the last year of his rule”. (*Ibidem*, p. 96).

²⁶ *Ibidem*, p. 103.

Carol I steadily aimed at consolidating his own political status, gradually turning into a real 'arbiter' in political life. Taking advantage of the special relation between the bourgeoisie and the large landed property, the National-Liberal Party and the Conservative Party²⁷ (a relation in which it took the political-economic force of the bourgeoisie a couple of decades to fully assert itself), of the shortcomings manifest in political life, viz. politicking, he actively involved himself in the internal life of the political parties, mainly the Conservative Party. As such, he stirred up or kept dissensions flaring, sometimes tried to settle them, in an overall effort to secure a dominant position as well as the advantages of a true „umpire“ in political life²⁸.

In the same context, Carol I backed up the establishing of the dual party system (which he further protected) and — as shown above — of a 'mechanism' of exerting the power based on alternative governing under circumstances of confrontation between the National-Liberal Party and the Conservative Party. He opposed attempts to set up a third political party; in this respect, he repeatedly stated in front of political leaders that only two strong political parties deserved to exist²⁹. His position in response to Gh. Panu's and later, Take Ionescu's initiatives, is also relevant. Though the latter managed to organize and consolidate his own party, the Democratic Conservative Party, the king would not have him form a cabinet outside a coalition with the Conservatives. A supporter of the dual party system, Carol I could not help taking sides. Although he collaborated with both parties — and for a longer time with the National-Liberal Party at that — he steadily supported the Conservative Party. Having entertained views close to those of the Conservatives ever since he arrived in the country — we refer mainly to his attitude *vis-à-vis* the Constitution — Carol I was adamant on a regime of order and as such, was against radical transformations, seeing in the Conservative Party an element of equilibrium and stability, a guarantee of the dynasty. Such being the case, he took pains to preserve the unity of the Conservative Party³⁰ which was to ensure satisfactory working of the governing 'mechanism' and implicitly, political and monarchical stability.

The executive factor held a privileged status in the country's foreign affairs. The fact was determined by a sequence of domestic and external circumstances. Thus, the context of his succession to the throne favoured a dominant position in Romania's foreign affairs: as a member of an European dynasty, purposely brought over to consolidate the position of the country³¹, the prince secured from the very beginning obvious priority in representing the country's interests on the European stage³². His prestige and status in foreign affairs only increased during the war of 1877—1878. After the winning of state independence, Carol I made an important contribution to the steering of Romania towards the Central Powers, a fact proven by the treaty of 1883³³. In the years to follow, the king's part in the evolution of the country's foreign affairs was no less

²⁷ See at length: I. Agrigoroaiei, V. Cristian, Gh. Iacob, *op. cit.*, chapter 2.

²⁸ See: I. G. Duca, *op. cit.*, p. 11, 93, 99, 100, 103; N. Iorga, *Istoria Românilor*, X, București, 1939, p. 250.

²⁹ To this effect, see Carol I's talks with Titu Maiorescu, Gh. Gr. Cantacuzino, Al. Marghiloman in I. Bulei, *op. cit.*, p. 185, 335.

³⁰ Carol I undertook to preserve and achieve the unity of the Conservative Party in various ways, even by having a hand in the election of the party leadership. (I. Bulei, *op. cit.*, p. 142—143, 202, 256, 340, 346, 351, 352; V. Russu, M. Timofte, *op. cit.*).

³¹ V. Russu, „Monstruoasa coaliție“ și detronarea lui Al. I. Cuza, în Cuza Vodă. *In Memoriam*, Iași, 1973.

³² Referring to Carol I's visit to Constantinople in 1866, N. Iorga wrote: „...the tokens of honour bestowed on him to a higher degree than on his predecessor, Cuza, were meant less for the Romanian ruler as such and more for the cousin of the victorious king of Prussia“. (N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1985, p. 651).

³³ I. Agrigoroaiei, V. Cristian, Gh. Iacob, *op. cit.*, chapter 4.

important; in this respect, the steps taken to renew the treaty of 1883 as well as the events during the Balkan Wars are relevant.

Carol I's role in shaping Romanian foreign policy in those decades can be also explained by his having steadily acted in accord with political leaders, both Liberal and Conservative. In fact, throughout this historical period when the ultimate goal was completing national-statal unity, the two governing political parties — despite internal confrontations as to the ways, means and pace of modernization — held the same views on the country's foreign policy³⁴. The King had no choice, but move in unison with the political parties³⁵ or comply with the political leaders' opinion even though he might have thought differently. This state of affairs is most convincingly reflected by the events subsequent to the outburst of World War I. At the close of a long rule during which he had taken upon himself ample prerogatives in foreign policy, Carol I was forced to give up when faced with the firm point of view of the politicians from both governing parties who, at the Crown Council in Sinaia, maintained — with the sole exception of P. P. Carp — the necessity of Romania's neutrality as being in the best interests of the Romanian people at that particular moment³⁶.

Politicking — In order to have a comprehensive image of the evolution of the constitutional regime in Romania in those decades, politicking must be also referred to. There are various definitions of the phenomenon and as such, it is no easy thing to select one for a model. Accordingly, we think that any such definition can by no means confine itself to politicians' corruption; it is also necessary to take into account the features of the constitutional regime, of actual political life in which many a shortcoming was manifest.

Thus, one fact to be kept in mind for modern Romania is that, though the constitutional regime relied on the representative principle, actual participation of the mass of electors in political life was much too limited. Election statistics³⁷ of the time reflect this reality:

College 888	1899			1901		
	I	II	III	I	II	III
Chamber — enlisted	15 848	32 852	38 735	15 823	31 782	41 375
— voters	12 590	22 412	28 231	11 259	21 045	25 053
Senate — enlisted	10 557	13 180	—	10 351	15 390	—
— voters	7 435	9 044	—	7 050	9 945	—

So, for a population of over 6 million inhabitants, some 74,332 citizens came to actually vote in 1901. Starting from Mircea Iosa's calculations³⁸, out of the whole population of the country (6.5 million inhabitants is this author's estimate — our note), only 93,250 citizens, viz. 1.3% of the total figure, took direct part in voting procedures for the Deputies' Assembly; as to the Senate, as many as 27,260 citizens did vote, representing 0.34% of the total population. What we

³⁴ See at length: V. Cristian, Gh. Iacob, *Considerații privind locul României în contextul european după cucerirea independenței în România în Istoria Universală*, I, Iași, 1986.

³⁵ After a thorough analysis, I. Scurtu concludes: "...it clearly emerges that Transylvania was not 'betrayed' by King Carol I — as was customary in Romanian historiography at a certain time. As to the fundamental problem — setting up the Romanian national unitary state —, the king neither was nor could be at odds with the will of the people he led." (I. Scurtu, *op. cit.*, p. 119).

³⁶ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 51—63.

³⁷ G. D. Nicolescu, *Parlamentul român. 1866—1901. Biografii și portrete*, partea I și II, București, 1903, p. 33.

³⁸ M. Iosa, *Încercări de modificare a Legii electorale în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, „Revista de Istorie”, tom. 30, nr. 8, 1977, p. 1419.

have here is but a mere simulacrum of asserting the will of the nation, on the basis of which the political parties of the bourgeoisie and the landlords assumed full responsibility while also enjoying the benefits of representing the general interests of the state.

Another feature of political life that reveals politicking practices is the infringement of the basic principles of the constitutional regime. As shown above, such was the case with the overstepping by the executive factor of its prerogatives as well as with electoral proceedings which were a sure opportunity for the party in office to win parliamentary majority. This latter fact was also made easier by insufficient political experience of the electoral body.

Politicking was characteristic of the Liberals and the Conservatives alike. As C. Bacalbaşa noted: "...the Conservative regime was in no way different from the Liberal one as regards the liberty of the elections. They followed the well-known pattern: the administration proceeded with the obvious tendency to secure for the party in office nothing less than unanimity. Though not degenerating into electoral burlesque, it is nevertheless a fact that under the Conservatives — just like under the Liberals — the elections lacked actual freedom³⁹. Involvement of the administration in politics stemmed both from the appointments made by the cabinet that had risen to power and from the specific manner of picking officials: many of them used to join one party or the other only to secure positions once the government changed⁴⁰; there were yet instances when mayors — and other officials at that — changed parties only to preserve their position with the new government.

More often than not, politicking was freely admitted⁴¹ and even accounted for. Thus, in a Senate meeting held on December 13, 1894, P. P. Carp — in answer to accusations voiced by D. A. Sturdza — ventured an opinion, typical for his well-known cynicism and elitist views, according to which in Romania, "more than elsewhere, cabinets ought to have a hand in the elections", while, at the same time (!), speaking against exceeding certain limits⁴². Though feeling contempt for any "support from the streets"⁴³, P. P. Carp came to approve of such means to rise to power as well⁴⁴.

On the other hand, the Liberals and the Conservatives charged each other with politicking practices, particularly when they were in the opposition. These accusations reflected contradictions between the two parties over fundamental problems of society and at the same time mirrored the everyday struggle to take the helm and look after specific party interests. The Liberals charged the Con-

³⁹ C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altă dată*, II, Bucureşti, 1928, p. 183; *Ibidem*, p. 244; *Ibidem*, III, Bucureşti, 1930, p. 26, 250; G. D. Nicolescu, *op. cit.*, II, p. 8.

⁴⁰ We give only one example: deputy G. C. Dobrescu stated in Deputies Assembly meeting of 12 February 1900: "These people join such-and-such political groups with the sole aim of claiming, former officials' jobs whenever the regime changed". (*D.A.D.*, 1899/1900, p. 631).

⁴¹ *Istoricul P.N.L. de la 1848 până azi*, Bucureşti, 1923, p. 98—99; D. A. Sturdza, *Trei cuvîntări rostite în corpurile legiuitoare în noiembrie şi decembrie 1903*, Bucureşti, 1904, p. 13—14; Al. Marghiloman, *Note politice*, I, Bucureşti, 1927, p. 18, 36, 47; G. Panu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 1 decembrie 1888, *D.A.D.*, 1888/1889, p. 189; *Arh. St. Bucureşti, Fond Al. Marghiloman*, ds. 226, f. 1.

⁴² C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, II, Bucureşti, 1936, p. 107.

⁴³ *Ibidem*, p. 304.

⁴⁴ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 45—46; for politicking practices also see: C. Argetoianu, 1907—1912—1914. *Conferinţă ținută la Centrul de studii al partidului conservator*, 27 noiembrie 1914, Bucureşti, 1915, p. 8.

servatives with lacking — or giving up. — political principles⁴⁵, political weakness⁴⁶, brutal meddling in the elections and corruption⁴⁷, transforming the administration into an organ dependent upon the party⁴⁸, satisfying personal interests of their political followers⁴⁹, mostly through persecutions against members of the National-Liberal Party⁵⁰, elitism⁵¹, etc. In their turn, the Conservatives rebuked the Liberals for failing to come up with or abide by pledged political principles⁵², for the discrepancy between promise and fact⁵³, for their supposedly lower level of culture and use of political activity to amass fortunes⁵⁴, for tampering with political life by the administration⁵⁵, etc.

As stressed above, when dealing with politicking in modern Romania, one has to keep in mind the specific features of the constitutional regime, of political life in general. This is not to say that politicking shortcomings are manifest only in countries where the constitutional regime is in bud⁵⁶. Actually, politicking has been inherent in capitalism all along. Out of a whole array of sources that cover the epoch under study, we only give two examples. Thus, Georges Lachapelle's book on the parliamentary system in France and England focuses at length on politicking practices in these countries with century — old par-

⁴⁵ I. C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 29 aprilie 1882, în *Acte și cuvântări*, VII, București, 1939, p. 238—239; V. Lascăr, *Discurs la întrunirea de la Ateneu*, 14 februarie 1890, în *Discursuri*, I, p. 205; D. A. Sturdza, *Trecutul-Prezentul...*, București, 1886, p. 48; *Un erou*, „Voința Națională”, XVI, nr. 4264, 16/28 aprilie 1899; *Unde sunt conservatorii?*, „Voința Națională”, XVI, nr. 4295, 25 mai/6 iunie 1899.

⁴⁶ *Partidul liberal față de cel conservator*, București, 1910, p. 30—33.

⁴⁷ V. Lascăr, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 10 martie 1903, *Discursuri*, II, p. 665; *Ibidem*, p. 1076; D. A. Sturdza, *Discurs în Senat*, 29 martie 1901, în *Idem*, *Patru cuvântări din 1901 și 1904*, București, 1904, p. 71; I. I. C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 12 iunie 1899, în *Idem*, *Discursurile...*, I, p. 160; Vintilă I. Brătianu, *Învățămintele*, „Viitorul”, nr. 1144, 9 martie 1911; *Boierii cer puterea cu pietre*, „Voința Națională” XVI, nr. 4252, 30 martie/11 aprilie 1899.

⁴⁸ V. Lascăr, *Discurs în Senat*, 18 decembrie 1896, *Discursuri*, I, p. 235; *Discursurile*, I, p. 406; Vintilă I. Brătianu, *Stabilitatea funcționarilor*, „Voința Națională”, XVI, nr. 4432/1899; *Idem*, *Situația politică. Principiile guvernului*, „Voința Națională”, nr. 6203, 12/25 ianuarie 1906.

⁴⁹ I. I. C. Brătianu, *Discurs la o întrunire liberală*, 12 februarie 1901, *Discursurile*, I, p. 406; Vintilă I. Brătianu, *Stabilitatea funcționarilor*, „Voința Națională”, nr. 5913, 6/19 ianuarie 1905.

⁵⁰ Interesting evidence can be found in Spiru Haret's correspondence consisting of letters he received mainly from members of the teaching profession who had a hard time during Conservative rules. (Arh. St. București, *Fond Spiru Haret* ds. 3, f. 43, 44, 45, 46; ds. 6, f. 48; ds. 7, f. 17, 27, 28, 60, 142—143).

⁵¹ G. D. Palade, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 3 decembrie 1888, *D.A.D.*, 1888/1889, p. 234.

⁵² Gh. Panu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 26 noiembrie 1899, *D.A.D.*, 1899/1900, p. 47—48; N. Filipescu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 11 decembrie 1903, în *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 210.

⁵³ P. P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, p. 279—281. 279—281.

⁵⁴ C. Gane, *op. cit.*, II, p. 210—211; *D.A.D.*, 1888/1889, p. 197; Arh. St. București, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, ds. 46/1908—1909, f. 61; *Idem*, *Fond Al. Marghiloman*, ds. 233, f. 1—2.

⁵⁵ Al. Marghiloman, *Discurs în Senat*, ședința din 11 martie 1892, în *Idem*, *Discursuri politice*, I, București, 1916, p. 362—363; Arh. St. București, *Fond Casa Regală* ds. 4/1883, f. 1; C. Gane, *op. cit.*, I, p. 338.

⁵⁶ Such an idea is circulated both in Romanian historiography and in foreign studies (see note 5).

liamentary traditions⁵⁷. A similar situation — even more serious perhaps — concerns the U.S.A. during the same historical period⁵⁸.

In conclusion, though under many a guise and varying levels of manifestation, politicking is a reality specific to capitalism.

*
* *
*

Despite our having tackled no more than four aspects — among the most important, though — we hope these considerations help make up an accurate picture of the constitutional regime in Romania in the decades under focus. It may not be entirely superfluous to underline the ideas we deem essential: — the Constitution of 1866 laid the foundations of parliamentary life in Romania and gave fresh impetus to the struggle for winning state independence; — the relationship between the bourgeoisie and the landlords, the National-Liberal Party and the Conservative Party, originated a 'mechanism' of exerting the power based on alternative governing under circumstances of confrontation, and not on any compromise; — the executive factor played an important part in political life through constant overstepping of its constitutional prerogatives but its actions were controlled or even blocked by the leaders of the governing parties; — politicking, seen as a complex phenomenon, is characteristic of political life in all capitalist countries, irrespective of their stage of development or the specificity of the 'mechanism' of exerting the power.

Translated by Ștefan Colibaba

⁵⁷ Georges Lachapelle, *L'oeuvre de demain*, Paris, 1917, p. II—III, V, 75, 78—79, 82—83. Here we see fit to include a relevant commentary by I. G. Duca which refers to politicking practices in England: "Actually this was not the only time during the neutrality and war when I came to realize our propensity for self-calumny whereas much more serious, even unethical things do take place all the time in the other states", but he goes on "Let us preserve our moral standards as an essential pre-requisite of reformation, as the great impetus towards progress". (I. G. Duca, *op. cit.*, p. 204).

⁵⁸ See: *Inainte de Watergate. Probleme ale corupției în societatea americană*, București, 1989, p. 161—185.

I. CIUPERCA

REGIMUL NAȚIONAL-SOCIALIST, REGIM TOTALITAR. (I)

Perioada național-socialistă a istoriei Germaniei (1933—1945) fascinează oameni de știință din cele mai variate domenii și, în primul rând, pe istorici prin complexitatea problemelor de rezolvat, prin amplitudinea dificultăților aferente și prin bogăția copleșitoare — deseori contrariantă — a informației.

În istoriografia românească, analiza ipostazei de regim totalitar a celui instalat de Hitler la 30 ianuarie 1933 a preocupat mai puțin. Între explicațiile acestei situații, se cuvine subliniată și aceea decurgând din lipsa în țară a literaturii adecvate și din inhibiții conjuncturale în fața acesteia. Bine făcută, o asemenea analiză devine „transparentă”, pune în lumină tendințe și realități totalitare existente și, ca urmare, poate incomoda.

În literatura occidentală — ne referim mai ales la aceea de limbă engleză — totalitarismul, ca fenomen, a făcut obiectul unor explorări de certă valoare. Părerile cercetătorilor prezintă convergență asupra câtorva afirmații și anume: totalitarismul este un fenomen major al secolului al XX-lea. Cronologic vorbind, prima variantă de totalitarism rezultă din victoria bolșevicilor în Revoluția rusă din 1917. Varianta germană de fascism — național-socialismul — întrunește trăsăturile care permit caracterizarea ei drept un regim totalitar. Conceptul de totalitarism descrie un fenomen care prezintă multiple variante, fiecare dintre ele reunind în doze diferite aceleași caracteristici. Regimurile comuniste întruhidează variante de totalitarism. Pe acest plan, asemănările cu cele fasciste sînt mai relevante decît deosebirile, între care notabilă este aceea ideologică; în Germania nazistă, spre exemplu, regimul totalitar tinde să devină deplin, compact, în numele rasei, pe cînd în regimurile comuniste, tendința se realizează în numele unei clase. Rezultatul este același: eludarea pînă la dispariție a individului, cu valoarea și valorile lui, în fața priorității structurilor de stat și de partid; transformarea individului „într-o replică a lozinci ideologice” prin „anihilarea oricăror forme de viață personală”¹.

Cîteva observații se impun asupra impulsurilor spre cercetarea fenomenului totalitar în mediul anglo-saxon, mai ales. Mai întîi, realitatea regimurilor totalitare inspiră constituirea unei literaturi de anticipație, o explorare a devenirii posibile prin consolidarea și proliferarea acestui tip de organizare politică. Părerile converg în privința faptului că lucrarea lui George Orwell, intitulată 1984, este clasică². Robert C. Tucker mărturisește că a citit cartea lui Orwell la Moscova, imediat după apariție, ca membru al Ambasadei americane și, istoria i s-a părut

¹ Leszek Kolakowski, *Totalitarianism and the Virtue of the Lie*, în 1984 Revisited. *Totalitarianism in Our Century*, Edited by Irving Howe, Harper and Row, Publishers, New York, 1983, p. 126.

² George Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, Harcourt Brace and World, Inc., 1949. Eric Blair, zis George Orwell (1903—1950) s-a născut la Motihari-Bengal, ca supus britanic. Face studii în una din cele mai vechi instituții de învățămînt britanic, Eton College, fondat de Henric al VI-lea, în 1440. Servește în Poliția Imperială Indiană la Burma (Birmania) pînă în 1928 și publică memorii în legătură cu această experiență. Participă la Războiul civil din Spania (1936—1939) ca membru al P.O.U.M. (Partidul muncitoresc de unificare marxistă), partid comunist disident, acuzat de comuniștii ortodoksi de troțkism și desființat în iunie 1937 de guvernul Negrin. Impresiile acestei experiențe sînt înfățișate în cartea *Omagiu Cataloniei* (1938). Socialist convins, el este foarte critic față de Revoluția rusă în *Ferma animalelor* (1945). Eseist de valoare, este publicat în 1946 (*Eseuri critice*) și 1953.

„foarte verosimilă”, înfățișând aspecte „pe care le-am văzut întîmplîndu-se”³. Evident, s-a remarcat faptul că Orwell însuși are predecesori alți scriitori care „produc” sub impresia aceluiași realități. Între ei sînt menționați: Evgheni Zamiatin⁴, Aldous Huxley⁵, Ignazio Silone⁶, Ernst Jünger⁷, Albert Camus⁸ și Arthur Koestler⁹. Lista discipolilor începe cu Czesław Miłosz¹⁰ și Eugen Ionesco¹¹.

Regimurile totalitare impulsionează și cercetarea propriu-zisă în mediul anglo-saxon din unghiul utilității cunoașterii pericolului potențial și, apoi, real pentru sistemul democratic. Au fost remarcate trei faze ale acestui efort de cercetare. Prima fază, aceea a anilor '40, focalizează atenția asupra tipurilor fasciste de regim totalitar¹². Tendința singularizării totalitarismului de tip fascist devine mai accentuată pe măsura conturării coaliției Națiunilor Unite în cel de al doilea război mondial.

Faza a II-a, a anilor '60¹³, conține lucrări concretizînd efortul descifrării fenomenului totalitar în toată complexitatea lui, inclusiv tipul comunist de totalitarism socotit cel mai periculos atunci pentru sistemul democratic. S-a făcut remarcă potrivit căreia a intervenit și un declin al cercetărilor fenomenului totalitar datorită, pe de o parte, slăbirii impresiei fenomenului nazist asupra contemporanilor, iar, pe de altă parte, multiplicării formelor de comunism după al doilea război mondial¹⁴.

³ Robert C. Tucker, *Does Big Brother Really Exist?*, în *1984 Revisited...*, p. 95.

⁴ Inginer rus, constructor de nave, scria în 1920 romanul *Noi*. A trăit între 1884—1937. Isaac Deutscher, cunoscut scriitor cu vederi socialiste, biograful lui Leon Trotski, acuza pe Orwell, în 1954—1955, că a preluat multe elemente ale cărții din romanul lui Zamiatin, *Noi*. Acuzația este excesivă.

⁵ Aldous Leonard Huxley (1894—1964) scria în 1932 romanul de anticipație cu titlul: *Cea mai bună dintre lumi*.

⁶ Ignazio Silone, *Pîinea și vinul*, lucrare apărută în 1936.

⁷ Născut la Heidelberg, în 1895, scria în 1938 romanul *Pe faleza de marmură*. Este interesant de menționat faptul că experiența războiului din 1914—1918 la sfîrșitul căruia primea gradul de locotenent și cea mai înaltă decorație militară germană „Pentru merit” (fusesse rănit de 18 ori) îi influențează lucrările: *Furtuni de oțel* (1920), *Războiul, mama noastră* (1922), *Das Wäldchen* 125 (1925). Lucrarea lui principală, *Muncitorul*, apărută în 1932, conține ideea că pacea, ca și războiul, cere „mobilizarea totală” și că umanitatea modernă se modelează după tipul unic de „muncitor”. Lucrarea a influențat generația care a acceptat național-socialismul. Romanul menționat la început concretizează distanțarea autorului de regimul lui Hitler, acuzat de „romantismul iraționalului” și demagogie. Complotul din 20 iulie 1944 îl înscrie între cei implicați indirect.

⁸ Prin romanul *Ciuma*, scris în 1953.

⁹ Prin romanul *Darkness at Noon*, New York, 1945.

¹⁰ Prin lucrarea *Captive Mind*, apărută în 1953.

¹¹ Mai ales prin piesa *Rinocerii*, apărută în 1960.

¹² Dintre lucrările apărute, notăm: Emil Lederer, *State of Masses*, New York, 1940. Sigmund Neumann, *Permanent Revolution*, Harper and Brothers, 1942. Franz Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism*, Oxford University Press, New York, 1942. Peter Drucker, *The End of Economic Man*, John Day Co., New York, 1939. Alfred Cobban, *Dictatorship: Its History and Theory*, New York, 1939. Erich Fromm, *Escape from Freedom*, New York, 1941.

¹³ Din lucrările care ilustrează această tendință: Hannah Arendt, *Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace, New York, 1951. Robert Nisbet, *The Quest for Community*, Oxford University Press, New York, 1953. M. Fainsod, *How Russia Is Ruled*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1953. C. I. Friedrich, *Totalitarianism*, New York, 1954. Zbigniew Brzezinski, *Permanent Purge*, 1956. C. I. Friedrich and Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1956. Robert R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution*, Princeton University Press, New York, 1959. Jacob Talmon, *Origins of Totalitarian Democracy*, Friedrich A. Praeger, New York, 1960. O mențiune specială merită lucrarea lui Nilovan Djilas: *The New Class. An Analysis of Communist System*, Frederick A. Praeger, New York, 1957; era o analiză din interiorul sistemului.

Faza a III-a, a anilor '80¹⁵, se remarcă prin lucrări care înfățișează realitatea politică a eșecului totalitarismului în ansamblu. Accentele critice asupra literaturii fazelor anterioare vădese existența „distanței” și „înălțimii” necesare unei cercetări temeinice.

Analiza întreprinsă sub titlul de mai sus beneficiază, de asemenea, de documente și culegeri de documente¹⁶, antologii¹⁷ și de literatura istorică de specialitate¹⁸.

¹⁴ Vezi Donald W. Treadgold, *The Varieties of Totalitarianism*, în *Liberty under Law. Anarchy. Totalitarianism. This is the Choice*, Published by American Bar Association, 1970, p. 81 și urm. Richard Lowenthal, *Beyond Totalitarianism?*, în 1984 *Revisited. Totalitarianism in Our Century*, Harper and Row Publishers, New York, 1983, p. 209 și urm., *passim*.

¹⁵ Stephen I. Whitefield, *Into the Dark: Hannah Arendt and Totalitarianism*, Philadelphia, Temple University Press, 1980. Jeane I. Kirkpatrick, *Dictatorship and Double Standards*, New York and Washington D.C., American Enterprise Institute and Simon and Schuster, 1982.

¹⁶ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1943. *The Nazi Years. A Documentary History*, Edited by Joachim Remak, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New York, 1969. *The Road To World War II. A Documentary History*, Edited by Keith Eubank, New York, 1973.

¹⁷ *The Nazi Revolution. Germany's Guilt or Germany's Fate?*, Edited by John L. Snell, D.C. Heath and Company, Boston, 1959. *Pageant of Europe. Sources and Selections from the Renaissance to the Present Day*, Edited by Raymond Phineas Stearns, Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1961. Howard D. Mehlinger, *The Study of Totalitarianism. An Introductory Approach. A Guide for Teachers*, Washington D.C., 1965. *Great Issues in Western Civilization*, volume II, Edited by Brian Tierney, Donald Keagan, L. Pearce Williams, Random House, Inc., New York, 1967. *Totalitarianism. Temporary Madness or Permanent Danger?*, Edited by Paul T. Mason, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967. *The Twentieth Century: 1914 to the Present*, Edited by Norman F. Cantor and Michael S. Werthman, AHM Publishing Corporation, Illinois, 1967.

¹⁸ Gordon Craig, *Germany. 1866—1945*, Oxford University Press, 1981. Max Gallo, *Italia lui Mussolini*, Editura politică, București, 1969. Enzo Collotti, *Germania nazistă*, Editura științifică, București, 1969. Henri Michel, *Les fascismes*, PUF, Paris, 1977. Pierre Soisson, *L'Allemagne, réveille-toi (Histoire générale de l'Allemagne nazie)*, Paris, 1969. William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*, Simon and Schuster, New York, 1960. Idem, *Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent 1934—1941*, Alfred A. Knopf, New York, 1941. Idem, *20-th Century Journal. The Nightmare Years, 1930—1940*, New York, 1984. Idem, *The Collapse of the Third Republic. An Inquiry into the Fall of France in 1940*, Simon and Schuster, New York, 1969. George Castellan, *L'Allemagne de Weimar, 1918—1933*, Librairie Armand Colin, 1969. Alan Bullock, *Hitler. A Study in Tyranny*, Penguin Books, New York, 1962. Joachim C. Fest, *The Face of the Third Reich*, Penguin Books, New York, 1979. Idem, *Stăpînii celui de al treilea Reich*, Editura politică, București, 1969. *Inside the Third Reich*, Memoirs by Albert Speer, The Macmillan Company, New York, 1970. Roger Monvell and Heinrich Fraenkel, *Inside Adolf Hitler*, New York, 1973. Anthony Cave Brown and Charles B. MacDonald, *On a Field of Red. The Communist International and the Coming of World War II*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1981. John Weiss, *The Fascist Tradition. Radical Right-Wing Extremism in Modern Europe*, Harper and Row, Publishers, New York, 1967. Peter Phillips, *The Tragedy of Nazi Germany*, New York, 1969. Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and Others. A History of Fascism in Hungary and Romania*, Hoover Institution Press, Stanford, California, 1970. Paul Guichonnet, *Musolini et le fascisme*, Paris, PUF, 1974. Claude David, *Hitler et le Nazisme*, Paris, PUF, 1954. Edward M. Burns, *Ideas in Conflict. The Political Theories of the Contemporary World*, New York, 1960. George L. Mosse, *The Culture of Western Europe. The Nineteenth and Twentieth Centuries*, Rand McNally and Co., 1961. Idem, *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*, New York, 1964. A.I.P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, New York, 1945. Geoffrey Barraclough, *The Origins of Modern Germany*, Basil Blackwell, Oxford, 1962.

Focalizarea cercetării asupra regimului național-socialist capătă astfel ipostaza unei analize de caz.

Tot între observațiile preliminare se impun precizări asupra terminologiei; geneza tendinței totalitare preexistentă și coexistentă cu pluralismul politic, social, economic, va fi analizată special în acest studiu.

Termenii „totalitar” și, respectiv, „totalitarism” sînt introduși în circuitul științific de către Benito Mussolini într-un articol din *Enciclopedia Italiană*, în 1932; Ducele se caracteriza pe sine drept „totalitar”, iar statul fascist italian — *lo stato totalitario*. Cei mai mulți istorici au luat această caracterizare „mai mult ca o laudă decît ca o descriere a realității fasciste italiene”¹⁹. Mai tirziu, refugiați din fața dictaturii lui Hitler au preluat termenul pentru a caracteriza și a reuni trăsăturile comune ale dictaturilor. Operativitatea conceptului nu este contestată. Uneori, cercetătorii îl folosesc cu rezerva accentuării unor trăsături mai izbitoare. Astfel, Robert C. Tucker preferă să caracterizeze realitățile totalitare cu expresia „statul-coșmar” în sensul subliniat și de Leszek Kolakowski²⁰, al extinderii proprietății de stat și asupra minții. Alții²¹ scot în evidență dimensiunea de „revoluție instituționalizată” a regimurilor totalitare, unele care, vrînd să exprime și să traducă politic interesul masei, recurg la „masificarea” națiunii; creează mase prin distrugerea premeditată a instituțiilor și a altor legături tradiționale existente²².

Complexitatea termenului explică tendința specialiștilor de a stabili fațetele totalitarismului. Howard D. Mehlinger²³ formulează nouă afirmații fundamentale, tot atîtea fațete ale totalitarismului: 1) Natura sistemului politic existent într-o națiune depinde și de valorile acceptate de către cetățenii acelei națiuni. 2) Toate societățile se confruntă cu problema raportului dintre libertatea individuală și controlul public (de stat). Nici o societate contemporană nu poate fi caracterizată ca una complet liberă, sau complet totalitară. Totuși națiunile se deosebesc esențial prin atitudinea față de relația dintre libertate și control... 3) Regimurile totalitare depind de un mecanism de comandă al sistemelor lor economice; ca urmare, rezultă economii dirijate, planificate, îndreptate spre scopuri stabilite de către șefii acestor regimuri și cărora trebuie să li se supună inițiativa individuală. 4) Statele totalitare se caracterizează prin existența *partidului unic*. Calitatea de membru de partid este acordată numai acelor care sînt loiali fără rezerve liderului. Interesul și controlul de partid cuprind toate laturile vieții sociale. 5) Sistemele totalitare tind să intre sub controlul unui singur lider. Acești lideri sînt prezentați ca supraoameni. 6) Regimurile totalitare se caracterizează prin adoptarea unei ideologii specifice. Ideologia servește statul la definirea trecutului, explicarea prezentului și prezicerea viitorului: stabilește principiile remodelării societății după imaginea dorită de lider. În măsura în care ideologia este acceptată de masa populației, poate inspira atașament și loialitate față de regim. 7) Statul totalitar caută să subordoneze controlului său toate instituțiile sociale și să îndepărteze orice element de natură să contracareze acest control. Pentru conducătorii de tip totalitar nu există activitate umană care să nu prezinte interes. De aceea, orice mijloc este acceptat și folosit pentru controlarea comportamentului cetățeanului. 8) Tipul de totalitarism dezvoltat într-o țară este condiționat în primul rînd de experiența istorică unică a națiunii. Natura ideologiei, nivelul dezvoltării economice și gradul experienței democratice se constituie în factori semnificativi pentru

¹⁹ Robert C. Tucker, *op. cit.*, p. 89. Ducele reușise să asigure supunerea italienilor, folosind formula: „Totul în stat, nimic în afara, nimic împotriva statului”. Tot el repeta mereu că oamenii sînt obosiți de libertate (dimensiune foarte bine prinsă de Eric Fromm, *op. cit.*, *passim*) și că au nevoie de «ordine, ierarhie și disciplină» într-o națiune pe care o considera «într-o stare permanentă de război» (Cf. Herbert J. Muller, *Freedom in the Modern World. 19-th and 20-th Centuries*), Harper Colophon Books, New York, Evanston and London, 1966, p. 361—362).

²⁰ *Op. cit.*, p. 129—135.

²¹ Richard Lowenthal, *op. cit.*, p. 239 și urm.

²² Vezi și Robert Nisbet, 1984 and the Conservative Imagination, în 1984 Revisited..., p. 180—206, *passim*.

²³ *Op. cit.*, *passim*.

explicarea originii și a evoluției oricărui stat totalitar. 9) Totalitarismul este un sistem politic, social și economic care folosește toate mijloacele disponibile pentru supunerea de către stat a individului²⁴.

*

* *

Cum a fost posibilă concentrarea de către Hitler a puterii de așa manieră încât regimul lui să poată fi caracterizat totalitar? Răspunsul la această întrebare poate fi articulat numai pornind de la realitatea percepută de cercetători — atât de cei contemporani cu evenimentele, cât și de cei care le-au cercetat mai târziu — potrivit căreia lumea germană, în foarte mari proporții, „a fost gata să primească mesajul lui Hitler”²⁵. Percepând aceeași realitate, a adeziunii majorității germanilor la ideologia nazistă, Joachim Remak²⁶ arată că expresia lui André Maurois care caracteriza Franța în fața loviturii din 18 Brumar a lui Napoleon ca o țară care n-a fost răpită (violată), ci a consimțit, se potrivește și Germaniei în fața voinței de putere a lui Hitler. Aceeași rezonanță a ideologiei lui Hitler, în masa germană, impresionează și pe Arthur O. Lovejoy; observând Europa anului 1940 el scrie un articol²⁷ în care reperează elemente care pregătesc mentalitatea disponibilă să-l accepte pe Hitler și deschid spre înțelegerea noțiunii controversate de totalitarism. Autorul caută momentul în care idei noi sau dintre cele vechi devin active și conțin în ele însele posibilitatea extrapolării din domeniul artelor în domeniul gândirii și al simțirii politice, așa cum perspectiva anului 1940 o arată fără dubii. Astfel, această schimbare de accente se produce între 1780 și 1790. Acum găsește autorul în cultura germană gustul și moda pentru termenul abstract și echivoc de „infini”. Odată răspândit acest gust, elemente principale ale vechii tradiții europene de gândire — de gândire în termeni finiți, de apreciere a termenilor definiți cu precizie în știință, a clarității ideilor și a cuvintelor în literatură și a temei și forme bine definite în artă — sînt contrazise. Acum, în artă mai ales, „artă modernă” înseamnă în mediul german „artă a infinitului”. Cînd ideea a devenit tot mai larg acceptată, a pătruns în domeniul mentalităților politice și efectele se regăsesc în constituirea și rezonanța ideologiilor totalitare care predică, acum, în 1940, „noi ordini”; ambițiile „raționalizate” ale liderilor — ideologiile — găsesc astfel „pregătite” mințile chemate să-i urmeze. Pătrunderea gustului pentru „infini” în domeniul gândirii și al simțirii politice, în sensul „condiționării” minților celor chemați (și forțați) să transforme ambițiile totalitare în fapte, la forma edificării concepțiilor, corelate cu trei termeni germani: *Das Ganze* = întregul, *totalitatea*; *Das Streben* = străduința întru (sau pentru) și *Die Eigentümlichkeit* = calitatea de a fi unic original, care implică preferința pentru eterogenitate. În termeni moderni, cuvintele germane dau în ordinea enunțării: *totalitarismul* sau *organicismul*, *voluntarismul* sau „*dinamismul*” și aprecierea diversității sau a eterogenității, ca valoare.

Cu ideea de întreg (totalitate) ca reunificare organică a părților se operase și înainte; aceasta este esența liberalismului politic și a doctrinei drepturilor naturale cu accent pe primordialitatea individului. Pentru a înțelege întregul, era suficient să înțelegi părțile componente.

Cu Immanuel Kant (1724—1804) se produce o schimbare de accente în cultura germană spre „ideea de totalitate (întreg)”, care, în practica politică, se identifică cu statul politic. De unde în ideologia liberală accentele cădeau pe individ, ca atare, primordialitatea și o aură mistică dată „ideli de totalitate” fac din indivizi

²⁴ Aceleași principii au fost și altfel regrupate cu accentul pe „reducerea rolului legii la acela de instrument al atingerii scopurilor partidului aflat la conducere” și pe lipsa de apărare a individului în fața folosirii arbitrare a puterii de stat (vezi Donald W. Treadgold, *op. cit.*, p. 81—82). Dealtfel, cele nouă principii pot fi foarte bine opt; primul este explicat în cel de-al optulea.

²⁵ George L. Mosse, *The Crisis...*, p. 311.

²⁶ *The Nazi Years...*, p. 55.

²⁷ „The Meaning of Romanticism for The Historian of Ideas”, în *Pageant*, p. 540 ș.u.

simpli membri ai totalității, „uncle sau organe” ale *statului național*, cu valoare rezultată numai din perspectiva realizării scopurilor statului, însumare atât a scopurilor individuale, cât și a indivizilor ca atare. Din această deplasare de accente de la individul concret la totalitatea în sine, abstractă, rezultă și cruzimea tratării individului, minat spre împlinirea unor utopii²⁸. Cazul regimului național-socialist este relevant drept caz în speță de regim totalitar. După al doilea război mondial, din perspectiva anilor '70, totalitarismul, ca fenomen, apare controversat. Este prea devreme să spunem dacă experimentele totalitare „au produs un mai mare grad de înrobire, sau un mai mare nivel al energiei spirituale”, observa Pierre Teilhard de Chardin²⁹. „Era totalitarismului revoluționar s-ar putea să nu se fi terminat” nota Zbigniew Brzezinski care, alături de Carl Friedrich, argumenta că „dictatura totalitară este unică din punct de vedere istoric și al *sui generis*: că dictaturile totalitare de tip fascist și comunist sînt asemănătoare: mult mai asemănătoare între ele decît față de oricare alt sistem de guvernămînt !...”. Este totalitarismul modern? Ultimii doi autori citați îl găsesc legat de democrația modernă prin ideologie. Karl Popper șochează demonstrînd că programul politic al lui Platon este totalitar. Karl Wittfogel sugerează vechimea fenomenului, sustrăgînd cruzimea despotică, în genere, de sub influența tehnologiilor îmbunătățite. Este totalitarismul imun proceselor de dezintegrare? Karl Deutsch argumentează că „multe din tehnicile dictatoriale destinate să combată schisma și dezintegrarea pot tinde în fapt să accelereze și să intensifice aceste procese”. Ideea pare a fi confirmată din perspectiva sfîrșitului de secol al XX-lea.

Dar să revenim la „pregătirea” minților pentru acceptarea ideologiilor totalitare. Arthur O. Lovejoy remarcă faptul că gustul, moda, preferința pentru „ideea de totalitate” a anilor 1790 se combină în cîmpul preferinței pentru „infini” cu lupta (strădania) întru (pentru) ceva; în practica politică devine lupta împotriva a ceva sau a cuiva. Ideal individual, la început, strădania, după fuziunea cu „ideea de totalitate”, devine una a individului (parte a întregului, a statului) prin stat — întruchipare a *voinței de putere*. Ca această strădanie să fie eficientă, statul trebuie să fie complet integrat, fără conflicte interne (luptă de clasă, diversitate de partide); părțile trebuie strict înregimentate în interesul întregului. Și acest interes se regenerează perpetuu prin voința de expansiune în afară, vocația statului (națiune, comunitate populară) fiind continua autoafirmare, depășirea frontierelor și triumful asupra opoziției de orice fel; o strădanie nesfîrșită întru ceva !...

Fuziunea cu cea de a treia idee a *diversității*, acceptată în locul *uniformității*, sensibilizează la receptarea argumentelor pentru care trebuie continuată această strădanie. Arthur O. Lovejoy apreciază drept revoluționară acceptarea la nivelul anului 1790 a valorii ideii de diversitate în opinii, caracter, gusturi, arte și culturi. Pînă atunci se gîndise sub impulsul ideii că ce este rațional este *uniform*; ce este important, cel mai valabil, normal se găsește în toți oamenii; ce nu este uniform nu este rațional. Ca urmare, diversitatea este repede recunoscută ca semn al erorii. Romanticii sfîrșitului de secol al XVIII-lea, urmîndu-l pe Johann Gottfried Herder³⁰, găsesc diversitatea „naturală” și necesară, de dorit și dreaptă. Două consecințe rezultă din asumarea acestei idei: una deschide spre toleranță; a doua, și care se va dovedi mai puternică, incită individul sau comunitatea din care face parte să cultive și să intensifice diferențele cu care natura l-a dotat. Astfel cultivată, această diferență a *națiunii* sau *rasei* s-a putut ajunge repede la eludarea sensului destinului comun al oamenilor și la înrădăcinarea convingerii asupra superiorității a ceea ce este diferit, distinct, a „singelui”, a „geniului poporului”, a tradițiilor și instituțiilor. Mai mult decît atât, s-a ajuns la convingerea că supe-

²⁸ Documentele referitoare la regimul național-socialist (Vezi, *Nazi Years... Pageant... passim*) precum și cercetările ulterioare bazate mai ales pe surse germane (Vezi lucrările menționate sub nume ca George L. Mosse, Walter Laqueur, Claude David, Pierre Milza, John Weiss etc.) validează observațiile citate mai sus.

²⁹ Toate numele ale căror observații sînt citate mai sus semnează în *Totalitarianism...*

³⁰ (1744—1803). El proclamă ideea că geniul literar al unei națiuni este identic cu geniul limbii sale; îndeamnă la căutarea surselor de inspirație în realitățile germane și, pledînd pentru o literatură națională autentică, are o contribuție importantă la apariția romantismului german.

rioritatea rezultată din aceste diferențe justifică dreptul de a domina pe cei apreciați inferiori și de a veghea la puritatea propriei entități presupusă cu caracteristici și cultură unice.

Din perspectiva deslușirilor notate mai sus, procesul de edificare a puterii totalitare de către Hitler apare mai limpede. El construiește structuri în care confuzia între *partid* și *stat* sporește până la identificarea lor. Pierre Milza³¹ a remarcat pe drept cuvânt faptul că, pe de o parte, în procesul de fascizare, de aliniere (*Gleichschaltung*) se ajunge la „o neasemuită inflație a centrelor de comandă”, și la confuziile aferente acestora. Pe de altă parte, se tinde și, după 1939, se realizează un *stat S.S.*. Rămâne deschisă problema dacă evoluția spre acest tip de *stat* trebuie corolată cu împrejurările speciale ale războiului.

Statul național-socialist a fost gândit să se sprijine pe trei concepte de bază: „popor”, „partid” și „Führer”. În concepția național-socialistă³², nu oamenii există pentru *stat*, ci *statul* pentru oameni, „*statul* fiind o formă de organizare a poporului pentru a-i asigura viața”. Statul însuși este considerat ca „un organism viu” în care individul este total absorbit, ca „o celulă” incapabilă de existență separată. Spre deosebire de noțiunea liberală de *stat*, ca însumare a indivizilor cu drepturi distincte, nazismul optează pentru „o comunitate populară (*Gemeinschaftsvolk*), care funcționează ca o *totalitate*, ca un întreg uniform. În 1936, Friedrich Alfred Beck preciza: „concepția organică a național-socialismului pune *totalitatea* (întregul) înaintea părților; nu rezultă din indivizi (părți), ci este conținută în indivizii înșiși; toți indivizii sînt forme microcosmice ale întregului...! Național-socialismul începe cu conceptul de *popor*, privit ca o unitate politică, și construiește *statul* pe această temelie. În aceeași concepție, elementele care caracterizează un *popor* depășesc puterea înțelegerii umane; dintre ele, cea mai importantă este asemănarea singelui (rasa) care se exprimă prin „natura asemănătoare”, concretizată la rîndul ei în comunitatea limbii, a simțirii, în comunitatea de destin și în conștiința unei „misiuni comune”. Aceste trăsături rezultă din fuziunea istoriei (a experienței comune) cu pămîntul. Astfel constituit, *poporul* trebuie să se străduiască în direcția împlinirii de sine, adîncirii și reînnoirii calităților sale naturale: acesta este sensul „naționalismului”. Strădania *poporului* conștient de valoarea sa proprie este posibilă numai prin recunoașterea principiului *conducerii unice*, a principiului șefului (*Führerprinzip*) și a supunerii necondiționate.

În *stat* — preciza Hitler — există un singur purtător al voinței politice și acesta este Partidul național-socialist³³. În discursul ținut la Nürnberg, la 10 septembrie 1934, sînt elemente care pun mai bine în evidență esența și rolul partidului. Astfel, partidul se prezintă „ca o minoritate istorică”, una care a dobîndit supremația în Germania „prin voința majorității copleșitoare a națiunii germane și în înțelegerea cu aceasta”. A dobîndit această supremație ca o minoritate conștientă de sine, de faptul că este cea mai valoroasă secțiune a națiunii germane din punct de vedere rasial. Avînd curajul să se aprecieze astfel și să ceară conducerea Reichului și a *poporului*, *poporul* ne-a urmat și ne-a recunoscut dreptul de a-l conduce. Următorul principiu trebuie recunoscut — spunea Hitler: „întotdeauna numai o parte a *poporului* va fi compusă din luptători într-adevăr activi”. Aceștia sînt sprijinatorii luptei național-socialiste în Germania. Pentru ei nu este suficientă deviza: „cred”; jurămintul lor trebuie să fie: „lupt”. Normal ar fi ca toți germanii de bine să fie național-socialiști; numai cei mai buni național-socialiști să fie membri ai partidului. Iată, așadar, schițată ideea partidului ca un corp de elită, ideea care, în timp, va prinde contur în opoziție cu aceea a partidului *de masă*.

Pentru funcționarea statului național-socialist, rolul *Führerului* este esențial mai ales dacă avem în vedere tendința edificării unui *Führerstaat*, ca expresie a apoteozei puterii lui Hitler, șef absolut al unei „comunități” unite în jurul unui ideal național. Formula: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer* (un singur *popor*, un singur *stat*, un singur conducător) este menită să exprime laconic această realitate.

³¹ *De Versailles à Berlin, 1919—1945*, 4-a edition revue et augmentée, Masson, Paris, 1980, p. 203 ș.u.

³² Începînd cu Hitler și continuînd cu explicitările ulterioare ale altor național-socialiști (Vezi, *Pageant...*, p. 809 ș.u.).

³³ Ibidem, p. 810.

Führerul era poporul în miniatură: Atributele de bază ale șefului erau : *autoritatea și responsabilitatea* ; ale poporului erau *disciplina și supunerea*. Ernst Rudolf Huber, într-o lucrare apărută la Hamburg în 1939³⁴, aduce precizări relevante. El spune că voința poporului nu poate fi exprimată prin vot parlamentar și plebiscit, ci numai prin Führer. Exprimarea voinței populare într-o democrație parlamentară reflectă conflictul diferitelor interese sociale. Führerul, ca purtător al voinței populare, este independent de orice interese facționale și dependent de popor ; aceasta este natura reală a principiului führerului. Ca urmare, Führerul n-are nimic în comun cu funcționarul, agentul sau deputatul care exercită un mandat ce i s-a încredințat și care este legat de voința celor care l-au numit. Führerul nu este „reprezentant” al unui grup particular a cărui voință trebuie s-o îndeplinească. El nu este „organ” de stat în sensul unui simplu agent executiv. El este mai curând purtătorul voinței colective a poporului. Prin voința lui se realizează voința poporului. El transformă *simțămintele poporului, în voința conștientă* (subl. ns.). El dă formă voinței colective a poporului și-i întrușipează unitatea politică și integralitatea în opoziție cu interesele individuale. Această întrușipare a voinței populare colective în Führer nu exclude posibilitatea ca acesta să supună, din când în când, tot poporul la un plebiscit în legătură cu o anumită problemă. Aceasta nu înseamnă că el cedează votanților puterea de decizie. Prin plebiscit, poporul are ocazia să demonstreze adeziunea la un scop enunțat de Führer. Plebiscitul este menit, în acest caz, să solidifice unitatea și acordul între voința populară colectivă întrupată în Führer și convingerile subiective existente la un moment dat în membrii vii ai comunității. Această adeziune este mai relevantă în cazul unui scop realizat decât în cazul unui proiectat ca intenție. Lucrarea teoretizează momente ale experienței național-socialiste în care plebiscitul fusese organizat în Germania.

Se cuvine insistat asupra performanței regimului național-socialist în privința realizării acestui Führerstaat. Atrage atenția faptul că în momentul sosirii telegramelor din 21 august 1939, prin care Stalin accepta să-l primească pe Ribbentrop, Hitler, care din cauza tensiunii așteptării, dădea celor din jur impresia că este gata să facă o cădere psihică, vorbește despre sine și despre viitorul Germaniei și cei din jur — generalul Halder, în primul rând — notează : El spune că existența lui este de mare valoare deoarece „nimeni nu va avea vreodată încrederea întregului popor german așa cum eu o am. Probabil niciodată în viitor nu va fi un om cu mai multă autoritate decât am eu... ! Nimeni nu știe cât voi trăi. Ca urmare confruntarea [cu Polonia] ar fi mai bine să aibă loc acum”³⁵. Cât adevăr era în cele afirmate de Hitler ? Documentele vremii probează identificarea lui Hitler cu Germania înaintea acestei afirmații. Nu este vorba numai de rostiri ale celor din jur ; este prea cunoscută inflația epitetelor în regimurile totalitare. Vom proba și cu aprecieri care vin din afara Germaniei. Și chiar în privința adulării venită din Germania și mai ales din interiorul partidului, atrage atenția că un om de inteligență și competență lui Albert Speer era puternic impresionat de personalitatea lui Hitler.

În 1934, Hermann Goering scria : „Dacă biserica catolică este convinsă că în toate problemele de credință și morală papa este infailibil, apoi, noi, național-socialiștii, declarăm cu toată convingerea noastră lăuntrică faptul că pentru noi Führerul e-te tot infailibil în toate problemele politice ca și în cele sociale care afectează interesele naționale și sociale ale poporului... ! Il iubim pe Adolf Hitler pentru că noi credem cu o credință adâncă și neștrămutată că ne-a fost trimis de Dumnezeu ca să salveze Germania”³⁶. La 15 ianuarie 1935, gauleiterul Joseph Bürkel, însărcinat cu organizarea campaniei electorale în Saar, raporta că oamenii din acest bazin „sînt loiali Germaniei ; Adolf Hitler, fii protectorul lor ! Tu ești Germania ! Germania noastră !”³⁷. Fanatism ? Poate. Alte documente rețin entuziasmul în alte cercuri ale populației și probează faptul că la începutul anului 1933 se contura convingerea „că o nouă energie era infuzată Germaniei”. În memoriile sale, un nobil din Prusia notează că pînă la eliminarea lui Röhm („noaptea cuți-

³⁴ Ibidem, p. 810—812.

³⁵ William L. Shirer, *20 th Century...*, p. 426.

³⁶ *The Nazi Years...*, p. 68—69

³⁷ Ibidem.

telor lungi" — 30 iunie 1934), cei mai mulți dintre germani vedeau în Hitler (și în național-socialism) „salvatorul din dezastrul social și economic, unificatorul poporului german, omul care a restaurat onoarea Germaniei în afară și a ridicat din nou țara la rangul ei în familia națiunilor europene”³⁸. În jurnalul său, un scriitor de teatru și jurist, Erich Ebermayer, notează cu dezgust că o văduvă evreică, Ana Fraudenthal, soția specialistului în criminalistică de la Universitatea din Frankfurt, făcea o pledoarie insufletită asupra calităților remarcabile ale lui Hitler, despre măreția epocii în care ei trăiesc, despre rolul de „salvator” al lui Hitler și despre faptul că este convinsă că evreii educați din Germania nu vor avea de suferit. Milton Mayer, american, quaker, de origine evreu, își propune să scrie o carte despre național-socialism³⁹ și ia interviuri unui grup de foști nazisti din Hessa. În dialog cu Heinrich Hildebrandt, membru de partid din 1937, acesta spune: „Erau lucruri bune, minunate în sistem [în cel național-socialist — n.ns.]; sistemul însuși era rău”. Mayer, precizând că le știe pe cele rele, invită interlocutorul să spună din cele bune. Și Hildebrandt spune: „Pentru prima dată în viața mea m-am simțit egalul oamenilor care în timpul Imperiului și al Republicii de la Weimar aparținuseră claselor mai înalte sau mai joase decât a mea: al acelor care priveau totdeauna în jos sau în sus, dar niciodată la...! Național-socialismul a sfârșit această separație, această distincție de clasă”. Hildebrandt credea că sistemul democratic n-a reușit și nu reușește aceasta și că ei, sub național-socialism, au avut o reală democrație⁴⁰.

³⁸ Idem, p. 77.

³⁹ *They Thought they were Free: The Germans, 1933—1945*, Chicago, 1955, p. 104—105.

⁴⁰ Simțămîntul celui intervievat poate fi autentic dar incomplet. El nu spune (nu percepe ?) că Hitler îi egalizase pentru a-i anula și a-i supune propriei voințe. „Ideea pur cantitativă a democrației este înlocuită cu noțiunea calitativă a selecției naturale a celui mai bun” (Pierre Milza, op. cit., p. 202). Cei mai buni erau Hitler și ai lui.

OCUPAREA ZONEI DEMILITARIZATE A RHENANIEI SAU „OPERAȚIA SCHULUNG” *. (II)

Spre uimirea generală, a doua zi după votul Camerei deputaților de la Paris, 23 februarie 1936, în ziarul „Paris-Midi” apărea un interviu, acordat de Hitler publicistului francez Bertrand de Jouvenel, în care dictatorul nazist manifesta „cele mai călduroase sentimente” pentru Franța și oferea numeroase propuneri conciliante. El insista asupra „dorinței” lui de prietenie, de înțelegere și de apropiere față de Franța. Demagogia lui Hitler era concludentă când afirma că raporturile dintre state trebuie să se axeze pe principiul că „fiecare popor are dreptul natural la viață” și, mai mult decât atât, la o viață care trebuie trăită. „Nu există nici un german care să dorească războiul — mințea fără să clipească führerul. Războiul trecut ne-a costat două milioane de morți și șapte milioane și jumătate de raniți. Nici o victorie n-ar fi meritat să plătim pentru ea acest preț”. Și continua în aceeași manieră: „Ar fi o nebunie să sacrifici două milioane de tineri, floarea națiunii, pentru a dobândi un teritoriu locuit de oameni care sînt numai în parte germani. Legea omenească se opune unui asemenea război”¹. Bertrand de Jouvenel, care era în cunoștință de cauză cu înarmarea febrilă a Germaniei, nu s-a lăsat înșelat și a insistat asupra unui aspect legat de relațiile germano-franceze. Acestea, conform cărții lui Hitler — *Mein Kampf* — trebuiau soluționate numai pe calea unui conflict armat. Hitler a răspuns că această carte a fost scrisă în timpul cînd regiunea Ruhr fusese ocupată de trupele franco-belgiene (ianuarie 1923). Acum însă, „o apropiere franco-germană — declara el — ar constitui un eveniment remarcabil”². Răspunsul atât de liniștitor nu ținea seama de aluziile cele mai ostile Franței, aflate în volumul al doilea al aceleiași cărți, volum publicat după semnarea acordurilor de la Locarno și revenirea Germaniei la Societatea Națiunilor.

Interviul a fost organizat și pregătit de ambasada germană de la Paris³, și Hitler s-a străduit să fie cît mai convingător prin afirmațiile sale de „prietenie” față de Franța. Cei care au citit interviul, cu declarații atât de pacifiste, nu le venea să creadă⁴. Guvernul francez, frapat de amabilitățile și declarațiile lui Hitler atât de generoase, l-a însărcinat pe ambasadorul său la Paris, Fran-

* Prima parte a acestui studiu — intitulată *Ocuparea zonei Rhenane de către Germania hitleristă* (7 martie 1936). *Preliminarii diplomatice*, a apărut în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași, Istorie*, Tom. XXXV/1989.

¹ „Porunca vremii”, 29 ianuarie 1936.

² G. M. Gathorne-Hardy, *Histoire des événements internationaux de 1920 à 1939*, P.U.F., Paris, 1946, p. 430; vezi și „Curentul” 1 martie 1936.

³ D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 459.

⁴ André François-Poncet, *Souvenirs d'une ambassade...*, p. 258; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, 6-e édition Dalloz, Paris, 1974, p. 191; „Curentul”, 1 martie 1936. Ziarul „Le populaire” scria că un stat care dorește pacea nu se înarmează „în proporții monstruoase”, nu rămîne în afara Societății Națiunilor, nu respinge principiul securității colective („Curentul”, 2 martie 1936).

çois-Poncet, să spună lui Hitler că nu rămâne indiferent rugându-l să expună clar și concis concepția sa pentru o reală apropiere franco-germană⁵.

Hitler n-a răspuns propunerii guvernului francez și în ziua de 2 martie a hotărât să cucerească zona demilitarizată a Rhenaniei. La ora 11 dimineața, a avut loc la cancelaria Reichului un consiliu foarte important la care au asistat șefii de arme și principalii miniștri. La această reuniune, potrivit unor informații engleze, Hitler ar fi pus următoarea întrebare reprezentanților Reichswehr-ului: „Cît timp v-ar trebui pentru a ocupa zona demilitarizată și în cît timp veți fi în stare de a proteja această zonă contra unui atac al francezilor?”⁶. Răspunsurile au fost formulate mai târziu, cînd unii generali au avut o seamă de rezerve față de intenția lui Hitler de a ocupa zona respectivă.

În aceeași zi, 2 martie, François-Poncet a cerut audiență fîhrerului pentru o comunicare urgentă, fapt ce a surprins și intrigat pe cei aflați la consfătuire. Ei își puneau tot felul de întrebări: Ce noutăți aduce ambasadorul Franței? Ce avea Parisul de zis? Știa Parisul de intenția imediată a lui Hitler de a ocupa zona demilitarizată a Rhenaniei? Ce urmări, militare sau economice, ar putea avea ocupația? etc.

François-Poncet a fost primit de Hitler la ora 12,30. Ambasadorul a constatat că Hitler era nervos, tulburat, încurcat, furios, exprimîndu-și, în termeni violenți, nemulțumirea că interviul său a apărut după votarea Pactului franco-sovietic de către Parlament. Or, interviul avea menirea să oprească acest vot. De aceea, Hitler a început să acuze guvernul francez și pe François-Poncet de față, de „manevre perfide”, care-l opreau să inițieze „o cruciadă” contra bolșevismului. El mai susținea că Pactul franco-sovietic era incompatibil cu acordurile de la Locarno. Ambasadorul Franței a fost întrebat de ce interviul a apărut după votul Parlamentului și nu înainte, pentru că prin acest vot, menționa Hitler, se crease o situație nouă. „Prietenii pe care noi pretindem să le apărăm — afirma Hitler — includea și prietenia cu Rusia?”⁷. În acel moment — avea să noteze François-Poncet — „am avut impresia că dacă răspundeam nu, ar fi putut schimba sau suspenda planurile sale. Dar în clipa în care eu i-am spus că noi nu ne renegăm semnăturile noastre, Hitler a exclamat: Bine! Nu-i nimic de făcut; zarurile sînt aruncate”⁸.

Tot în ziua de 2 martie, generalul Blomberg, ministrul Reichswehr-ului, dădu ordin de ocupare a zonei rhenane, „prin surprindere”. În cazul unei riposte, armata germană urma să se retragă cît mai repede⁹. Data de 2 martie a fost însă schimbată cu 7 martie¹⁰.

⁵ D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 373; „Curentul”, 9 martie 1936. În ziarul sovietic „Izvestia” se insistă asupra faptului că Hitler, în interviul său, a vorbit unei Franțe învinse, cum nu vorbise nici Bismarck în fața Sedanului și nici Wilhelm al II-lea înainte de bătălia de la Marna și că acest interviu va avea o influență contra celei urmărite („Lupta”, 4 martie 1936).

⁶ D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 400.

⁷ Maurice Baumont, *Les origines de la deuxième guerre mondiale*, Payot, Paris, 1969, p. 213.

⁸ D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 373—377; A. François-Poncet, *Souvenirs...*, p. 250; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 191.

⁹ Încă din mai 1935, generalul Blomberg adresase celor trei servicii ale armatei primele directive, destinate să pregătească planuri pentru ocuparea zonei demilitarizate. Ocupația trebuia executată prin surprindere „cu viteza luminii”, iar organizarea trebuia să rămînă atît de secretă încît doar cîțiva generali aveau obligația s-o cunoască (William Shirer, *op. cit.*, p. 317). La Procesul de la Nürnberg a fost depus un document secret, datat 2 mai 1935, în care se menționa: „Acțiunea (în Rhenania — E.B.) trebuie dusă fulgerător la îndeplinire, sub forma unui atac, după comunicarea parolei «a se face instrucție». Se impuneau pregătiri în cel mai strict secret. Pregătirea acțiunii se va face fără a ține seama de actualul stadiu insuficient al înarmării noastre” (Joe Heydecker, Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg*, Edit. politică, București, 1983, p. 177).

¹⁰ Hermann Graml, *Europa zwischen den Kriegen*, D.T.V., München, 1986, p. 332.

Populația Berlinului, avertizată că se pregăteau evenimente importante, încerca să le prevadă și mai cu seamă să le înțeleagă sensul¹¹. La 6 martie, în sala aeroclubului, se desfășura o ședință foarte secretă a Reichstag-ului, la care Hitler a avertizat pe deputați că, a doua zi, 7 martie, avea intenția de a denunța Tratatul de la Locarno¹². În aceeași zi, 6 martie, ambasada Uniunii Sovietice de la Berlin dădea o recepție, la care urma să se proiecteze un film cu manevrele armatei roșii în Ucraina. Generalii germani invitați au anunțat că sînt convocați la o consfătuire foarte importantă la Cancelaria Reichului și nu pot veni. La ora 6 seara, în fața bufetului, atașatul militar belgian, Schmidt, îi comunică unui membru al ambasadei franceze: „În acest moment se decide reocuparea zonei demilitarizate. Spuneți-i acest lucru atașatului dv. militar și întorceți-vă să-mi relatați impresiile dv.”. La care diplomatul francez a răspuns: „Gumiți! N-am ajuns încă acolo”¹³, manifestându-și astfel neîncrederea în informația atât de prețioasă a belgianului.

În adevăr, la Cancelaria Reichului se dădeau ultimele instrucțiuni pentru ocuparea zonei demilitarizate. În acel moment, deși existau o seamă de argumente care puteau fi folosite pentru ocuparea zonei, totuși riscul aventurii părea destul de mare. Unii generali au obiectat că armata franceză era puternică și ar fi putut riposta¹⁴. De asemenea, Hjalmar Schacht se temea de sancțiuni economice care, aplicate Germaniei, ar fi afectat serios importurile de materii prime de care Reichul avea mare nevoie; ministrul de război, Blomberg, avea și el rezerve, pentru motivul că armata nu era pregătită pentru un eventual război. La fel, ministrul de externe, Constantin von Neurath, ca și ministrul german la Roma, von Hassel¹⁵. Ziarista Geneviève Tabouis scrie că cel care a stăruit cel mai mult pentru a-l împiedica pe Hitler să procedeze la ocuparea zonei demilitarizate a fost generalul Fritsch, comandantul suprem al armatei. El nu subestima o posibilă reacție cu caracter violent a Franței. Hitler însă, sigur pe el, i-a ripostat: „Cu regret trebuie să vă spun că informațiile dv. sînt de proastă calitate. Dacă vi s-a spus că armata franceză va intra în acțiune, ați fost înșelat. Eu știu că Franța nu se va mișca și că noi putem opera în toată liniștea. E chiar inutil să dați muniții soldaților dv. fiindcă nu vor avea de frăș nici un cartuș”. Probabil că Hitler deținea informații foarte exacte care-i dădeau siguranța reușitei sale. Fritsch însă, neconvins, a insistat: „Și dacă, totuși, Franța va reacționa?”. Hitler exasperat de îndoiala generalului, a răspuns: „Dacă Franța va reacționa, în seara cînd vom intra în Rhenania, eu mă voi sinucide, iar dv. veți putea da ordin de retragere”¹⁶. Hitler a fost susținut de apropiații săi — Goebbels¹⁷, Goering și Himmler, convingîndu-l să declare oficial că Franța a violat litera și spiritul de la Locarno. Deci, tratatul devenea caduc din vina Franței, iar Germania își putea lua astfel libertatea să ocupe zona demilitarizată¹⁸. Hitler mai știa că Franța, fără sprijinul Angliei, nu se

¹¹ Deja zvonul asupra intențiilor hitleriste de a denunța Tratatul de la Locarno și a ocupa zona demilitarizată a Rhenaniei circula. Ziarul „Curentul”, din 8 martie 1936, consemna, cu data de 6 martie, că Hitler avea aceste intenții și că în ziua de 7 martie, miniștrii țărilor locarniene fuseseră convocați la Ministerul de externe german pentru comunicări urgente. Citind ziarul „Morning Post”, ziarul românesc scria că Hitler voia remilitarizarea zonei rhenane, recunoaște ea dreptului Germaniei la colonii și modificări în textul Pactului Societății Națiunilor.

¹² D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 403.

¹³ Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 272.

¹⁴ Pierre Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Armand Colin, Paris, 1964, p. 424; „Lupta”, 8 martie 1936; D.D.F., 2-e serie, T. 1 p. 462 și 482.

¹⁵ D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 462 și 482; *ibidem*, T. II (1-er april — 18 juillet 1936). Imprimerie nationale, Paris, 1966, p. 17, 20 ș.u. „Argus”, 15 martie 1936.

¹⁶ *Ibidem*, T. II, p. 214; Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 271—272.

¹⁷ D.D.F., T. II, p. 88.

¹⁸ *Ibidem*, T. I, p. 375.

putea încuraja la o rezistență sau acțiune ofensivă. De la Londra, ambasadorul german, von Hoesch, îl anunțase pe Hitler în ianuarie și februarie 1936, că Anglia, la o eventuală intervenție germană în zona rhenană, va rămâne pasivă. De asemenea, tot Hoesch se confesase ministrului austriac la Londra: „Am dobândit acum certitudinea că guvernul englez nu va acționa dacă trupele germane intră în Rhenania și asta echivalează pentru Germania cu o autorizație tacită de remilitarizare a zonei. Am raportat aici cel mai frumos succes din viața mea”¹⁹. Prin intermediul ministrului austriac, mărturisirea a ajuns la cunoștința guvernului francez care, după cum vom vedea, n-a putut interveni cu forța armată printre alte motive, și din cauza Angliei care s-a opus categoric.

Sînt și alte considerente care ofereau lui Hitler siguranță în acțiunea ocupării zonei demilitarizate. În Franța se manifestase și se manifesta încă o serioasă criză politică²⁰. Ultimul guvern, condus de Albert Sarraut, avea sarcina de a face alegeri parlamentare. Febra campaniei electorale putea distra atenția opiniei publice franceze de la adevăratele scopuri naziste. De altfel, diplomația hitleristă a căutat să însoțească momentul ocupării zonei rhenane de o pregătire psihologică, fie ascunzîndu-și cu grijă intențiile, fie acuzînd guvernul francez de țeluri războinice imperialiste. Dintre acestea, interviul acordat de Hitler ziarului „Paris-Midi” putea influența cercurile de dreapta franceze care, în ciuda evidențelor, mai credea în declarațiile „pacifiste” ale lui Hitler, în reîntorcerea Germaniei la Liga Națiunilor sau în reglementarea politică a pretențiilor naziste²¹. De asemenea, pentru a atenua efectul loviturii germane în Rhenania, presa nazistă insinua că Franța a procedat la serioase concentrări militare la frontiera ei de răsărit și că Pactul franco-sovietic era un serios argument în mina lui Hitler pentru a denunța acordurile de la Locarno²². Cu mult înainte însă, diplomația hitleristă a negat că Germania ar avea asemenea intenții, deși, în linii generale, se intuiau sau chiar se cunoșteau dezideratele germane în legătură cu zona demilitarizată a Rhenaniei. Nu se știa însă data și nici faptul că denunțarea acordurilor de la Locarno va fi urmată de o ocupare imediată a zonei și nici că va pune Franța în fața faptului împlinit²³.

La 1 ianuarie 1936, Hitler, de pildă, afirma că Pactul de la Locarno rămînea haza inebranabilă a relațiilor franco-germane. Și secretarul de stat Bülow, la 13 ianuarie, mărturisea lui François-Poncet că ar exista o problemă care privea statutul zonei rhenane, dar îl liniștea spunîndu-i că această problemă nu era actuală și că Germania, indiferent de situație, nu va pune Franța în fața faptului împlinit. La 24 ianuarie, același an, la funeraliile regelui George al V-lea al Angliei, baronul von Neurath a făcut declarații similare lui N. Petrescu-Comnen, ministrul României la Berlin, ambasadorului american Dodd²⁴ și ministrului italian Attolico. La 7 ianuarie, von Ribbentrop i-a declarat lui Anthony Eden că Germania nu se gîndea să violeze brutal acordurile de la Locarno și că guvernul

¹⁹ Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 270—271.

²⁰ Din 1930 și pînă în 1936, s-au succedat la putere 19 ministere, față de 12, între 1924 și 1929 și 7 pentru cei cinci ani precedenți (Vezi, Antoine Marès, *Un siècle à travers trois Républiques. Georges et Edouard Bonnefous, 1880—1980*, P.U.F., Paris, 1980, p. 117).

²¹ N. Z. Lupu, Gh. Cazan, C. Bușe, *Istoria universală, 1917—1945*, vol. I, Universitatea București, 1979, p. 373—374. Într-un articol intitulat *Germania în fața lumii*, publicat în ziarul „Curentul” din 9 martie 1936, se schițau motivele intervenției hitleriste în Rhenania, în condiții internaționale favorabile: „În Franța un Parlament care expiră, un guvern de tranziție pentru pregătirea alegerilor; în Anglia, un puternic guvern conservator și un Parlament ales, care votase un credit de 300 milioane lire sterline pentru înarmare, dar această sumă nu devenise încă arme; Italia, o națiune unificată, prinsă în conflictul african și lovită de sancțiuni economice; Belgia, un guvern care a obținut cu multă greutate mijloacele impuse de apărarea națională. În Polonia, ale cărui acorduri politice și secrete cu Germania, ofereau o înțelegere mai exactă a părții din discursul lui Hitler, referitor la U.R.S.S.”.

²² D.D.F., 2-e serie, T.I, p. 394.

²³ *Ibidem*, p. 492.

său nu prevedea nici o acțiune militară în zona demilitarizată²⁵. În sfârșit, la 5 martie, deci în preajma loviturii din Rhenania, unul din șefii serviciului de presă, von Stimm, spunea corespondentului francez al Agenției Havas la Berlin, că nu se punea problema remilitarizării pe neașteptate a Rhenaniei. Chiar și oficiosul ministerului de externe german „Diplomatisch und Politisch-Korespondenz” căuta să atenueze accentele anti-franceze din unele articole de fond din presa nazistă și mai ales să nege voința Reichului de a încălca Tratatul de la Locarno²⁶.

La începutul lui martie 1936, în Franța s-au petrecut câteva evenimente care au reținut atenția lui Hitler și care puteau fi exploatare: deputatul Léon Blum a fost victima unui atentat; guvernul francez a interzis organizația regalistă de extremă dreaptă *Action française*; la 16 februarie, stînga politică a făcut o puternică demonstrație antifascistă; în locul lui Pierre Laval a fost ales candidatul coaliției de stînga, membru al Partidului Comunist Francez — Clamamus. Toate acestea duceau la concluzia că majoritatea populației franceze aluneca spre stînga din ce în ce mai mult²⁷ și amenințarea de dincolo de Rhin trecea pe planul al doilea. Dealtfel, după cum se știe, la următoarele alegeri, a ieșit victorios Frontul Popular, condus de Léon Blum.

În calculele lui Hitler a intrat și conflictul italo-abisinian, care preocupa atunci opinia publică internațională. Dacă Societatea Națiunilor nu fusese capabilă să salveze un membru al său — Etiopia — era puțin probabil să poată interveni cu eficiență în eventualul conflict germano-francez. Pe de altă parte, Italia fusese ajutată moral și material de Germania. În consecință, Mussolini n-ar fi putut interveni, în numele Societății Națiunilor, în favoarea Pactului de la Locarno. Ducele se afla încă sub imperiul sancțiunilor economice hotărîte la Geneva și, în mod logic, nu se putea afișa ca apărător al puterilor occidentale și, în același timp, ca adversar al aceluiași puteri²⁸. Așa cum s-a afirmat în altă parte, Mussolini îl asigurase pe Hitler, prin intermediul lui von Hassel, că n-avea a se teme de vreo reacție italiană.

Hitler a cîntărit bine și deosebirile de vederi anglo-franceze față de războiul italo-abisinian. La Geneva se vorbea în mod curent despre atitudinea binevoitoare a Angliei față de Germania și că Anglia plătește cu aceeași monedă cu care Franța i-a plătit în chestiunea italiană²⁹. Se cunoaște că Anglia a aplicat sancțiuni economice Italiei pentru agresiunea sa în Etiopia, iar Franța s-a opus acestor sancțiuni.

Comparînd capacitatea de apărare a Franței, Wehrmachtul era, indiscutabil, în progres și reprezenta o forță importantă, chiar dacă în acel moment nu toate compartimentele armatei erau pregătite de război³⁰. Unul din factorii care au contribuit cel mai mult la precipitarea evenimentelor din martie 1936 la fost vestea, parvenită la Berlin, la sfîrșitul lui februarie, a unor negocieri militare secrete anglo-franceze, în cazul cînd zona demilitarizată ar fi fost violată de

²⁴ La 29 februarie 1936, v. Neurath i-a mărturisit lui Dodd, cu titlu confidențial, că Germania intenționează să rupă acordurile de la Locarno. Dodd i-a atras atenția asupra gravității acestui fapt, Europa divizîndu-se în blocuri militare rivale și că o astfel de decizie ar putea duce la un război. Dodd a adăugat că, după părerea lui, pentru Germania un război ar fi „o veritabilă sinucidere”, că guvernul S.U.A. n-ar manifesta indulgență și că ar aplica sancțiuni economice severe Germaniei, interzicînd exportul de petrol, oțel și lînă. În aceste condiții — a spus Dodd — „Germania, boicotată de lumea întreagă, ar fi rapid redusă la tăcere”. C. v. Neurath a spus că va aduce la cunoștința fîhrerului cele afirmate de ambasadorul american (*Ibidem*, p. 404—404).

²⁵ *Ibidem*, p. 462. La 2 martie, Attolico, ministrul Italiei la Berlin, informa pe ministrul Portugaliei că el vizitase pe Neurath, care i-a făcut afirmația categorică în sensul că Reichul va respecta zona rhenană (*Ibidem*).

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ „Lupta”, 4 martie 1936.

²⁸ Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 270.

²⁹ Hermann Graml, *op. cit.*, p. 335.

³⁰ A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 251.

Germania³¹. În adevăr, discuțiile anglo-franceze, începute în ianuarie 1936, au iritat cercurile politice berlineze. Ele au considerat că aranjamentele de asistență mutuală semnate înainte și discuțiile în curs între o putere garantă și o putere garantată ar fi incompatibile cu spiritul și litera acordurilor de la Locarno³². De fapt, înțelegerea anglo-franceză n-avea nici o legătură cu acordurile de la Locarno. Așa cum preciza Pierre Laval lui François-Poncet și cum guvernul însuși anunțase oficial, francezii n-au cerut altceva englezilor decât extinderea măsurilor de asistență mutuală în cadrul conflictului italo-abisinian³³. Reichul persista însă în ideea că Londra și Parisul colportau contra Germaniei. Folosindu-se de acest pretext, așa cum mărturisea un funcționar din cadrul ministerului de externe german, „trebuia ca Reichul să acționeze rapid, dacă nu voia să se găsească în prezența unui front franco-britanic“³⁴.

Inițierea actului de la 7 martie a fost determinată și de motive interne, cu toată încadrarea șomerilor în procesul de producție. În Germania, lipsa alimentelor și a bunurilor de consum era atât de acută încât, practic, putea duce la izbucnirea unor manifestații antihitleriste. În consecință, grija de a opera o grandioasă diversivă și de a resensibiliza poporul german într-o exaltare naționalistă³⁵ putea abate atenția opiniei publice de la gravele lipsuri alimentare în favoarea unui efort, peste puteri, de înarmare.

După o oarecare meditație și ezitare, punând în balanță șansele și eventualele eșecuri, Hitler a hotărât să ocupe zona demilitarizată a Rhenaniei. În zorii zilei de 7 martie, el ar fi exclamat: „Franța este în plină perioadă electorală, divizată, sfîșiată de lupte dintre partide. Fără Anglia, Franța va protesta, dar nu va acționa. Să-i dăm drumul“³⁶. Pentru aceeași zi, Reichstagul a fost convocat, urmînd ca Hitler să țină un discurs care să motiveze intervenția în zona rhenană. Ambasadorul Franței la Berlin, André François-Poncet, referindu-se la acțiunea fîhrerului, scrie despre el că era capabil de disimulare puțin comună, că în activitatea sa apăreau „îndrăzneala, cinismul, șiretenia, abilitatea, spiritul politic, gustul combinațiilor, sensul riscului, decizia fulgerătoare, brutalitatea care-l caracterizează și care face din el un om atât de tenebros și periculos“³⁷. Același ambasador mai adăuga că atunci cînd observi condițiile în care Hitler a părăsit Societatea Națiunilor (14 octombrie 1933) și a proclamat, la 16 martie 1935, noua lege militară și cînd se compară cu circumstanțele care au însoțit gestul de la 7 martie, „ești frapat de unitatea metodei care a inspirat și condus această triplă inițiativă. Trei operații au fost concepute, pregătite, executate în aceeași manieră. Se poate spune că a doua (operație) n-a fost întreprinsă decît pentru că prima li reușise și că a treia n-ar fi fost săvîrșită, dacă a doua nu s-ar fi efectuat fără pedeapsă. Aceste trei operații — continuă François-Poncet — nu sînt episoade izolate; ele formează un lanț sau mai degrabă verigi ale unui lanț și despre acest lanț nimic nu indică că nu și-a atins scopul“³⁸. În adevăr, lipsa unor măsuri coercitive l-a încurajat pe Hitler să porceadă, în anii următori, la lovituri mult mai îndrăznețe decît pînă atunci, să cucerească teritorii care nu-i aparțineau și să declanșeze războiul. În centrul Europei, focarul de război era atât de puternic încît multe state au trebuit să-și remodeleze principiile de politică externă ca astfel să prevină o invazie germană.

³¹ D.D.F., T. I, p. 88. În a doua jumătate a lunii februarie 1936, Flandin l-a solicitat pe Anthony Eden ca să nu mai insiste la Societatea Națiunilor asupra sancțiunilor economice aplicate Italiei. La întrebările lui Flandin dacă Anglia va sprijini Franța în cazul unui conflict cu Germania, după unele ezitări semnificative, Eden a răspuns afirmativ (Gordon Craig, op. cit., p. 689).

³² D.D.F., T. II, p. 17, 91—92.

³³ Ibidem, p. 25, 41.

³⁴ Ibidem, T. I, p. 691.

³⁵ Ibidem, p. 708.

³⁶ Geneviève Tabouis, op. cit., p. 273. La 6 martie 1936, v. Bülow a declarat reprezentantului Societății presei din Berlin: „Sîntem absolut siguri că francezii nu vor acționa“ (D.D.F. T. II, p. 17 și 26).

³⁷ Ibidem, T. I, p. 463.

³⁸ Ibidem.

Conform ordinului primit, trupe „simbolice” germane au intrat în dimineața zilei de 7 martie, ora 5, în zona demilitarizată a Rhenaniei, presa oferind unele detalii ale ocupației³⁹. Ocupația s-a desfășurat într-o oarecare dezordine, infanteria nu primise nici un cartuș, iar avioanele prevăzute cu mitraliere, n-aveau nici un fel de muniție la bord. Trupele aveau ordin să nu pătrundă în cazărmi, ci să-și facă tabere sub cerul liber, în împrejurimile orașelor⁴⁰.

„Detașamentele simbolice” se compuneau din 19 batalioane de infanterie și 13 baterii de artilerie, însumând aproximativ 30.000 de oameni⁴¹. Acestora li se adăugau unități suplimentare de automobile blindate, de tancuri, escadrile de avioane de vânătoare și bombardament și patru baterii de artilerie antiaeriană, toate urmînd a fi încazarmate în valea Rinului, la frontiera cu Franța. Diverse trupe trebuiau să staționeze la Aachen, Saarbrücken, Trier, Mannheim, Frankfurt am Main, Köln și Düsseldorf. În ultimele patru orașe trebuiau să staționeze escadrile speciale de avioane de vânătoare⁴². Armatei de ocupație i s-au alăturat și unitățile de poliție, aproximativ 14.000 de oameni⁴³.

La 11 martie, ambasada franceză din Berlin comunica la Paris următoarele efective germane, aflate în Rhenania:

- Trupe de asalt — 30.000 Wehrmacht
 - 30.000 Landespolizei
 - 30.000 Arbeitsdienst. În total 6-7 divizii
- Trupe auxiliare — 30.000 din N.S.K.K. (trupe cap, național automobil)
 - 25.000 S.S.
 - 150.000 S.A., în total 205.000 oameni.

Aceste formații însumau 15 divizii din trupele de graniță, de multă vreme reperate la frontiera franco-belgiano-germană. Dacă trupelor auxiliare li se adaugă trupele din armată, efectivul s-ar urca la cifra de 295 de mii de oameni, adică 21—25 divizii⁴⁴. La Procesul de la Nürnberg, generalii Jodl și Keitel au spus că trupele de ocupație se compuneau doar din trei batalioane, cîte un batalion în orașele Aachen, Trier și Saarbrücken⁴⁵, toată acțiunea urmînd să se termine la ora 20 seara⁴⁶. Efectivele mărturisite de cei doi foști colaboratori ai lui Hitler sînt reale numai pentru faza de început, întrucît ulterior, armata de ocupație a crescut ca număr și ca arme⁴⁷.

În cursul dimineții de 7 martie, miniștrii țărilor locarniene — Franța, Anglia, Italia și Belgia — acreditați la Berlin, au fost convocați la sediul ministerului de externe, unde von Neurath le-a înmînat un memorandum ce încerca să justifice ocuparea zonei demilitarizate a Rhenaniei. Prima parte reedita teza pe care

³⁹ Vezi, „Universul”, 9 martie 1936. Ziarul oferă detalii asupra modului în care a fost ocupat orașul Köln de către armatele germane.

⁴⁰ Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 273.

⁴¹ J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192; Hermann Graml, *op. cit.*, p. 334.

⁴² „Curentul”, 9 martie 1936.

⁴³ Gordon Craig, *op. cit.*, p. 691.

⁴⁴ D.D.F., T. I, p. 496 și 505. Ziarul „Berliner Börsenzeitung”, din 15 martie 1936, respingea afirmația potrivit căreia în zona rhenană ar fi pătruns cca. 30.000 de soldați germani, ci mult mai puțin pentru o ocupație „simbolică”. „Forțele acestea — scria ziarul — nu se compară cu forțele imense care se găsesc dincolo de granițele Reichului („Revista presei”, nr. 11, 19 martie 1936, p. 223).

⁴⁵ M. Stoian, O zi pentru nemurire, Editura militară, București, 1984, p. 120—121. Hitler a declarat că zona a fost ocupată doar cu patru brigăzi (William Shirer, *op. cit.*, p. 318).

⁴⁶ D.D.F., T. I, p. 413.

⁴⁷ Un ziarist american, care vizitase zona rhenană după 7 martie, declara lui François-Poncet că a văzut artilerie grea, parcată în abatoarele de la Köln. El susținea că adevăratele forțe germane, existente în Rhenania, erau cu mult mai mari decît afirmase guvernul nazist. Comandamentul german era neșigur față de eventualele reacții franceze și de aceea, a amplasat tunurile în diverse locuri ale Rhenaniei (*Ibidem*, p. 496).

Hitler, von Bülow și alții o susținuseră, privind incompatibilitatea Pactului franco-sovietic cu cel de la Locarno. Se spunea că Pactul franco-sovietic era dirijat contra Germaniei, că Franța, prin acest pact, își lua angajamente în cazul unui conflict germano-sovietic, angajamente ce depășeau cu mult obligațiile dercugînd din Pactul Societății Națiunilor, că Franța își rezervase singură dreptul de a-și lua unele angajamente față de Țara Sovietelor, permițându-i să acționeze ca și cînd Pactul Societății Națiunilor și Pactul de la Locarno n-ar fi fost în vigoare⁴⁸. Partea a doua conținea o declarație a Reichului, potrivit căreia era gata să deschidă imediat negocieri în vederea creării unei noi zone demilitarizate, de această dată de ambele părți ale frontierei sale de vest, în condiții de egalitate pentru Franța și Germania. Reichul se mai arăta dispus să semneze cu Franța și Belgia un pact de neagresiune pe 25 de ani, completat cu un pact aerian, Anglia și Italia, întocmai ca în 1925, urmînd să participe la acesta cu titlul de puteri garante. Olanda putea fi și ea inclusă în eventualitatea că o va dori. Cu statele vecine Germaniei în est, se propunea încheierea de pacte similare pactului germano-polonez din 1934. Se lăsa să se înțeleagă că întrucît se realizase „egalitatea de drepturi”, Germania ar putea reveni la Societatea Națiunilor. Acolo, în baza unor discuții amicale, se putea trata problema coloniilor și a reformelor de introdus în Statutul Societății Națiunilor⁴⁹.

Ambasadorul francez a protestat energic față de gestul german de a denunța unilateral acordurile existente — Tratatul de la Versailles și cel de la Locarno — ultimul liber discutat și acceptat de către Germania. El a respins aserțiunea, conform căreia Franța, semnînd pactul cu Uniunea Sovietică, ar fi violat Pactul de la Locarno, afirmație gratuită și arbitrar interpretată. Guvernul francez — a spus în continuare François-Poncet — a oferit ideea remiterii chestiunii legate de Pactul franco-sovietic Tribunalului internațional de justiție de la Haga dar Germania a refuzat propunerea. Ambasadorul francez a mai declarat că Pactul franco-sovietic era doar un pretext folosit de Germania pentru a ocupa zona demilitarizată, pretext cultivat cu insistență în speranța că va revitaliza sentimentele pronaziste ale populației germane și va diviza Europa. Față de propunerea germană a semnării unui nou pact rhenan, François-Poncet reproșa că această propunere a venit după ocuparea zonei, punînd opinia publică în fața unui fapt împlinit, ceea ce făcea dificilă încrederea în viitor. Metoda — continua el — era caracteristică diplomației celui de al treilea Reich: „ea a fost aplicată la 14 octombrie 1933, cînd Germania a părăsit Geneva, și la 16 martie 1935, cînd a fost proclamat serviciul militar obligatoriu, violînd Tratatul de la Versailles. Mi-am exprimat îndoiala — scrie el la Paris — că această metodă ar fi prielnică instalării în Europa a concordiei și păcii, cum guvernul Reichului a spus că o dorește”.

Constantin von Neurath a încercat, la rîndu-i, să atenueze din gravitatea momentului. El a spus că Germania nu închide porțile unei negocieri, că a fost nevoită să pună Europa în fața unui fapt împlinit, altfel nu s-ar fi ajuns niciodată la obiectivul național german; că în zonă s-au trimis doar cîteva trupe „simbolice”⁵⁰.

În mediile diplomatice din Berlin se vorbea că între Mussolini și Hitler ar fi existat o înțelegere și că Hitler nu s-ar fi decis să facă gestul de la 7 martie fără aprobarea ducelui. S-a relatat că în convorbirea Mussolini — von Hassel, primul a făcut afirmația că Italia nu se va mișca în eventualitatea că Germania ocupă zona rhenană. Se pare că ambasadorul Italiei la Berlin, n-ă fost pus în cunoștință de cauză cu această convorbire, pentru că atunci cînd i s-a înmînat memorandumul, el și colaboratorii săi au avut atitudinea unor oameni

⁴⁸ Pedalarea presei germane pe tonalități antibolșevice trebuia să intimideze opinia publică franceză. Pe de altă parte, Hitler acuza Franța de încălcarea acordurilor de la Locarno, încercînd o atenuare a indignării cercurilor occidentale. De fapt, el voia întărirea frontierei germano-franceze, pentru a acționa apoi contra Austriei și Cehoslovaciei (Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 185).

⁴⁹ D.D.F., T. I, p. 416—417; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 252; P. Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor*, Editura politică, 1975, p. 317; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192; „Lupta”, 8 martie 1936; „Curentul”, 9 martie 1936.

⁵⁰ D.D.F., T. I, p. 411.

marcați de emoție și de griji profunde⁵¹. Se poate spune însă că atitudinea lor numai simula îngrijorarea sau emoția.

Ambasadorul Angliei, sir Eric Phipps, ca și ambasadorul francez, și-a manifestat consternarea față de gestul arbitrar german. „Este de dorit — scria François-Poncet — ca reacția guvernului său să fie analoagă cu a sa”. Londra să protesteze energic și să dezaprobe procedura care făcea zadarnică oferta de garanție din memorandumul german⁵². La Londra, secretarul de stat al Foreign-Office-ului l-a convocat pe Corbin, ambasadorul Franței, căruia i-a arătat memorandumul german și l-a rugat să-l avertizeze pe Etienne Flandin, ministru de externe, asupra a două observații personale: în primul rând, secretarul de stat considera „deplorabilă” inițiativa germană de a viola Tratatul de la Locarno, tratat pe care Hitler îl recunoscuse ca valabil în mai multe rânduri; în al doilea rând, el aprecia gradul de pericolozitate a acțiunii germane în Rhenania, dar dorea ca nici o măsură, „tinzând să angajeze vremelnice viitorul, să nu fie întreprinsă înainte ca guvernele interesate, în mod special, cele ale Franței și Angliei, să poată avea consultări”. În fine, secretarul de stat nu încerca să împiedice guvernul francez de a lua orice măsură necesară securității sale⁵³. Cea de a doua observație „personală” era, de fapt, opinia Foreign-Office-ului și guvernului englez de a împiedica un conflict franco-german, determinat de ocuparea zonei demilitarizate. După cum vom vedea, guvernul englez a fost consecvent acestei atitudini, făcând concesii Germaniei și obligând și guvernul francez să facă la fel.

Față de unele manifestări ostile ale țărilor mărginașe Germaniei în regiunea sud-est europeană, C. von Neurath a fost obligat să facă alte precizări în legătură cu conținutul memorandumului remis puterilor locarnice. Interlocutorul său a fost ministrul României la Berlin, Nicolae Petrescu-Comnen căruia i-a spus că oferta de a semna pactul cu vecinii Germaniei se aplica Cehoslovaciei, Austriei și chiar Danemarcei, dacă aceasta o dorea; că Germania considera că ea n-a denunțat Pactul rhenan, pactele de arbitraj, semnate cu Cehoslovacia, Polonia și Belgia, în 1925, rămânând în vigoare; noul pact rhenan propus de Hitler în discursul său și în memorandum ar echivala cu o resurrecție a celui vechi, mai puțin clauza referitoare la zona rhenană și mai multă participare a Țărilor de Jos, sperându-se astfel în calmarea Olandei. Von Neurath a mai spus că Hitler n-a pus nici o condiție reîntoarcerii Germaniei la Geneva. El „s-a mărginit” să-și exprime dorința cercetării ulterioare, în maniera amabilă, a mijlocului de a separa Pactul Societății Națiunilor de Tratatul de la Versailles și a găsirii unor soluții problemei colonialiste, pe bază de egalitate în drepturi. Von Neurath a căutat să-l liniștească pe Petrescu-Comnen, spunându-i că reîntoarcerea Germaniei la Geneva și reorganizarea Societății Națiunilor nu erau treburi urgente, numai că prezența Reichului în incinta geneveză era subordonată acceptării propunerilor din memorandum, propuneri care nu sufereau nici o modificare, ele trebuind să fie acceptate în totalitate. Ministrul de externe german a mai dat asigurări că, indiferent de statutul zonei rhenane, Germania nu va construi fortificații asemănătoare celor franceze, decât dacă securitatea germană o va cere⁵⁴. Și cum nimeni nu-l oprea pe Hitler să declare mereu că prin înțelegerea franco-sovietică Germania era amenințată și încercuită, tot nimeni nu-l putea opri să construiască fortificații în fața celor franceze, ceea ce, după ocuparea zonei demilitarizate a Rhenaniei, a și făcut.

S-a menționat mai sus că, în ziua de 7 martie, a fost convocat Reichstagul, unde Hitler a ținut un discurs, apoi a dizolvat forumul legislativ și a anunțat noi alegeri pentru 24 martie 1936.

În discursul său, Hitler a repetat teze mai vechi, cum ar fi dreptul Germaniei la teritoriile „răpite” în 1918, umilințele îndurate de poporul german la sfârșitul războiului și în anii care au urmat, lipsa de vină a Germaniei în de-

⁵¹ *Ibidem*, p. 464.

⁵² *Ibidem*, p. 412.

⁵³ *Ibidem*, p. 413.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 515.

clanșarea conflagrației mondiale⁵⁶, necesitatea obținerii spațiului vital⁵⁶, dorința lui „fierbinte” pentru un climat de pace, lupta contra comunismului, pentru care Europa „ar trebui să-i mulțumească”, caracterul de dictat al tratatului de pace, despre care a spus că este un exemplu de felul cum nu trebuie să se pună capăt unui război pentru a nu crea noi conflicte și a nu arunca popoarele în haos⁵⁷ etc. Cum se consemnase și în memorandumul remis puterilor locarniene, Hitler declara că Germania nu se mai considera legată de Tratatul de la Locarno, intrucît „în fața ofertelor amicale și a asigurărilor pacifice pe care Reichul n-a încetat să le repete, Franța a răspuns printr-o alianță militară cu Uniunea Sovietică⁵⁸, care este exclusiv dirijată contra Germaniei. De acum, Pactul de la Locarno — insinua Hitler — și-a pierdut sensul său intrinsec și practic a încetat să mai existe. În consecință, Germania nu se mai consideră legată de acest pact” și „în interesul poporului german, a securității frontierelor și a procedat la recucerirea zonei demilitarizate”⁵⁹.

În acel moment al declarațiilor sale, așa cum descrie scena William Shirer, martor ocular, „cei 600 de deputați, numiți toți de Hitler, oameni mici, în uniforme grosolane, cu grumazul masiv, cu capul tuns, îmbrăcați în uniforme brune și încălțați cu cisme grele, se ridicară dintr-o săritură ca niște automate, cu brațul drept ridicat, într-un gest de salut fascist și urlară Heil. Hitler ridică mîna și cere liniște !...! Cu o voce profundă, sonoră, el pronunță: Oameni ai Reichstagului german. Liniștea este totală. În această oră istorică, acum cînd în provinciile din vest, trupele germane pătrund chiar în acest moment în garnizoanele din timpul păcii, să ne unim pentru a pronunța cu toții două jurăminte sfinte. El nu a putut vorbi mai departe — relatează William Shirer —. Adunarea «parlamentarilor» a înțeles din expunerea lui că soldații germani sînt pe cale de a pătrunde în Rhenania. Vechiul militarism german cu care sînt îmbibați, li s-a urcat la cap. «Parlamentarii» se ridicară brusc, vociferînd și scoțînd strigăte de bucurie. Cu mîna ridicată, într-un gest de salut servil, fața congestionată într-un fel de delir, cu gura mare deschisă, ei strigă înnebuniți și privirile lor strălucind de fanatism, sînt fixate spre noul dumnezeu, spre noul Mesia. Mesia joacă magnific rolul său. Capul lăsat, ca fiind copleșit de umilință, el așteaptă ca liniștea să se restabilească. Apoi, vocea sa, încă surdă, dar «strangulată» de emoție, pronunță cele două jurăminte: să nu cedeze nici unui fel de presiuni din afară și să lupte, mai mult ca înainte, „pentru stabilirea unei înțelegeri între popoarele Europei, mai ales cu vecinii noștri occidentali. Noi nu avem nici o revendicare teritorială în Europa, Germania nu va rupe niciodată pacea”⁶⁰, mințea el ca de obicei.

Tumultul sălii continuă, dar unii generali, cunoscînd deja planurile războinice și revendicările sale teritoriale, și-au dat seama de conținutul demagogic al discursului și au părăsit, în mod ostentativ, sala. Ca și în memorandum, Hitler propunea țărilor locarniene deschiderea de negocieri cu Franța și cu Belgia pentru semnarea unui pact de neagresiune pe 25 de ani, pact ce urma să fie garantat de Anglia și Italia. El mai propunea semnarea pactului aerian anglo-franco-german, iar vecinilor Germaniei din est tratate similare cu cel semnat cu Polonia⁶¹, reînnoirea Germaniei la Societatea Națiunilor etc. El n-a uitat să sublinieze mereu caracterul „pacific” al politicii sale externe, „eliberînd” opînia publică germană de atacuri contra vecinilor, „înlăturînd” din presă orice ură față de

⁵⁶ „Lupta”, 8 martie 1936.

⁵⁶ El declara că vorbește în numele a 67 de milioane de oameni, trăind într-un spațiu restrîns, pe un sol adesea nefericit (D.D.F., T. I, p. 666).

⁵⁷ „Universul”, 10 martie 1936, articolul *D-l Hitler uită istoria*.

⁵⁸ În mod premeditat, Hitler prezenta democrația franceză ca avînd esență comunistă (Edouard Vermeil, *L'Allemagne*, Gallimard, Paris, 1940, p. 299).

⁵⁹ J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192; Joe Heydecker, Johannes Leeb, *op. cit.*, p. 177.

⁶⁰ W. Shirer, *op. cit.*, p. 319; M. Stolan, *op. cit.*, p. 148.

⁶¹ „Curentul”, 9 martie 1936; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192.

poporul francez. În sfârșit, el s-a adresat tineretului german pe care încerca să-l convingă asupra „bunelor motive pentru o înțelegere de acest fel”⁶².

Mai multă demagogie într-un discurs nu încăpea. Afirmatia este susținută de evenimentele ulterioare. De fapt, oamenii politici europeni — excepțiile sînt ne semnificative — nu manifestau încredere în afirmațiile, angajamentele, cuvîntul sau tratatele semnate de Hitler. Chiar și cei care încă, cel puțin formal, mai credeau că pacea putea fi salvată, făcînd concesii germanilor — ne referim la unele personalități politice engleze și mai cu seamă la „clica de la Cleveland”, au trăit o amară dezamăgire în fața actelor imperialiste comise de Hitler în anii următori.

Prin cucerirea zonei demilitarizate a Rhenaniei, puterile locarniene, cele europene, cele de pe alte continente au fost puse în fața unui fapt împlinit. Ecoul acestei noi lovituri dată Tratatului de la Versailles și acordurilor de la Locarno a fost puternic, grefat pe un climat de îngrijorare și angoasă⁶³. Guvernele, presa oficioasă sau oficială, revistele de cultură sau de drept, opinia publică au luat atitudine și și-au manifestat indignarea față de gestul nesăbuit al lui Hitler. În statele revizioniste însă, admirația față de Germania a crescut, opinia publică a acestor țări solidarizîndu-se deschis cu politica reacționară a Germaniei naziste. În cele ce urmează, vom relata tocmai despre ecoul imediat al gestului hitlerist și atitudinea opiniei publice.

* * *

În capitala Franței⁶⁴, denunțarea acordurilor de la Locarno și intrarea trupelor germane în zona demilitarizată a Rhenaniei, „a răsunat ca o bombă”⁶⁵. În derută, guvernul francez a fost convocat de două ori în aceeași zi fatidică de 7 martie, la ședință participînd și cei trei șefi de stat major. Guvernul Sarraut, fără coeziunea necesară în asemenea împrejurări grave, oscila între a interveni cu forța armată sau a consulta statele locarniene. Presa, apărută imediat după

⁶² „Curentul”, 9 martie 1936.

⁶³ Declarațiile „pacifiste” au fost mereu prezente în discursurile lui Hitler. Încă din 1933, cu prilejul alegerilor pentru Volkstag-ul din Danzig, el a spus: „Național-socialismul respinge orice politică de modificare a frontierelor în dauna altor popoare. El respinge ideea unui război pentru a face germani oameni care nu vor să fie germani” (Vezi, Jacques Maupas, *Du pangermanisme au racisme*, în „Revue bleue politique et littéraire”, nr. 15, 5 aout. 1933, p. 459). Tot Hitler declara într-un interviu acordat ziarului „Daily Mail”, din 18 martie 1935: „Poporul german nu vrea război; el vrea să trăiască în pace și fericire !...! Astăzi, bucuria Germaniei nu implică nici un sentiment de agresiune față de vreun vecin” („Argus”, 20 martie 1935). Un an mai târziu, Goebbels îl imita cu o declarație asemănătoare: „Germania dorește pacea. Mulțumită armatei sale, astăzi reorganizată, nimeni nu va mai putea de acum înainte să silească Germania să acționeze contra propriilor sale interese”... (*Ibidem*, 20 ianuarie 1936). Cine putea crede asemenea lozinci, cînd Germania se pregătea atât de intens și atât de evident de război ?

⁶⁴ A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 252—253. Istoricii francezi R. Poidevin și J. Bariety scriau că evenimentele de la 7 martie au surprins Franța, iar emoția a fost mare. Conform literii și spiritului tratatelor, Franța ar fi avut dreptul să intervină și ea avea această datorie dacă se considera că, semnînd aceste tratate, a contractat angajamente față de colectivitatea internațională. „A lăsa inițiativa lui Hitler — menționează istoricii citați — fără replică, însemna să accepți de acum dreptul forței; a replica, însemna a recunoaște falimentul tratatelor de menținere a păcii” (R. Poidevin, J. Bariety, *op. cit.*, p. 294—295). După cum se poate observa, dilema guvernului francez părea insolubilă.

⁶⁵ În general, ziarele franceze scriau despre emoțiile produse de ocupație (Vezi, *Revista presei*, nr. 10/12 martie 1936; *Curentul*, 9 martie 1936).

ocuparea zonei, cerea cu insistență o atitudine fermă din partea guvernului⁶⁶. Oamenii de afaceri, unii militari și miniștri se opuneau însă categoric unei intervenții. Oamenii de afaceri considerau ca guvernul putea iniția orice, „în afară de război, care ar fi consemnat „sfârșitul sistemului capitalist“⁶⁷. Pus între opoziția franceză și agresiunea germană, guvernul se întrunește din nou la Palatul Elisée, în urma căreia dă publicității un comunicat care subliniază caracterul scandalos al gestului hitlerist și netemeinicia afirmației conform căreia Tratatul franco-sovietic ar constitui o încălcare flagrantă a acordurilor de la Locarno. Totodată, se anunța că semnatarii de la Locarno se vor întruni la Paris, la 10 martie și că se vor lua măsuri pentru securitatea Franței⁶⁸. Seara, premierul Albert Sarraut adresează un mesaj radiodifuzat națiunii, ca răspuns la discursul lui Hitler din 7 martie. El a relatat evoluția faptelor legate de zona rhenană, a menționat concesiile făcute Germaniei de către Franța până atunci și a insistat asupra importanței acordurilor de la Locarno, „ca început al unei ere noi pentru Europa și pentru relațiile franco-germane“. „De altminteri — spunea Sarraut — evacuarea Rhenaniei a fost grăbită, căci deși prevăzută să dureze până în 1935, a luat sfârșit în 1930, odată cu elaborarea planului Young“⁶⁹. Sarraut a respins afirmația lui Hitler potrivit căreia, prin semnarea Tratatului franco-sovietic, Germania ar fi încercuită și amenințată, sau că acest pact ar fi incompatibil cu acordurile de la Locarno. Premierul francez s-a împotrivit înlocuirii Locarno-ului cu alte acorduri, pe altă bază, cum propusese Hitler. Pentru aceasta, Sarraut a invocat două motive: 1. Germania repudiasse unilateral angajamentele solemne în decursul anului 1935, și în consecință, ea nu putea inspira încredere; 2. În disprețul celui mai vădit drept, guvernul german trimisese în zona demilitarizată forțe armate importante, fără ca mai întâi să manifeste vreo intenție de a se degaja de angajamentele sale solemne. „Sîntem puși în fața unui fapt împlinit în felul cel mai brutal“, declara Sarraut. Și în continuare: „Dacă această metodă se generalizează, nu mai este pace în Europa, nu mai sînt relații internaționale. Respingînd această metodă, noi apărăm interesele comunității europene. Guvernul este hotărît să nu cedeze amenințării. Căci însuși faptul că, în disprețul angajamentelor solemne, soldatul german ocupă tărîmul Rhinului, interzice, totodată, noi negocieri“. În numele guvernului său, Albert Sarraut a declarat că păstrează garanțiile esențiale ale securității franceze și belgiene. Apoi a rostit o frază, cuprinsă în presa timpului și în lucrările de istorie care se ocupă direct sau tangențial de momentul 7 martie: „Nu sîntem dispuși să lăsăm Strasbourgul încă o dată sub focul tunurilor germane“⁷⁰, ceea ce însemna pentru cei ce ascultau discursul la radio că Franța nu se va supune înjunctiunilor germane și că va riposta.

În Germania, discursul lui Sarraut a provocat o oarecare neliniște. Ziarele n-au publicat decît un rezumat și l-au comentat în sensul că „francezii n-au înțeles și n-au știut să aprecieze la justa valoare «gestul demonstrativ de pace», făcut de Germania la 7 martie în Rhenania“⁷¹. Ziare ca „Berliner Börsenzeitung“, din 8 și 9 martie, „Deutsche Diplomatisch-Politisch Korrespondenz“, din 8 martie

⁶⁶ Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 275. Autoarea scrie că presa cerea târăgînarea acțiunilor contra Germaniei. Cum vom vedea, presa a inserat grija opiniei publice și a cerut, în realitate, guvernului francez fermitate și nu târăgînare.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 274.

⁶⁸ A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 253.

⁶⁹ Vezi detalii în Emilian Bold, *De la Versailles la Locarno*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 119 ș.u.; Edouard Vermeil, *L'Allemagne du Congrès de Vienne repolution hitlerienne*. Edition de Cluny, Paris, 1934, p. 188.

⁷⁰ D.D.F., T. I, p. 449 și 508—509; Bertrand de Jouvenel, *Après le defeat*, Plon, Paris, 1941, p. 99; René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, 3, *Le XX-e siècle. De 1919 à nos jours*, Edition de Seuil, Paris, 1974, p. 159; Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 217; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192—193; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 253; „Lupta“, 10 martie 1936, „Argus“, 12 martie 1936 etc.

⁷¹ „Revista presei“, nr. 10/12 martie 1936, p. 202 și nr. 11/19 martie 1936, p. 221.

și alte organe de presă căutau să dovedească opiniei publice că Sarraut ar fi arătat o completă neînțelegere a concepției germane despre Pactul de la Locarno, ca pustră o rigiditate și un dispreț inexplicabile. Franța era acuzată de politica prosovietică, că ea a încălcat Tratatul de la Locarno și nu Germania. De asemenea, Tratatul de la Versailles era atacat cu înverșunare, el fiind considerat un „dictat sugrumător” și se aduceau mari merite lui Hitler pentru faptul că a rupt lanțurile acestuia prin „gestul simbolic din Rhenania”⁷². Totodată, presa berlineză prezenta entuziasmul populației pentru führer, omul care „știuse să restabilească suveranitatea Germaniei”⁷³. În diverse articole sau știri presa germană nu conținea nici o frază de regret pentru violența la care Reichul recursese și nici un cuvânt binevoitor pentru Franța. Făcînd un orizont peste hotar, această presă s-a declarat mulțumită, constatările fiind mai mult decît prielnice Reichului. „La Londra, se păstrează singele rece. Nu există nici o complicație sau vreo teamă din partea Pragăi. Belgia observă situația cu obiectivitate” — scrie „Deutsche Allgemeine Zeitung” și împreună cu el și alte organe de presă marceau un optimism analog. „Noutățile parvenite de la Paris, sînt, de asemenea, liniștitoare — transmiseau corespondenții principalelor ziare din Berlin — și reîntrarea armatei germane în Rhenania a produs, în capitala Franței o impresie mai puternică decît cea care cauzase, la 16 martie 1935, reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania”⁷⁴.

Dacă ne referim la discursul radiodifuzat al lui Sarraut, am putea deduce că guvernul voia să riposteze cu forța militară. Din păcate, așa cum s-a afirmat, guvernul oscila, și chiar primul ministru și ministrul de externe manifestau rezerve față de o eventuală rezistență franceză. Însă la 27 februarie, Flandin a declarat la Londra că nu va proceda, în caz de ocupare a zonei rhenane, la „nici o acțiune izolată”. La fel, Sarraut nu se gîdea, conform propriei mărturisiri, la o intervenție militară, dacă Franța trebuia s-o întreprindă singură⁷⁵. Guvernul nu era sigur nici de aprobarea opiniei publice și nici de aceea a Parlamentului care manifestau o semnificativă reticență. „La acea oră — scrie François Poncet în memoriile sale — curentul pacifist era mai puternic. Ideea războiului rămînea sentimentul dominant”⁷⁶. „Trăsăturile dominante în spiritul public — avea să scrie și cunoscutul istoric francez, Pierre Renouvin — sînt lășitatea și dorința de conservare a solidarității cu Marea Britanie care părea a fi o garanție suficientă. În plus, alegerile preconizate nu trebuiau să tulbure corpul electoral, „ale cărui vederi se îndreptau spre chestiunile interne. Țara nu era deci moralmente gata să ia armele!...! Era o constatare pe care Consiliul de miniștri a trebuit s-o recunoască”⁷⁷. Este adevărat că multă vreme după război, armata franceză a fost considerată ca cea mai bună și cea mai puternică din lume. O recunoșteau miniștrii, atașatii militari de la Paris, ziarele americane și cele europene⁷⁸. Realitatea era însă că, în 1927, armata franceză, ca dotare și instruire, era identică cu cea din 1918, deși tehnica militară avansase serios. Bu-

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem, nr. 10/12 martie 1936, p. 202.

⁷⁴ D.D.F., T. 1, p. 508.

⁷⁵ Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, Vol. VIII, Paris, Hachette, 1958, p. 97. Nu întîmplător presa germană critica politica paragrafelor (Paragraphenpolitik) din Franța. Atitudinea guvernului Sarraut față de 7 martie 1936 era considerată „furie tragicomică” sau „nervozitate neputincioasă” (Vezi, RADM I, XXXII, 1936, p. 772).

⁷⁶ A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 254. Paul Boncour, fost ministru de externe, luînd cuvîntul în localitatea Cocheret, la a patra comemorare a morții lui Aristide Briand, a spus, între altele: „Locarno nu este toată pacea, dar e baza. Dacă ea se dărîmă, totul se prăbușește. Să nu lăsăm să se atingă nimeni de Locarno” („Lupta”, 10 martie 1936). „Berliner Börsenzeitung” din 9 martie 1936, referindu-se la acest discurs care caracteriza pe „pacifiștii” francezi, conchide că, în realitate, Franța și-a întins influența ei în est, iar Pactul franco-sovietic ar fi o dovadă că prin el se primejdula liniștea și siguranța germanilor („Revista presei”, nr. 11/19 martie 1936).

⁷⁷ Pierre Renouvin, *Histoire...*, p. 97.

⁷⁸ Bertrand de Jouvenel, *Après...*, p. 99.

getul votat de Parlament pentru înzestrarea armatei nu fusese folosit decât în parte. Nici Linia Maginot nu fusese terminată. Față de armata germană, cea franceză părea a fi într-o situație de inferioritate. Cu toate acestea, în conformitate cu Tratatul de la Versailles și cu cel de la Locarno, Franța ar fi trebuit să decreteze mobilizarea, să lanseze Germaniei un ultimatum și, la nevoie, să recurgă la forță și să oblige Reichul să respecte tratatele semnate de guvernul său. Albert Sarraut însă, oscilant, nehotărît, s-a temut de opinia publică, de votul de neîncredere al Parlamentului. Mai mult, generalii armatei franceze, șefii de stat major, generalul Maurin însuși, ministru de război, s-au opus unei intervenții militare. Aceștia demonstrau că pentru a lovi Germania, era nevoie de o mobilizare generală și estimau că fără sprijinul Angliei, Franța nu avea nici o șansă de succes⁷⁹. În fața armatei germane căreia îi supraestima forțele⁸⁰. Generalii Maurin, Dœat, Gamelin, Pietri, miniștri ai diferitelor arme, atrăgeau atenția primului ministru că ar fi o gravă greșeală să se procedeze la o mobilizare generală în preajma alegerilor. Ei ofereau informații despre armata germană care ar fi numărat aproximativ 295.000 de oameni la granița Rhinului. Contra acesteia — spuneau ei — abia dacă se putea realiza o concentrare de forțe de 70.000 de oameni, în care ar fi intrat și forțele militare engleze. Deci, dacă Franța s-ar opune cu armele, s-ar declanșa un război mondial, pentru care nu era pregătită⁸¹. Pentru orice eventualitate însă, s-a ordonat ca Linia Maginot de la granița franco-germană să fie întărită cu 15 divizii⁸².

Cum s-a mai spus, nici ministrul de externe, Flandin, nu voia o intervenție militară. El discutase cu ambasadurul Angliei la Paris, Sir George Clark, și constata-se, cu regret, că guvernul englez acorda puțină atenție situației grave creată prin ocuparea zonei demilitarizate și nu se gîndea să sprijine Franța cu forțele sale armate, în conformitate cu stipulațiile Tratatului de la Locarno. Sir George Clark îl descurajase pe Flandin cînd îi declarase că guvernul englez găsise, în memorandumul german, elemente favorabile normalizării situației și cita propunerea lui Hitler de a semna un tratat de pace pe o durată de 25 de ani, urmată de reîntoarcerea Germaniei la Societatea Națiunilor. Degeaba ceruse Flandin sprijinul Angliei și încercase să demonstreze interlocutorului său că „forța simbolică”, amintită de Hitler în discursul său din 7 martie, ca și în memorandum, număra, în realitate, 19 batalioane și 13 grupe de artilerie, plus forțele paramilitare⁸³.

Oficial, guvernul englez ceruse celui francez să „nu ia vreo măsură ireparabilă”, să dea dovadă de modestie și „să păstreze singele rece”. „Ați face o gravă greșeală — telegrafia primul ministru englez, Stanley Baldwin la Paris — dacă ați acționa înainte de a vorbi cu noi locarnienii. Cabinetul englez cere stăruitor Franței să nu ia nici o hotărîre care ar putea compromite viitorul, înainte de întrunirea locarnienilor la Paris, marți, 10 martie”⁸⁴.

Memorandumul german, cu propunerile sale de pace pe 25 de ani, a creat o atmosferă favorabilă Reichului în unele cercuri politice, industriale, comerciale.

⁷⁹ Pierre Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction...*, p. 319; Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 218—219; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 254; Eliza Campus, *Ocuparea zonei demilitarizate rhenane*, în „Revista de istorie”, nr. 7/1977, p. 1350.

⁸⁰ Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 218—219; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192—193; Gordon Craig, *op. cit.*, p. 691; Jacques Madaule, *Istoria Franței*, Editura politică, București, 1973, Vol. 3, p. 187.

⁸¹ „Abulia guvernelor francez și englez consacră faptul implinit”, nota atașatul francez al aerului de la ambasada din Berlin (Claude Fohlen, *La France de l'entre deux guerres*, Casterman, 1966, p. 119; vezi și Pierre Milza, *De Versailles à Berlin, 1919—1945*, Masson et Co., Paris, 1972, p. 163.

⁸² W. Shirer, *op. cit.*, p. 320.

⁸³ D.D.F., T. I, p. 427—428.

⁸⁴ P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 318; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 193; Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 95.

și în rîndurile opiniei publice din insulele britanice⁸⁵. Ambasadorul german la Londra, von Hoesch, avea să mărturisească mai târziu că memorandumul, nu numai că a convins un număr de politicieni proeminenți să se pronunțe deschis în favoarea acțiunii germane, dar, după toate probabilitățile, a influențat și sentimentul opiniei publice că Germania, ocupînd zona demilitarizată, făcuse ceea ce era normal să facă — ocupase un teritoriu german⁸⁶.

A doua zi după ocupație, cabinetul englez s-a întrunit și a hotărît ca Anglia să împiedice Franța să ia măsuri militare⁸⁷. La 9 martie, Anthony Eden a făcut o declarație oficială în Camera Comunelor în care se condamna formal gestul german. Totuși, spunea Eden, acțiunea de la 7 martie nu implica nici o amenințare sau ostilitate, cu atât mai mult cu cît Hitler oferise un pact de neagresiune pentru un sfert de veac. „Dacă un oarecare atac s-ar fi declanșat contra Franței sau Belgiei — adăuga Anthony Eden — violînd articolele 2 și 3 din Tratatul de la Locarno, Anglia s-ar considera onorată să vină în sprijinul națiunilor atacate, conform clauzelor tratatului de asistență”. Cum acest fapt nu se împlinise, cabinetul englez se angaja doar să examineze oferta lui Hitler — pactul de neagresiune pe timp de 25 de ani⁸⁸. Atitudinea lui Eden — scrie istoricul francez Maurice Baumont — „era aceea a unui om care se întreabă ce avantaje pot fi trase dintr-o situație nouă și nu ce bariere ar trebui puse umenitării adverse”⁸⁹.

Stanley Baldwin, întărind afirmațiile lui Eden, reproșa Franței că ține prea mult „la vechii emoții istorice”, că este „prea susceptibilă și că ar fi bine să fie înțelegătoare față de pretențiile germane și să cedeze”. Referindu-se mai exact la poziția Angliei, Baldwin preciza că raporturile încordate franco-germane nu ating cu nimic țara sa, care are propriile ei dificultăți și probleme de rezolvat. „Noi — conchide el — nu dorim altceva decît să ne păstrăm sîngele rece”⁹⁰.

Declarațiile celor doi politicieni englezi au produs nemulțumire și dezamăgire la Paris. Nu o astfel de atitudine voia guvernul Sarraut. „Discursul lui Eden — scria ziarul „Echo de Paris” — era departe de a fi atât de satisfăcător, pe cît se aștepta. Cu toată energia verbală a anumitor pasaje, aceste declarații nu par să anunțe o acțiune viguroasă a Angliei alături de Franța”⁹¹. În schimb, presa berlineză făcea un adevărat elogiu declarațiilor lui Eden. „Berliner Tageblatt”, din 10 martie 1936, de exemplu, oferea cititorilor un pasaj semnificativ: „Ministrul de externe britanic, Eden, a vorbit poporului englez așa de sincer și din toată inima, încît nici un cuvînt de critică nu s-a articulat împotriva, pentru că, prin acțiunea germană, nu s-a încălcat un tratat, ci s-a distrus un sistem întreg, nenorocit”⁹². Iar oficiosul nazist „Völkischer Beobachter” îl com-

⁸⁵ Ziarul „The Times”, din 9 martie 1936, scria că invazia lui Hitler nu putea fi socotită o agresiune, întrucît se ocupase un teritoriu aflat sub suveranitatea Germaniei. „Nimeni în Anglia nu poate sau nu va fi dispus să discute faptul că angajamentul de la Locarno a fost violat în mod grav și că obligațiile garantului pot fi acum invocate” — consemna ziarul englez (Vezi, „Revista presei”, nr. 10/12 martie 1936, p. 206).

⁸⁶ Gordon Craig, *op. cit.*, p. 690; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 193; W. Shirer, *op. cit.*, p. 321; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 254; „Lupta”, 11 martie 1936.

⁸⁷ Eva Harszti, *The Invaders. Hitler Ocupies the Rhineland*, Akademiai Kiado, Budapesta, 1985, p. 144 ș.u. Mai târziu, Anthony Eden avea să scrie că în Anglia nu exista un om dintr-o mie care să se jertfească, participînd cu Franța la o acțiune contra ocupării Rhenaniei de către germani (Pierre Renouvin, *Histoire...*, p. 96).

⁸⁸ Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 95; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 320; „Curentul”, 11 martie 1936; „Argus”, 11 martie 1936.

⁸⁹ Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 220; D.D.F., T. I, p. 427. Cînd s-au făcut auzite declarațiile lui Eden, în Parlament au izbucnit cîteva risete — scrie Corbin, ambasadorul Franței la Londra (D.D.F., T. I, p. 427).

⁹⁰ D.D.F., T. I, p. 471.

⁹¹ „Revista presei”, nr. 10/12 martie 1936, p. 205; „Lupta”, 11 martie 1936.

⁹² „Revista presei”, nr. 11/19 martie 1936, p. 221.

pleta, precizind că, la 7 martie, „s-a pus capăt dictaturii militare și juridice care pornea de la Paris, peste toată Europa”⁹³. Ambasada franceză de la Berlin informa și ea că declarațiile lui Eden și Baldwin, prin care se constata că „actul german nu constituie o agresiune”, a produs bucurie oficialităților naziste. Conform aceluiași informații, cercurile politice berlineze vedeau în declarațiile britanice indiciul că Anglia, în cadrul dezbaterilor ce trebuiau să urmeze la Societatea Națiunilor, nu se va pronunța în favoarea aplicării de sancțiuni economice sau militare Germaniei⁹⁴.

Discursul lui Eden a fost comentat nefavorabil în cercurile de la Societatea Națiunilor. Reprezentantul României la acest forum, Constantin Antoniadă, scria la București că „nici înfierarea formală a denunțării unilaterale a tratatelor, nici asigurarea că Marea Britanie va fi alături de Franța și Belgia în cazul unui atac din partea Germaniei nu sînt de natură să șteargă decepția produsă aici de ministrul britanic de a lua în considerare propunerile fațicioase ale lui Hitler că e dispus a încerca (la Paris — n.n.s.) o ultimă șansă de a întări structura păcii. Decepția e cu atât mai mare cu cît aceste declarații vin după refuzul categoric al președintelui de consiliu francez de a începe negocieri sub amenințarea faptelor împlinite din partea Germaniei”. Același C. Antoniadă mai scria că în urma evenimentelor de la 7 martie, la Geneva, atmosfera era favorabilă unei acțiuni energice din partea locarnienilor, care ar fi urmați din lumea antifascistă. „Din păcate — conchide reprezentantul român — discursul lui Eden e de natură să arunce tulburare în spirite și hotărîri”⁹⁵.

Obținînd adeziunea opoziției liberale⁹⁶, a unei fracțiuni laburiste⁹⁷, a celei mai mari părți din presă, a marilor bancheri din City⁹⁸ și a personalităților politice cu vederi pronaziste⁹⁹, guvernul lui Stanley Baldwin a afirmat că singura soluție rezonabilă putea fi oferită evenimentului de la 7 martie numai de Societatea Națiunilor. Unele aprecieri și comentarii ale funcționarilor superiori ai ministerului de externe englez ofereau mai explicit atitudinea guvernului, ca și implicațiile intereuropene ale gestului hitlerist. Orme Sergeant, înalt funcționar la Foreign-Office, într-un raport, pornea de la întrebarea dacă zona de militarizată a Rhenaniei merita sau nu a fi apărată. El considera că zona în discuție n-ar avea atîta valoare pentru Franța sau Belgia, cît pentru aliații Franței — România, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia. În caz de neintervenție a Franței — recunoștea Orme Sergeant — „influența ei în fața rușilor, polonezilor, cehilor ar fi anihilată”, putînd astfel interveni repercusiuni grave în situația țărilor Europei Centrale. „În condițiile în care Franța, sub presiunea aliaților ei, ar

⁹³ *Ibidem* : „Lupta”, 11 martie 1936.

⁹⁴ D.D.F., T. I, p. 476.

⁹⁵ P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 320—321.

⁹⁶ Șeful opoziției liberale declara în Parlament că acțiunea de la 7 martie „nu este un act de agresiune contra teritoriului unui stat” (Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 93).

⁹⁷ În Parlament, un deputat laburist declară : „Tratatele nu pot rămîne la infinit neschimbate. Ele trebuie modificate din timp în timp, cu consimțămîntul semnatarilor („Curentul”, 11 martie 1936).

⁹⁸ Presa consemna declarația, plină de îngrijorare, a unor bancheri, făcută unui diplomat francez : „Numai să nu se întîmple ca vreun locotenent francez să comită vreo imprudență la frontieră” (Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 274).

⁹⁹ Imediat după cucerirea zonei demilitarizate, un grup de personalități pronaziste engleze s-au întrunit la proprietatea lordului Lothian. Acolo a fost aprobat discursul lui Hitler și s-a comentat favorabil mai ales partea cu propunerea unui pact de neagresiune pe 25 de ani. Apoi, s-a telefonat lui Stanley Baldwin, cerîndu-i să accepte propunerile șefului nazist. „Tratatul de la Versailles — aprecia grupul — este azi un cadavru și ar trebui înmormîntat” (Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii*, Editura politică, București, 1966, p. 73). Ambasadorul Franței la Berlin într-un raport, după ce dezvăluia că lordul Lothian era în permanentă corespondență cu Hitler, prin intermediul lui Ribbentrop, credea că Reichul era, în secret, învățat și sfătuit de un grup de persoane politice britanice prohitleriste (D.D.F., T. I, p. 653—654).

trebui să apere zona cu arma în mână, guvernul englez va trebui să dea o strictă interpretare obligației Angliei de a acorda asistență Franței sau Germaniei. Atingerea numai a zonei — considera Sergent — nu obligă Anglia la asistență¹⁰⁰. Raportul și opiniile funcționarului britanic nu făceau altceva decât să întărească convingerea că Anglia trebuia să facă tot ce era posibil ca să împiedice un conflict la care, contractual, era obligată să participe.

Au fost însă și personalități politice în Anglia care nu manifestau nici o încredere în propunerile „pacifiste” hitleriste. Unul dintre ei era Austen Chamberlain, cel care semnase Tratatul de la Locarno și pentru care primise premiul Nobel pentru pace. În Camera Comunelor, Chamberlain și-a început discursul cu o frază acuzatoare: „Din nou ne întrebăm dacă există vreun tratat încheiat cu Germania care să reprezinte altceva decât un petec de hirtie”. El a arătat că opinia nazistă despre Tratatul de la Versailles că ar fi un dictat era falsă, făcută doar în scopuri propagandistice. „Credeți — întreba el — că ar fi fost mai puțin riguroase condițiile pentru învinși dacă Germania ieșea victorioasă?”. Și dădea drept exemplu pacea dictată de Germania Rusiei Sovietice și României în 1918, cu condiții atât de grele și umilitoare. În continuare, Chamberlain a insistat asupra primejdiei ce plana asupra Europei întregi prin deteriorarea bruscă a relațiilor internaționale odată cu ziua de sîmbătă 7 martie și ștotea în relief motivația necesară a Germaniei, conform căreia reocuparea zonei rhenane și anularea unilaterală a Pactului de la Locarno ar fi o consecință a Pactului franco-sovietic. „Zona de la frontiera belgiană a fost și ea ocupată — observa Chamberlain — deși este tot atât de demilitarizată ca și zona de la frontiera franceză și deși Belgia n-a încheiat nici un tratat cu Sovietele”¹⁰¹.

Puțin câte puțin, și presa britanică și-a mai moderat opiniile față de ocupația zonei. Dacă inițial ea acceptase soluția hitleristă, ulterior, propunerile privind normalizarea situației s-au nuanțat. Revista „News Statesman and Nation”, organul cercurilor intelectuale de stînga, deplîngea „inconștiența cu care o anumită francțiune a presei engleze a cerut discutarea imediată a propunerilor «constructive» ale lui Hitler”. Revista propunea negocieri asupra textului propunerilor germane sau menținerea înțelegerii între statele care voiau pacea sau, cu alte cuvinte, Anglia să se solidarizeze cu Franța și Societatea Națiunilor, orice s-ar întîmpla, iar noile propuneri, grație cărora Germania ar reîntra în Societatea Națiunilor, să se facă în condițiile puse de forumul de la Geneva și nu în condițiile puse de Hitler. O altă revistă „Spectator”, organ conservator, cerea ca Hitler să nu fie crezut pe cuvînt, cînd afirmă că reocuparea zonei rhenane este „simbolică”, iar semnatarii acordurilor de la Locarno să ceară imediat Germaniei reducerea garnizoanelor din zonă la un nivel corespunzător¹⁰². În aceeași manieră se pronunță și ziarul „Sunday Times” care scrie că securitatea absolut necesară tuturor țărilor se poate păstra fie prin tratate, fie prin înarmare. „Dacă tratatele sînt simple petice de hirtie — aluzie la încălcarea lor de către Hitler — ce le mai rămîne (țărilor amenințate — n.ns.) decât armele?”¹⁰³.

¹⁰⁰ J. Benditer, *Politica Angliei față de Germania între 1934—1937*, în „A.I.I.A.”, T. XIII, 1976, p. 252; vezi și *România în relațiile internaționale, 1699—1939*, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 496—497. În presa românească apărea știrea că Marea Britanie avea intenția să limiteze problema violării pactului de la Locarno de către Germania, prin dezbaterile ei în Consiliul Societății Națiunilor și că era singura chestiune pe care voia să o ridice („Curentul”, 13 martie 1936).

¹⁰¹ „Universul”, 13 și 14 martie 1936; „Lupta”, 13 martie 1936; „Dimineata”, 28 martie 1936. Și cunoscutul ziarist englez Wickham Steed își manifesta nemulțumirea față de atitudinea binevoitoare a guvernului britanic. „Pacea Europei — scria el — probabil pacea lumii este din nou în joc. Dacă politica noastră este slabă sau instabilă, vom obține ceea ce nu voim — un război mare la care vom fi siliți să luăm parte...” („Universul”, 10 martie 1936). Aceeași opinie o găsim și în „Sunday Times” din 8 martie 1936.

¹⁰² „Curentul”, 15 martie 1936.

¹⁰³ *Ibidem*, 10 martie 1936.

I. CAPROȘU

O CONDICĂ DE DOCUMENTE A FAMILIEI DONICI. (II) *

Condica zapisălor de danie și de cumpărături ot Bizin ce sint făcute pe urma hotărîrii să s(ă) tragă părțile de-acum înainte, atît din Bizin și din Prisăcina și din Tilișău și Țigăneștii.

1

1782 iulie 1. Aftenie, fiul lui Moise din Bizin, vinde partea sa din Peresecina, Teleșeu și Țigănești lui Costantin Donici al treilea vîstier.

Aftenii, ficiorul lui Moisăi din Bizin, nepotul lui Enache din Bezin, din Preuteasa, de mine silit, nici asuprit, ci de a me bunăvov, am vîndut toată parte me de moșie ci me-au rămas di la părinții și moșii mei, din parte Perisăcinii și din parte Teleșăului i Țigănești, carii sint mai sus arătați, d(u)misale, cuconului Costandin Donici biv 3 vist(ier), fiului răpousat(u)lui Miron Donici ce au fost clucer mare, drept 2 vaci cu vițai buni prețăluți cu oameni buni și răzâși carii mai gios s-au iscălit drept 24 de lei și șasă lei bani de argint în care moșie să n-aibă treabă nici soru-me Irina cu fiii săi, mergînd la alți părți di moșii, pe undi mai avem, nici alți sămînții a meli, devreme că d(u)m(nea)lui înainte (înainte) acestor oameni buni și de credință răzăs me-au și făcut și toată plata deplin în mînule mele. Și aceste părți de moșie le-am dat d(u)m(isale) cu tot locul, cu tot vinitul, și pe acest zapis al meu să aibă a-și face d(u)m(nea)lui și întăritură g(o)sp(o)d că să fii drept și singur stăpînitor pe această moșie ce i-am dat d(u)m(i)sali. Și pentru mai mai credință me-am pus și singur eu degitul și alți oameni carii s-au întîmplat și au fost față la facere(a) zapisului.

Iulii 1, 1782.

Eu, Aftenii sîn lui Moisăi din Bezin, nepot lui Enachi din Bezin, din Preuteasa, am vîndut.

Erei Vasile Coreschii m-am tîmplat, sint mart(or).

Ioniț(ă) Loghin, răzăs mart(or) și m-am tîmplat.

Și eu, Vasile Sirghe căp(itan), m-am tîmplat și sint mart(ur).

Și eu, Vasile Budig, m-am tîmplat și neștiind carti am pus degetul.

Și eu, Sandul Sofronii din Băloșești, m-am tîmplat și sint martur.

Și eu, Toader Vozianul din Băloșăști, mart(or).

Eu, erei Vas(i)lii.

Însă să să știți că acești părți de moșii ce le-am vîndut dum(i)sale cuconului Costandin Donici mi să trag de pe tată-meu Moisăi și de pe moșu meu Enache din Bezin din Preuteasa ot Bezin.

Și murînd tatăl meu, Moisil, s-au măritat maică-me al doile rînd după un Istrate din Bezin, om streln. Și cu Istrati au făcut maică-me Vaslica pe soru-me Măriuța ce s-au măritat după Sayin, ficiorul lui Vasile Rus ot Milești, tîn(u)t(ul) Lăpușniț, ce n-are nici un amestec și nici o parte într-aceste moșii cum și într-alti părți ce ni să trag di pe tatăl meu Moisăi ce-ș(i) trag parti dintr-alte moșii, fiind tot o sămînțanii cu Măciștii.

* Partea I, în tomul precedent.

EDIȚII : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 400 (rez., fără dată).

2

1782 iulie 3. *Vasile și Miron din Bezin vind partea lor din Perescina, Teleșeu și Țigănești lui Constantin Donici al treilea vistier.*

† Vasile și Miron, ficiorul lui Andriiu, nepot de sor lui Moisăi din Bezin, strănepoții lui Enache din Preuteasa ot Bezin, de nime siliți, nici asupriți, ci de a noastră bunăvoină am vîndut toată parte noastră de moșie Peresăcinii și din Teleșău din Țigănești, ce ni s-a trage și noi di pe tată-nostru Andriiul, și lui încă i s(ă) trage di pe maică-sa, sora lui Moisăi, și moșă-său Enache din parte Preutesăi.

Aceste părți de moșii ce s-a arată mai sus anume le-am vîndut dum(i)sale cuconului Costandin Donici 3 vist(i)er, fiului răposatului Miron Donici din Bezin ce-au fost clucer mare, drept doi boi buni prețăluți cu oameni buni megieși și bezăneni vechi și răzăși de Bizin și de Lopatna, drept 30 de lei, în care moșii ce-am vîndut dum(ni)sale s-a n-aibă nici o treabă surorile noastre și nici de sămînție noastră.

Iarăș nime s-a nu s-a mai amestece, ci vor merge la alte părți di moșie pe unde s-or mai afla.

Deci, făcîndu-mi dum(nea)lui plată deplin(ă) în mînule noastre amînduror înainte(a) acestor oameni ce au prețăluit care și sînt marturi în zăpis, noi încă i-am dat d(u)m(i)sale acest zăpis al nostru în stăpînire, la mîna d(u)m(i)sale și a cuconilor d(u)misale ca s-a fie neclătît în veți.

Di pe care zăpis s-a aibă d(u)m(nea)lui a-și face și întăritură g(o)sp(o)d.

În care zăpis neștiind nice unul din noi carte, ni-am pus degetele și sînguri, cu mînule noastre, și pentru mai bună credință s-au pus și oamînii care au prețăluit boi(i) și ei sînguri cu mînule lor degetele carli s-au întîmplat și sînt în zăpis cu numele lor și marturi.

V(e)let 1782 iulii 3.

Eu¹, Vasile sîn Andriiu ce-au fost nepot de sor(ă) lui Moisăi din Bezin, am vîndut.

Eu¹, Miron brat lui Vasile, am vîndut.

Eu¹, Arteni sîn lui Moisăi din Bezin, unchiul lor, văr primare cu tată-lor, Andriiu, mart(ur).

Eu¹, Andronic Mercă, răzăș de Bezin, martur.

Eu¹, Ilie sîn Stăvilă Miică, nepot de frate lui Andronic, martur.

Eu¹, Vas(i)le Prăpăscu vor(nic), răzăș ot tam, martur.

Eu¹, Costandin sîn vor(nic) Vas(i)le Prăjăscu, martur.

Eu¹, Todor, sîn Vas(i)le Miculescu, martur.

Eu¹, Petre brat Tudor, martur.

Eu¹, Sava Bîtcă din Bezin, martur.

Eu¹, Costachi Bîtcă din Bezin, martur.

Eu¹, Agachi sîn Ioniță Mîrza din Bezin, martur.

Eu¹, Ion, cumnat vornic(ului) Vas(i)le Prăjăscu, ot Bezin, martur.

Eu¹, Grigoraș sîn Vasile Prăjăscu vor(nic), martur.

Erei Vasile.

Eu¹, Ioniță Loghin dieaconu, răzăș, martur.

Eu¹, Ștefan zăt Ignat, răzăș de Presăcina, martur.

Eu¹, Iordachi Erhană, nepot lui Ștefan Ignat, răzăș de Presăcina i de Bezin, martur.

Eu¹, Vasile Gheorghii olariul ot Camence, martur.

Eu¹, Ioniță Pănuță, martur și răzăș.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 400—401 (rez., fără dată).

¹ Urmează amprenta digitală.

3

1782 iulie 27. *Andronache, fiul lui Gavril Mercă din Bezin, dăruiește lui Ilie Donici partea sa din satul Bezin.*

Adică eu, Andrunachi ce-am fost ficior lui Gavrilă Mercă din Bezin, dat-am această adivărată scrisoare aceasta de danii, pentru toată parte me din Bezin, cuconașului Iliei, fiul d(u)m(nealui) vist(iernic) Costandin Donici ce-au fost ficior

răposatului Miron Donici ce-au fost și clucer mare, de nimene silit, nice asuprit, ce de a me bunăvoie, am dat această danii cuconășului Iliei Donici, însă cu limbă de moarte am dat această danie de toată parte me din Bezin ce s-au alege și niam din niamurile meli să n-aibă a întoarce aceasta danii. Și pentru credința s-au pus nepoții mei numele și degetele, grăbindu-mă ceasul morții.

Eu, Iliei sîn Stăvilă, nepot de frate moș-meu, lui Andrunachi, am fost față, c-au murit unchiul meu în casa me și sînt martur.

Eu, Lupul sîn Vasile meșterul de Țigănești, nepot de sor(ă) lui Andrunachi, unchiul meu, sînt martur.

¹Eu, Ștefan zăt Ignat, răzăș, mart(ur).

¹Eu, Vasile Prăjăscu vor(nic) de Bezin, răzăș și martur.

¹Eu, Vasile sîn Andriiu a Bălăii, martur.

¹Eu, Miron, brat Vasile, martur.

¹Eu, Vasile Gheorghii, olariu de Camînce, martur.

Și eu, Iordachi Erhană, am scris această danii cu zisa lui Iliei sîn Stăvilă.

¹Și eu, Ioniță Pănuță, am auzit cu urechile mele cînd au dat Andronic această danii și sînt martur.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 401 (menț., fără data de zi).

¹ Amprentă digitală.

4

1772 iulie 30. Ioniță Pănuță din Bezin dăruiește două pogoane de vie din Bezin lui Ilie Donici, fiul lui Costandin Donici vistier al treilea.

Adică eu, Ioniță Pănuță din Bezin, ficiorul lui Darii Pănuță, ce am fost văr primar cu Ioniță sotnicul, ficiorul lui Ștefan, nepot Dănilescului ce-au fost vătav la casa d(u)m(neal)ui răpousatului¹ Miron Donici din Bezin ce-au fost crucer mare, părintele d(u)m(i)sale Costandin Donici 3 vist(iernic) din Bezin, de nimene silit, nice asuprit, ce de a me bunăvoie, am dat și am dăruit a me dreaptă ocină și moșii, două pogoane de vie și cu tot pămîntul ei ce l-am avut în satul Bezinul, d(u)misale cuconășului Ilieș Donici, fiului d(u)m(nealui) Costandin Donici 3 vis(iernic), care vie și cu pămîntul ei fîi este și mii danii di la vărul meu, sotnicul Ioniță, căce am fost un² loc de ficior și l-am slujit până ce-au și murit, după ce la toate trebuințele casăi sale, neavînd nici el ficiori din trupul lui, fiind om stărpu, care vie și pomăt i-au fost și lui cumpărătură drept 40 lei di la un Maștei Rusul ce au fost vier a răposatului clucer Miron, a Catrinii, giupîneasa lui Miron Donici, pe care vie dîndu mie și zapisul cel de cumpărătură, vărul meu sotnicul, lui Ioniță, de la vînzător, de mai sus numit, Maștei Rusul, pe mîna lui Gavrilă ficior popii lui Ștefan de Peresăcina ce mi l-au triimis cumnată-me Anița di la Crăsnășani. Și cum în vreme răzmerițelor, robindu-mi-să fimie și coplii și prăpădindu-mi-să toate, s-au prăpădit și zapisul acesta.

Deci de aice înainte să-i fie d(u)m(nealui cuconăș(u)lui Ilieș Donici această driaptă danii a me de vie și cu pămîntul ei moșii și ocină în veci, și sămînții d(u)m(i)sale pre care i-a rîndui D(u)mnezău și în urma d(u)m(i)sale, căci au de-a me bunăvoie pentru sufletul vărului meu sotnicului Ioniță și a cumnatei Aniții și a părinților mei și pentru a me pomenire fiind și cu toții noi oameni de casa răpousatului crucer Miron Donici, l-am dat această danii și atît nime din ficiorii mei sau din sămînțanie me să n-aibă întru nimic a să amesteca, cum nice d(u)m(nealui spat(ar) Costandin Donici, de vreme că întării și fără de nice o danii sau cumpărătură au întrat în stăpînire viii și a pămîntului.

Pentru mai adevărată credința și singur cu mîna me me-am pus și degetul și s-au tîmplat și alți oameni față și sînt marturi.

1772 iuli 30.

Eu, Ioniță Pănuță, ficiorul lui Dariui Pănuță, am dat³.

Eu, Toader Ignat, ne-am tîmplat față și am pus degetul³.

Eu, Gavril sîn popa Ștefan ot Peresăcina, martur și ne-am pus și degetul³.

Eu, Vas(i)le Prăjăscul vornicul de Bezin și cumnat cu Ioniță Pănuță, martur³.

+ Și eu, Toader sîn Apostul, am scris cu zisa moșului Ioniță Pănuță acest zapis și sînt martur.

¹ Așa în text.

² În loc de : „în”.

³ Amprentă digitală.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 401 (rez., fără dată).

5

1783 ianuarie 20. Ioniță diacon, fiul lui Loghin din Bezin, vinde partea sa din bătrînul Șandre lui Costandin Donici din Bezin.

† Adică eu, Ioniță diaconu, ficion lui Loghin din Bezin, nepot Agafiții din Bezin, fetei lui Savin Andrunachi din Bezin, dat-am adivărat zapisul meu la mîna d(u)m(i)sale cuconului Costandin 3 vist(iernic), fiul răpousat(u)lui Miron Donici din Bezin ce-au fost crucer mare, precum să-s știi că de nime silit, nice asuprit, ce de a me bună voe am vîndut toată parte me de moșii de baștină din bătrînul Șandre din Perisăcina, din Teleșău și din Bezin și din Țigănești, ce s-au luat această parte din Țigănești cu schimbătură di către toți răzășii în hotarul Teleșăului ce esti în parte din sus, adică în Tulburești și în Cămenița, în Camince și în Țimbula, ce li s-au tras cu hotărîre ce mai de pre urmă di cătră d(u)m(nealo)r boierini hotarnici, de d(u)m(neal)ui stol(nic) Sandul Iliei și de d(u)m(neal)ui Iordachi la velet 1775 iuni 20, afară din ce mai înainte hotărîre d(u)m(nealu)j jfc(nicer) Mihalachi Cheșcu, această parte am vîndut-o d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici [din Donici] din Bezin drept 35 lei, adică triizăci și cinci lei, bani gata, după tocmala ce-am avut cu d(u)m(neal)ui atît parte tătine-meu, lui Loghin, cît și giurătare a moșu-meu, lui Toader, fiind om stărpu, ce li să trage și lor baștenă di la strămoșii și moșii lor Glegorce din Bezin și Andrunachi din Bezin, pentru care moșii făcîndu-ne și d(u)m(neal)ui plata deplin în minule mele încă i-am dat d(u)m(i)sale acest zapis la mîna de stăpînire ca de aice înainte pe toată această parte de moșii de mai sus arătată de pi pînr-acești să le ții de mai sus numit ce-și va alege d(u)m(neal)ui să-i fie ocini și moșii în veci d(u)m(i)sale și cuconilor d(u)m(i)sale și nepoților și strănepoților du(m)(nealu)j pentru care parte de moșii de baștină ce-am vîndut d(u)m(i)sale cerîndu-le d(u)m(neal)ui și niscaiva scrisori că să-i dau și nu i-am dat cu alte niamuri.

Și la facere acestui zapis s-au întîmplat și alți oameni buni megieși și răzăși cari mai gios s-au și iscălit. Și pentru mai adivărată credința m-am iscălit însuși eu singur cu mîna me și me-am pus și degetul lîngă iscălitură.

1783 ghen(arie) 20.

Eu, Ioniță Loghin diaconu, am vîndut ¹.

Vas(i)le Sirghii căp(itan), mart(or).

Eu ¹, Ștefan zăt Ignat răzăș, martur.

Eu ¹, Vasile Prăjăscul vornic de Bezin, răzăș și martur.

Eu ¹, Ilie Mercă, răzăș de Bezin și martur.

Eu ¹, Miron sîn Andrii a Bălăi, martur.

Eu ¹, Ioniță Peniță, răzăș și martur.

Eu ¹, Vas(i)le olariul de Camince, martur.

Eu ¹, Vas(i)le sîn Andrii a Bălăi, martur.

Și acest zapis l-am scris eu, Iordachii Erhan, răzăș de Presăcina, cu zisa diaconului Ioniță Loghin.

¹ Amprentă digitală.

6

1783 ianuarie 27. Lupa, fiica lui Vasile Andronachi din Bezin, vinde lui Costandin Donici fost vistier al treilea, partea sa din Bașeni, Peresecina, Teleșeu și Țigănești.

Adică eu, Lupa, fata lui Vasile Andrunachi din Bezin, ce m-au ținut Sămion Bantăș ot Piatră, împreună și cu fii mei, Năstas(ă) și Aftinie, dat-am adevărat zapisul nostru la mîna dum(i)sale cuconului Costandin Donici biv treti vist(ier), fiului răpousat(u)lui Miron Donici de Bezin ce-au fost clucer mare, precum să s(ă) știi că di nime silit, nici asuprit, ce de a noastră bună vole am vîndut toată parte(a) tătine-meu, lui Vas(i)le Andrunachi, de moșie de Bașeni, din bătrînul Șandre, din Prisăcina, din Teleșău și din Țigănești, ce s-au luat cu schimbătură de cătră toți răzășii în hotarul Teleșăului, în parte din sus, ce esti în Tulburești, în coasta Teleșăului dispre apus și în Călinița, bez în Calince și în Țimbula ce

ni s-au tras, atît cu hotărîre(a) jic(nicerului) Mih(a)lachi Cheşcu ce-au fost mai înainte la vele(a)t 7273 (1764) săpt(embrie) 1, cît şi hotărîre mai de pre urmă de dum(nea)lui stol(nic) Sandul Ilie şi de dum(nea)lui med(elnicer) Iordachi, la v(e)le(a)t 1773 iuni(e) 20, cum şi toată parte de moşii din Bezin şi din Lopatna, care parte de moşii i s-au tras şi tătîne-meu, lui Vasile, di pe tată-său Toader Andrunachi şi di pe moşu-său Grigorce de Bezin.

Aceşti părţi de moşii ce să arată anume mai sus le-am vîndut dum(i)sale din tot locul cu tot vîntul: din cîmpu, din ţarini, din fînaţu, din heleştii şi din pomete şi din codru, pe care moşii făcîndu-mi dum(nea)lui şi plată deplin în mîinile noastre, cincizăci lei bani gata, noi înică i-am dat dum(i)sale acest zapis al nostru de stăpînire pe aceste părţi de moşie di pe-ntr-aceste sălişti ce sînt mai sus numite ce le va alege dum(nea)lui cu soma stînjănilor dintr-a altor răzăş(i) ca de aice înainte să fii ocină şi moşie în veci dum(i)sale, şi cuconilor dum(i)sale, şi nepoţilor şi strănepoţilor dum(i)sale.

Şi la această vînzare a noastră să n-aibă nime a s(e) amesteca din săminţanie noastră sau dintr-alt neam a să amesteca nici din răzăş(i) de vreme că noi am vîndut de bunăvoie noastră fiindu-ne şi stăpîn din părinţi(i) şi moşii noştri.

Şi la facere(a) acestui zapis s-au întîmplat şi mulţi oameni buni şi de frunte, înpregiuraşi şi răzăşi, care mai gios s-au pus şi degetele cu mîinile lor şi s-au şi iscălit.

Şi pentru mai adivărată credinţă însune şi noi sînguri ne-am pus şi degetile cu mîinile noastre.

1783 ghen(arie) 27.

Eu¹, Lupa, fata lui Vas(i)le Andrunachi din Bezin, ce m-au ţinut Sămeon Bantăş ot Piatră.

Eu¹, Năstas(ă) Bantăş, ficior(ul) Lupei.

Eu¹, Aftimie, fată Lupei.

Eu¹, Costantin sîn Dumitraşcu ot Cuezăuca, martur.

Eu¹, Toader sîn Ioniţă ot tam, martur.

Eu¹, Timoftii sîn Moisăi ot tam, martur.

Eu¹, Mihălachi dascalul ot tam, martur.

Eu¹, Ioniţă Pănuţă, răzăş ot Presăcina, martur.

Eu¹, Vasile Prăjăsc(u) vor(nic) ot Bezin, răzăş de Lopatna den Bezin, martur.

Eu¹, Gligoraş sîn vor(nic) Vasile Prăjăscu, răzăş şi martur.

Eu¹, Costantin brat Glig(o)raş Prăjăscu, răzăş şi martur.

Eu¹, Ilie sîn Stăvilă Mercă, răzăş şi martur.

Eu¹, Lupul sîn meşterului Vasile, răzăş ot tam martur.

Eu², Iordachi Erhan, răzăş ot Presăcina şi martur, m-am iscălit cu mîna mea.

¹ Amprentă digitală.

² Amprentă digitală indicată greşit de copist.

1783 ianuarie 27. Parascheva, fratele ei, Iacob, şi soţul ei, Sămion, vînd partea lor din bătrînul Săndre lui Costandin Donici vîlştiernic din Bezin pentru trei vaci cu viţei.

Adică eu, Parascheva, şi cu frate-meu, Iacob, ficiorii lui Filip ce au fost vornic în satul Bezinul, nepoţii Nazarii din Bezin, strănepoţii lui Vasile Andrunache de Bezin, postrănepoţii Gligorcii din Bezin, înpreună şi cu bărbatu-meu Sămion, feciorul lui Toderică din Țigăneşti, dat-am adivărat zapisul nostru la mîna dumisale cuconului Costantin Donici biv (vis(tier) din Bezin, fiului răposatului Miron Donici din Bizin ce au fost clucer mare, precum să s(ă) ştii că de nimene siliţi, nici asupriţi, ce de a noastră bunăvoie, am vîndut parte noastră, a lui Filip, adică parte(a) moşii noastre, a Nazarii, de baştină din bătrînul Săndre din Presăcina, din Teleşău şi din Țigăneşti, ce s-au mai luat această parte din Țigăneşti cu schimbătură de cătră toţi răzăşii, în hotarul Teleşăului ce este în parte de sus, adică în Tulbureşti, în Calinciţa, în Calince şi în Ținbula, ce s-au tras cu hotărîre ce mai di pre urmă di cătră dum(nea)lor boerii hotarnici, de dum(nea)lui stol(nic) Sandul Ilie şi de dum(nea)lui med(elnicer) Iordachi, la vele(a)t 1776 (iuni(e) 20, afară di ce mai înainte hotărîre ce-au mai fost de dum(nea)lui jic(nicer) Mih(a)lachi

Chișcu la vele(a)t 7273 (1764) săpt(emyrie) 1, cum și toată parte cîtă s-ar alege moașei noastre, a Nazarii, și a tatălui nostru, lui Filip, din Bizin și din Lopatna.

Toate aceste părți de moșii ce mai sus și săliști cu numele lor s-au arătat le-am vîndut d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici vist(iernic) din Bezin, fiului răpousatului Miron Donici din Bizin ce-au fost crucer mare, drept 3 vaci cu vițai, cîte părți de moșii de baștină din bătrînul Săndre ni să trag și noaf di la postră-moșul nostru Gligore din Bizin și di la strămoșul nostru Vasile Andrunachi din Bizin. Și pe aceste părți de moșii ce-am vîndut d(u)m(i)sale i-am dat și zapisul acesta al nostru de stăpînire la mîna d(u)m(i)sale că de aici înainte să fii d(u)m(i)sale și cuconilor d(u)m(i)sale, nepoții și strănepoții d(u)m(i)sale ce-și va alege d(u)m(nea)lui de cătră alți răzăși cu soma stînjănilor ocină și moșii în veci.

Și la facere acestui zapis s-au întîmplat și alți oameni buni megieși și înpre-giurași și răzăși cari mai gios s-au și iscălit și au pus degetele lîngă nume și singuri cu mîna noastră.

Și pentru mai adivărată credința și însuși singuri ne-am iscălit și ne-am pus și degetele.

1783 ghen(arie) 27.

Eu¹, Paraschiva, fata vornicului ot Bezin, am vîndut.

Eu¹, Iacov brat Paraschivii, am vîndut.

Eu¹, Simion sîn Toderesă, bărbat Paraschivii, am vîndut.

Eu¹, Vasile Prăjascu vor(nic) ot Bezin, răzăș și martur.

Eu¹, Ioniță Pănuță, cumnat vor(nicului) Vasile, răzăș și martur.

Eu¹, Ion sîn vornic Ștefan de Șoldănești, răzăș și martur.

Eu¹, Ilii Stăvilă, răzăș și martur.

Eu¹, Gligoraș sîn vornic Vasile Prăjascu, răzăș și martur.

Eu¹, Costantin brat Grigoraș, răzăș și martur.

Eu¹, Lupul sîn Vasile meșterul din Țigănești, răzăș și mart(ur).

Eu, Darii Cîrlan, mazil, am scris zapisul cu zisa vînzătorilor și a răzășilor.

Eu, Ioniță Loghin diiaconu, martur și răzăș.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 401 (mențiunea cîtorva nume).

¹ Amprentă digitală.

8

1783 martie 26. *Mărturia unor răzeși pentru un iaz din dreptul drumului Lopatnei dată lui Costandin Donici vistier al treilea.*

Adiverim cu această mărturie a noastră la mîna d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici biv 3 vist(iernic), fiul d(u)m(i)sale răposatului Miron Donici de Bezin ce-au fost clucer mare, precum să s(e) știi pentru un iaz în dreptul drumului Lopatnei unde s-au făcut și d(u)m(nea)lui într-această vreme și casă că mai nainte au fost izit cu puține ezitură de răzășii și sătenii de Bezin de le-au fost pentru adăpare vitelor și topitoare lăurilor dar mai pe urmă d(u)m(nealui) răposatul cruceriul Miron Donici, părintele d(u)m(i)sale, fiind și stăpînul satului și răzăș înpreună cu sătenii de Bizin, cu invoiala și primire răzășilor de Bizin l-au ezăt d(u)m(nea)lui di-ntreg cu o mare și bună ezitură, după cum să cunoaște și pînă în zloa de astăzi, în care iaz s-au făcut d(u)m(nea)lui și moară, care iaz și moară l-au stăpînit pînă ce s-au și săvîrșit d(u)m(nea)lui în Soroca, la care moară au avut și pe un Gavrilă Mercă pentru strînsul vinitului morii, după cum au mărturisit și singur fiul său Andronic la dare sufletului lui și știm și noi însuși ce sîntem săteni și răzeși de Bezin și de Presăcina din părinții și moșii noștri ce au fost tot săteni de Bezin și răzeși; iar alții din răzăși, după dreaptă știința noastră n-au mai avut nici un amestec atît într-acest iaz cît în vinitul aceștii mori, fără decît singur d(u)m(nea)lui răpousat cruceriul Miron Donici au fost stăpînitoriu pe acest iaz și pe moara ce și-au făcut într-acest iaz. Și după cum știm s-am apucat cu stăpînire mărturisim și cu sufletele noastre înainte lui D(u)mnezău.

Și pentru mai adivărată credința, ne-am pus și singuri degetile cu mînule noastre.

1783 martie 26.

Eu¹, Ioniță Pănuță, răzăș de Prisăcina și săt(nic) de Bezin, martur.

Eu¹, Vas(i)le Prăjăscu vor(nic) de Bezin și răzăș de Lopatna și de Bezin, martur.

Și eu, Ștefan Schiraș, dascalul ot Camence, am scris această marturii cu zisa acestor doi oameni ce sînt mai sus marturi.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 401 (rez.).

9

1773 martie 29. Ion fiul Vasilcăi dăruiește lui Ilieș Donici partea sa de moșie din Lopatna.

† Adică eu, Ion, ficiorul Vasilcăi, nepot lui Lazor căp(i)t(an), ficiorul Călugărului din Singureni, di nimine siliți, nice asupriți, ci de a me bunăvœ, am dat și am dăruit d(u)m(i)sale cuconului Ilieș Donici, fiului d(u)m(i)sale Costandin Donici treti vist(iernic) din Bezin, nepotul răpousatului Miron Donici ce-au fost crucer mare, toată parte moșu-meu căp(i)t(anu)lui Lazor din moșie Lopatna ce trage a trie parte din parte Chiriții, după cum i s-au scos parte din Bezin, pe care au dat-o danii stol(nicului) Lupului Gheuca din Țigănești, pe care danii ce-am făcut cuconașului Ilieș Donici să aibă d(u)m(nea)lui a-și face și întăritură gospod, și neame din sămînție me să n-aibă întru nimic a să amesteca de vreme că cu bunăvœ me am făcut-o danie, ce vor merge pi la alte părți di moșii, pe unde mai avem de pe moșul nostru, căp(i)t(an)ul Lazor.

Și pentru mai mare credință, însumi, singur eu, cu mîna me mi-am pus și degetul, și s-au mai iscălit și alții oameni ce sînt megieși și răzăși, carii sînt în zapis și marture.

V(e)let 1773 mart(ie) 29.

Eu¹, Vas(i)le Prăjăscu vor(nic) de Bezin, răzăș de Bezin și de Lopatna, martur.

Eu¹, Ilii sînt Stăvilă Mercă, răzăș tij de Bezin și de Lopatna, martur.

Eu¹, nepot de văr lui Stăvilă Mercă, răzăș de Bezin și de Lopatna, martur.

Eu¹, Glegorăș sîn vor(nic) Vasile Prăjăscu, răzăș de Bezin și de Lopatna, martur.

Eu¹, Costantin brat Gregoraș, răzăș de Bezin și de Lopatna, martur.

Și eu, Vasile, ficiorul preotului Ștefan Gane ot Cobîlca, am scris acest zapis cu slova mea, cu zisa lui Ion ficiorului Vasilcăi, în care sînt și martur și m-am iscălit, Vasilie.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 401 (mențiunea 'unui nîme).

¹ Amprentă digitală.

10

1784 mai 12. Alexandru Borilă din Mecăuți cu nepoatele sale, Măriuța și Nastasia, și vărul său Zaharia dăruiesc lui Costandin Donici vistiér al treilea toate părțile lor de moșie moștenite de la moșul lor, Savin.

Eu, Alexandru Borilă din Mecăuți, feciorul Măriuței fetei lui Savin, nepotul lui Ștefan sîn Mateiaș din Tulburești, ce-au ținut-o Ianachi Borălă din Mecăuți, înpreună și cu nepoatele meli, cu Măriuța, fata Lupii, preutesăi a popii lui Ion din Chișinău, și cu Nastasia, fata Irinei Hilotoae din Mecăuți, și cu vărul-meu, Zahariie, fecior lui Toader Savin ot Cheșinău, scriind și mărturisind cum noi, de nimene fiind siliți, nici asupriți, ce de a noastră bunăvœ, am dat daniie toat(e) părțile noastre ce ne-au rămas di la moșul nostru Savin din moșie Tulbureștii di la ocol Ichilului i Camencii cu Cămencița ș-a Teleșăului, ce sînt înpotriva Pocșăștilor di cătră amiazizi : aceste le-am dat danii d(u)m(i)sale, cuconului Costandin Donici 3 vist(iernic) din Bizin, fiul răposatului Miron Donici din Bizin ce-au fost cruocer mare, care părți di moșie ni sînt alesă de răpousatul jlc(nicer) Mih(a)lache Cheșcu ce ne-au fost și hotarnic la velet 7273 (1764) săpt(embrie) 1 di pe zapisăle noastre, care zapisă sînt în mîna d(u)m(i)sale spătariului Costantin Donici, fiul răpousatului Postolachi Donici din Telișău, că fiind noi răzăși tot

de un bătrîn cu boierii Donicești și avînd d(u)m(nea)lui pricină de judecată cu Sărgheștii ne-au rugat ca să dăm zapisăle ca să s(e) îndreptezi și iarăși să le de la mîna noastră, care zapisă sînt și un ispisoc di la Vastle vodă și zapisul cu suret pentru părți de moșie; și cerînd noi ca să ne de scrisorile noastre iarăși la mîna noastră d(u)m(nea)lui ne-au răspuns ca să-i dăm cheltuială ce au cheltuit cu hotărîtul moșiilor; și cînd ne-am priimit noi ca să-i dăm cheltuială ce a făcut dreptul, d(u)m(nea)lui ne-a răspuns ca să le vindem d(u)m(i)sale. Și văzînd noi că d(u)m(nea)lui umblă să ne înstriinează din moșiile noastre ci ni sînt baștină și moștenire moșilor și a părinților noștri și cunoscînd noi că d(u)m(nea)lui umblă cu înșălăciuni ca să ne rătăcească din moșiile noastre, și fiind noi oameni săraci și lipsiți din întîmplare(a) vremilor și cunoscînd mult bini di la d(u)m(nea)lui cuconul Costandin 3 vist(iernic) le-am dat danii d(u)m(i)sale după cum să arată mai sus, că fiind noi lipsiți și rătăciți din toate părțile noastre de moșie ce avem și pi la alte locuri și eram întocma ca niște streini lipsiți din moșiile noastre, d(u)m(nea)lui nu s-au îndurat di noi și ni-au luminat dreptate noastră, dîndu-ne la mîna înșămănare di pe condică ce este la mîna d(u)m(i)sale, în care sînt arătați toate ispisoacele și zapisăle a tuturor răzășilor, cu veniturile lor și cu sama stînjănilor. Și neavînd noi cu ce mulțămi d(u)m(i)sali pentru această facere de bini, am dat și noi danii care am și rugat noi pe d(u)m(nea)lui de au priimit.

Și această moșie să înparte pe doi ficii: a lui Ștefan sîn Mătieș din Tulburești, anumi Savin, i Gheorghită șoltuzul din Chișinău, și parte lui Savin este dată danie d(u)m(i)sale, iar parte(a) lui Gheorghită șoltuzul au rămas supt stăpînire neamului său.

Și d(u)m(nea)lui să aibă a-și stăpîni și a-și întări cu ispisoc gospod ca de aici înainte să fii singur d(u)m(nea)lui stăpînitoriu pe parte lui Savin.

Și cînd s-au făcut acest zapis s-au tîmplat mulți oameni de cînte, mazili, tirgoveți chișioneni cum și alte sămînții a noastre ce să trag din Gheorghii șoltuzul, fratele moșului nostru Savin tot din Chișinău, care mai gios fiișticare pe numele lor s-au și iscălit, și cei cari n-au știut carte ș-au pus degetele.

Și noi pentru mai adivărată credință ni-am pus numele și degetele și iscăliturile ca să fii d(u)m(i)sale și cuconilor, nepoților și strănepoților d(u)m(i)sale de aici înainte să-i fii dreaptă moși și bună stăpînire și neclintită nice odănoară în veci. Iar cînd vrunii din neamurile noastre cari să trag atît din Savin cum și din Gheorghită șoltuzul ci s-ar ispiti a-i face d(u)m(i)sale cît de puțină supărare și ar merge la vro giudecată să nu li s(ă) fii nice într-o samă.

1784 maiu 12.

Alexandru Borflă, ficior Măriuții, fetii lui Savin Mateiș, am dat danii.

Și eu, Măriuța, fata Lupii preutesăi, am dat danii.

Și eu, Nastasie, fata Irinii Hilotoaii, am dat danii.

Eu¹, Toader Jănbii, răzăș în parte lui Gheorghii.

Eu¹, Ștefan Băț, mazil, m-am întîmplat față.

Eu¹, Darii Jănbii, răzăș la bătrînul lui Gheorghii șoltuzul, m-am tîmplat și sînt mart(ur).

Eu¹, starostele Ștefan de blănari ot Chișinău, răzăș în parte lui Gheorghită șoltuz, m-am întîmplat martur.

Eu¹, Năstas(e) Spînu tij răzăș, m-am tîmplat și sînt martur.

Și eu, Năstas(e) Popa, mazil m-am întîmplat față.

Cînd s-au făcut acest zapis m-am întîmplat și eu, D(u)mitrachi vat(aman).

Simion Bocan și eu, Paraschiv Sîrbul, martur(i), cupeți.

Eu, Lupul Batcu, m-am întîmplat.

Și eu, Vastle sîn Ioniță Băț, nepot de frate lui Ștefan Băț din Chișinău, am scris acest zapis de danii cu zisa numiților de mai sus arătați și sînt martur și m-am și iscălit, Vastle sîn Băț.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, 401—402 (extrase, cu data de an).

¹ Amprentă digitală.

11

1799 septembrie 5. Ioniță Loghin diacon din Pocșești mărturisește că în urmă cu 16 ani și-a vîndut părțile din bătrînul Șandre lui Constantin Donici vistier al treilea.

Adică eu, Ioniță Loghin diaconu din sat(ul) Pocșăști, ficiorul lui Loghin din Bezin, nepot Agafiții din Bezin, fetii lui Savin Andrunachi de Bezin, dat-am adivărat zăpisiu meu întru cînstită mîna d(u)m(i)sale cucoanei Teodosăicăi Costachi st. niceas(a), giupîneasa d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici stol(ni)c, ficiorul răposat(u)lui Miron Donici clucer, precum să s(ă) știi că eu, la velet 1783 ghen(arie) 20, care sint trecuți 16 ani, am vîndut d(u)m(i)sale cuconului Costandin stol(ni)c, cî au fost atunci 3 vist(iernic), toată parte me din moșie ce-am avut din bătrînul Șandre, însă din Prisăcina, din Teleșău și din Bezin și din Țigănești, ce s-au luat cu schinbătură această parte din Țigănești di către toți răzășii în hotarul Telișăului ce est(e) în parte din sus, adică în Tulburești, în Cămenița, în Camince și în Sănbula, cum și din doi rînduri de hotarnice după cum pre largul arată în zăpisiu meu de vînzare ce mai sus pomenit și cu vînitul ei.

Și de la o vreme încoace și-n cîțiva ani, cu îndrăzneală am început a lua tot eu vînitul di pe părțile ce le-am vîndut, dar după ce și în anul acesta, la let '99 au vînit și d(u)m(neaei) cucoana Todosăica Costachi, giupîneasa răposatului stol(ni)c Costandin Donici, și au început a-și face cercetare părților de moșii ce rămăsă di la boeriul d(u)m(i)sale după zăpisiu de cumpărătură și alte scrisori ce mai are, și făcînd atîta cercetare mi s-au plînit și mîi păcatul ca unul ce-am umblat să fac vicleșug, știînd și vînzînd din toată săliști ce-am arătat mai sus. Și m-au aflat c-am luat eu vînitul di pe părțile de sus arătate, pentru care d(u)m(neaei), după zăpisiu meu de vînzare, după ce m-au dovedit că am luat eu vînitul din drepte părțile d(u)m(i)sale ce i-am vîndut eu, au vrut să pui deplin vînitul tot di la mine, ca di la unul ce sint drept vîndut d(u)m(i)sale stol(nicului) răposatului Costandin Donici, boeriul d(u)m(i)sale.

Și eu încă neavînd cu ce răspunde pentru acel vînit am căzut și m-am rugat cum am putut și s-au pus pentru mine la d(u)m(neaei), și făcînd și eu rugămint d(u)m(ni)(a)ei nu s-au îndurat de sărăcia me și m-au ertat și eu încă am dat acest zăpisiu la mîna d(u)m(i)sale precum să s(ă) știi ca, de acum înainte, m-am giurat pe suflet și pre toată credința me ca unul ce sint vîndut de bunăvoe me cu zăpisiu ce am iscălit eu cu mîna me că de acum înainte de m-oi mai rădica asupra vînzării mele ori eu, ori ficiorii mei sau alții de ai mei, să fiu de mare plată și urgii, după cum am vîndut cu bună priimire dintru început și am luat și plată deplin în mîinile meli cînd am vîndut, cum și această scrisoare iar am făcut de bunăvoe me ca unul (ce) sint vîndut de atîta vreme, în care scrisoare m-am iscălit și aice iarăși cu mîna me, fiind și alți oameni, marturi, buni, megieși de aici din satul Camince, care supt iscălitura me și ei ș-au pus numele și degetele.

(1799 săpt(embrie) 5.

Ioniță Loghin diaconul.

¹Eu, Miron Nenacu ot Camince, am fost de față și sint martur.

¹Și eu, Sirghii vor(nic) ot Camince, am fost de față și sint martur.

Carii tot noi am stătut cu rugăminte la cucoană de au făcut milă cu dliaconu de l-au tertat.

Și eu ¹, Iacob sîn Petru ot Camince, am fost față și sint martur.

Și eu ¹, Axinte Băran ot Camince, martur.

Și eu ¹, Toma croitoriul ot Camince, martur.

Și eu ¹, Ioniță sîn Petre ot Camince, martur.

Dumitrachi Donici m-am întîmplat.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 402—403 (extrase).

CONDICA SCRISORILOR DE FAUREȘTI.

1

1722 (7230) ianuarie 1. *Mărturia lui Ștefan căpitan, fost postelnic, privitoare la părțile lui Ion, nepotul lui Pătrășcan, din satele Pașcani, Făurești și Scurtești.*

Precum au venit denainte noastră Ion, nepot lui Pătrășcan, strănepot lui Ion a fratelui Nicoară și a lui Mironescului de Pașcani, cu luminată carte mării sale lui vodă ca să luăm sama cu Aftini, nepotul Mironescului de Pașcani, pentru niști părți de loc, moșie ce-au avut di la moșii lor din Pașcani și din Făurești și din Scurtești, zicînd Afton precum nu este Ioniță moșan într-aceste moșii nici alții să fii din neamul lor.

Deci noi am zis lui Ioniță să-și aducă oameni să dovedească precum că este moșan dintr-acest neam, precum scrii mai sus. Și la ace vremi au venit față cu Aftoni și au adus marturi pe Stoian de Pașcani și pe Donii, iarăși de Pașcani, oameni bătrîni. Și i-am întrebat să ne spui cu sufletele lor pentru Pătrășcan, moșul lui Ioniță, este moșan într-aceste părți de moșii și răzăș cu Aftoni; și acești oameni au mărturisit dinaintea noastră cum că aceștia sînt tot dimpreună neam și au luat cu sufletul lor, și osăbit di(n)tru aceștie marturi au zis Aftoni lui Pătrășcan să giure precum este dintr-un moș la aceste moșii. Și așa, dinainte noastră, au giurat și au luat cu sufletul lor precum este tot dintr-un moș, moșani înpreună cu dînșii, moșani și răzăși.

Deci noi, văzînd aceste mărturii și giurămîntul lui, am dat să fii di acum înainte să fie răzăș Pătrășcan și cu Ion, nepot(u)-său, în răzăși la toate aceste moșii. Și tîmplîndu-să de au fost vîndut Aftoni parte lor tot ce-au avut în Pașcani d(u)misale lui Darii Doniciu vel vor(nic), și trăgînd pîră pentru această vînzare, am socotit că i să vini a triie parte și am plinit di la Aftoni și așa i-am așăzat ca să-și ție cineși părțile și am dat această mărturie la mîna lui Pătrășcan și a nepotului său Ion să-i fii de credință.

Let 7230 (1722) ghen(arie) 1.

Ștefan căp(i)tan biv vt(orii) post(elnic).

ED.: Iorga, St. și doc., XVI, p. 403 (rez.).

2

1731 (7239) ianuarie 20, Soroca. *Ioniță Giosanul și fratele său, Costică, dăruiesc lui Miron Donici mare jîtnicer și pîrcălab de Soroca partea lor din satul Făurești.*

† Adică eu, Ioniță Giosanul, și cu frate-meu Costică și cu mătușă-me Anița, făcut-am acestu încredințat zapis al nostru la mîna d(u)m(i)sale giupinului Miron Doniciu vel jîtnicer i pîrcălab Sorofci)căi, precum să s(ă) știe că, de a noastră bunăvoe, am dăruit toată parte noastră ce s-ar alege a strămoș(u)lui nostru, a lui Ion, din sus, din giumătate de bătrîn a treia parte, care acea giumătate de sat umblă numai într-un bătrîn, giumătate de bătrîn a Mărzoaie(i) cu neamul ei și giumătate de bătrîn a noastră, a Mironestilor; și ace giumătate de bătrîn a noastră, a Mironestilor, înblă în trii părți: o parte a lui Ion și o parte a lui Miron și o parte a lui Nicoară Stărpului, care și giumătate dintr-acest Stărbu neafîndu-să la cineva vrun zapis de dani sau de vînzare, iarăși am dăruit-o tot d(u)m(i)sale să fii d(u)m(i)sale driaptă ocină și moșie ca să-i fii d(u)m(i)sale, și cuconilor d(u)m(i)sale, și nepoților d(u)m(i)sale și strănepoților d(u)m(i)sale. Și pe zapisul nostru să fii d(u)m(i)sale volnic a-și face și dres domnesc și nimi din neamul nostru piste zapisul nostru să n-aibă a s(e) amesteca.

Și cînd am făcut acest zapis s-au tîmplat boeri și oamini buni megieși care mai gios s-au iscălit.

Și noi pentru mai mare credință mai gios ni-am pus și degitele în loc de peceti, ca să-i fii d(u)m(i)sale de bună credință la mîna d(u)m(i)sale.

U Soroca, let 7239 (1731) ghen(arie) 20.

Eu, Ioniță Giosanul, strănepot lui Ion, și eu, Postică tij strănepot lui Ion.

Andrunachi post(elnic), martur.

Neculai martur.

Ștefan martur.
 Și eu, Gheorghii șoltuz ot tîrgul Soroca, martur.
 Loghin Sfeclă.
 Gheorghiță martur.
 Macsin sîn Metula ot Micleşti, mart(or).
 Onofrei sîn Popa Timuș.
 Eu, Neculai Cociorvă, martur.
 Costandin Mașteiu.
 Iordachi Ciohian.
 Și eu, Neculai diiaconu, am scris.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 396 (rez.).

3

1731 (1739) mai 1, Soroca. Toader, fiul Agafiței, dăruiește lui Miron Donici mare jîtnicer, pîrcălabul Sorocăi, partea sa din sătul Făurești.

Adică eu, Toader, ficiorul Agafiței, nepotul Săvienesăi, surorii lui Aftenii, făcut-am acest încredințat zapisul meu la mîna d(u)m(i)sale giupînului Miron Doniciu vel jîc-nicer), pîrcălab Sorocăi, precum să s(ă) știi că, di nime sîlit, nice asuprit, ci de a me bunăvoe, am dăruit d(u)m(i)sale toată parte moașă-me, a Săvienesăi, a surorii lui Aftenii, din sat din a treia parte, însă să s(ă) știi că frații au fost trii cu Nicoară, Stărpul, făr(ă) de Căpriian care să trage Mărzoae cu neamul ei dintr-insul iaste și parte lui Nicoară a Stărpului, neaflindu-să la cineva dăruit sau vîndut încă și i-am dăruit tot d(u)m(i)sale cît s-ar alege parte moașe-me, a Săvienesăi surorii lui Aftenii. Aceste părți care scriu mai sus le-am dăruit d(u)m(i)sale giupînului Miron Donici vel jîc-nicer pîrcălab Sorocăi ca să-i fie d(u)m(i)sale driaptă ocină și moșie, d(u)m(i)sale, și cuconilor d(u)m(i)sale, și nepoților d(u)m(i)sale și strănepoților d(u)m(i)sale, în veci neclintită.

Și cînd am făcut această danii s-au tîmplat mulți oameni buni megieși di prinpregiur care mai gios s-au iscălit. Și pe zapisul meu să fii d(u)m(nea)lui volnic a-și face și dres(e) domnești.

Și eu, pentru mai mare credință, mai gios mi-am pus și degetul în loc de peoete ca să fii d(u)m(i)sale de bună credință la mînă.

U Soroca, let 1739 (1731) mai 1.

Eu, Toader sîn Agafiței, nepot Săvienesăi.

Neculai m-am tîmplat la această danii.

Eu, Vastle Afteni, nepot Mironescului, m-am tîmplat.

Eu, Pôstică sîn Ștefan Giosanului, nepot Mironescului, m-am tîmplat.

Eu, Gligoraș nepot Cozmii ot Cotijăni, m-am tîmplat.

Gheorghiță Popă, martur.

Ilie sîn Ioniță m-am întîmplat.

Și eu, Neculai diiaconu, am scris cu zisa lui Toader.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 396—397 (rez.).

4

1731 (1739) iunie 23. Sandul Băț vinde lui Miron Donici mare jîtnicer partea sa din sătul Făurești pe Ichil.

† Adică eu, Sandul Băț, ficiorul lui Andriiu Băț, nepotul Mironescului din sat din Făurești di pe Ichel, scriu și mărturisăsc cu acest adivărat zapis al meu, de nimene sîlit, nici nevoit, ci de a me bunăvoe, am vîndut a me driaptă ocină și moșie din sat din Făurești di pe apa Ichelului, din a patra parte de sat din a triie parte din cîmpu și din pădure și din apă, din heleștei, din tot locul, cu tot vinitul, toată parte tatînu-meu, lui Andriiu Băț. Această parte o am vîndut drept zăce lei d(u)m(i)sale lui Miron Donici vel jîc(nicer) ca să-i fie du(mi)sale dreaptă ocină în veci, dum(i)sale, și giupînesii dum(i)sale și cuconilor dum(i)sale.

Și cînd am vîndut această moșie dumisale s-au tîmplat mulți boieri și oameni buni di prinpregiur care mai jios s-au și iscălit.

Și pe zapisul meu să fie volnic a-ș face dum(nea)lui și dresă domnești. Și pentru la mai mare credință mi-am pus și degetul.

U Chișinău, let 7239 (1731) Iunie 23.

Sandul Băț, sin Andrii Băț.

Vas(i)le vameș.

Agapii¹ șoltuz.

Virlan Popăscu.

Enachi vameș.

Vas(i)lachi Măzărachi biv vt(orii) jic(nicer), m-am timplat.

Ștefan¹ sin Afteni.

Toader¹ Onașcu, toți marturi.

Dumitrașcu Budul.

Vas(i)lachi biv vor(nic) ot Turburești, martur.

Adam¹ vor(nic) ot Turburești, martur.

† Și eu, Vicol Vartic hotnogul, am scris cu zisa Sandului Bățu.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 397 (rez.).

¹ Amprentă digitală.

5

1766 august 18. Grigore Calimah volevod scrie lui Gheorghe fost mare medelnicer și mare serdar să cerceteze plingerea lui Costandin Donici fost vistier al treilea privitoare la satul Făurești din ținutul Orhei.

Нв Григорин Нван Калмах в(о)вод, Бож(ію) мнлост(ію), р(о)сподар(х) Замлю Молдавскон. Credincios(i) boierii dumnii mele, d(u)m(nealui) Gheorghii biv med(elnicer) i vel sârd(ar), îi facem știre că domnii mele mi-au jăluit boerul nostru Costandin Donici biv 3 vist(iernic) asupra vâru-său, lui Andrii Donici post(elnic), și asupra altor răzăși, de moșie Făurești ot Orheiu arătînd Donici vist(iernic) că are citeva părți de cumpărătură și danii, cu zapisă Intr-ace moșie Făureștii, în parte(a) de sus, dimpreună cu alți răzăși, și pe vărul-său Andriiul Donici îl știu că are moșie în parte di gios, iar nu și parte de sus, și cu dreptate nu numai că au pus în anii trecuți mina pe părțile sale din parte de sus ce încă și acum, în iastă vară, ar fi stătut pricină omului său de la au avut trimis acolo la ace moșii, de nu la au lăsat să ia dijmă di pe părțile ce are în parte de sus, urnindu-l la Vădeni și la Pășcani, unde nu-i răspund zapisăle. De care cerșind dreptate, iată că-ți scriem d(u)m(itale), văzînd cartea domnii meli să rînduiești d(u)m(neata) un mazil-doi pe carii vii socoti d(u)m(neata) oameni de ispravă, să meargă acolo, la locul cu pricina, și fiind de față și Andrii Donici cît și alți răzăși din parte de sus să cerceteze această impresurare cu măruntul; și de vremei că s-ar dovedi zapisăle vist(iernicului) Donici bune și adivărate, făr-de nici o pricină, atunce să aibă voe acei mazili di la d(u)m(neata) zi de soroc, cu mărturie, să vie să stea de față la Divan.

Aceasta scriem.

Let 1766 au(gus)ta 18¹.

Procit vel vornic.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 399 (rez.).

Sub dată se indică „locul pecetii gospod”.

6

Hotarnica unei jumătăți din satul Făurești

Pe cum au dat samă Vas(i)le Aftoni pentru giumătate de Făurești care zice că i le-au arătat d(u)m(nea)lui Darii Donici, și cu tată-săi, Aftonii, nepot Mironescului, la domnie lui Neculai vodă întăi.

1 piatră piste Ichel, dispre amiazazi, în dealul Ichelului deasupra Stîncii, din gios de Vale Vădăanii, și zisă c-au mai fost un hotar piste Ichel pin margene să-

lești Făureștilor și acum nu să găsește, și de acolo iarăși în mijlocul săliștii, la un păr îngemănat, și iarăși și părul acela nu să află, și de acolo la deal, pin stîncă, ne-au dus la o piatră di supt stînci, din gios de Vlceaș Epurașului, și de-acole pi costișă pi deasupra Vlcelii Epurașului pînă la fîntîna lui Miron, în gura Hîrtopului, la o piatră ce este din gios de fîntînă și de gura Hîrtopului și de acolo piste Vlceaș Hîrtopului, pe Costișă vlcelii cînipii în sus pără în fundul vlcelii la altă piatră, gios de fundul vlcelii, și de acolo, pe fundul văii cînipii piste deal în costișă pără în fundul Dorocucăi, supt zare dealului dispre Ichel, care aice să desparte Beldei de Făurești, și de aice au purces asupra apusului din piatra care este hotarul Făureștii pără în prăval în costișă Văii Scurtii, care acolo dau de samă Vasli Aftoni că acest hotar hotărâsc și Blendei și Vădenii cu Făureștii, și de acolo au purces costișă Văii Scurtii dispre răsărit zicînd V(asil) că¹ mai este un hotar pi costișă și...¹ (au)¹ trecișă piste Scurta și au mersu...¹ la vale pe drumul ce merge pe Iche(l)...¹ de un stîlpu mare, și de acolo la vale, pi deasupra stîncii ce să pogoară în apa Icheului la un...² a d(u)m(neal)ui Gavrilă Donici și de acolo la deal pin gura Văii Vlcelii și tai în gios pînă în hotarul ce este deasupra Văii Vădanii.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 399 (scurt extras).

¹ Fila, îndoită la xerox.

² Loc gol în text.

7

Sămnile petrilor hotară a moșii Făureștilor după dare de samă a lui Darii Donici log(o)f(ă)t(ul) și cu a bătrînului Aftonii cătră Vas(i)le Aftonii în vreme cînd au hotărît sârdar(ul) Vasălachi Măzărachi și cu căpi)t(anul) Carpu moșie Făurești răspunzînd într-acest fel :

1 piatra piste Ichel dispre amiazăzi în dealul Icheului deasupra Stîncei din gios pe Vale Vădenei și ar fi mai fost stîlpu hotar piste Ichel în margine săliștii Făureștilor.

Acest izvod este un suret iar cel adevărat l-am trecut, carii este din sus de acesta, ce l-am început acum, numărul 6.

8

1795 iulie 27. *Plîngere adresată domnului de către Costandin Donici mare stolnic cu privire la venitul moșiei Făurești din ținutul Orhei.*

Pre înălțate doamne,

În moșie Făurești, la ți(nu)t(ul) Orhei(u)lui, în parte giunătății satului de sus, alte cîteva părți cu scrisori vechi, pe care di la o vreme ceilalți răzăși ce mai sînt, dijmuesc rămîind eu numai cu o puțină parte, pentru care mă rog mării tale ca să s(e) scrie domnească carte către d(u)m(nealu)și sâr(dariul) ca pe drept părțile mele să nu îngăduiască pe acee a să întinde cu stăpînire, ce să-mi eu dijma eu, iar de au ei mai mult a răspunde să s-oprească dijma și după vreme lucrului să ne pui soroc ca să vinim la Divan.

A înălțimeii tale prea plecată slugă,

Costandin Donici vel stol(nic).

Mergi la d(u)m(neal)ui vel logofăt, vel pah(arnic).

(17)95 Iulii 27.

1795 iulie 28. *Poruncă domnească pentru cercetarea plîngerii lui Costandin Donici mare stolnic privitoare la jumătatea de sus a satului Făurești din ținutul Orhei.*

Noi, Alexandru Ioan Calimah vod(ă), cu mila lui Dumnezeu, domnu Tărâi Moldovii. Cînstit credincioși boerii domnii meli, dum(ne)v(oastră) sârdari de Orhei, sănătate. Dintr-această jalobă ce-au dat domnii meli d(u)m(neal)ui Costandin Donici vel stolnic veți înțelegi pre tare ce face, că în moșie Făureștii di la acel țin(u)t în parte giunătății satului de sus ar fi avînd părți cu scrisori vechi, care ceilalți răzăși di la o vreme le-ar fi dijmuind și d(u)m(neal)ui stol(nicul) este

păgubaș; pentru care cerșindu-și dreptate scriem d(u)m(nea)v(oastră) aducînd de față și pe acei răzăși să cercetați și de este precum arată d(u)m(nea)lui stol(nicul) pe acei ce (iau)¹ părțile d(u)m(nealui) stol(nicului) să nu-i îngăduiți a să întinde cu stăpînire (c)¹ it de puțin, iar fiind precina într-alt chip și neodihnindu-s(e) pre o parte acolo, atunci să dați d(u)m(nealui) v(i)st(iernicului) mărturie la parte (ce)¹ să va căde cu arătare pre largul și să le pună și zi de soroc, (d)¹ luepe vremea lucrului, ca să vii la Divan.

1795 iuli(i) 28.

¹ Neclar.

10

1702 (7210) martie 12: Iordachi, fiul lui Mogildea, vinde un iaz cu vad de moară din Vădice, mai jos de gura Hulbociucului, lui Loghin pircălab.

Adică eu, Iordachi sîn Mogildii din Dișcova, scriu și mărturisăsc cu acest zapis al meu, de nime sălit, nici asuprit, ce de a me bună voe, am vîndut a me driaptă ocină și moșie, un iaz cu vad de moară în Vădice, ce-i mai gios de gura Hulbociucului ce vine dinspre Puțuntei, care iaz au fost ezit Stratul de Cucioae; fiindu-i lui cu greșală acela iaz, l-am vîndut eu d(u)m(nea)lui Loghin pircălabul drept triizăci de taleri, bani de argint, și de acum înainte să-i fii a d(u)m(nealui) dreaptă ocină și moșie și cuconilor d(u)m(nealui) și nepoților.

Și în tocmala noastră s-au tîmplat mulți oameni buni, bătrîni și tîncri, anume: Savin sîn Andrunachi ot Bezin, și Vasile Cojan, și Costin, și Andriiu zăt Costin și Stratul de Cucioae, și Costantin Pologhi și Luchiiian din Lucoceuca.

Însă izînd Stratul acest iaz rău, neștiînd, și umblînd noi la giudecăți cu Stratul și-au aflat Stratul iazu lui mai sus, în gura Hulbociucului, mai sus de a Mogildii care dă Hulbociucul într-însul. Deci noi, așa, carii sîntem scriși, văzînd tocmală [tocmală] bună și plată deplin(ă), pusu-ne-am degetele dinpreună ca să s(e) creadă și iscăliturile și în urmă tîmplat-u-s-au și Andriiu Buza și Dumitrașcu Harghel și s-au iscălit.

U Buda, let 7210 (1702) mart(ie) 12.

† Iordache Mogilde.

Andriiu Buza mart(u)r.

Dumitrașcu Harghel.

Savin sîn Andrii ot Bezin.

Și eu, Vas(i)le, am scris zapisul.

Vas(i)le Cojan; Costantin Polog; Costin; Andriiu zăt Costin; Luchiiian Lucaceuca.

† Și eu, Stratul de Cocioe, dacă mi-am aflat iazul cu oameni buni, mi-am pus degetul.

ED.: Iorga, St. și doc., XVI, p. 403 (extrase).

CONDICĂ DE SCRISORILE MORII OT FURCENI OT TÎN(U)T(UL) ORHEIULUI

1

1627 (7135) ianuarie 10. Conducerea tîrgului Orhei adeverește că Ileana Lelicoia din Furceni vinde un vad de moară în Răut preotului domnesc din Orhei.

Eu, Toader Bălan, cu 12 pîrgari din tîrgul Orheiului. Adică au vînit înainte noastră Ileana Lelicoia, fata Buzii din Furceni, și au vîndut un vad de moară în Răut, din gios de Piatră, popii celui domnesc, Gligorie, din tîrgu din Orhei, de nime nevoită, nici asuprită, nici slîit. Și au dat doi rohatince de mîiare și stupi și o vacă cu vițel și postav pînă au împlut optzăci de lei preț, că atîta au cerut; să-i fii a lui și nepoților lui.

Și într-această tocmală s-au tîmplat oameni [oameni] buni: Grigore Drăghîța și feciorul lui, Vasile vătavul de sînițari, și Radul cupețul, și Mihuleț, și Vasile înblătoru, și Șahîn, și Vasile Crucean și mulți oameni buni din oraș.

Deci noi, dacă am văzut a lor de bunăvoie tocmală, noi am pus pecete oraşului într-acest zapis ca să s(e) ştii.
7135 (1627) ghen(arie) 10¹.

ED. : Iorga, St. şi doc., XVI, p. 403—404 (text).

¹ Sub dată se indică „locul pecetii ţirgului Orheiului“.

2

1635 (7144) septembrie 15, Iaşi. Vasile Lupu voievod judecă pricina dintre Gligore din Orhei şi Lelico din Furceni împreună cu ginerele ei pentru un vad de moară.

Нв Е[к]ас(н)лє в(о)екод(а), Бож(ією) мнлост(ію), г(о)сподар(х) Земли Молдавскон. Adică s-au pîrit de faţă înaintea domnii meli Gligore din Orhei cu Lelico din Furceni şi cu gineri-său Gligoriice pentru un vad de moară pen...¹ fost vindut Lelicoae lui Gligorie şi acum au vrut să întoarcă. Şi au zis că au vindut numai giurăţate de vad.

Deci, domnie me am socotit cu divanul domnii meli de i-au vindut întîiu, acum nu încapе să întoarcă. Deci au rămas Gligorie pre Lelicoae şi pre gineri-său Gligoriice dinaintea domnii meli ca să aibă a-ş ţine moara, iar Lelicoae şi cu gineri-său ca să n-aibă nici o treabă, nici odănoară, în veci, înainte cărţii domnii meli.

Aceasta scriem şi alta să nu mai fii.

Х Мс, л(ѣ)т(о) „ЗРМД СЕНТ(ЕМВРІЕ) ЕІ.“²

Сам г(о)сп(о)динъ велелъ.

Кордат <писал>.

ED. : Iorga, St. şi doc., XVI, p. 404 (rez.).

¹ Loc gol în text.

² La mijlocul filei, în stînga datei, se indică printr-un cerc „Locul pecetii gospod“.

3

1663 (7171) ianuarie 24, Iaşi. Eustratie Dabiţa voievod judecă pricina pentru un vad de moară cu heleşteu de pe Răut dintre Luchiana, soţia lui Apostol fost jîtnicer, şi Apostolache pîrcălab, întărîndu-l celui din urmă.

Нв Еустратіє Дабѣж(а) в(о)екод(а), Бож(ією) мнлост(ію), г(о)сподар(х) Земли Молдавскон. Adică au pîrit de faţă înaintea domnii meli Luchiana, giupîneana lui Apostol ce-au fost jîtnicer, şi cu ficiorul ei, Toader, cu Apostolachii pîrcălabul, ficiorul lui Ionăscuţă ce-au fost logof(ă)t mare, zicînd Apostoloe şi cu ficiorul ei, cu Toader, că un vad de moară cu heleşteu ce este pre apa Răutului, mai gios de ţirgu de Orhei şi di un sat ce să chiamă Piatra, din gios, ce să ţine de ocolu ţirgului, care heleşteu şi vad de moară le iaste lor cumpărătură di la popa Gligorie ce-au fost popă domnesc în ţirgu Orhei şi di la ficiorii săi, di la Gheorghii, şi di la Vasile şi di la Chiriac, şi lor încă le-au fost cumpărătură di la Iliana Lelicoai, giurăţate lui Buzinche armăşăul şi di la fraţii ei, hăleşteul tot, în hotarul Furcenilor şi mai sus de toati heleşteile pînă unde să împreună cu hotarul ţirgului, cum ne-au arătat şi zapisă de cumpărătură şi carte de pîră pre răzăş(i) de rămas di la Vasile vodă.

Iar Apostolachi pîrcălabul aşă au dat samă înaintea domnii meli cînd s-au vindut acel heleşteu n-au ştiut nîmi că răzăşii şi-au dus să întoarcă Apostolachii cu acei răzăş(i) banii înapoi Apostoloe.

Deci domnie me văzînd zapisă de cumpărătură şi carte de rămas pre acei răzăş(i) di la Vasile vodă, domnie me am dat rămaş pre Apostul pîrcălabul şi pre acei răzăş(i) să nu mai aibă treabă la acel heleşteu căci nu pot să întoarcă

de atîta somă de vremi, ci să aibă Apostolache și cu feciorul lui, cu Toder, să aibă a ține acel heleșteu ce mai sus scriem, cu tot vinitul pînă unde să tîlnești cu hotarul tirgului.

Și să le fii dreaptă ocină și moși în veci și de această pîră să nu să mai pîrască pisti carte domnii meli; alta să nu mai fii.

✠ Мѣ, л(ѣ)т(о) ,зрѡд гѣн(дрѣ) кд.

РАКОВИЦА ЧЕХАН ВЕЛ ЛОГ(О)Ф(Е)Т.¹

ТОДЕР <ПИСАЛ>.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 393 (extrase).

¹ Sub dată se indică, printr-un cerc, „locul peceteii gospod“.

1688 (7197) septembrie 15, Orhei. Dumitrașcu Hanghel, Ursul ș.a. mărturisesc că Apostol jîtnicerul a cumpărat un vad de moară pe Răut în zilele lui Vasile vodă.

Adică noi, Dumitrașcu Hanghel, și Ursul, și Merăuță, și Ghiorghii, și Gavrilă și Matei năvodar, facem știre pentru un vad de moară ce-au cumpărat d(u)m(nea)lui Apostul jîtnicerul pe Răut, mai sus de Furceni, și cu apa Răutului pînă în hotarul tirgului; și acel heleșteu l-au cumpărat în zilele lui Vasile vodă de la Gligorii Rospop.

Deci noi, așa mărturisim: pînă-au fost Apostul viu, acele bălți mai sus le-au țin(u)t tot Apostul și după moarte lui și ficiorii lui au ținut, iar răzășii de Furceni n-au avut treabă la acel heleșteu cu bălțile. Și noi cum știm așa mărturisim cu sufletele noastre și pentru credința ne-am pus și degetile și iscăliiturile, să s(e) știi.

Și cînd s-au făcut această mărturie sau prilejuit Sava pîrcălabul, și popa Constantin potropopul, și Andriiu Buzeș, Arion Cotetețui și alți oameni. Să s(ă) știi.

Sava¹ pîrcălabul, Andriiu.

Eu, popa Constantin. D(u)mitrașco. Ion¹ Catun. Gheorghii¹ năvodar. Mirăuță¹.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 393 (rez.).

¹ Amprentă digitală.

5

1689 (7198) noiembrie 7, Iași. Constantin Duca voievod poruncește lui Ion Costin serdar să cerceteze pricina privitoare la un vad de moară de pe Răut.

Нѡ КѡСТАНТИН ДУКА В(О)ВѢД(А), БОЖ(ІЮ) МНЛОСТ(ІЮ), Г(О)СПОДАР(Ъ) ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОИ. Scris-am domniile mele la credincios boierul nostru d(u)m(nea)lui Ion Costin sârdar. Facem știre d(u)m(i)t(ale) că s-au pîrît de față înaintea domnii mele boierul nostru Gavril Donici cu Toderășcu biv postelnic, ficioru lui Apostul, zicînd Donici că are un vad de moară cu heleșteu pre apa Răutului încă di la moșii lui și l-au tot ținut acel vad de moară cu heleșteu cu tot, iar acum Toderășcu să scoală de zice că ține niște bălți și le vînează și nu ține numai cît au ținut moșii lui; și ne arătară ei și niște cărți de rămas unul pre alalt, și domnie me nici pre unul nu l-am crezut, ci i-am trimis acolo la d(u)m(neata) să le ei sama. Dece să chemi d(u)m(neata) oameni buni megeși di penpregiur și să li ei sama acelor oameni precum or mărturisi ei cu sufletele lor cu frica lui D(u)mnezău și să ia bra(z)de în cap. Dece, precum or ști ei c-au ținut Ionăscuță log(o)f(ă)tuł, moșul lui Donici, așa să ții și ei împreună, și precum vii afla d(u)m(neata) din mărturiile acelor oameni să ne faci d(u)m(neata) știre cu o scrisoare iscălită de d(u)m(neata). Și di la acei oameni buni să avem știre.

Aceasta scriem.

✠ Мѣ, л(ѣ)т(о) ,зрѡд НОЕ(М)В(Рѣ) з.

Vel log(o)f(ă)tuł.

ED. : Iorga, St. și doc., XVI, p. 394 (rez.).

¹ Sub dată se indică, printr-un cerc, „locul peceteii gospod“.

6

1790 (7298) noiembrie 30, Orhei. *Scrisoarea lui Ion Costin serdar către domnul țării privitoare la pricina unui heleșteu de pe Răut.*

Milostive și luminate doamne, să fie mărie dumatăle sănătos. Vinit-au d(u)m(nea)lui Gavrilă Donici pircălabul de Orhei cu cinstită carte mării d(o)m(iei) tale în care ne scrii mării d(u)m(i)tale să chemăm oameni buni și bătrâni, megieși, să alegem o gilceavă ce are d(u)m(nea)lui cu d(u)m(nea)lui Toderascu postelnicul pentru un heleșteu, care heleșteu iaste pre apa Răutului, pre hotarul Furcenilor, și cumpărătură d(u)m(i)sale lui Gavrilă Donici di la Gligoriie Râșpopul ce-au fost preot domnesc în țirgu, în Orhei.

Dece pre porunca mării d(u)m(i)tale am chemat oameni bătrâni megieși de țirgu din Orhei și di prinpregiur carii au mărturisit înaintea noastră precum acel heleșteu iaste dreaptă cumpărătură moșilor d(u)m(i)sale, lui Gavrilă Doniciu, care lovește pără în hotarul țirgului, precum scriie și zapisul cel de cumpărătură, heleștau; asijdere au mărturisit un om bătrân, anume Iacanoschii¹, care au fost răzăș de acel loc, de Furceni, pre care este heleștau, precum și un ispisoc și tot s-au ținut de moșie d(u)m(i)sale, nice au avut alți răzăș(i) treabă la acel făcut di la Duca vodă ce s-au aflat la d(u)m(nea)lui postelnicul Toderascu, pre care ispisoc au tras pără înaintea mării d(u)m(i)tale cu d(u)m(nea)lui Gavrilă Donici mărturisit-au cu sufletul lui înaintea noastră că acel ispisoc făcut di la Duca vodă nu-i drept, ce-i făcut pre mită. Dece și el singur acel Iablanoschii au mărturisit cum el singur au fost părășul heleșteului înaintea Ducăi vodă.

Dece noi, văzînd mărturiia acestor oameni bătrâni buni megieși pre porunca mării tale și pre mărturiile acelor oameni bătrâni, pre carii iam pus de s-au pus și degetele într-această mărturie mai gios făcut-am această încredințată mărturie d(u)m(i)sale lui Gavrilă Donici.

Pentru aceea și d(u)m(nea)lui, Toader postelnic, văzînd așa dreaptă dovadă a oameni buni asupra d(u)m(i)sale au dat toate hîrțile ce-au avut de gilceavă acelui heleștau d(u)m(i)sale, lui Gavrilă Donici și s-au așăzat amândoi denaintea noastră cum această pără să nu să mai părăscă.

De aceasta facem știre mării d(u)m(i)tale.

Să fii mării d(u)m(i)tale sănătos.

✕ Ѣржею, лѣт(о) , а счл ное(м)е(р)ѣ л.

Plecat robul mării d(u)m(i)tale, Ion Costin sardar, sârut poala mării d(u)m(i)tale.

Dumitrașcu; Gavrilă²; Sava Țurcanul²; Gheorghii năvodar²; Merăuță²; Micul² ot Văliști; Iablanoschii².

ED: Iorga, St. și doc., XVI, p. 394 (scurte extrase).

¹ Mai jos „Iablanoschii.”

² Amprentă digitală.

7

1745 (7254) octombrie 9. *Împărțeala zapiselor satului Băloșești cu moară pe Răut între Ștefan, nepotul lui Apostul jîtnicer, și Catrina Donici clucereasa.*

Adică eu, Ștefan, nepotul lui Apostul jîc(nicerul), feciorul lui Toader armaș. Facem știre cu această scrisoare p(r)ecum ca să s(ă) știi că stînd la socotolă cu d(u)m(nea)ei Catrina cruceroae a răpousatului Miron Donici, pentru un sat, anume Băloșăștii, și o moară din Răut din sus de Furceni, care moșie și moară ne-au fost di pe moșul Apostul jîc(nicerul) și pără acmu au fost tot neîmpărț(î)te zăpisăle acelui sat și acei mori și s-au dat în mîna d(u)m(i)sale șapte zapisă și un ispisoc ș-am luat și eu șapte zapisă și un ispisoc și s-au dat această scrisoare la mîna d(u)m(i)sale ca să stăpînească d(u)m(nea)lui giurmătate de sat de Bălușești și giurmătate de moară.

Iar de s-ar tîmpla vro pricină asupra acelui sat dispre niscari moșani să s(ă) știi zăpisăle unde s-or cerca. Și d(u)m(nea)ei încă mi-au dat scrisoare ca aceasta la mîna me.

Cu aceasta facem știre.

L(ea)t 7254 (1745) oct(ombrie) 9.

Ștefan Coreschii.

Lupul Donici 3 sârd(ar) m-am tîmplat.

Nec(u)lai Donici m-am tîmplat.

Doaă zapisă și un ispisoc și trii cârți de rămas pentru moară au rămas la d(u)m(nea)ei cruceroae.

Neculai m-am tîmplat.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 397 (rez.).

8

1765 (7273) februarie 11. *Mărturia lui Vasile Carp serdar ș.a. privitoare la litigiul pentru o moară între Costandin Donici vistier și preotul Ilie Corețchi.*

† Înștiințăm cu această scrisoare a noastră după luminată porunca mării sale lui vodă și a dum(i)l(o)r sale vel sârdar. Viind dum(nea)lui vist(ier) Constantin Donici și aducînd și pe preutul Ilie Corețchi și luînd sama am aflat că au avut tocmală preotul Ilie cu dum(nea)lui vist(ier) Constantin Donici cu aşzare ca după ci a găti moara, să o ții preotul Ilie doi ani ca să-ș scoată cheltuiala morii. Și di la acei doi ani să între în moară și vis(ierul) Constantin Doniciu. Dar fiind pricină la mijloc și neavînd scrisoare la mînă de aşzare nici o parte nici alta, am socotit ca să mai lasă (vist(ierul) Constantin Donici să fii vedea morii pe trii ani. Și așa s-au priimit și dum(nea)lui. Iar di la trii ani încoace cît au mai trecut să s(e) împartă vinitul morii în giumătate. Și preotul Ilie nici cu aceasta nu s-au priimit, nici poronci n-au vrut să s(e) supui ca să ste la dreptate.

Și noi așa am cunoscut că-i drept : că di la sfîrșitul lunii lui iulie la velet 7272 (1764) s-au împlinit vadeoa pe trii ani. Și di la zi întăi a lui avgust să între și dum(nea)lui vis(ierul) Costandin Donici în moară pe giumătate de moară, parte dum(i)sale, după cum au ținut-o și mai înainte.

Și după cum am aflat cu dreptul am dat această scrisoare a noastră la mîna dum(i)sale vist(ierului) Constantin Donici.

L(ea)t 7273 (1765) fev(ruarie) 11.

Vasile Carpu șătr(ar).

Nec(u)lai.

Toader post(elnic).

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 397—398 (text).

9

1766 (7274) februarie 20. *Zapisul preotului Ilie Coreschi privitor la stăpînirea unei mori pe Răut împreună cu Constantin Donici vistier.*

† Adică eu, preotul Ilie Coreschii. Dat-am zapisul meu la mîna dum(i)sale vist(ierului) Costandin Donici precum să s(ă) știi că avînd noi o moară, care moară este în apa Răutului, din sus de satul Furcenii și fiind giumătate de moară a dum(i)sale vist(ier) Costandin Donici și giumătate a me și a altor frați a mei și avînd eu tocmală în anii trecuți cu dum(nea)lui vist(ierul) Costandin Donici pe ace giumătate de moară, fiind moara stricată, să o țiiu eu trii ani, să fac casa morii și herăle și iazul morii să ți cu piatra ce-am luat-o acmu, după cum sînt și la alte mori. Și am ținut-o acești trii ani luînd vinitul tot eu și încă piste acești trii ani ce-am avut aşzare cu d(u)m(nea)lui am mai ținut-o încă doi ani. Și trăgîndu-mă d(u)m(nea)lui la giudecată înainte d(u)misale Păun biv vel pah(arnic) vel sârdar și, după dreptate ce mi s-au căzut într-acest chip, mi s-au hotărît giudecata pentru doi ani ce-am ținut-o eu fără tocmală s-o ții și d(u)m(nea)lui vist(ierul) Costandin Donici doi ani. Și după cum i-o dau eu acmu grijită cu toate celi trebuincioase așa să mi-o de și d(u)m(nea)lui la împlinire acestor doi ani. Și alți frați al mei la acești doi ani să nu să amestice nice unul, că ce a fi venitul într-acești doi ani eu le voi răspunde di la casa me; însă moara să i-o dau d(u)m(i)sale grijită, cu iaz bun, cu casa

morii bună și herăle toate bune. [Și intra]. Și într-acest chip să mi-o de și d(u)m(nea)lui. Și di la zi întâi a lunii lui aprili să între d(u)m(nea)lui în stăpînire morii, să o ții doi ani, amîndoi părțile, atît a d(u)m(i)sale, cît și a noastră.

Și la această așzare a noastră s-au întîmplat părintele potropopol Vasile ot Chișinău, și d(u)m(nea)lui post(elnic) Enachi Hermezăul, și vătavul Enache Zamă, și Manole Stăvilă, mazil, care mai gios s-au iscălit. Și pentru [pentru] credința am iscălit și eu cu mîna me.

Let 7274 (1766) fev(ruarie) 20.

Vasile prot(o)pop. Eu, preotul Iliei Coreschi, cu voe me am făcut așzare aceasta.

Enachi Zamă, mazil, m-am tîmplat.

Enachi Hermezăul post(elnic), m-am întîmplat. Manole Stăvilă, martur.

ED : Iorga, St. și doc., XVI, p. 398 (extrase).

10

1764 august 3. *Porunca lui Grigore Alexandru Ghica voievod către marele serdar de Orhei să cerceteze pricina privitoare la un vad de moară de pe Răut și la satul Băloșești din ținutul Orhei.*

Нв Григорий Александръ Гика в(о)евода(а), Бож(ію) милост(ію), г(о)сподаръ Земаи Молдавскои. Credincios boierul domnii meli, d(u)m(nealui)...¹ vel sârd(ar). Îți facem știre că ne s-au jăluit boierul nostru Costandin Donici 3 vist(iernic) zicînd că ar fi avut o moară și un heleșteu din sus de satul Furcenii în apa Răutului ot Orheiu, care moară [care moară] este de împărțală cu ficiorii lui Ștefan Corețchi. Adică giumătate de moară și giumătate de heleșteu este a sa, cum și asămîne este a ficiorilor lui Ștefan Corețchi. Și în anii trecuți, stricîndu-să moara și rumpîndu-să heleșteul, unul din ficiorii lui Ștefan Corețchi, anume preotul Iliei din tîrgul Orheiului, mai anțărțu ș-ar fi cerșut voe di la numitul mai sus, Costandin Donici, cu așzare, ca să tocmască moara, făcîndu-i toați celi ce i-ar trebui și să ezască și heleșteul, și Costandin Donici să nu să amestece în vinitul morii pînă nu-și va întoarce preotul Iliei toată cheltuiala ce-ar fi făcut cu moara și cu heleșteul. Și de cînd au luat preotul Iliei moara cu această tocmală ar fi 3 ani și preotul Iliei într-această vreme ș-ar fi întorsu îndoit cheltuiala din vinitul morii și a heleșteului și acmu Costandin Donici cere să între pe partea sa ca să-și ia vinitul atît din uiumul morii cît și din heleșteu, cum dă dreptate. Ce dar iată că-ți arăt d(u)m(itali), vâzînd carte(a) domnii meli, să orînduiești 2, 3 mazili și oameni bătrîni di pin pregiur să margă la ace moară și în frica lui D(u)mnezău să socotească atît cheltuiala ce-a fi făcut preotul Iliei cu tocmitul morii și cu ezitul heleșteului cît și vinitul morii ce-ar fi eșit într-acei ani de cînd ține preotul moara cu vinitul și heleșteul. Și aflînd c-au trecut vinitul morii mai mult piste cheltuiala ce-au făcut preotul Iliei să aibă și Costandin Donici a ține moara pînă își va întoarce banii ce s-a dovedi c-au luat preotul mai mult, și după ce și va împleni și Costandin Donici acei bani, parte sa, anume va intra și preotul în moară, și-și va lua vinitul pe partea sa ce are cu frații săi și Costandin Donici însăși va ține [va ține] și-și va lua vinitul pe parte sa, cum au cîte în giumătate, precum au ținut și au luat și mai înainte.

Hotărînd pricina prin carte de giudecată, așjdere să mai jălui Costandin Doniciu că are o moșie, Băloșeștii ot Orhei, cu scrisoare și ispisoace g(o)sp(o)d. Și oamenii ce-s pe moșia sa nu-și dau cîte acei 6 potronici pe an de casă pe moșie sa, nice au lucrat aceli 6 zile pe an boeresc: 3 zile de vară, 3 zile de iarnă, după hotărîrile testamîntului. Ce și pentru aceasta să cercetezi cu bură dreptate și di l-acei săteni ce-or fi șăzînd pe moșie și nu vor fi moșinași de n-or fi lucrat de boeresc pe an zilele obicinuite să împlinește cîte 6 potronici pe an ce n-or fi dat, supuîndu-i să-și de dijma pe obicei, cum și vinitul moșii

de casă, după hotărîre testamentului. Iar avînd mai mult a răspunde să vii la Divan.

Acesta scriem.

1764 av(gust) 3.

Procit vel logofăt².

ED.: Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 398 (rez. și extras).

¹ Loc gol în text.

² Se indică apoi, printr-un octogon, „locul pecetii g(o)spod”.

II

1767 octombrie 3. Grigore Ion Calimah voievod scrie lui Gheorghe fost mare medelnicer și mare serdar să cerceteze pricina dintre Costandin Donici fost vistier al treilea și preotul Ilie Coreschii pentru o moară pe Răut.

†Нѡ Григорини Нѡи Калимах в(о)евоѡ, Бож(іеу) милост(ію), господар(ѡ)
Зѡман Молдавскон.

Credincioș boierul domnii(i) meli, dum(nealui) Gheorghii biv vel med(elnicer) i vel sârd(ar). Facem știre că domnii meli au jălu(lu)it Costandin Doniciu biv 3 vist(ier) asupra unui popa Ilie Coreschii dî la acel ținut zicînd că, după giudecările ce-au avut cu dînsu pentru o moară dî pe Răut, au dat zapis la mîna lui Donici vits(ier) ca să-i de moara cu toate bune și tocmite. Dar nițîindu-s(e) el de cuvînt, pe de altă parte au mersu și au stricat moara ca să nu încapă moara la stăpînire vist(ierului) Costandin Donici. Și cu ace pricină de stricăciuni au rămas de iaste acmu moara iarăș la stăpînire celui popă Ilie și frații săi, și Donici vist(ier) iaste păgubaș, după cum pricina pre largul veț înțalege dum(neavoastră) și din mărturie de giudecată și zapisul de tocmală. Pentru care, iată, scriem dum(i)t(ale) să aduci de față pe popa Ilie și pe frații săi și să cercetezi pricina cu amăruntul și cu bună dreptate. Și făcînd dresuri să jălu- iești să-i [să-i] înlînești tot pînă la acel puțin după zapisul lui și altă mărturie ce are vist(iernicul) Donici.

Așijdere au mai jăluit și asupra oaminilor din Băloșăști, tot dî la acel ținut, zicînd că au pricinuit de nu ș-au dat dijma din celi ce-au făcut pe ace moșii. Deci dum(i)t(ali) și pentru aceasta să cercetezi și ce să va dovedi că n-au dat după hotărîre ponturilor domnii(i) meli, să înlînești ce s-a căde cu dreptate din vinitul moșii.

Tot pî la cel puțin osăbit au jăluit pentru că i-au ucis înpregiurașii cîteva vite de mascuri, arătînd ei că au pagube din țarină, din păpușoai, dispre mascurii vist(ierului) Costandin Donici. Cî dum(i)t(ali) să chemi de față pe înpregiurași carii vor fi știînd de ace pagubă, cum și pe toți păgubașii, iarăș să li ei sama în frica lui Dumnezeu, după drăptate să-i giudeci, și ce să va căde de înlînit vist(ierului) Donici să-i și înlîniți dî la dînsii, tot pînă la cel puțin, odihnindu-l acolo cu dreptate, ca să nu mai vii jalobă.

Iar cu carii nu l-ai putut așăza și odihni acolo, să le dai zi de soroc cu mărturie dum(i)t(ali), să vii să ste de față la divan.

Aceasta scriem.

1767 oct(ombrie) 3¹.

Procit vel log(o)f(ă)t.

ED.: Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 398—399 (extrase).

¹ În stînga datei se indică, printr-un octogon, „locul pecetii g(o)spod”.

12

1774 martie 25. Izvod de documentele satului Băloșești de pe Răut, ținutul Orhei, ce au fost puse amanet pentru un împrumut de bani de la Ilie Ruset.

Izvod de zapisăle Băloșeștilor dî pe Răut, ot Orheiu, a morii ot Furceni, (ce)¹ le-au fost pus dum(nea)lui socru Costantin Donici vist(ier) amanet în anii trecuți la pah(arnic) Ilie Rus(ă)t pentru șasăzăci lei ce-au fost luat cu dobîndă,

care bani i-au plătit dum(nea)lui toți deplin și cu dobînda lor. Și zapisăle rămîind tot la mîna pah(arnicului) Ilii, zicînd că sînt la țară, mi-au dat dum(nea)lui socrul Costandin 2 izvoade cu iscălitura pah(arnicului) de care arată anume zapisăle ca să le ieu eu la mîna me, făcîndu-mi și mie amanet, date de dum(nea)lui pentru cinci sute lei ce l-am îndatorit pe dum(nea)lui într-u(n) an de zile cu dobînda lor, din zăce unsprăzăce, după cum răspunde și zapisul ce mi-au dat la acest velet.

1774 mart. 25.

Zapisăle pe pol sat Băloșăștii, pe Răut.

1 zapis di la Pavăl din Băloșăști pentru parte mîne-sa, a Sării, din parte Ulienii, ce-au vîndut-o lui Ivașco din Izbești drept 30 taleri. N-ari velet.

1 zapis di la Ștefan ot Coțicu și di la Gavril din Izbești ce-au vîndut pol bătrîn din Băloșăști drept doi epe cu prețu drept 16 galbeni și zăci lei, bani de argint, lui Apostul pîrcălabul de Hotin. N-are velet.

1 zapis di la Pătrășcan, ficiorul Anghelinii, fetii lui Buhuș, Grebincii, pentru pol bătrîn din Băloșești, ce-au vîndut lui Ihnatoschii drept 40 taleri. N-ari velet.

1 zapis di la Călina Bălăneas(a) și di la ficiorii ei, Cucul, Maștencu și Drahna, pe toată parte lor ce să va alege din sat, din Băloșăști, parte lui Bălan, ce-au vînduto lui Apostul jăcnicer drept un bou ș-o vacă și patru lei bani. Iuli(i) 28. V(e)le(a)t n-are.

1 zapis di la Roman și di la Rughina, ficiorii lui Isaiu din Băloșăști, ce-au vîndut Parascăi și Martii drept doi boi și doi vaci. N-are velet.

1 zapis di la Moisăi, brat Petrii și lui Ion di Băloșăști, pentru parti di Băloșăști ce va alege, ce-au vînduto lui Apostul pîrcălabul de Hotin drept doi boi buni prețăluți drept 15 lei. Săct(emvrie) 21. N-are v(e)let.

1 carte g(o)sp(o)d di la răpousat(ul) Grigorii Ghica vodă din let 7256 (1747) săpt(emvrie) 20, la Vasflachi Măzărachi și la Carpu de Furceni, pe jaloba lui Vasile din Vorotiță, ginerile Ulienii, fetei Dumănescului, arătînd că are parte în Băloșăști și nu s-au aflat.

1 mărturie de giudecată di la Vasile Măzărachi și di la căp(i)t(an) Carp ot Furceni că cercetînd din porunca g(o)sp(o)d pentru Vasile din Boroteț de are parte de moșii în Băloșăști și l-au aflat că n-are. 7257 (1748) noem(vrie) 20.

1 carte g(o)sp(o)d di la Gheorghii Ștefan vodă la Pintelei căp(i)t(an) pentru vecinii din Băloșăști, din vale(a)t 7165 (1657) mart 12.

1 ispisoc tîj di la Gheorghii Ștefan vodă de întăritură pe acest zapis ce-au arătat Apost(ul) biv vel jăc(nicer) pentru satul Băloșăștii, sîrbăsc, din velet 7157 (1649) mart 18.

1 suret a acestui ispisoc ce l-au tălmăcit dascalu Evloghii ot Mitropolii la v(e)let 7268 (1760) iuni(i) 6.

1 zapis de la Neniul, feciorul Maricăi, nepot lui Bălan din Băloșești.

Panaite Fote.

Iar pentru șasă scrisori ce mai arată în izvodul lui Panaite Fote pentru moari ot Fu(r)ceni s-au găsit aice și le-am trecut în condică mai sus înapoi.

ED.: Iorga. St. și doc., XVI, p. 399 (rez.) și p. 404 (mențiunea unui doc. din izvod).

NICOLAE URSULESCU

PREOCUPĂRI ALE ABATELUI HENRI BREUIL PRIVIND UNELE DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA

Nota de față e prilejuită de o însemnare pe care am găsit-o în *Inventarul obiectelor din Muzeul de Antichități din Iași: 1916—1940*, păstrat în arhiva Institutului de Arheologie din Iași. La pagina 38 a acestui registru, Constantin Pușcașu, un colaborator al profesorului Orest Tafrali, a înregistrat „silexuri, ceramică etc. și un fragment mic de bronz”, descoperite cu ocazia vizitei pe care Henri Breuil, marele arheolog francez, a întreprins-o la Băiceni—Cucuteni în ziua de 2 iunie 1924, când a efectuat și o mică săpătură.

Dincolo de ineditul informației, care adaugă o nouă filă la istoricul cercetării celebrei stațiuni¹, știrea întregeste datele cunoscute despre preocupările lui Breuil privind unele probleme ale arheologiei românești; pînă în prezent, existau date destul de relevante doar despre cercetările pe care le-a efectuat în România cu privire la paleolitic².

Prezența abatelui Breuil la Iași este atestată indirect și de o notație a profesorului Tafrali despre niște oase fosilizate de animale, păstrate la Muzeul de Antichități de la Iași, pe care, văzîndu-le, arheologul francez le-a apreciat ca avînd „o mare însemnătate”, unele fiind „unice”³.

Abatele Henri Edouard Prosper Breuil (28 februarie 1877 — 14 august 1961) este un adevărat simbol de epocă în arheologia franceză și universală. Studiile sale asupra paleoliticului în general și asupra artei rupestre indeosebi⁴ se numără printre contribuțiile cele mai de seamă pentru progresul cercetării preistorice. De numele lui Breuil se leagă periodizarea paleoliticului superior, rămasă și azi valabilă ca schemă generală, punerea în evidență a rolului ca-

¹ Prima semnalare scrisă a Dealului Cetățuia de la Băiceni o întîlnim la D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României*, București, 1872, p. 108, fără să se amintească însă existența urmelor arheologice. Pentru istoricul cercetării acestei stațiuni, vezi, printre altele: M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1966, p. 5—13; idem, *L'importance des fouilles archéologiques de Cucuteni*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 19—27; Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 5—6.

² H. Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie*, în *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, II, 1925, 4, p. 193—217.

³ O. Tafrali, *Istoricul înființării Muzeului de Antichități din Iași*, în *Arta și Arheologia*, 9—10, 1933—1934, p. 53.

⁴ Dintre sutele de lucrări, amintim doar cîteva, cu caracter de sinteză: *Notes de voyage paléolithique en Europe Centrale*, în *L'Anthropologie*, XXXIII, 1923, Paris, 1925, p. 323—346; *Le paléolithique de la Chine*, în *Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine*, Paris, 1928 (în colaborare); *Les industries à éclats du Paléolithique ancien (le Clactonien)*, în *Préhistoire*, I, 2, 1932; *The Cave of Altamira*, Madrid, 1935 (în colaborare); *Les subdivisions du Paléolithique supérieur et leur signification*, Paris, 1937; *Les industries paléolithiques de Hongrie*, în *Revue d'histoire comparée*, Paris, 1944, p. 121—138; *Die ältere und mittlere Altsteinzeit*, în *Historia Mundi*, I, München, 1952, p. 259—288; *Quatre cents siècles d'art pariétal*, Montignac, 1952; *Les hommes de la pierre ancienne (Paléolithique et Mésolithique)*, Paris, 1959 (în colaborare).

pital al geologiei în soluționarea problemelor de cronologie, sesizarea migrațiilor umane, dar, în mod deosebit, dovedirea autenticității picturilor rupestre din peșterile Pirineilor⁵. Pentru înțelegerea fenomenului picturii în preistorie, Breuil a călătorit în mai multe țări, inclusiv în România, studiind și aparițiile de acest fel din neo-eneolitic și epoca bronzului. Aceasta explică, de altfel, și vizita sa la Iași și Cucuteni.

Noile concepte pe care le-a impus în studierea preistoriei le-a transmis multor generații, nu numai prin lucrările sale, ci și prin cursurile ținute ca profesor la Institutul de Paleontologie Umană din Paris (1910—1960) și la Collège de France (1928—1947). Din 1938 a fost membru al Institutului Franței, iar în două rânduri a fost președinte al Societății Preistorice Franceze. Pentru meritele sale, mai multe universități, în frunte cu Cambridge și Oxford, i-au decernat titlul de *doctor honoris causa*⁶. De asemenea, el este întemeietorul congreselor internaționale de pre- și protoistorie, separate de congresele de antropologie și arheologie preistorică⁷.

Desigur, vizita în România, în 1924, a unei asemenea somități în domeniul arheologiei preistorice, a avut urmări benefice pentru stimularea cercetărilor, îndeosebi a celor referitoare la paleolitic. Această realitate este clar subliniată de Marton Roska, unul din cei mai de seamă arheologi din România, din prima jumătate a secolului nostru. Realizând o sinteză asupra paleoliticului Transilvaniei, Roska delimitează începutul celei de a treia etape în cercetarea acestei probleme odată cu studierea de către marele savant francez a unor colecții și așezări paleolitice din această provincie⁸.

De asemenea, inimosul inițiator al cercetărilor preistorice în Oltenia, Nicolăescu-Plopșor, recunoaște meritul deosebit al lui Breuil în orientarea științifică a cercetărilor paleolitice din România: „Odată cu venirea Abatelui Breuil au răsărit ca din pământ sumă de așezări paleolitice, fie în peșteri, fie afară; și de unde pînă atunci, despre vremurile paleolitice pe pământul Daciei nu erau decît bănuiele neîntemeiate, acum... multe din lucrurile preistorice privity mai înainte cu multă îndoială, sînt socotite astăzi netăgăduit paleolitice”⁹.

Așa cum Breuil a avut un rol important în dovedirea caracterului vechi, paleolitic, al picturilor rupestre din Pirinei, tot astfel a intervenit, cu experiența sa dobîndită, în clarificarea unor aspecte legate de determinarea autenticității și vîrstei unor fenomene de artă similare, descoperite în România. Astfel, în privința inciziilor de pe pereții peșterii Cioclovina, despre care Marton Roska socotise că „nu sînt opera naturii sau a întîmplării, ci sînt făcute de mîna omului diluvial, care a locuit în acea peșteră”¹⁰, Breuil a negat caracterul lor antropic, punîndu-le pe seama unor zgîrieturi făcute de labele urșilor de peșteră¹¹. În schimb, printr-o scrisoare, expediată din Paris la 30 ianuarie 1926, Henri Breuil îi confirmă lui Nicolăescu-Plopșor autenticitatea desenelor pe care acesta le descoperise în unele peșteri din Gorj încă din iarna lui 1924, informîndu-l pe savantul francez. Concentrîndu-și atenția asupra resturilor paleolitice ale Transilvaniei, Breuil nu a mai putut ajunge în zona Gorjului, pe care, alături de Dobrogea, o consideră cea mai favorabilă din vechiul regat al României pentru descoperiri paleolitice, inclusiv desene. De asemenea, ocupațiile nu i-au permis nici de a-și pune în practică proiectul de a întreprinde o vizită în această zonă, în vara anului 1925. Totuși, pe baze stilistice, el

⁵ Raymond Lantier, *L'abbé Henry Breuil (1877—1961)*, în *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 11—12, 1961, p. 651—652.

⁶ *Ibidem*, p. 650—653; Jan Filip, în *Manuel encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européennes*, I, Praga, 1966, p. 164—165.

⁷ N. Plopșor, *Arhivele Olteniei*, X, 1931, nr. 56—58, p. 405.

⁸ M. Roska, *Paleoliticul Transilvaniei*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIV, 1929, p. 100.

⁹ N. Plopșor, *Arhivele Olteniei*, V, 1928, nr. 23, p. 49.

¹⁰ M. Roska, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei. Săpăturile din peștera de la Cioclovina*, în *Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania*, II, Cluj, 1923, p. 49.

¹¹ H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 213.

încadrează corect desenele trimise de arheologul oltean în arta schematizată a neo-encoliticului¹². Mai mult, savantul francez face o serie de considerații asupra tehnicii pictării cu cărbune pe pereții peșterilor¹³ — considerații ce îi vor fi de folos lui Ploșor în propria interpretare a acestor desene¹⁴. Pe această bază, Ploșor avansează chiar, la un moment dat, ipoteza că a descoperit o pictură rupestră din paleolitic la Vaideei (jud. Gorj), dar abatele Breuil a păstrat unele rezerve asupra datării¹⁵, considerind-o probabil ceva mai târzie.

Prudența și probitatea științifică a savantului se reliefează și în altă împrejurare. Cu ocazia vizitei din 1924 în Transilvania, abatele Breuil a descoperit la Căpușul Mic un răzuitor, care, din punct de vedere tipologic, se poate data în paleoliticul inferior, cultura acheuleană, fiind în acest caz, cea mai veche urmă de activitate umană cunoscută pînă atunci în România¹⁶. Totuși, avînd în vedere caracterul fortuit al descoperirii, savantul francez dă dovadă de prudență, subliniind că piesele culese de acolo „nu pot fi considerate ca prelucrate de om, pînă ce nu se vor face cercetări sistematice pe această terasă”, lăsînd deci viitorului să infirme sau să confirme impresiile sale¹⁷.

Același lucru se poate spune și despre unele determinări pe care abatele Breuil le-a făcut unor piese aflate în diferite colecții din Transilvania. Deși chiar lui îi revenea meritul de a fi stabilit poziția cronologică a solutreanului¹⁸, totuși, atunci cînd în colecția lui Julius Teutsch din Brașov descoperă o piesă asemănătoare cu cele din peștera Szeleta din Ungaria, se mărginește doar la semnalarea apropierei tipologice¹⁹, fără a afirma, pe această bază fragilă, prezența certă a acestei culturi în România. Deși, imediat, unii cercetători români, interpretînd forțat unele descoperiri, au încercat să afirme explicit această prezență²⁰, totuși viitorul a arătat că, de fapt, nu era vorba decît de influențe de tip solutrean în mediul aurignacian local.

Aceeași soartă a avut-o și descoperirea făcută de Breuil în peștera Someșul Rece, pe care atribuit-o cu probabilitate unui magdalenian foarte tîrziu²¹.

Dacă nu toate supozițiile făcute de Henri Breuil în legătură cu descoperirile paleolitice din România au rămas bunuri cîștigate pentru știință, aceasta se datorează îndeosebi caracterului cu totul incipient al cercetărilor paleolitice în țara noastră la nivelul anului 1924. Totuși, vizita întreprinsă, studiarea colecțiilor existente, descoperirile făcute personal, studiul de sinteză publicat, ca și legătura pe care a ținut-o ulterior cu arheologii români — au reprezentat, evident, un stimul pentru cercetarea arheologică românească, îndeosebi pentru cunoașterea celei mai vechi perioade din istoria României.

Fără a avea pretenția de a fi epuizat subiectul, considerăm deosebit de utilă reflectarea modului în care diferite probleme ale arheologiei românești au fost receptate de mari personalități ale acestei științe, pătrunzînd astfel mai lesne în circuitul universal al informației.

¹² N. Ploșor, *Cu privire la desenele preistorice din peșterile Gorjului*, în *Arhivele Olteniei*, V, 1926, nr. 24, p. 132.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Idem, *Travaux sur les peintures rupestres d'Oltenie*, în *Arhivele Olteniei*, VII, 1928, nr. 35, p. 37—46; idem, *Gravurile rupestre de la Polovragi-Gorj*, în *ArhOlt*, VIII, 1929, nr. 41—42, p. 97.

¹⁵ N. Ploșor, *Un desen paleolitic în Oltenia?* în *ArhOlt*, VIII, 1929, nr. 41—42, p. 93—95.

¹⁶ H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 195.

¹⁷ *Ibidem*; N. Ploșor, *Asupra culturii acheuleene și micoquiene în România*, în *ArhOlt*, X, 1931, nr. 53, p. 48.

¹⁸ Ch. Laugier, *ArhOlt*, III, 1924, nr. 11, p. 38.

¹⁹ H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 198.

²⁰ M. Roska, *Le solutréen en Transylvanie*, în *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, III, 1927; N. Ploșor, *Cultura solutreană în România*, în *ArhOlt*, VIII, 1929, nr. 41—42, p. 98—103.

²¹ H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 217; M. Roska, *Dacia*, I, 1924, p. 311; N. Ploșor, *Cultura magdaleniană în România*, în *ArhOlt*, 8, 1929, nr. 43—44, p. 354—355.

**PRÉOCCUPATIONS DE L'ABBÉ HENRI BREUIL CONCERNANT
QUELQUES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DE LA ROUMANIE**

Résumé

Il y a dans l'archive de l'Institut d'Archéologie de Jassy une note, selon laquelle en 1924 l'abbé Henri Breuil, à l'occasion de la visite de documentation en Roumanie, a été aussi dans la célèbre station néolithique de Cucuteni-Băiceni, où il a effectué une petite fouille. En rendant publique cette information inédite, l'auteur présente en même temps, brièvement, l'apport du grand pré-historicien français à l'éclaircissement de quelques aspects de l'histoire ancienne de la Roumanie, surtout de la période paléolithique.

CU PRIVIRE LA UNELE RĂSCOALE ȚĂRĂNEȘTI DIN VEACUL AL XVI-LEA

Este cunoscut faptul că, încă din primii ani postbelici, istoriografia „nouă” considera că istoricii „burghezi” n-au studiat „...serios pînă acum mișcările țărănești și orășenești din secolul al XVI-lea”, astfel că „nu se pot cunoaște proporțiile pe care le-au luat răscoalele care au avut loc în diferite colțuri ale Țărilor Române” (v. manualul de *Istoria R.P.R.*, ed. a IV-a București, 1953, p. 146—147). Acest „gol istoriografic” trebuia să fie imediat umplut chiar și pentru perioadele în care „...intensificarea luptei de clasă [...] nu se reflectă în documentele care ni s-au păstrat, emanate din cancelaria domnească” deoarece acestea reflectă „...punctul de vedere al clasei exploatatoare, interesată să ascundă lupta celor „exploatați” (sic!) (v. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 304). Citind deseori „printre rînduri”, „storcînd” la maximum informația sau traducînd-o și interpretînd-o *ad-hoc*, unii istorici au „descoperit” un număr „impresionant” de răscoale, unde „obștiile sînt întotdeauna prezente” (P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 257—258). Un asemenea eveniment ar fi avut loc în anul 1512, cînd, după așa-zisa *Cronică sîrbo-moldovenească*, citată trunchiat de P. P. Panaitescu, „a fost boală și moarte multă și întru toate neorînduială în Țara Moldovei” (subl. autorului). Concluzia istoricului citat era categorică: „Neorînduiala generală din Țara Moldovei pomenită de acest scriitor nu poate fi decît rezultatul unei răscoale țărănești”.

După părerea noastră, este puțin probabil ca izvorul menționat să aibă în vedere o asemenea mișcare socială. Pentru a interpreta corect această informație, este necesar, credem, să redăm integral pasajul din care s-a extras sintagma „Întru toate neorînduială” (cf. V. Costăchel, P. P. Panaițescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 203). „În anul 1512 luna aprilie 3, a lăsat Baiazid împărăția sa fiului său Selim cel urît de Dumnezeu. Și în acel an, în timpul binecinstitorului Io Bogdan voievod a fost boală și molimă ucigătoare mare și neorînduială întru toate în Țara Moldovei, cu voia lui Dumnezeu, cînd moarte, cînd foamete, apoi dese strîngeri de oști, încît mulți spuneau că acestea sînt semne rele pentru că se va ridica împăratul cel rău, despre care se scrie, Antihristul” (*Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 192—193). Fără a exclude posibilitatea unor mișcări cu caracter social, „neorînduiala” din țară a fost, se pare, provocată de incursiunile turco-tătare din vremea rebeliunii lui Selim sau de conflictele moldo-muntene din timpul lui Bogdan al III-lea (Aurel Dacel, *Istoria Imperiului Otoman pînă la 1656*, București, 1978, p. 147; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor II*, București, 1976, p. 223).

După opinia unor cercetători, rapacitatea domnilor de la mijlocul secolului al XVI-lea, cum ar fi Alexandru Lăpușneanu și Despot vodă „...a provocat reacții populare, în special sub forma unor mari răscoale populare” (P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, în „Studii”, nr. 1, 1961, p. 71). Același erudit medie-

vist, semnînd însuși Al. Grecu, a consacrat un studiu special acestor evenimente: *Răscoala țăranilor în Moldova în anii 1563—1564*, în „Studii” VI (1953), nr. 2, p. 201—213.

Aceste afirmații au fost însușite și de tratatul academic de istorie a României în care se afirmă că „... în anii 1563—1564, are loc o răscoală țărănească de proporții întinse” (*Istoria României*, II, p. 859—860). Mai mult, unii cercetători au considerat că această „mare răscoală”, care s-a soldat chiar cu „...răpirea domnului din mijlocul oștenilor”, a fost „înăbușită de turci, care veniseră în țară împreună cu tătarii”.

Izvorul care a stat la baza acestei interpretări este un lung pasaj din biografia dedicată de Sommer lui Despot vodă: „Pe cînd (Despot) se afla în apropiere de cetatea Hotinului, trecînd în revistă oastea și se îndrepta în cîmp deschis spre oști, a fost pe neașteptate înconjurat de mulțimea țăranilor („rusticana multitudine”) încît a fost răpit din mijlocul alor săi și cu stupoare s-a văzut deodată rămas singur cu unul sau doi siujitori, în mijlocul a multe mii de agricultori. Aceștia, cu strigăte puternice, îi cereau să renunțe la darea neobișnuită pînă atunci, de un galben. Domnul cu îndrăzneală a socotit că este mai bine să se poarte cu blîndețe și rugăminți față de mulțimea aprinsă, decît cu amenințări și le-a ținut o cuvîntare cu vorbe împăciuitoare: Și lui i-a fost nu mai puțin greu decît lor să puie această dare, dar mai mari ar fi nenorocirile dacă ar renunța la ea. Nu poate privi cu inimă ușoară prădarea tuturor bunurilor lor, robirea copiilor și soțiilor lor, dacă ar da drumul soldaților mercenari. Să-și aducă aminte că războiul stă să izbucnească, dacă nu vor plăti această mică sumă, cu care vor putea să răscumpere pacea pe mulți ani. În schimb le făgăduiește că le va găsi mijloc să ușureze greutățile lor, trimițînd în cercetare slugile sale, ca să micșoreze o parte din dările publice, din care mulți iau prin prădăciuni nedrepte o mare parte, în numele domnului. Țăranii au ascultat cu multă atenție cuvintele lui, căci într-adevăr prinseseră o mare ură împotriva celor pe care li socoteau pricina tuturor nenorocirilor lor. Ei au răspuns că li vor face pe voie cu plăcere domnului, că vor lua parte cu jertfa lor la înfrîngerea dușmanului, pentru nevoia obștească, vor plăti galbenul care li se cere, în măsura în care vor putea s-o facă. I-au cerut însă domnului să le predea pentru a-i omorî pe Barnovschi, căpetenia călăreșilor (hatmanul și pîrcălabul Sucevei), precum și pe un episcop moldovean, pe care în limba lor îl numesc vlădică. Pe aceștia i-au învinuit că, încă din vremea lui Alexandru au fost cei ce i-au îndemnat la toate cruzimile și acum își măresc puterea: răutățile lor nu vor avea capăt, decît prin moarte. Cu greu a izbutit domnul cu multe vorbe să liniștească mulțimea înnebunită, spunîndu-le că, dacă va observa că aceia sînt pe dreptate urîți de popor, îi va omorî cu chinuri, căci ar fi nedrept să piară cu moarte repede în mîinile mulțimii mîniate. Să lase pe seama judecății sale, căci în curînd le va da satisfacție deplină; astfel liniștindu-i, i-a făcut să-i dea drumul din prinsoarea mulțimii. Întorcîndu-se în cetate, domnul și-a arătat indignarea că a fost părăsit de ai săi și nu înțelegea cum trebuie să socotească acest lucru. Cu vremea s-a arătat că țăranii avuseseră dreptate în privința lui Barnovschi, care a fost părtaș la răscoala împotriva domnului” (E. Legrand, *Deux vies de Jaques Basilicos*, Paris, 1889, p. 39—41; trad. după P. P. Panaitescu, *Răscoala țăranilor în Moldova...* p. 206—207).

Pe lîngă acest izvor narativ, există și alte informații, relevate de cercetătorul menționat, care surprind agravarea situației țăranimii prin introducerea „dării galbenului”. Cu toate acestea, considerăm că pe lîngă ficțiunea literară a lui Sommer — elegistul a încercat să pună în evidență atitudinea „trădătoare” a boierimii —, pentru a demonstra „amplizarea răscoalei” a intervenit și „licența poetică” a istoricilor. Astfel, se pare că nu întîmplător fraza care preceda citatul de mai sus, în care se menționa că „în 1563, care era al doilea și ultimul an de domnie al principelui, pe cînd a început să se contureze limpede conspirația, pentru care existau și înainte dovezi convingătoare...”, lipsește. Coroborînd acest pasaj cu finalul citatului de mai sus — Despot „a fost cuprins de mare indignare că a fost părăsit de ai săi în chipul acesta și nu înțelegea în ce fel trebuie tălmăcit acest lucru” — reiese că măsurile luate de voievod au lezat nu numai pe oamenii de rînd, dar chiar și pe marii dregători moldoveni care

pregăteau aducerea pe tron a lui Tomșa. Dealtfel, și alte surse conțin informații referitoare la acest complot, pus la cale de Moțoc „bărbat cu un caracter crud” și comandantul trupelor domnești, Spancioc (v. relatarea lui Antonio Maria Gratiani, în E. Legrand, op. cit., p. 183). În Elegia a XI-a, însuși Sommer, după ce descrie o încercare de atentat asupra lui Despot, conchidea: „La ce siguranță se va putea aștepta principele când este înconjurat din toate părțile de bărbați în care nu are nici o încredere” (*Ibidem*, p. 108). Evenimentul s-a petrecut, se pare, lângă Hotin, la începutul anului 1563, unde voievodul se afla cu oastea sa în vederea înlăturării din cetate a lui A. Laski. Între complotul din apropierea acestei fortificații și urmărirea colaboratorilor lui Despot (nu a boierilor moldoveni!) există o legătură, dar nu în sensul continuării răscoalei populare (v. cap. *Continuarea răscoalei țărănești din studiul lui P. P. Panaitescu, Răscoala țăranilor...* p. 209—210): în oastea lui Tomșa, noul domn al Moldovei, s-au aflat desigur și țărani, care, uneori, și din proprie inițiativă i-au atacat pe mercenarii lui Despot.

S-au răsculat oamenii de rînd și în vremea lui Tomșa (*Ibidem*, p. 210—212)? După părerea noastră, nici această aserțiune nu are o acoperire documentară. Lipsa de combativitate a țăranimii moldovene spre sfîrșitul luptelor purtate de acest voievod cu oastea turco-tătără care îl readucea pe tronul Moldovei pe Alexandru Lăpușneanu, reflectată în unele rapoarte constantinopolitane, pare a fi reală, ea trebuie însă a fi coroborată și cu atitudinea unor numeroși luptători care refuzînd să lupte, au trecut de partea domnului numit de sultan. Alături de Tomșa au rămas acei mari boieri, în frunte cu Moțoc, care îl părăsiseră pe Lăpușneanu în cadrul bătăliei de la Verbia. În acest context trebuie explicată și afirmația lui Grigore Ureche referitoare la „împerecherea (vrajba) ce era între călărași și pedestrași” (*Ibidem*, p. 210).

„O mișcare țăărănească de o oarecare amploare” ar fi avut loc și în anul 1566, deci în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu. Ea s-ar fi manifestat cu ocazia pătrunderii pretendentului Ștefan Mîzgă în Moldova, cînd „țăărăimea săracă și păstorii de o parte și alta a Carpaților i se alătură” (*Istoria României*, II, p. 860). Or, și în acest caz este vorba de o interpretare forțată a unei informații preluată din cronica lui Ureche, care — să nu uităm! — scrie după trei sferturi de veac de la desfășurarea evenimentelor. Pe de altă parte, nici din acest izvor narativ nu reiese că s-ar fi răsculat țăărăimea moldoveană: „...de s-au fost făcîndu os de domn, strîngîndu și păstori și altă adunătură, Ștefan au intrat în țară, smomînd pe oameni ca să i se închine și să-l ducă la domnie” (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 180). Și alte izvoare confirmă faptul că acest pretendent care a beneficiat, se pare și de sprijinul locuitorilor din zona Bîrgăului (v. Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 586—590), miza, în primul rînd, pe o „răscoală” a boierimii moldovene și nu a țăărănimii. „Reprimarea cruntă a acestei mișcări” s-ar fi făcut nu pentru că „...ea prezenta o mare primejdie pentru clasa stăpînitoare a Moldovei” (*Istoria României*, II, p. 860), ci pentru că o serie de boieri au încercat să-l înlăture pe Alexandru Lăpușneanu de pe tronul țării.

Un caz oarecum asemănător a avut loc la 1581, cînd „din cauza opresiunii fiscale [...] izbucnește o răscoală a țăranilor din ținutul Lăpușnei” (*Ibidem*). Informația este tot din cronica lui Ureche, care după ce arată că, în acest an, s-a introdus zeciuiala din boi, „...obicei care nu l-a putut suferi țara, ci s-au ridicat lăpușnenii de s-au sfătuit ca să se dezbată de suptu mîna Iancului vodă și, bulucindu-să, au rădicat dintre dînsii domnu pre Lungul și i-au pus nume Ion vodă” (Grigore Ureche, op. cit., p. 199). Dincolo de o anumită tendință de intensificare a exploatării, pe care o acceptăm și noi, și în acest caz avem de-a face cu o îmbinare a cauzelor social-economice cu cele politice, acestea din urmă putînd fi înțelese doar în contextul intern și internațional al epocii. Afirmația este valabilă și pentru „o altă răscoală de proporții” care ar fi avut loc în anul 1591 (*Istoria României*, II, p. 860—861), cînd „...datorită fugii lui Petru Șchiopul din țară și lipsei unei autorități centrale, țăranii se ridică din nou împotriva asupritorilor, atacă pe boieri, și pe dregătorii domnești, înclăt majoritatea acestora fug peste hotare”. Or, este cunoscut faptul că marii boieri moldoveni au părăsit țara, unii însoțindu-l pe Petru Șchiopul în pribegie, nu de teama țăranilor ci de frica turcilor.

Peste un an, „darea de un bou de fiecare gospodărie țărănească, introdusă de Aron Tiranul, a ridicat din nou masele de țărani din ținuturile Orheiului și Sorociei”, care, „alegînd domn pe unul dintre ei, Ionașco, [...] luptă vitejește împotriva oștirii boierești și de lefegii a domnului” (*Ibidem*). Cronica lui Ureche, folosită și de această dată ca argument, conține și alte amănunte: „au spart Aron vodă pre viclenii săi” iar „pre domnișoru încă l-au prinsu, ci i-au tăiat nasul și l-au călugărit”. Așadar nu a fost vorba de un țaran proclamat domn — ar fi fost o premieră în istoria Moldovei! —, ci de un adevărat os domnesc, unul din urmașii lui Alexandru Lăpușneanu, care a avut o anumită popularitate în această parte a țării.

Concluzia acestor scurte considerații ar fi necesitatea reluării cercetării unor aspecte ale vieții social-economice și politice specifice feudalismului românesc. Aceasta pentru că, în deceniile posterioare celui de-al doilea război mondial, *politicul a interferat și a incendiat adevărul istoric*, subjugîndu-l adeseori. Pe lângă faptul că *s-au inventat mari răscoale*, mulți „specialiști” n-au pierdut ocazia să denigreze o importantă clasă socială, boierimea, apreciată în totalitate ca trădătoare. Astfel, s-a considerat că în veacul al XVI-lea „clasa stăpînitore, spre deosebire de popor, a avut o cu totul altă atitudine față de cotropirea și dominația otomană”; marea boierime și clerul au jucat un rol de seamă în căderea Moldovei și Țării Românești sub jugul turcesc”, făcînd „din colaborarea cu turcii programul lor politic” etc., etc. (*Istoria României*, II, p. 822).

Cercetate „sine ira et studio”, documentele și logica istorică arată însă cu totul altceva. Iată, deocamdată, un exemplu: la începutul anului 1542, Petru Rareș scria regelui polon „despre acele granițe la care urmează să vină turcii și să le hotărînicească spre Bratlav, că măriă voastră să nu trimiteți acum să le hotărînicească, ca să nu fie așa cum a fost cu granița Moldovei cu turcii, deoarece cum au fost făcut sfetnicii moldoveni, care au fost mai înainte și care au mers să facă granițele, n-a fost bine, ci și-au lăsat acolo capetele.” (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 73). Decodificarea frazelor subliniate de noi este simplă: o parte dintre dregătorii care l-au „trădat” pe domn în septembrie 1538 s-a opus extinderii raialei Bender! Cei rămași în viață au declanșat lupta antiotomană, ucigîndu-l pe Ștefan Lăcustă.

GH. PUNGA

A. ISTORIA ROMÂNILOR

N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Ediție îngrijită de GEORGETA PENELEA, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 565 p.

Tipărită în 1915, tradusă imediat în franceză, într-o ediție prescurtată, cu o „prelungire” de tiraj în 1916, cartea a apărut într-o nouă ediție în 1940. Necesară în împrejurările în care a văzut lumina tiparului, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* nu a fost, doar, o operă de circumstanță. Istoria românilor de peste Carpați a reprezentat o preocupare constantă a marelui nostru istoric. Sub acest generic, profesorul a ținut un ciclu de lecții la Universitatea din București. Cea mai completă și mai informată sinteză a istoriei românilor de peste Carpați, cartea dă expresie unor preocupări și idei legate de problemele fundamentale ale istoriei noastre, cum ar fi geneza și vatra de formare a poporului român, continuitatea pe teritoriul Daciei ș.a. în lămurirea cărora istoricul a fost profund angajat, ca om de știință și, firește, ca român.

Postfața pertinentă a Georgetei Penelea subliniază valoarea restituției, care, în liniile sale generale, își păstrează actualitatea. Istoria — în spiritul adevărului și al dreptății, căruia îi este subsumat actul științific — pe care N. Iorga a slujit-o cu atîta pasiune și sinceritate, trebuie să reprezinte o bază de înțelegere și de respect. Fără cunoașterea și însușirea adevărurilor sale, problemele grave ale contemporaneității nu vor putea fi depășite. Cartea este o caldă pledoarie în acest sens.

Dincolo de valoarea științifică și culturală a actului, reeditarea *Istoriei românilor din Ardeal și Ungaria*, prezintă, în peisajul contemporan, o limpede semnificație politică, un mesaj cu privire la datoria și responsabilitatea istoricului.

Gh. Platon

VASILE PARVAN, *Studii de istorie medievală și modernă*, Ediție îngrijită, note și indici de LUCIAN NĂSTASĂ, cuvînt înainte și studiu introductiv de AL. ZUB, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1990, 387 p.

Situate în perioada de început a activității sale științifice, scrierile cuprinse în volumul editat de L. Năstasă și prefăcut de Al. Zub — definind „o ipostază a cărturarului”, aceea de cercetător al istoriei noastre medievale și moderne —, slujesc la înțelegerea mai adîncă a manierei în care s-a format și s-a definit personalitatea istoricului.

„Căutări de început ale unei mari personalități în devenire” (p. 6), studiile cuprinse în prezentul volum, spre deosebire de *Scrierile* care conțin eseurile filozofice (publicate de Al. Zub în 1981) sînt valoroase atît prin contribuția adusă problemelor în discuție, cît, mai cu seamă, pentru faptul că îngăduie să se urmărească traiectoria formării omului de știință, căruia nu i-a rămas străin nici unul din domeniile istoriei naționale.

În rîndul studiilor asupra evului mediu, importante sînt *Românii în cronică* Notarului anonim al regelui Bela. Cercetare comparativă cu celelalte cronici ungurești și cronică lui Nestor (p. 23—65) și Alexandru Vodă și Bogdan Vodă (p. 65—206). Din materialele de istorie modernă, domină cele consacrate lui Al. Papiu-Ilarian.

Studiile reproduse, ca și notele de lectură, largi și pertinente, probează orizontul larg al tinărului istoric în devenire, contribuind la reconstruirea traiectoriei sale profesionale și intelectuale. Notele editorului și studiul lui Al. Zub ușurează apropierea cititorului de înțelegerea deplină a acestei ipostaze din creația marelui nostru istoric.

Gh. Platon

P. P. PANAITESCU, *Nicolae Mălescu Spătarul (1636—1708)*, versiune română nească de SILVIA P. PANAITESCU, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de ȘTEFAN S. GOROVEI, Iași, Editura Junimea, 1987, 107 p.

Operă de tinerețe a lui P. P. Panaitescu, mica monografie despre Nicolae Spătarul, căruia i s-a spus apoi Mălescu, publicată în limba franceză (*Nicolas Spăthar Mălescu*, 1925), a făcut o bună impresie de îndată ce a fost cunoscută. N. Iorga o socotea „lucrare de primă ordine supt toate raporturile”, iar Gh. I. Brătianu „excelentă și ca informație — de o rară bogăție — și ca metodă”. Traducerea și tipărirea ei în limba română, într-un moment aniversar, la trei veacuri și jumătate de la nașterea celebrului cărturar umanist și la două decenii de la trecerea autorului în neîntîlnire, trebuie socotită și ca un act omagial.

Nicolae Spătarul s-a bucurat de o mare faimă între contemporani și în posteritate. El a fost un veritabil precursor al enciclopedismului. S-a manifestat în domenii foarte diverse: orientalistică, diplomatie, teologie, estetică, medicină, fiind, totodată, un mare călător. „Spătarul moldovean a fost, probabil, românul care — la vremea lui și pînă la vremea lui — a călătorit cel mai mult: din Suedia în Imperiul otoman și din Franța în China” (p. XVI).

Studiul introductiv și notele lui Ștefan S. Gorovei adaugă textului din 1925 acumulările istoriografice de pe parcursul a șase decenii privitoare la viața, activitatea și opera învățatului român. Sînt întregiri și îndreptări care lămuresc multe din aspectele rămase atunci obscure. Trebuie spus că editorul este, el însuși, un cercetător avizat în domeniu; că a adus contribuții remarcabile la biografia „Mălescului” și că a venit cu sugestii noi în limpezirea unor controverse privind numele, originea familiei, ascendența și descendența, ca și episodul dramatic al tăierii nasului „care i-a asigurat (Spătarului) o mare celebritate anecdotică” (p. XXVII).

Cel atît de cunoscut sub numele de Nicolae Mălescu a fost, de fapt, Nicolae Spătarul, „căruia trebuie să renunțăm a-i mai atribui un nume pe care nu l-a purtat niciodată” (p. XXX). Patronimicul Mălescu i s-a adăugat tîrziu, după ce a fost tipărită, în 1845, cronică lui Ion Neculce. Simbioză greco-română, Nicolae Spătarul s-a integrat, observă cu pertinentță Ștefan S. Gorovei, spiritului românesc, întocmai altor învățați precum stolnicul Constantin Cantacuzino și vornicul Ion Neculce, cu filiație asemănătoare. La acești trei cărturari „originea grecească a rămas o realitate strict genealogică [...]”. Provenind din familii grecești care s-au bucurat de adăpost și ospitalitate în principatele române nord-dunărene, au găsit în spiritualitatea românească a vremii mediul cel mai potrivit pentru dezvoltarea lor, rămînînd profund atașați pămîntului românesc, culturii românești” (p. XXVI).

Notele, bine dozate, pentru a păstra raportul cu textul, rețin ceea ce este de strict folos realizării imaginii înnoirilor și completărilor istoriografice.

Scrisă în urmă cu peste șase decenii și tipărită într-o publicație de circulație restrînsă, „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, lucrarea a căpătat, prin reeditare, nu doar o nouă condiție științifică, ci și un alt statut public. A devenit mai accesibilă și mai cunoscută. Numai că, pînă și cei interesați direct, care lucrează în domeniu, și-au procurat-o cu dificultate!

Ion Toderașcu

DUMITRU VELCIU, *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1709). Pseudo-Nicolae Costin. Studiu critic*, București, Editura Minerva, 1989, 290 p.

Aproape jumătate de secol din istoria Moldovei, răstimpul 1661—1709, o vreme de mari frământări, de orientări politice noi, de manifestare puternică a regimului boieresc, timpul Costineștilor și al Cantemireștilor, a fost istorisit într-o cronică viu discutată de cărturari. Mai cu seamă paternitatea ei a incitat spiritele istoricilor și literaților. Cronică aceasta a fost atribuită, de-a lungul unui secol și jumătate de la deschiderea discuției, lui Nicolae Costin, ca „prescriitor” sau compilator (M. Kogălniceanu), aceluiași ca autor (V. A. Urechia, N. Iorga), lui Axinte Uricariul, compilator (Aron Densușianu, I. G. Sbiera, George Pascu, Constant Grecescu), ori unui Anonim care, din însărcinarea lui Nicolae Mavrocordat, a făcut ordine în manuscrisele rămase de la Nicolae Costin (C. Giurescu, fondatorul opiniei, urmat de Sextil Pușcariu, N. Cartoian, I. Șt. Petre, Șt. Cioabanu, Al. Piru, I. D. Lăudat, G. Ivașcu, I. Rotaru’).

Dumitru Velciu, al cărui nume se identifică cu o stăruitoare muncă privind istoriografia medievală românească (vezi monografiile dedicate lui Miron Costin, 1973; Grigore Ureche, 1979; Cronicarul Radu Popescu, 1987), vine cu o nouă ipoteză: *Cronica Moldovei (1661—1709)*, căreia timp îndelungat i s-a căutat autorul, a fost realizată în manieră de compilație, dar și cu o parte originală, de Sava Ieromonahul, pe care „se cade să-l adăugăm bogatei galerii a cronicarilor moldoveni, alături de care și-a adus, și el, contribuția la definirea profilului literaturii noastre din prima jumătate a secolului al XVIII-lea”. Formația spirituală a autorului explică „intensa coloratură bisericească pe care o are *Cronica Moldovei (1661—1709)*, accentul deosebit pus pe informația din domeniul bisericii moldovene, ca și apelul repetat la criteriul de apreciere al moralei creștine”.

Sursele folosite de Sava Ieromonahul pentru întocmirea acestei cronici sînt după Dumitru Velciu: un izvod scris de Vasile Demian, care fusese ajutat de Miron Costin și care trebuie socotit drept primul continuator, în sens cronologic, al operei marelui cărturar; o copie nesemnăată a aceluiași izvod (Vasile Demian), pe care Sava Ieromonahul a confundat-o cu un „izvod al lui Miron Logofătul” (adică cu o posibilă continuare de către Miron Costin a *Letopisețului său*); apoi așa-zisul „izvod al lui Tudosie Dubău logofătul” (atribuit de Dumitru Velciu cunoscutului diac, copist de manuscrise, traducător de acte slavone în românește și autor de cronică care a fost Axinte Uricariul); izvodul costăchesc: „universalul” lui Petru cel Mare, relație oficială a cancelariei imperiale rusești privind bătălia de la Poltava (1709), tradus în limba română de Nicolae Costin.

Minuțioasa cercetare întreprinsă de Dumitru Velciu i-a oferit, și prilejul avansării altor sugestii vis à vis de istoriografia din Moldova acestei perioade. Sava Ieromonahul este și copistul manuscrisului *De neamul moldovenilor*, redacția în șapte capitole, folosită de Dimitrie Cantemir pentru *Hronic*; același Sava Ieromonahul a făcut prima copie de pe lucrarea *Ceasornicul domnilor*, traducere de Nicolae Costin. Și nu lipsesc, din acest vast studiu de erudiție, încă alte propuneri interesante, care arată limpede stăpînirea domeniului, îndelungata muncă a lui Dumitru Velciu pe manuscrisele moștenite de la scriitorii veacurilor XVII—XVIII.

Ion Toderașcu

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj. Catedra de Istorie. Biblioteca Centrală Universitară. Profesor universitar doctor POMPILIU TEODOR la vîrsta de 60 de ani. Introducere (de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu și Aurel Răduțiu) și *Bibliografia operei* (de Károlyi Iolanda și Maria Pagu), Cluj-Napoca, 1990, 37 p.

Un prinos de recunoștință omului de mare delicatețe și solitudine, profesorului creator de școală și istoricului continuator și înnoitor de metodologie POMPILIU TEODOR este acest opuscul întocmit de foști elevi, discipoli și colaboratori ai magistrului. Inițiativă frumoasă, formă de gratulare a unei munci închinată școlii superioare de istorie.

Imaginea profesorului Pompiliu Teodor, la acest prim popas al evaluărilor, se identifică cu cîteva direcții în cercetarea istorică românească: epoca Luminilor, „văzută în diversitatea și conexiunea manifestărilor sale”, formarea lumii și a

civilizației române moderne sub semnul iluminismului, cristalizarea ideii moderne de națiune ca o repercusiune a iluminismului românesc, afirmarea spiritului democratic și liberal „urmărind cariera spectaculoasă a Luminilor și în epoca pașoptistă”, influența Luminilor asupra ideilor și programului pașoptist, inventarea și prelucrarea izvoarelor documentare privitoare la anul 1848, valorificarea memorialisticii pașoptiste românești din Transilvania.

Profesorul Pompiliu Teodor este un întemeietor al istoriei istoriografiei din țara noastră, unul dintre fondatorii acestei discipline în învățământul universitar. Prin *Evoluția gândirii istorice românești* (Editura Dacia, Cluj, 1970) „cercetarea istoriei istoriografiei românești dobândește o schemă și un program de lucru...”. Profesind comparatismul, istoricul Pompiliu Teodor „s-a preocupat de integrarea istoriografiei românești în marile curente istoriografice universale, stabilind în cazul lui Ioan Lupas, Gheorghe I. Brătianu și Nicolae Iorga concluzii de o extraordinară actualitate privind raporturile istoriografiei române cu tendințele inovatoare din Europa...”. Prin întreaga sa lucrare istorică, profesorul Pompiliu Teodor a contribuit fundamental la renașterea interesului pentru problematica națională socotită o vreme, în „deceniul obsedant” și în prelungirile lui, generatoare de sovism.

Demersul științific, având ca dominantă valorificarea spiritului național și integrarea în universul, discursul didactic, erudit, limpede, atractiv își adăugă pana publicistului preocupat să semnaleze, să surprindă și să difuzeze mișcarea ideilor contemporane (din cele aproape 300 de titluri cuprinse în *Bibliografia operei*, 121 sînt articole în reviste de cultură).

Am urmat pe autorii studiului introductiv, Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu și Aurel Răduțiu, reținînd ceea ce am socotit definitoriu din paginile atât de ales concepute și dedicate profesorului Pompiliu Teodor la împlinirea a șase decenii de viață.

La rîndu-mi, cunoscîndu-l pe distinsul dascăl clujean în urmă cu un sfert de secol, bucurîndu-mă de grația, de prietenia și generozitatea Domniei Sale, îi aduc, în acest frumos moment aniversar, deosebita mea recunoștință și urarea de viață lungă în slujba științei istorice.

Ion Toderașcu

Suceava. *Documente privitoare la istoria orașului (1388—1918)*, vol. I, București, 1989, 863 p., Ediție de documente întocmită de VASILE GH. MIRON, MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, IOAN CAPROȘU, GAVRIL IRIMESCU (Direcția generală a Arhivelor Statului).

Lucrarea cu acest titlu reprezintă, într-un anumit sens, o apariție rară în timpul istoriografiei ultimelor decenii: este vorba de un volum de documente consacrat unui important centru urban moldovenesc. Deși evenimentul nu este menționat nicăieri (!) această culegere de izvoare a fost pregătită în cinstea sărbătoririi a 600 de ani de la prima atestare documentară a orașului Suceava. Ea este rezultatul muncii unui harnic și competent colectiv format din istorici cu o bogată experiență în editarea documentelor și buni cunoscători ai vieții urbane moldovenesti.

Volumul cuprinde o *Introducere* (p. 3—25), care se constituie într-o valoroasă micromonografie a vechii reședințe voievodale, *Notă asupra ediției* (p. 26—28), *Prescurtări—Bibliografie* (p. 29—34), *Lista abrevierilor* (p. 35), *Rezumatul documentelor în limba română și în limba germană* (p. 36—77), *Documente* (p. 78—738), *Indice de nume* (p. 739—833), *Indice de materii* (p. 833—856), *Lista slavonismelor și a expresiilor slavone din documentele în limba română* (p. 859), *Lista de concordanță a documentelor* (p. 860) și două hărți consacrate orașului Suceava și împrejurimilor lui întocmite de istoricul Emil I. Emandi.

Cele 440 de documente interne și externe privitoare la evoluția acestui centru urban pînă la înfăptuirea Marii Uniri sînt prezentate în ordine cronologică, majoritatea după forme păstrate în diverse arhive și muzee din țară. De remarcat este faptul că unele din ele vîd lumina tiparului pentru prima dată, iar cele publicate deja au primit traduceri mult îmbunătățite, beneficiînd și de transcrieri conform normelor colecției naționale de izvoare *Documenta Romaniae Historica*.

Deși are un caracter selectiv, acest volum care cuprinde urice, zapise, corespondență, pomelnice, contracte de asociere, rapoarte, discursuri, memorii, regulamente, articole din presa vremii, telegrame oferă bogate informații privitoare la relațiile comerciale, căile de comunicații, meseriile practicate de orașeni, organizarea acestora în bresle, hotarul, ocolul și înfățișarea târgului, gradul de instruire a locuitorilor lui. De asemenea, izvoarele ilustrează viața politică și militară atât a orașului propriu-zis, cât și a curții domnești și a cetății de scaun.

Pe de altă parte, trebuie observat și faptul că mai ales documentele inedite conțin informații care interesează nu numai pe cei specializați în urbanistica românească, dar și pe geografi, etnografi, demografi etc. Prezentind o „istorie vie” a Sucevei, cu locuitorii și străzile ei, cu micile sau marile lor pasiuni și neînțelegeri, volumul poate interesa, deopotrivă, și marele public. Pentru această ultimă categorie de cititori atragem atenția și asupra unor mici inadvertențe: jurământul de vasalitate al lui Petru I Mușat față de Coroana poloneză a fost depus la 26 septembrie 1387 și nu la 6 mai 1387 (p. 17); intitulăția principelui Transilvaniei Ioan Sigismund Zápolya „din mila lui Dumnezeu, rege al Ungariei, Dalmației, Croației etc.” este una de pretenție și nu ar fi trebuit să fie reproducă și în rezumatul documentului (p. 177, doc. nr. 61); „boierul Lupu” din doc. nr. 71 și 72 nu este altul decât marele logofăt Lupu Stroici (p. 194—195).

În urma acestei depline reușite, așteptăm cu interes publicarea și a celui de-al doilea volum de documente și, desigur, și a unei valoroase monografii consacrate acestui adevărat simbol al familiei mușatine.

Gh. Pungă

ALEXANDRU I. GONȚA, *Documente privind istoria României, A, Moldova, Veacurile XIV—XVI (1384—1625), Indicele numelor de locuri*, Ediție îngrijită și prefată de I. CAPROȘU, București, Ed. Academiei, 1990, 301 p.

Întâmplarea sau poate nu numai ea a făcut ca lucrarea pe care o recenzăm să fie de mult intrată în conștiința istoricilor. Aceasta pentru că, deși a apărut în acest an, ea a fost elaborată cu aproximativ trei decenii în urmă. Spre deosebire însă de alte manuscrise care, odată cu trecerea timpului, sînt supuse unei inerente uzuri morale, indicele, care în mediul specialiștilor s-a impus cu numele autorului, își păstrează încă utilitatea, fiind un instrument științific indispensabil pentru consultarea colecției de *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova. Publicat în momentul finisării lui, acest adevărat dicționar toponimic ar fi scutit pe numeroși istorici, lingviști, etnografi, sociologi etc., de o mare risipă de timp. De altfel, în acțiunea de editare a actelor interne în noua colecție *Documenta Romaniae Historica* acest indice reprezintă o operă de referință, folosit deja cu o maximă eficiență de cercetători. Faptul nu trebuie să surprindă, deoarece Alexandru I. Gonța, în momentul întocmirii lucrării, era consacrat ca un valoros medievist și editor de izvoare. Bazîndu-se pe această bogată experiență, autorul a efectuat o autentică muncă științifică prin localizarea a zeci de așezări care în documente au foarte puține elemente-indicii, cum ar fi „satul lui...”, „unde a fost...”, „loc pustiu la...”, etc. De remarcat este și faptul că Alexandru I. Gonța a încercat să identifice și acele localități care și-au păstrat forma românească, dar care în izvoare sînt redată doar în variantă slavonă. De asemenea, un merit al autorului constă și în deslăvizarea toponimicelor moldovenești, problemă căreia i-a consacrat și un documentat studiu (v. *Rolul cancelariei moldovenești în slăvizarea numelor de locuri în secolele XIV—XVI*, în AIIAI, XIV, 1977, p. 261—275). Operația era necesară pentru că „...diecii de cancelarie au tradus numele comune românești în limba slavonă, iar traducătorii actuali ai documentelor le-au lăsat sub forma lor slavă... (p. 14).

Vocile consacrate orașelor medievale sau mănăstirilor sînt adevărate monografii care cuprind date cu caracter istoric, geografic, social-economic, cultural-artistic și demografic, iar corecturile făcute unor traduceri greșite din colecția D.I.R. au înlăturat unele toponimice inventate de editori și, deci, și posibilitatea unor interpretări forțate.

Deși Alexandru I. Gonța a revenit de mai multe ori asupra manuscrisului, indexarea din ultima formă dactilografiată conține unele lacune și chiar greșeli,

anticipate chiar de autor (v. p. 12), dar inerente unui material documentar care a însumat peste 60 000 de fișe. De aceea, publicarea unei lucrări de acest gen la aproximativ trei decenii de la elaborarea ei, presupune nu numai un gest colegial și patriotic, dar și un adevărat act de curaj. Aceasta pentru că trebuia investită o mare cantitate de muncă pentru aducerea la zi a manuscrisului de către un medievist cu o bogată experiență în editarea și interpretarea izvoarelor, dotat cu acribie științifică și cu serioase cunoștințe interdisciplinare. Cercetătorul care a întrunit aceste calități s-a găsit în persoana dr. I. Caproșu, fost colaborator al regretatului istoric, care, de-a lungul anilor, s-a îngrijit de publicarea postumă și a altor manuscrise păstrate cu sfințenie de familia autorului (pe lângă studiile apărute în AIIAI, v. și cartea *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVII*, Editie, prefată, bibliografie și indice de I. Caproșu, București, Editura științifică și enciclopedică, 1989).

Uniformizind punctuația, corectind greșelile de dactilografare sau de tipar, nuanțind unele identificări și amendindu-le pe altele, I. Caproșu a continuat la un nivel optim opera înaintașului său. De asemenea, schimbarea elementelor de localizare a toponimelor în conformitate cu situația lor administrativă actuală a implicat pe editor într-o muncă destul de migăloasă.

Or, este îndeobște cunoscut, că o asemenea activitate nu aduce nici glorie științifică și nici avantaje materiale. Sacrificiile sînt însă foarte mari: să menționăm, doar, că numai corectura tipografică făcută în condiții total neadecvate unei activități științifice a „însumat” sute de ore „pierdute” de îngrijitorul ediției, cîștigate însă de toți cei ce beneficiază acum de acest adevărat dicționar istoric. Din nefericire, din cauza tirajului foarte redus, numărul acestora este destul de limitat, acest instrument de lucru necesar atât specialiștilor, cît și celor pasionați de istorie devenind o „carte rară” chiar din momentul apariției. Cu toate acestea, lucrarea constituie, fără îndoială, „...calea spre un corpus toponomastic complet și exact” (v. p. 10) de care are atîta nevoie medievistica românească. Pentru aceasta se impune nu numai editarea urgentă și a *Indicelui numelor de persoane* pregătit de aceeași „echipă”, dar și o radicală schimbare a stilului de lucru atât al editurilor, cît și al librărilor.

Gh. Pușcă

ALEXANDRU I. GONȚA, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVII*, Editie, prefată, bibliografie și indice de I. CAPROȘU. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 252 p.

Dispărut prematur din viața științifică a țării (la numai 59 de ani), după o existență pe care o bănuim frămîntată și plină de neprevăzut, Alexandru I. Gonța nu se bucură, încă, de o posteritate pe măsura operei sale. La mai mult de un deceniu de la neașteptatul sfîrșit al istoricului, numele său este cunoscut doar de un grup relativ restrîns de specialiști ai evului mediu, fără a reuși, deocamdată, să treacă în sfera de interes a publicului larg. E drept că, dintre lucrările postume ale autorului — cele mai ample sub raportul documentației și al interpretărilor și, ca atare, cele mai îndreptățite să-l recomande pe istoric atenției generale — doar patru au văzut pînă acum lumina tiparului, dar și acestea în condițiile unei receptări inegale. Exceptînd volumul de față și *Indicele numelor de locuri* la colecția de 11 volume de *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV—XVII* — apărut la începutul anului curent — prima carte, editată în străinătate (*Românii și Hoarda de Aur, 1241—1502*, München, 1983) nu a avut parte la noi de un ecou pe măsură (motivele sînt ușor de bănuț), iar a doua (*Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1983) a suscitat printre cunoscători doar reacții polemice față de unele din concluziile sale, fără ca valoarea de ansamblu a cărții să fie, totuși, după cîte cunoaștem, serios discutată.

Pe de altă parte, nici textele antume — atîtea cîte sînt — nu au reușit să facă din autorul lor un personaj de rezonanță în afara unui cer de strictă specialitate. Publicate de-a lungul a trei decenii (1957—1987) în varii reviste interne și străine, ele îmbrățișează o problematică mult prea diversă și, ca să spunem așa „specioasă”, pentru ca interesul lor să transgreseze frontiera celor inițiali.

Acest lucru nu le scade, însă, din interes și importanță și, mai ales, nu le atenuază semnificația globală pe care o comunică. În arier-planul lor, cei atenți pot detecta o excepțională familiaritate cu documentele medievale, lecturi variate și întinse, o veritabilă pasiune — era să scriem lăcomie — a cercetării, totul pe fondul unei erudiții savante, riguroase și perseverente, comparabilă — lăsând la o parte excepțiile prezentului — doar cu tradiția similară din perioada interbelică.

Mai este, oare, necesar să reafirmăm cit de nemeritat ni se pare, în aceste condiții, destinul actual al operei științifice a lui Alexandru I. Gonța? Sffrșitul subit de care a avut parte, l-a surprins pe autor exact în acea perioadă a vieții sale, cind, după decenii de stăruitoare acumulări documentare, metodologice și de perspectivă, se pregătea să ne ofere sintezele care încoronează în mod firesc orice muncă de cercetare. Redactate totuși, acestea nu au mai apucat să fie publicate. Din voluminoasa exegeză pe care istoricul basarabean a realizat-o, a supraviețuit doar partea de erudiție, adică de extremă specializare, dar risipită și aceasta într-o multitudine de locuri. Or, dacă prezentul o poate accepta și aprecia prin ea însăși, posteritatea îndepărtată sau mai apropiată, din care facem parte și noi, are alte unități de măsură, mai generale. De aceea, dacă destinul contemporan al scrierilor lui Gonța pare nedrept, aceasta nu înseamnă că el nu este, totuși, explicabil. La drept vorbind, autorul de care ne ocupăm a avut parte de soarta comună a savantului care nu a putut sau — cazul său — nu a mai avut răgazul de a depăși, prin generalizare, domeniul îngust și greu accesibil al propriei discipline. Din acest motiv, restituirea sistematică a lucrărilor sale de sinteză, la care asistăm în ultimul timp, îndreptățește speranța unei viitoare și cit mai rapide acreditări a autorului lor în conștiința publică.

Prezentul volum — al treilea în ordinea edițiilor de pînă acum — înfățișează aceleași particularități specifice ansamblului din care face parte. Se observă și aici o erudiție bogată (adesea excesivă, de vreme ce lectura este considerabil îngreunată), preocuparea constantă de a lega orice afirmație de un suport documentar adecvat, pe scurt, o adevărată obsesie a perfecțiunii, dacă se poate spune așa, care nu lasă nimic la întimplare. Autorul a pus în joc o gamă largă de fonduri arhivistice inedite și publicate (pe care le-a „recitat”), de studii și lucrări generale, reactualizînd și amendînd, acolo unde era cazul, concluziile predecesorilor preocupați de aceeași problemă.

Rezultatul acestei vaste operațiuni de condensare și reinterpretare a materialului a fost o nouă istorie a comerțului dintre cele două țări române, mai sistematică, mai densă și — fapt la fel de important — în directă conexiune cu evenimentele din întreg spațiul sud-est european. Articularea întregii cărți este cronologică, istoricul urmărind pas cu pas, domnie după domnie, uneori chiar an de an și lună de lună evoluția traficului comercial moldo-transilvănean pînă la finele secolului al XVII-lea (cap. V—XVI), fără a omite, însă, de a înfățișa tot ceea ce a perturbat periodic aceste schimburi, precum și condițiile interne și externe care le-au influențat.

Firește că o reconstituire de asemenea anvergură nu se putea dispensa de o sumă de considerații în măsură a o face mai inteligibilă. După examenul critic al istoriografiei problemei (în *Introducere*) și analiza atentă a referințelor documentare despre drumurile comerciale din Moldova (cap. I), preambulul celor 11 capitole semnalate mai sus este dedicat în întregime diverselor suporturi materiale și umane ale schimbului: resurse naturale, mărfuri, negustori, vămi, monede — investigate în varietatea și complementaritatea lor (cap. II—IV). Și în acest domeniu, autorul se dovedește un bun cunoscător al faptelor și un atent interpret al lor, oferind cititorului, într-un limbaj foarte clar, deslușiri cuprinzătoare în chestiuni cu un grad înalt de dificultate (cum ar fi, bunăoară, echivalența speciilor monetare și ale unităților de schimb din perioada studiată). Aceste considerații întregesc ansamblul, subliniind și mai bine impresia de unitate organică care transpare din fiecare secțiune a volumului.

Editorul a respectat întocmai textul original, neintervenind nici chiar acolo unde lucrul acesta ar fi fost, poate, necesar (detalii bibliografice, aducerea aparatului critic la zi, comentarii în note la unele formulări și concluzii ale cărții). Versiunea care ni se propune îl reprezintă, așadar, integral pe autor, oglindind totodată stadiul istoriografic din momentul redactării lucrării. Se poate, firește, discuta pe marginea acestei opțiuni editoriale. În ceea ce ne privește, am fi preferat mai curînd o ediție critică, decît una de acest tip, strict restitativă și

comemorativă, cu atât mai mult cu cât, textul de bază datează din 1971—1974 (cu o revizuire substanțială puțin după această dată), iar de atunci încoace informațiile și interpretările au sporit considerabil.

De asemenea, editorul trebuia, chiar dacă refuzase alternativa critică, să-și asume, poate, responsabilitatea unor intervenții personale mai hotărâte, de natură să atenueze tacit discontinuitatea dintre anumite capitole (XIII și XIV, de exemplu) și lipsa de uniformitate a aparatului critic (carențe pe care, I. Caproșu le și semnalează în prefața cărții).

Dar, dincolo de toate acestea, credem că ediția de față ar fi meritat, în primul rând, nu o simplă prefață (altminteri bine scrisă și, pentru puținele-i pagini, îndeajuns de exhaustivă), ci un amplu studiu introductiv, care să dreseze, eventual, un bilanț bio-bibliografic cât mai complet și să propună locul ce se cuvine de urgență rezervat, pe scara valorilor istoriografiei noastre, unei asemenea opere și unui autor de asemenea calibru. Nu vrem, desigur, să sugerăm în felul acesta, implicit, că ordinea lor în ierarhia amintită ar trebui să fie, neapărat, una de frunte. Studiul critic la care ne-am fi așteptat ar fi știut, cu siguranță să cumpănească mai exact și mai bine virtuțile și scăderile activității științifice a lui Al. I. Gonța. Aceasta, cu atât mai mult cu cât editorul își cunoaște bine „eroul”, fiind, totodată, și cel mai în măsură a-i aprecia producția, ca unul cu aceleași preocupări medievistice și, pe de altă parte, cu rezultate de notorietate în domeniu.

O viitoare ediție Gonța sau — mai probabil — ultima din seria restituirilor postume ale operei sale va suplini — sperăm — această lacună.

Alexandru-Florin Platon

I. CAPROȘU, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1989, 216 pag.

Cunoscut mai ales prin pasionata și competentă activitate de editare a documentelor medievale, Ioan Caproșu subscrice, de curînd, o lucrare de o reală importanță pentru istoria veacurilor de mijloc: subiectul său a fost mai puțin cunoscut de istoriografia noastră, respectiv relațiile de credit, în mod deosebit camăta, din Moldova, începînd „de la primele mențiuni documentare pînă în pragul epocii moderne”. La origine o dizertație academică, lucrarea a vizat mai ales „implicațiile politice și social-economice” ale cametei. Demersul autorului s-a bazat, de aceea, pe surse multiple, analizate cu atenție și integrate într-un context istoric bine definit: toate colecțiile și publicațiile conținînd documente interne și externe moldovenesti, toate fondurile arhivistice din țară și unele străine, izvoare juridice și narrative etc. (p. 10). Pe de altă parte, pentru a depista mai corect elementele specifice de manifestare a cametei în Moldova, Ioan Caproșu a realizat conexiuni cu realitățile similare din Țara Românească mai ales, reușind astfel să dea un conținut mai real a ceea ce s-a numit „forma asiatică” a fenomenului monetar amintit; din această perspectivă, s-a precizat că, spre deosebire de camăta din vestul Europei, cea din Țările Române a întretinut „decăderea economică și corupția politică” (p. 6), ceea ce n-a făcut decît să încetinească progresul acestora.

Cel dintîi capitol al lucrării ia în discuție „începutul, formele și evoluția creditului în Țara Moldovei” (p. 11—46), arătîndu-se, după o atentă analiză a relațiilor comerciale ale Moldovei cu Brașovul, Bistrița și Liovul, că „pînă la sta-tornicirea împrumutului cămătăresc în Moldova spre mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, creditul moldovenesc înregistrează toate celelalte forme simple de împrumut” (p. 39): în produse, în mărfuri, în bani.

De un mare interes pentru înțelegerea fenomenului cămătăresc în Moldova sînt capitolele II (*Camăta și domnia*) și III (*Consecințele economice și sociale ale cametei*). Din bogata problematică a lor vom sintetiza principalele aspecte legate de condițiile introducerii cametei, implicațiile acesteia pentru puterea centrală în diferite etape istorice, consecințele în plan economic, politic, social ale împrumutului de acest tip.

Statornicirea împrumutului cămătăresc este strîns legată, în concepția autorului, de schimbările survenite în statutul politic al Țărilor Române începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea; este vorba, cum se cunoaște, de instaurarea dependenței efective față de Imperiul otoman, care a atras multiple și împovărătoare obligații de natură economică ale statelor românești. În context, „instituirea 'licitației' constantinopolitane asupra tronului Moldovei” a făcut ca domnia să fie confruntată „cu povara nevoii permanente de bani”, ceea ce a legat-o definitiv de posesorii sumelor de bani — cămătarii (p. 48). Situația s-a agravat cu începutul secolului al XVII-lea cînd, pe fondul conflictului cu Polonia, puterea suzerană a introdus „schimbarea domnilor dintr-o țară în alta cu scopul asigurării fidelității politice de care avea nevoie în această zonă, dar și cu intenția de a stoarce noi sume de la conducătorii acestor țări” (p. 69). În consecință, „foamea” de bani a domniei a devenit și mai acută, încît apelul la cămătari a devenit indispensabil. În sfîrșit, o etapă decisivă în evoluția fenomenului monetar analizat a constituit-o instaurarea regimului fanariot, cînd „spolierea economică a Moldovei (...) a devenit sistematică, complexă și atotcuprinzătoare”. Drept urmare, preocuparea domniei pentru achitarea obligațiilor financiare față de Poartă și interesul pentru sporirea propriei averi a făcut ca „prezența cămătarului” să devină „o necesitate curentă” (p. 8).

Această creștere treptată a importanței cametei a avut consecințe pe multiple planuri. Astfel, în ceea ce privește domnia s-a remarcat interesul tot mai crescînd al acesteia pentru asigurarea sumelor necesare ocupării și păstrării tronului, achitării datoriilor la numeroșii cămătari țarigrădeni, greci, evrei etc., realizarea unui numerar care să-i asigure existența după mazălire. De aici, politica fiscală din ce în ce mai draconică, materializată în „mulțimea și varietatea dărilor, pe de o parte, și excesivitatea lor, pe de altă parte” (p. 114). Fiind nevoită să împrumute mercur și aflîndu-se, astfel, la discreția cămătarilor, domnia se vede confruntată cu o scădere puternică a autorității și prestigiului său. Pe de altă parte, proprietatea domnească — sursă sigură de venituri în secolul al XV-lea — începe să se diminueze treptat prin „desființarea ocoalelor domnești”, vinderea satelor confiscate sau retrocedarea celor intrate între timp în proprietatea domniei, înstrăinarea sistematică a hotarelor și apoi a vetrelor multor ținuturi (p. 102—106); în consecință, „puterea economică a domniei scade rapid” (p. 106).

În domeniul economic, introducerea împrumutului cămătăresc a avut consecințe la fel de multiple: o fiscalitate excesivă, un exod masiv de numerar spre Constantinopol, „raritate monetară periodică”, infuzia elementelor cămătărești alogene în orașele și ținuturile Moldovei, înstrăinarea unor bunuri ale autohtonilor etc. Toate aceste aspecte au dus la o spoliere cumplită a țării, la neglijarea efortului constructiv și, astfel, la rămînerea în urmă a economiei Moldovei (p. 115 și urm.).

Structura socială cunoaște și ea numeroase distorsiuni. În primul rînd, cămătăria afectează boierimea tradițională, ale cărei venituri se văd mult diminuate; de asemenea, se observă, paralel cu o sporire și concentrare a proprietății, și o „pulverizare” a acesteia, ceea ce a dus la „decăderea sau frecventa ruinare a atîtor mari familii boierești” (p. 144—145). Pe de altă parte, în rîndurile clasei dominante are loc ascensiunea unei noi boierimi, provenită mai ales din elementul grecesc pătruns în țară odată cu debitorii (p. 105—107, 139—145). În aceeași măsură, este afectat micul proprietar, depozitat sistematic de pămînt de negustorii și cămătarii veniți de la Constantinopol odată cu domnul, dar și de cei din țară. Împrumutul la cămătari era o necesitate: răscumpărarea ocîinii, plata dărilor, achitarea unor sume pentru infracțiuni, redobîndirea libertății din captivitatea tătarilor, procurarea mijloacelor pentru trai etc. (p. 146—161). În sfîrșit, cămăta afectează și orășenimea, slujbașii și slujitorii domnești, nevoiți să apeleze la cămătar datorită aceluiași condiții împovărătoare ale dominației otomane (p. 162—163).

Astfel, așa cum precizează și autorul în finalul celui de-al treilea capitol al lucrării, „nevoia cronică și mereu în creștere de numerar (...) a afectat toate clasele și categoriile sociale, dar mai ales pe producătorul nemijlocit, asupra căruia a grevat în primul rînd povara fiscalității” (p. 163). Nu ne rămîne decît să apreciem analiza fină întreprinsă de Ioan Caproșu și concluziile pe care le-a desprins, realizînd astfel o altă imagine a raporturilor moldo-otomane în perioada amintită și o perspectivă nouă asupra realităților economico-sociale din Țara Moldovei.

Scurte concluzii (p. 164), un rezumat în limba engleză (p. 165—179), bibliografia selectivă (p. 181—188) și un substanțial indice (p. 189—214) încheie această valoroasă lucrare, care și-ar fi putut găsi loc la o editură centrală.

Nelu Zugravu

NICOLAE STOICESCU, *Constantin Șerban*, București, Editura Militară, 1990, 134 p.

Editura Militară continuă seria de micromonografii dedicate personalităților trecutului românesc prin apariția lucrării lui Nicolae Stoicescu, lucrare ce-și propune să ne prezinte destînul neobișnuit al unui voievod muntean din secolul al XVII-lea, *Constantin Șerban*.

Cartea este structurată pe trei componente mari: politica internă, politica externă și maziirea, încercările lui Constantin Șerban de redobîndire a tronului. Această structură este precedată de originea și drumul spre jilțul voievodal al aceluia ce fusese primul serdar al Țării Românești. Pribegia în Polonia și aprecierile posterității încheie monografia.

Scrisă într-un stil cursiv, fără a-i lipsi însă rigoarea științifică (sugerată și de bogăția trimiterilor), autorul nu-și propune — finalizarea ne îngăduie această constatare — „demontarea” mecanismelor ce au stat la baza derulării evenimentelor; sîntem în fața unei recompunerii de excesivă informație, de erudiție, accesibilă și nespecialiștilor.

Autorul realizează o bună încadrare a personalității voievodului în realitățile economico-sociale și politice ale aceluia timp. Este subliniată starea înfloritoare a finanțelor și a economiei Țării Românești, înflorire datorată administrației chibzuite a lui Matei Basarab, neîntrecut gospodar de țară. Prezentarea răscoalei seimenilor din 1655 și trecerea în revistă a inițiativelor de ctitor ale domnului întregesc cadrul intern al primei domnii din Muntenia.

Capitolul rezervat politicii externe este consacrat, aproape în întregime, mult discutatei probleme a realizării „frontului comun antiotoman” al Țărilor Române, din anii 1658—1662, cu participarea lui Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban și Gheorghe II Rákóczi. Se accentuează încercarea de „colaborare” a celor trei suverani, autorul omițînd, însă, două lucruri esențiale:

a) Gheorghe II Rákóczi, urmînd tradiția caselor domnitoare maghiare din Transilvania, înțelegea prin „colaborare” ca cei doi voievozi români să se afle sub tutela sa;

b) Realitățile geopolitice și decăderea militară românească făceau iluzorie orice încercare de răzvrătire.

Prezentarea „războiului de batjocură” (cum l-a denumit Nicolae Iorga) din 1658 încheie capitolul dedicat politicii externe.

Al treilea capitol al lucrării ne înfățișează tribulațiile voievodului pribeg, în încercarea de a redobîndi tronul Munteniei, sau de a-l dobîndi pe cel al Moldovei, încheiate cu două efemere domnii în Moldova (oct.—nov. 1659; ian.—febr. 1661). Din acest capitol iese în evidență grava „ticăloșire” a oștirii țării. Voievodul este reabilitat din punct de vedere militar, prezentîndu-se comportarea merituosă a acestuia în lupta de la Hotin (1672) și în diverse bătălii din Ucraina, cînd Constantin Șerban slujea sub flamura polonă.

În final, sînt supraevaluate calitățile de oștean și diplomat ale lui Constantin Șerban, calități (mai ales militare) care sînt mai greu de constatat parcurgînd paginile cărții. Sub acest aspect, lucrarea se înscrie pe linia generală a acestei serii de micromonografii, care se caracterizează prin tendința de a supralicita calitățile și de a estompa partea negativă a desfășurărilor istorice și a personalităților.

Rezervele exprimate nu au intenția să diminueze valoarea științifică și culturală a colecției și, cu atît mai puțin, a lucrării asupra căreia am referit. Autorul, medievist de notorietate, ne-a oferit și de această dată o realizare istoriografică remarcabilă.

Florin Pintescu

MONUMENTA LINGVAE DACOROMANORUM. BIBLIA, 1688, PARS I. GENESIS. Volum întocmit de: ALEXANDRU ANDRIESCU, VASILE ARVINTE, IOAN CAPROȘU, ELSA LÜDER, PAUL MIRON, MIRCEA ROȘIAN, MARIETTA UJICĂ, text stabilit și îngrijire editorială de VASILE ARVINTE și IOAN CAPROȘU, Iași, 1988, 556 pag.

La împlinirea a 300 de ani de la realizarea acestui monument al culturii românești medievale un act aniversar mai semnificativ nici nu se putea concepe. Noua ediție a *Bibliei* de la 1688, rod al colaborării fructuoase și îndelungate dintre specialiștii de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și de la Universitatea „Albert-Ludwig” din Freiburg, reprezintă, la rîndul ei, un monument unic în cultura română contemporană. Ea oferă cititorului nu numai textul unei opere de o inestimabilă valoare în evoluția limbii și literaturii românești, dar și un model de editare modernă, de ținută științifică și, nu în ultimul rînd, de efort intelectual și pasiune profesională pentru aducerea în actualitate a unei cărți de căpătîi din cultura românească.

Reeditarea s-a făcut într-un moment politic nu tocmai favorabil și în condiții materiale precare. Editorii, însă, în mod premeditat, le-au sfidat cu succes (să reținem că în componența colectivului de autori figurează nume indezirabile la acea dată atît din exilul românesc cît și din țară — Andrei Pleșu, Ștefan Augustin Doinaș). Publicarea textului s-a făcut în așa fel, încît cercetătorul dar și publicul interesat are la dispoziție toate textele reprezentative ale acestui monument de cultură: astfel, pe prima coloană s-a înfățișat textul *Bibliei* de la 1688 în faximil, pe a doua s-a transcris fonetic, pe a treia și a patra s-au redat textele celor două manuscrise — Ms. 45 de la Biblioteca filialei Cluj a Academiei, care a stat la baza *Bibliei* tipărite, și Ms. 4389, care este cea mai bună traducere a Cărții sfinte; în sfîrșit, ultima coloană transpune în limbaj modern textul *Scripturii*. Trebuie să presupunem că efortul editorilor, în primul rînd al îngrijitorilor textului — istoricul Ioan Caproșu și lingvistul Vasile Arvinte, a fost considerabil. O egală considerație merită și colectivul de tipografi de la Întreprinderea Poligrafică Iași, care au realizat o ținută grafică foarte frumoasă, cu excepția faximilelor de la sfîrșit, care, uneori, nu sînt de calitate tehnică reclamată de un asemenea text; de vină este aici tehnica avută la dispoziție de tipografii țeseni.

Structura, în ansamblu, a volumului este următoarea: *Cuvînt înainte* (p. 1—2) al celor doi rectori ai Universităților din Iași și, respectiv, Freiburg, din care aflăm că ediția din 1988 a *Bibliei* de la București este, de fapt, un moment din îndelungata colaborare dintre cele două instituții de învățămînt. Rîndurile subscrise de Paul Miron (p. 3—6) pe marginea noii ediții ne atrag atenția asupra faptului că *Biblia* de la 1688 este o „treaptă culturală superioară” în tîlmăcirea în limba română a acestei opere fundamentale a umanității, subliniind, totodată, rolul său în impunerea primatului scriiturii într-o cultură dominată de oralitate ca cea română. Un studiu întins (p. 7—45) consacră Alexandru Andriescu locului ocupat de *Biblia* de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare. Reținem, din bogata ideatică a acestuia, cîteva elemente. Editarea *Bibliei* în 1688, arată autorul, nu este un fenomen întîmplător. Ea se realizează într-un moment în care societatea românească traversa un proces nou, „de occidentalizare prin cultură”, cum îl numește Al. Andriescu, de care mobilitatea oamenilor vremii nu este străină. Acum, pentru prima dată, „cultura devine o pîrghie a puterii”, un instrument în mîna oamenilor politici interesați în a suscita conștiințele în vederea luptei antiotomane. Protagonisții acestei orientări sînt Constantin Șerban, Mihnea III Radu, Gheorghe Ștefan, Cantacuzineștii, Costineștii, Brîncoveanu, Dosoftei, Dimitrie Cantemir, Nicolae Miclescu. *Biblia* tipărită de Șerban Cantacuzino la București în 1688 este „opera culturală cea mai importantă” a acestui moment istoric de efervescentă politică și spirituală (p. 8).

Analiza ms. 45 și a ms. 4389 îl determină pe Al. Andriescu să considere că traducerea *Bibliei* în limba română a început după 1668, fiind stimulată de întreprinderea anterioară a lui Nicolae Miclescu, care a și stat la baza traducerii din timpul lui Șerban Cantacuzino. În legătură cu manuscrisul lui Nicolae Miclescu, autorul arată că reviziile acestuia au avut loc, mai întîi, în Moldova, de către cei cărora cronicarul le-a încredințat manuscrisul — anume Dosoftei și colaboratorii săi, apoi ea a fost continuată de cronicarii munteni (p. 23—34).

Concluzia generală care se reține din acest studiu foarte dens, bazat pe o atentă analiză, inclusiv istoriografică, este aceea că *Biblia* de la 1688 reprezintă rezultatul evoluției limbii române literare de la sfârșitul secolului al XVII-lea, marcând, pentru acel moment, atât un factor de „modelare morală” cât și „unul de cultivare a fanteziei, de descătușare a forțelor creatoare în domeniul literaturii” (p. 45).

O altă secțiune a volumului conține cuprinzătorul studiu lingvistic realizat de Vasile Arvinte asupra primei cărți (*Facerea*) a *Bibliei* de la 1688 în comparație cu ms. 45 și ms. 4389 (p. 47—128). Ceea ce propune spre lectură cunoscutul lingvist ieșean este un model de erudiție, de profunzime analitică, fără de care orice concluzie cit de cit solidă privind limba acestei monumentale opere nu se poate extrage; este, cu siguranță, cel mai bun studiu lingvistic asupra *Bibliei* de la București. Bazându-se pe lista computerizată întocmită la Universitatea din Freiburg, autorul a analizat fonetica, morfologia, formarea cuvintelor și lexicul cărții *Facerii* din *Biblia* bucureșteană; în final, a putut formula unele concluzii de cel mai mare interes: ms. 45 cuprinde norme literare mai arhaice, de tip nord-moldovenesc; deși *Biblia* urmează îndeaproape acest manuscris, textul acesteia a fost transpus de editori în norma literară sud-muntenească (p. 103); ms. 4389 respectă cel mai bine exigențele literare din Muntenia de sud, fiind cel mai apropiat de limba literară modernă (p. 104).

După nota asupra ediției (p. 129—130), urmează textul propriu-zis (p. 131—319), apoi notele și comentariile (p. 321—363), indicele realizat prin computerizare (p. 365—454) și, în sfârșit, fotocopiile (p. 456—554).

O precizare ar merita, în încheierea acestor considerații, titlul, care, așa cum apare — *Monumenta Linguae Dacoromanorum*, nu ne poate duce cu gândul decât la un program editorial, care să includă și alte realizări ale limbii române vechi. O asemenea inițiativă merită a fi salutăată.

În final, subliniem, încă o dată, caracterul de excepție al acestei ediții: nu putem decât, parafrazându-l pe principele patron al monumentului de la 1688, să așteptăm cu interes „isprăvirea... aceștii folositoare și sfinte ostenêle”.

Nelu Zugrăv.

ECATERINA ȚARALUNGĂ, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret*, București, Editura Minerva, 1989, 424 p.

Lucrarea de față este rodul unei cercetări migăloase întreprinsă de autoare asupra unui volum considerabil de material documentar. În cele nouă capitole ale lucrării, Ecaterina Țaralungă reușește în bună măsură să ofere un portret spiritual complet al domnului-cărturar moldovean, într-o manieră elegantă, în concordanță cu intențiile inițiale ale autoarei, mărturisite în titlu ca și în primele pagini. Fondul de documente privitoare la personalitatea cărturarului, rămase de pe urma strădaniilor lui Gr. G. Tocilescu și păstrate la Biblioteca Academiei Române, utilizat de autoare ca sursă principală, sporește gradul de noutate al lucrării, având în vedere faptul că cele aproximativ o mie de pagini de manuscris nu au mai fost puse în ecuație, de alți cercetători.

Cadrul spațio-temporal al scrierilor lui Dimitrie Cantemir, ca și perpetuarea lor până la noi sub forma diverselor ediții, cu reușitele și nereușitele specifice fiecăreia, sint relevate succint dar pertinent în *Prolegomene*.

Latura cea mai pronunțată a profilului cultural cantemirian este, în mod firesc, latura istoriografică, analizată într-un capitol special al lucrării, cel mai consistent, atât ca volum și densitate de informație, cât și ca manieră de interpretare. Problemele de geografie din opera lui Dimitrie Cantemir sint sesizate și judecate într-un alt capitol al lucrării, autoarea reușind să surprindă preponderența preocupărilor de geografie politică. Mijloacele de argumentare provenite din sfera așa-ziselor „științe auxiliare” ale istoriei sau din domenii învecinate cu istoria și care au fost utilizate de Dimitrie Cantemir în susținerea relatărilor și opiniilor sale sint individualizate în lucrare, fapt care îi conferă și calitatea de util instrument de lucru în cadrul unor eventuale încercări de detalieri a unor elemente cu caracter secundar din opera domnului cărturar. Problemele de filosofie care l-au frământat pe Dimitrie Cantemir sint expuse și analizate într-un capitol special,

relevându-se încă odată anvergura europeană a gânditorului moldav. *Arta de a folosi cuvântul* constituie sintagma prin care sint înmănușate problemele de lingvistică și concepția literară a autorului *Istoriei ieroglifice* și aceasta îndeosebi pe baza unei analize atente a operei cantemiriene mai sus menționată. Muzica și arta plastică, domenii care au făcut parte din universul preocupărilor lui Dimitrie Cantemir, mai puțin abordate de alți cercetători, sint puse în adevărata lor valoare, contribuind prin aceasta la relevarea caracterului enciclopedic al culturii domnului cărturar.

O anexă cuprinzând *Sursele științifice folosite de Dimitrie Cantemir*, element inedit și care mărește meritele autoarei, alături de *Ilustrații* cuprinzând câteva desene și hărți realizate de către Cantemir, completează lucrarea în ansamblul său.

Încercarea de fixare a unui *Cadru general* depășește într-o oarecare măsură limitele pe care le impune în chip firesc subiectul abordat, dăunând în acest fel economiei lucrării și producând o „rupere” a logicii discursului.

De asemenea, deși pot fi considerate ca elemente minore, se impun câteva nuanțări. Astfel, trebuie precizat că „în zorii veacului al XVIII-lea... de pe dealul unde se afla așezat palatul domnesc” nu se putea urmări „spectacolul” vieții cotidiene din Iași, așa cum ne face autoarea să înțelegem în p. 7. Și aceasta din simplul motiv că „palatul domnesc” se afla la marginea de S—E a terasei pe care se desfășura în acel moment tirgul Iașilor, neexistând nici o diferență de nivel considerabilă care să favorizeze curtea domnească. La baza terasei puteau fi văzute doar Ulița Carvasaralei, denumită și Podul Lung (ulterior strada Sf. Lazăr), heleșteul curții, Ulița Gunoaielor, denumită și Podul Spinzurătorilor (actuala stradă Palat) și Ulița Feredeilor (v. în acest sens *Istoria orașului Iași*, vol. 1, redactori responsabili Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Iași, 1980, p. 94, 97 și 102—103 cu trimiterele respective). O altă nuanțare se cuvine a fi făcută în ceea ce privește forma articulată a numelui orașului Iași, respectiv *Iașii* și nu *Iașul*, numele fiind un plural. Această formă este susținută de documente, regăsindu-se „tirgul Iașilor” și nu „tirgul Iașului”. Cititorul poate fi tentat ca și dezacordul din ultimul rînd a aceleiași pagini 7 să îl pună în legătură cu utilizarea formei „Iașul”. Ca semn al staționării mai mult timp în editură ar putea fi înțeleasă neconcordanța dintre locul de amplasare a ilustrațiilor în ansamblul lucrării, indicat în *Prolegomene* (p. 30), și cel indicat în *Sumar* și care corespunde de fapt realității.

Ultimele elemente semnalate, evident minore, nu constituie nota dominantă a lucrării și nu diminuează cu nimic meritele autoarei. Lucrarea, în ansamblul ei, rămîne o frumoasă efigie spirituală a lui Dimitrie Cantemir, domnul cărturar.

C. Asăvoaic

VLAD GEORGESCU, *Istoria ideilor politice românești (1369—1878)*, München, Ion Dumitru-Verlag, 1987, 355p. + bibliografie (p. 357—411), grafice (p. 413—475), indice alfabetic (p. 477—491).

Pentru generațiile de tineri istorici ieșite de pe băncile facultăților în cursul anilor '80, numele lui Vlad Georgescu a fost un subiect interzis. Pentru unele, chiar, aproape necunoscut. După plecarea din țară a istoricului, la finele deceniului trecut, cărțile i-au fost scoase din librării și biblioteci, referințele despre ele cu grijă înlăturate, menționarea lor interzisă. Și în acest caz, cenzura a acționat cu rigoarea-i implacabilă. O lungă și apăsătoare tăcere oficială s-a așternut asupra autorului deși, în subteran, numele a continuat să i se perpetueze, iar cărțile să circule. Acest lucru n-a fost, însă, de ajuns. Destul de puțini mai știu astăzi că cel supus unei atît de severe interdicții a fost, de fapt, unul dintre istoricii noștri remarcabili, ale cărui sinteze despre gîndirea politică românească în epoca modernă rămîn și astăzi, la aproape două decenii de la publicarea lor, printre reperele importante ale istoriografiei românești contemporane.

Debutînd în 1962 cu un volum consacrat corespondenței diplomatice a Țării Românești între 1823—1838, Vlad Georgescu s-a impus în peisajul nostru istoric nouă ani mai tîrziu (1971) cînd, după o perioadă de acumulări substanțiale, a publicat un faimos studiu închinat ideilor politice și iluminismului în Principate. Tipărită inițial în limba engleză, cartea a fost tradusă în anul următor și în limba

română, aducându-i autorului un binemeritat prestigiu atât în țară, cât și dincolo de fruntariile ei. Notorietatea avea să i-o prilejuiască, însă, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines* (vol. I—II, 1970—1972) — sinteză de referință, cu impact adânc și durabil, esențială pentru înțelegerea epocii noastre moderne. A fost printre cărțile care s-au bucurat, poate, la data respectivă, de succesul cel mai mare, în condițiile în care o anumită destindere culturală — de altfel provizorie, dar acest lucru s-a văzut mai târziu — suscitase proiecte ambițioase, speranțe și așteptări legitime.

Din păcate, însă, promițătoarea carieră a istoricului s-a curmat aici. Silit de împrejurări să emigreze (în 1979), Vlad Georgescu și-a asumat în patria de adopție alte responsabilități — despre care, odată, se va vorbi — rupînd pentru un timp cu preocupările care îl consacraseră. Revenirea la proiectele dinții nu putea, însă, întârzia prea mult. Ea a avut loc cu puțin înainte de trecerea sa în neființă, istoricul oferindu-ne această carte — ultima sa carte — din care răzbate, simbolic, ecoul primelor preocupări.

Legăturile ei cu volumele precedente sînt numeroase. În raport cu celelalte, aceasta înregistrează, însă, o triplă extensiune, mai întii de natură cronologică. Dacă cele două părți din *Mémoires et projets de réforme* se înscriu într-un registru temporal delimitat de două date situate la aproximativ 80 de ani distanță una de cealaltă (1769, respectiv 1848), prezenta istorie amplifică intervalul atât în jos, cât și în sus, integrînd un spectru mult mai larg și variat de probleme.

În al doilea rînd, e vorba de tematică. Volumele anterioare fuseseră elaborate pe baza unui eșantion unic, cu ajutorul căruia autorul a putut ancheta atunci ideile, teoriile și diversele concepții politice și sociale, care se încorporau perioadei amintite. Acum, în schimb, chestiunea e lărgită considerabil, memoriile și proiectele de reformă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor devenind doar un segment dintr-o vastă operațiune de punere în scenă a unei gândiri politice, remarcabilă prin consecvența cu care a străbătut secolele. Autorul ar fi putut apela aici la o soluție foarte comodă, înfățișîndu-ne inventarul complet al ideilor, în convenționala lor succesiune temporală, fără alte precizări. Dar, nu a fost niciodată în felul său de a opta pentru rezolvări facile. Ceea ce pune el la dispoziția cititorului curios în paginile de față e un triplu model de analiză a conceptelor, cărturarilor și textelor, fiecare dublat de mai mulți indicatori, care desemnează fie tematica acestor concepte (sensul istoriei, societatea, statul, politica internă, relațiile internaționale), fie originea, formația intelectuală și locul în societate al autorilor lor sau, în fine, proveniența, locul redactării, limba și cuprinsul fiecărui text.

Criteriul de selecție a materialului (care e, literalmente, uriaș: 302 scriitori — numiți de Vlad Georgescu politografi — și 2 049 de texte sau politograme) nu este, desigur, infailibil. El a fost limitat, cum însuși autorul o declară, de cunoștințele sale, ca și de ceea ce a fost socotit mai semnificativ. Cu toate acestea, cifrele la care se raportează analizele statistice vorbesc de la sine. Ele cuprind un număr suficient de texte și autori pentru a îngădui, totodată, câteva concluzii ferme. Care sînt acestea? Mai întii, însemnătatea deosebită a subiectelor ținînd de politica externă, fapt explicabil prin amploarea problemelor de acest gen, cu care s-au confruntat de-a lungul timpului Țările Române. Apoi, predispoziția textelor respective pentru chestiunile concrete, în dauna celor abstracte, situație oglindită de existența unor numeroase variante practice și de raritatea ori absența justificărilor teoretice. În sfîrșit, însemnătatea atașată tradiției, ca fond de referință și argument istoric, ceea ce a limitat în mod vădit accesul teoriilor și influențelor străine la problematica locală.

Firește, un asemenea efort de sinteză nu putea fi întreprins cu mijloacele precare de acasă, pe temeiul cărora autorul își realizase volumele de mai înainte. Cercetarea a fost făcută, de astă dată, cu ajutorul calculatorului, bîzuindu-se, în general, pe tot ceea ce poate oferi tehnica modernă investigației documentare și observației empirice. În aceasta rezidă a treia și ultima diferență majoră a cărții de față în raport cu sursele mai vechi; o carte despre care, fără îndoială, se va mai vorbi de acum încolo.

Alexandru Florin Platon

SILVIU DRAGOMIR, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*. Ediție, introducere, note, comentarii de POMPILIU TEODOR. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, 218 p.

Prin înțelepciunea și osîrdia lui Pompiliu Teodor, ilustrul dascăl și istoric care cinstește Catedra Universității „Daciei superioare”, sînt restituite istoriografiei și culturii noastre contemporane cîteva din cele mai reprezentative studii ale istoricului clujean, consacrate revoluției românilor de la 1848 și epocii care a prefăcut-o. (În ordinea includerii în volum, acestea sînt următoarele: *Introducere la „Avram Iancu”* (1924), *Ioan Buteanu prefectul Zarandului în anii 1848—1849*, *Un precursor al unității naționale: profesorul ardelean Constantin Romanul-Vivu*, *Nicolae Bălcescu în Ardeal*, *Românii din Transilvania în preajma mișcării de renaștere națională*, *Andrei Șaguna și Iosif Rajacić. Un capitol al istoriei relațiilor dintre Biserica românească și Biserica sirbească*, *Tratatul româno-maghiar din vara anului 1849. Intervenția lui Simonffy, Legiunile și prefecții*).

Studiile lui Silviu Dragomir — istoric prin excelență al revoluției de la 1848 — oferind puncte de sprijin pentru înțelegerea mentalității generației Marii Uniri, căreia istoricul i-a aparținut — „vaste ca întindere și esențiale ca interpretare”, relevante pentru profilul „Școlii istorice” din Cluj, căruia S. Dragomir i-a aparținut, alături de I. Lupaș, Gh. Bogdan-Duică, Ion Breazul — sînt considerate, pe drept, clasice în istoriografia subiectului. În concepția istoricului, lupta românilor la 1848 reprezintă „o piatră de hotar în evoluția spre desăvîrșirea unității românești”. Asemenea lui Vasile Goldiș și Ioan Lupaș el „a văzut în negația bărnuțiană din 1848 a „uniunii” cu Ungaria marea afirmație de la 1918”.

Istoric cu largă perspectivă, Silviu Dragomir „a situat revoluția română în cadrul mai larg al Imperiului, surprinzîndu-i implicațiile europene. Cel de al doilea volum din *Istoria revoluției* (a cărei ediție critică se află în curs de publicare) o dovedește cu prisosință. Monografia consacrată lui Avram Iancu „pătrunde dincolo de evenimential și conjunctural, în zonele naturii umane particulare, proiectînd, prin reconstituirile sale, lumini adînc edificatoare asupra revoluției de la 1848”.

În încheierea studiului introductiv consacrat istoricului transilvan (*Silviu Dragomir istoric al revoluției din 1848*), din care am extras aprecierile de mai sus, alcătuitorul ediției subliniază contribuția istoricului, imensă ca valoare, datorită amplei reconstituiri a marilor mișcări colective, care și-au găsit finalitate în acțiunile de apărare a principiilor revoluției române. Ca unul care a trăit Unirea din 1918, S. Dragomir a văzut limpede legătura dintre revoluția de la 1848 și desăvîrșirea unității naționale, dintre ideile și acțiunea lui Bărnuțiu și Iancu și generația pe care el a ilustrat-o. Un studiu plin de finețe și înțelegere, care restituie zilelor noastre vigoarea și valoarea unei opere situate, fără rezerve, pe linia apărării intereselor naționale.

Alături de studiul introductiv, nota asupra ediției, precum și cele care însoțesc studiile, explică și întregesc, cu sobrietate, date și fapte necesare, reliefind valoarea restituției pentru înțelesul deplin al fenomenului revoluționar de la 1848.

Gh. Platon

Călători români pașoptiști. Studiu introductiv, antologie și note de DAN BERINDEI, București, Editura Sport-Turism, 1989, 199 p.

Călătoria este apanajul omului societății moderne, căruia i se deschide mirajul descoperirii lumii, cu întregul său univers. Descrierile de itinerarii, de locuri, obiceiuri, credințe ș.a. generate de interes, de pasiunea cercetării, au reprezentat o literatură predilectă de documentare și informare politică și de sporire a orizontului mental și intelectual al societății moderne. Secolul al XVIII-lea — al Luminilor —, conferind voiajului alte dimensiuni în viața societății, ridică genul pe culmi noi. Călătoria nu mai prezintă, doar, prilejul comunicării și. analizei unor evenimente exterioare, ci „se transformă într-o cronică plină de tensiune dramatică a universului interior: (Cf. Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca Luminilor*, București, Edit. Univers, 1974, p. 310). Scrisul nu mai este o modă ci un mijloc de comunicare, de atitudine socială și politică, de acțiune civică.

Spațiul românesc, și el, demult, a intrat în sfera interesului european. Excelenta inițiativă a lui Dan Lăzărescu (*Imaginea României prin călători*, vol. I (1716—1789), II (1789—1821), București, Edit. Sport-Turism, 1985—1986), reliefează natura și limitele acestui interes, dar, totodată și valoarea deosebită a materialelor de gen pentru reconstituirea istoriei noastre.

Românii epocii moderne au dat și ei expresie acestei *chemări* a timpului, lăsându-ne pagini interesante, în care împreună cu peisajul românesc, geografic și uman, realizează investigația corespunzătoare în psihologia populară. Antologia pe care ne-o oferă Dan Berindei, judicios dozată, cuprinde un material important pentru investigarea fenomenelor epocii; a unei epoci de tranziție, în care se naște lumea nouă, modernă. Sînt incluse fragmente semnificative din scrierile lui V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu, Gh. Asachi, G. Barițiu, N. Bălcescu, D. Bolintineanu, T. Cipariu, I. Codru-Drăgușanu, I. Heliade-Rădulescu, Ion Ghica, Ioan Gr. Ghica, August Treboniu-Laurian, C. Negruzzi, D. Ralet, Al. Russo și Ioan Voinescu II. Parcurgindu-le, atît cititorul avizat, cit și cel interesat, numai, vor găsi o bogăție de date, care-l introduc în atmosfera și spiritul epocii.

O culegere utilă, atît pentru publicul larg, cit și pentru specialiști, care grupează piese reprezentative, puse în valoare de un substanțial studiu introductiv și de numeroase note explicative.

Gh. Platon

Academia de științe sociale și politice, Institutul de istorie „N. Iorga”, *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I (1859—1861), volum întocmit de DAN BERINDEI (responsabil), ELISABETA OPRESCU și VALERIU STAN, București, Edit. Academiei, 1989, XLV + 347 p. (cuvînt înainte, introducere, lista documentelor + documente și indice).

Împrejurările — și, poate, nu numai ele (oamenii, cei responsabili, le-au impulsionează, uneori) — nu au îngăduit ca *Documentele Unirii* și cele ale *Domniei lui Alexandru Ioan Cuza* să fie întrunite într-un corpus complet și omogen, care să continue și să întregască monumentală colecție de *Documente ale istoriei renașterii României*. De aceea, oricît de paradoxal pare faptul, apariția actualului volum de *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, primul dintr-o serie de trei, care selectează piesele semnificative ale primei etape (1859—sfîrșitul anului 1861), pe lîngă bucuria firească, ne prilejuiește, totodată și amărăciunea întemeiată pe convingerea că publicarea integrală a documentelor epocii nu mai este posibilă în continuare.

Oricum — aceasta reprezintă o consolare (singura de altfel) —, avem certitudinea, dată fiind competența *îngrijitorilor*, că noua serie va cuprinde (printr-o riguroasă selecție) piesele cele mai reprezentative, de natură să ne introducă mai adînc în intimitatea epocii. Volumul asupra căruia stăruim o probează.

Selectate din importante fonduri, dar, mai cu seamă, din prețioasa arhivă a domnitorului, cele 429 piese ale acestui prim volum, inedite în marea lor majoritate, își dezvăluie valoarea și importanța, mai ales, prin faptul că — situate în contextul proceselor și al fenomenelor perioadei de desăvîrșire a Unirii, le conferă noi valențe, o mai mare comprehensibilitate, întregindu-le dimensiunile și amploarea. Din aceste rațiuni, ele prezintă un deosebit interes pentru cercetători, mai cu seamă, pentru acei familiarizați sau apropiați de problematica epocii.

O excelentă *Introducere*, semnată de Dan Berindei, relevă importanța documentelor consacrate primei perioade — hotărîtoare — din domnia lui Alexandru Ioan Cuza, „început de drum nou” spre era de reforme fundamentale care a urmat.

Gh. Platon

I. AGRIGOROAIEI, V. CRISTIAN, GH. IACOB, *România de la Independență la Marea Unire*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1989, 382 p.

Lucrarea scrisă de profesorii I. Agrigoroaiei, V. Cristian și Gh. Iacob și-a propus o abordare dintr-o altă perspectivă, novatoare: *discutarea strategiei dezvoltării României de la Independență la Marea Unire*, „a confruntărilor de idei asupra direcțiilor, căilor și ritmului modernizării țării, a realizării premiselor

economice și politico-diplomatice pentru desăvârșirea unității național-statale, a consecințelor Marii Uniri". Demersul se justifică, sintem preveniți, și prin *reinterpretarea* unor probleme privind: doctrinele politice, caracterul regimului politic, consecințele aderării României la Tripla Alianță, locul și rolul Marii Uniri în strategia dezvoltării României moderne și interbelice etc.

Procesul de modernizare a României, trăsăturile acestuia, cadența și direcțiile, dorința de racordare la Europa, rolul statului în această evoluție se constituie într-un obiectiv fundamental al lucrării. Este relevantă *contradicția* dintre dinamica și proporțiile dezvoltării economice, înnoirea administrativă și social-politică, progresele cultural-științifice pe de o parte și evoluția lentă din lumea rurală pe de altă parte. *Interdependența* dintre social și național a fost o dominantă a acestor decenii. Solidaritatea națională a românilor, preocupările pentru confrății aflați sub asuprire străină se manifestă constant și evolutiv. Dar *naționalul* face cumpănă cu *socialul*. Problema agrară este fundamentală, sub semnul ei stă 80%, din populația țării. Nerezolvată, aceasta lasă loc unor grele implicații și complicații, ce țineau și de *raportul intern—extern*. De altfel, această relație este o altă constantă a lucrării aici în discuție. Se arată, corect, rostul factorului extern, nu doar politic, ci și, mai cu seamă, economic. Popoarele mici și mijlocii, dacă sînt și situate în „zone fierbinți”, la confluența intereselor, stau sub puternica determinare a *externului*.

Lucrare documentată, concepută în scop didactic, dar nu în exclusivitate, originală prin maniera de tratare — toate acestea o justifică și o recomandă ca necesară.

Ion Toderașcu

Z. ORNEA, *Viața lui C. Stere*, vol. I, București, Cartea Românească, 1989, 590 p.

Apreciind antecedentele, studiile largi, de aleasă factură, consacrate unor personalități ale epocii (*Viața și opera lui Maiorescu* și a lui *Dobrogeanu-Gherca*) sau curentelor de idei (*Junimea și Junismul*, *Sămănătorismul*, *Poporanismul*, *Curentul de la Contemporanul*), nimeni poate, mai mult decît Z. Ornea nu era mai recomandat și, credem, mai îndreptățit să reconstituie, cu mai multă autenticitate, profilul moral-uman și politic al unei personalități atît de complexe ca a lui C. Stere. Valoarea demersului este cu atît mai bine subliniată, cu cît se situează în prelungirea unei mai puțin izbutite încercări anterioare (cf. Ioan Căpreanu, *Eseul unei restituiri. C. Stere...*, Iași, Junimea, 1988).

„Împlinind o datorie morală” și urmărind doar (este puțin oare?) „să povestească” viața lui C. Stere „așa cum a fost”, „luminînd-o din adîncuri spre suprafață” (p. 19, 20), să ofere cititorului „motivațiile sufletești” ale gesturilor și ale faptelor, autorul a izbutit — așa cum și-a dorit și cum exigențele culturii noastre de astăzi o solicită — să reconstituie, „într-o narațiune coerentă”, viața și opera acestei personalități singulare, „care merită să fie cunoscută, prețuită și iubită” (p. 20).

Nu este vorba, firește, de o simplă reconstituire a unei biografii, de situarea unei personalități în contextul și în spiritul epocii. C. Stere, se poate spune, nu a fost o creație a epocii în care și-a desfășurat activitatea. Nu a mers, cuminte, în consens cu liniile de dezvoltare ale acesteia. Viața sa, care este, totodată, istoria luptei sale (p. 19), l-a așezat, mereu pieziș, „cu o aiuritoare consecvență”, așa cum remarcă exegetul. Pentru aceasta, „povestirea” ei depășește limitele unei simple și comode reconstituiri. Presupune, în egală măsură, cunoașterea profundă a motivațiilor umane, subiective, dar și familiarizarea cu complexitatea problematicii unei epoci în care s-a construit societatea română modernă. Îndeplinind ambele cerințe, Z. Ornea ne oferă o lucrare valoroasă, de autoritate.

Dincolo de numeroasele observații privind epoca și oamenii, motivațiile actelor politice sau ideologice — multe din ele personale, de real interes — întreaga greutate a analizei se îndreaptă spre reconstituirea fizionomiei morale și intelectuale a lui Stere, spre reliefarea convingerilor sale politice, a manierei în care acestea și-au găsit expresie în scrisul și în activitatea sa publică.

„Luptător prin educație, convingeri și temperament”, Stere, de la început, încă, s-a situat sub semnul ambiguității „Socialist (neîncadrat în partid) contes-

tatar al doctrinei socialiste" (p. 181). „pendulînd dilematic între nădejde și dezamăgire, închipuia proiecte, imagina prognoze menținîndu-se, cu neînchipuite eforturi într-un dispozitiv (în cel liberal) în care era un înstrăinat tolerat (în) interior, mai mult pentru că în afară ar fi devenit și mai periculos" (p. 490). „Fruntaș liberal invidiat și urît, ministeriabil în spe, era luat în considerație în propriul partid pentru ceea ce reprezenta în afara lui. Înăuntru trebuia ținut departe de centrul de comandă, strunit pînă la a i se institui o tutelă". La un deceniu după ce aderase la liberali, „socialiștii îl considerau un dezertor, iar liberalii de centru și de dreapta (asemenea conservatorilor) un socialist" (p. 491). Delimitările sale, limpezi și categorice, nu au fost suficiente. Nu poziția lui C. Stere a fost duplicitară. Ambiguitatea era generată de realitățile epocii, de complexitatea problematicii acesteia, de politicianismul în fața căruia eroul nostru se simțea dezarmat.

„Mereu hărțuit și lovit. Stere nu s-a lăsat copleșit de dezgust, rămînînd mereu încrezător în steaua lui (care părea să fie continuu căzătoare) și în datoria sa morală" (p. 455). „A sperat, mereu, că va putea da viață construcțiilor sale teoretice. A fost urmărit de blestemul destinului celor ce cutează să schimbe structuri rău așezate". Aceștia, dacă nu sînt înfrinți încă din fazele proiective, trăiesc o dramă și mai mare. A ceea ce constatării contrastului dintre ceea ce și-au imaginat și ceea ce s-a împlinit. Stere „și-a trăit dureros drama, în amîndouă ipostazele" (p. 459). A fost un învins, dar nu unul oarecare. Teoreticianul — care-l primejduia pe omul politic — a oferit vremii sale un model socio-economic de dezvoltare original (p. 455). Performanța nu era, firește, la îndemîna oricui. S-a realizat ca romancier numai din instinctul sau din nevoia revanșei. O revanșă a omului politic înfrînt, dar dornic să se răzbune triumfînd.

Viața lui C. Stere este urmărită pînă în preajma izbucnirii războiului. Destinul îl propulsa, periculos, mereu și mereu înainte, în vârtejul tuturor vrajbelor: l-a urmărit fără șovăire (p. 590).

O carte de aleasă ținută, asupra unui destin de excepție. Scrisă cu înțelegere și pasiune, se înscrie, exemplar, în peisajul cultural al timpului nostru.

Gh. Platon

ION BULEI, *Atunci cînd veacul se naștea. Lumea românească (1900—1908)*, București, Edit. Eminescu, 1990, 431 p.

Dacă ne călăuzim după promisiunea formulată de Ion Bulei în volumul anterior, din 1984, apărut în aceeași colecție (Clepsidra) — *Lumea românească la 1900* — noua carte, în intenția autorului ei, ar trebui să illustreze trecerea spiritului dintr-un veac într-altul — *cultura, civilizația și mentalitățile unui popor*, menit să rectifice un timp istoric în care nu se putuse exprima cum o dorise și a unui neam ce voise să fie el însuși" (p. 5—6).

Consecvent manierei anterioare de expunere, demonstrația autorului nu este abstractă; este sugerată prin schițarea portretelor și prin reliefarea atitudinii oamenilor, prin faptele și fragmentele de viață considerate drept semnificative și reprezentative, totodată, sînt creionate mutațiile economice și sociale precum și cele operate în mentalitatea, în conștiința colectivității românești, modalitățile de expresie, politica externă a statului român și, mai cu seamă, este scoasă în evidență situația românilor din Transilvania, cu toate implicațiile și consecințele politicii statului dualist. Mereu, sînt oferite sau sugerate, doar, răspunsuri la „marea întrebare" formulată la începutul studiului: erau conștienți (românii) de istoria prezentului lor? Cum încurajau ei perspectivele prielnice? (p. 25). Concluzia, revelatoare pentru orizontul în care Ion Bulei și-a conceput analiza, este că înnoirile din societatea românească, la acest început de veac, cuprinseseră toate domeniile; oameni noi, idei noi, multe intenții de înnoire. Societatea românească era vie, într-o mișcare de improspătare și regăsire pe alte făgașe. La începutul veacului, „Românii erau o națiune cu resurse și țeluri precise" (p. 167). Jubileul din 1906 a reprezentat un bilanț a cărui semnificație — dincolo de reprezentările encomiastice sau de criticile severe ale socialiștilor — nu au scăpat autorului.

O carte frumoasă, scrisă cu inteligență, care — și de această dată — probează familiarizarea deplină cu problematica complexă a societății românești în această epocă de profunde prefaceri dar și talentul de a selecta și expune faptele capabile să sugereze spiritul timpului, prin judecăți chibzuite, rostite cu cumpănire. Utilă pentru specialiști, prin valoarea ideilor și pertinenta observațiilor, cartea este, totodată, un bun instrument de popularizare a istoriei adevărate, în rindurile iubitorilor — atât de numeroși, astăzi, de carte de spirit și de adevăr.

Gh. Platon

VALERIU BRANIȘTE, *Correspondență*, vol. III (1902—1910), ediție îngrijită de GHEORGHE IANCU și VALERIU CALIMAN, București, Edit. Minerva, 1989, 312 p. (298 p. documente + glosar și indice).

După primele volume de corespondență (publicate în anii 1985—1986, în Editura Dacia) care acopăr perioada cuprinsă între 1879—1901, cei doi îngrijitori ne oferă un al treilea, care cuprinde scrisorile trimise și primite de V. Braniște între 1902—1910, aflate în arhiva lugojană, care dezvăluie activitatea de gazetar a luptătorului transilvan. Cele 302 scrisori — care reliefează legăturile conducătorului ziarului „Drapelul” cu cititorii săi — selectate după criteriul interesului general, ne ajută să pătrundem în intimitatea vieții transilvane de la începutul secolului, să descifrăm fapte și nuanțe importante ale luptei naționale: contribuie la conturarea mai deplină a personalității lui Valeriu Braniște, a crezului său civic și patriotic.

Notele care însoțesc documentele, alcătuite cu acribie și competență, introduc pe cititorul neavizat în problematica și în atmosfera timpului, întregind și explicând sensul unor acțiuni și demersuri întreprinse de V. Braniște. Restituția, valoroasă prin conținutul de idei și fapte, întregind imaginea asupra luptei naționale, în finalul căreia s-a realizat Marea Unire, reliefează, totodată, înalta conștiință a gazetarului, pentru care libertatea de expresie și adevărul au reprezentat condiția supremă a existenței umane, a vieții intelectuale și a activității politice, puse în slujba valorilor contemporane.

Gh. Platon

IOAN SCURTU, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în Istoria modernă și contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 665 p.

Cartea semnată de către I. Scurtu reprezintă una dintre primele încercări de abordare unitară — urmărind, este adevărat, o singură coordonată, forma de guvernământ — a perioadei 1866—1947. Propunându-și, ca „mai presus de date și fapte concrete, să înfățișeze coordonatele esențiale ale evoluției formei de guvernământ, ale luptei antimonarhice și republicane, în strinsă interdependență cu întreaga evoluție istorică a poporului român, de la mijlocul sec. al XIX-lea până la 30 Decembrie 1947 și apoi de la proclamarea Republicii până în zilele noastre”, autorul face dovada unei mari capacități de sinteză și, totodată, o analiză profundă a proceselor și evenimentelor istorice. Se adaugă maniera generală de prezentare sau rediscutare a problematicii abordate, echilibrată și atent nuanțată, confirmând, încă o dată, înaltul profesionalism al autorului. Lucrarea este rezultatul unei bogate și variate documentări, care, pentru unele etape sau evenimente este aproape exhaustivă.

Fără a mai prezenta amănunțit structura cărții (ar solicita un spațiu prea mare, fiind vorba de *Introducere*, 12 capitole cu câte 2 subcapitole și *Concluzii*), vom stărui în continuare asupra citorva probleme, care merită întreaga atenție din partea specialiștilor.

Subliniem mai întâi preocuparea autorului pentru periodizarea și etapizarea evoluției formei de guvernământ între anii 1866—1947. Oprindu-ne la un singur exemplu, credem că pot fi apreciate în mod deosebit stabilirea și caracterizarea principalelor etape ale Restaurației, analizarea atentă a poziției forțelor politice față de acțiunea lui Carol al II-lea în vederea instaurării unui regim de autoritate personală și apoi cea față de acest regim.

Autorul se preocupă îndeaproape și de evoluția sistemului politic, de trăsăturile regimului politic. Reținem opinia conform căreia regimul politic din România în perioada 1866—1914 „a evoluat pe o linie burghezo-democratică” (p. 131). În condițiile în care marea majoritate a lucrărilor vorbesc despre un regim „burghezo-moșieresc” sau un regim „al burgheziei și moșierimii”, opinia lui I. Scurtu (enunțată și de către Gh. Zaharia în dezbaterile organizată de revista „Anale de Istorie” — nr. 4/1969) ni se pare cea mai apropiată de realitatea istorică. Devine astfel mai firească și mai convingătoare caracterizarea regimului politic din România între anii 1918—1938, care își are rădăcinile în viața politică din perioada anterioară.

I. Scurtu apreciază că între februarie 1938—septembrie 1940 în România a fost instaurat regimul „monarhiei autoritare”. Demonstrația sa, bogată în argumente, echilibrată în aprecieri este, după părerea noastră, convingătoare: edificatoare, în acest sens, este comparația etapei 1938—1940 cu etapele septembrie 1940—ianuarie 1941, ianuarie 1941—august 1944.

Ca cititor ne exprimăm acordul cu marea majoritate a opiniilor lui I. Scurtu. Avem, totuși, un regret: autorul își expune cu claritate poziția, amintește și alte puncte de vedere, dar nu le abordează critic (nu neapărat polemic). Astfel, nu se discută formularea de „dictatură regală”, care apare în mai multe lucrări din ultimii ani (inclusiv în cea semnată de Florea Nedelcu, *De la Restaurare la Dictatura Regală. Din viața politică a României. 1930—1938*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981) și nici cea privind „caracterul fascist al regimului politic din România între ianuarie 1941—august 1944 (poziție susținută de Mihai Fătu în *Contribuții la studierea regimului politic din România (septembrie 1940—august 1944)*, București, Editura Politică, 1984). O situație relativ asemănătoare în privința funcționării mecanismului politic în perioada 1866—1914. Relativă, pentru că din text (p. 96; 104) nu rezultă dacă autorul acceptă formularea de „rotativă guvernamentală” în sensul impus de istoriografia ultimelor decenii — sens depășit de cercetările ultimilor ani — sau este folosit doar în contextul demonstrației respective.

Sînt de remarcate și opiniile autorului asupra Constituțiilor adoptate la 1866, respectiv 1923. Alăturîndu-se istoricilor, care în ultima perioadă de timp au reevaluat conținutul și semnificația acestor acte fundamentale, autorul apreciază Constituția de la 1866 ca fiind „printre cele mai avansate din Europa acelor ani, oferind o bază temeinică pentru dezvoltarea burghezo-democratică a statului român”, aflîndu-se „la baza regimului politic din România în întreaga epocă modernă (? — neclaritatea ns.), pînă în 1938” (p. 45). Iar Constituția adoptată la 1923 „a reprezentat cel mai important act politico-juridic pentru organizarea și dezvoltarea României după Marea Unire din 1918” (p. 185).

Contribuții importante aduce I. Scurtu în stabilirea locului și rolului unor personalități în viața politică; valoarea acestora este cu atât mai mare, avînd în vedere că în unele cazuri autorul este printre primii care își asumă o astfel de sarcină. După parcurgerea cărții, chiar dacă cititorul ar cunoaște cea mai mare parte a bibliografiei, trebuie să recunoască că I. Scurtu a reușit să ofere o imagine veridică asupra activității unor personalități, între care: Carol I, Ferdinand, Al. Marghiloman, Iuliu Maniu, Carol al II-lea, Octavian Goga, regele Mihai. Deși, probabil nu a existat un asemenea obiectiv, cartea cuprinde o adevărată galerie de portrete a unor oameni politici. În același context, sînt relevate raporturile dintre diferite personalități politice: semnificații speciale prezintă cele dintre Carol al II-lea și Iuliu Maniu, Ion Antonescu și regele Mihai.

Valoarea demersului crește și prin forța autorului de a surprinde în puține fraze esența unor momente și evenimente istorice. Lista acestora este lungă; alegem, spre exemplificare, doar cîteva: contextul în care s-a produs asasinarea lui I. G. Duca (p. 372—374), încheierea pactului de neagresiune din noiembrie 1937 (p. 416—419), condițiile interne și externe ale instaurării monarhiei autoritare (p. 427), momentul arestării lui I. Antonescu (p. 540—544).

Un spațiu larg (cap. X—XII) este afectat în lucrare pregătirii și înlămurării Actului istoric de la 23 August 1944, perioadei cuprinsă între 23 August 1944—30 Decembrie 1947, evoluției României de la proclamarea Republicii pînă în prezent. Subliniem în mod deosebit meritul autorului de a surprinde — la nivel de nuanță — evoluția raportului dintre factorii interni și cei externi în perioada cuprinsă între 23 August și proclamarea Republicii.

O ultimă problemă la care ne oprim se referă la locul moșierimii în viața social-economică și politică a României după 1918. Deși autorul nu și-a propus o discuție specială, reținem ideea — care ni se pare și nouă corectă — că moșierimea reprezenta „o categorie socială, care în mod obiectiv se găsea alături de partidele burgheze și de monarhie”, fiind lichidată după reforma agrară din martie 1945 (p. 571).

Lucrarea ar fi avut de câștigat dacă era însoțită de un rezumat tradus în limbi străine și de un indice general; probabil că factori obiectivi (nr. de pagini, etc.) au împiedicat realizarea acestora.

Prin toate calitățile menționate, la care se adaugă o expunere limpede, accesibilă unor largi categorii de cititori, cartea semnată de către I. Scurtu va ocupa un loc de referință în istoriografia românească contemporană.

Gh. Iacob

Dezvoltare și modernizare în România interbelică, 1919—1939, Culegere de studii, coordonatori, VASILE PUȘCAȘ, VASILE VEȘA, București, Editura Politică, 1988, 285 + rezumat, indice.

Îndemnul de a citi — și prezenta — această carte ne este dat — în primul rând de titlu; anunță altceva despre perioada interbelică, despre care în ultimele decenii s-a acumulat o bibliografie bogată. Este altceva în maniera de concepere a demersului istoric; citirea cărții a confirmat impresia lăsată de titlu, a adus și argumentele așteptate. Am remarca, mai întâi, curajul autorilor de a propune o sinteză asupra unei perioade istorice atât de complexe, o sinteză urmărind ideea dezvoltării și modernizării societății. Autorii înțeleg prin dezvoltare „valoarea unor acumulări istorico-economice, sociale, politice, culturale”, iar prin modernizare „racordarea și integrarea la nou, în ritmul și direcția de evoluție globală a civilizației umane” (p. 8). Trebuie să subliniem din capul locului, că lucrarea, deși concepută ca o culegere de studii, deși a avut ca obiectiv să înfățișeze doar „câteva dominante ale tendinței de modernizare a societății românești interbelice” (p. 285), se înfățișează ca un volum unitar, reușind să ofere o imagine-sinteză, veridică, asupra direcțiilor strategiei modernizării României în perioada menționată. Un fapt lăudabil este și acela că lucrarea a fost inițiată și realizată în cea mai mare parte de către istorici clujeni.

Din primul capitol (studiu), *Perfecționare și atitudini critice în sistemul politic al României interbelice* realizat de V. Pușcaș și M. Știrban, reținem câteva idei, care ne sugerează poziția autorilor în raport cu problematica analizată. Este subliniat rolul Constituției din anul 1923 pentru mai buna organizare a vieții economice și social-politice a statului român după Marea Unire. Se apreciază, de asemenea, că partidele politice burgheze „și-au propus formulări și restructurări ale programelor și strategiilor politice”; deosebiri programatice și doctrinare vizau, îndeosebi, căile de dezvoltare a României după 1918. Aceste deosebiri, aceste confruntări asupra strategiei dezvoltării țării continuă, de fapt, apreciem noi, confruntările privind dezvoltarea României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, de astă dată într-un nou cadru istoric, în jurul unei problematice mai vaste și mai complexe. Pentru noua perioadă istorică este pe deplin justificată aprecierea autorilor: „În problemele de politică internă, opțiunile, căile și mijloacele alese de către partidele de guvernământ au fost deosebite, toate însă au avut în vedere dezvoltarea țării, păstrându-i caracterul de stat burghez” (p. 34).

Autorii consideră necesar ca „valorizarea istorică a sistemului politic” din România interbelică să fie realizată prin raportarea sa la contextul internațional, evitându-se astfel, criticile facile și concluziile pripite. Prin această prismă, „România interbelică apare ca un caz în care, alături de Cehoslovacia, instituțiile burghezo-parlamentare au funcționat cel mai mult, căutându-se îndeplinirea obiectivelor social-economice specifice și adaptarea la caracteristicile culturale și naționale” (p. 38).

Gh. Iancu, în capitolul *Unificarea legislativă. Sistemul administrativ al României (1919—1939)*, înfățișează, sintetic, trăsăturile și momentele esențiale ale unificării legislative, caracterizează sistemul administrativ din România interbelică. De reținut aprecierea că unificarea administrativă reprezenta în deceniile interbelice o problemă pentru numeroase țări ale Europei, una dintre consecințe fiind dialogul permanent asupra acestei problematice, în cadrul unor congrese, conferințe etc. În cazul României se impune a se face o disociere riguroasă, clară „între unificarea legislativă, proces care a acoperit întreaga perioadă interbelică cu prelungiri și în cea următoare, și exercitarea în mod unitar și deplin a autorității guvernului asupra tuturor regiunilor țării, fenomen istoric realizat prin încetarea activității organismelor provinciale provizorii la începutul lunii aprilie 1920” (p. 43).

Un studiu consistent, semnat de N. Păun și M. Știrban, se referă la *Politica economică a României între primul și al doilea război mondial*. Structura textului (*Politica agrară; Politica și legislația industrială; Rolul statului și al coordonării în complexul economic; Politica monetară; Politica fiscală; Politica transporturilor*) permite autorilor să acopere o problemă bogată și complexă, care reflectă căile, metodele și mijloacele evoluției economiei românești în aceste decenii. Sunt puse în evidență confruntările doctrinare asupra principalelor probleme ale dezvoltării economiei românești. Între aprecierile concludive o notăm aici — și pentru valoarea de sugestie asupra manierei de abordare a temei — pe cea referitoare la efectele reformei agrare din anul 1921: „Nu pot intra în calculul judecății reformei agrare numai tonele de cereale realizate imediat după înfăptuirea acesteia, ci trebuie adăugate, puse chiar în față câștigurile materiale și spirituale ale țăranimii împroprietărite, câștigurile individuale și colective care au fost apreciable și cu urmări pozitive asupra țăranimii și implicit a regimului economic și politic din epocă” (p. 37).

Dealtfel, pentru evoluția agriculturii în acești ani este dedicat un studiu aparte, *Agricultura României între anii 1919—1939*, semnat de Gh. Hristodol. În baza unei documentări variate, de la documentele vremii la istoriografia actuală, autorul reușește într-un număr relativ mic de pagini să reliefeze principalele trăsături ale evoluției agriculturii din România între cele două războaie mondiale, încheind cu aprecieri convingătoare. Astfel, se conchide că, „Cu toate limitele și conjunctura nefavorabilă, potențialul agriculturii noastre a fost capabil să contribuie la creșterea consumului intern de produse agricole și să mențină România în fruntea țărilor exportatoare de produse cerealiere și animale, precum și a derivatelor lor”. (p. 172); în acest sens, se arată că la producția de grâu din România ocupa locul cinci în Europa, la exportul grâului locul trei în perioada 1925—1929, locul întâi în perioada 1935—1939; de asemenea, România a ocupat primul loc la exportul de orz în toată perioada interbelică, iar la porumb, în perioada 1925—1929, locul al doilea în lume.

Dacă întreaga lucrare se caracterizează prin efortul de sinteză, studiul semnat de L. Báthory se remarcă în mod deosebit în această direcție. Intitulat *Trăsături generale ale dezvoltării și modernizării sistemului industrial-bancar și structurat în șase subcapitole (Condițiile generale și factorii dezvoltării economiei românești în perioada interbelică; Modernizarea structurii energetice și lărgirea bazei de materii prime a economiei românești; Integrarea pieței sociale a capitalurilor și efectele ei asupra dezvoltării industriei. Modernizarea sistemului bancar și de credit; Creșterea rolului statului în finanțarea și modernizarea industriei; Politica de investiții a societăților anonime; Aspecte ale modernizării industriei miniere și metalurgice românești în perioada interbelică)*, presărat cu numeroase tabele, însoțit de anexe, studiul oferă un tablou bogat în date și idei al procesului de dezvoltare și modernizare a sistemului industrial-bancar.

Pe linia unor mai vechi preocupări (v., spre ex., volumul *Cultură și Economie*, Iași, Junimea, 1986, realizat împreună cu M. Todosia), I. Saizu, prezintă, în capitolul *Dezbateri interbelice privind „raționalizarea” culturii românești*, confruntările de idei din epocă, privind evoluția culturii, privind rolul unei generații care „eliberată, oarecum de unele aspecte izvorâte din sarcina unității naționale”, „s-a putut dedica într-o mai largă măsură operei de cunoaștere propriu-zisă” (p. 236). Găsim în aceste pagini concepțiile privind căile și direcțiile „moder-

nizării" culturii exprimate de N. Iorga, V. Pârvan, N. Titulescu, C. Rădulescu-Motru, V. Madgearu, Gr. Antipa, Gr. Trancu-Iași, ș.a. Demersul istoricului ieșean se încheie firesc cu ideea că în perioada interbelică, cultura a contribuit „prin modernizarea funcțiilor și a structurii sale organizatorice, la modernizarea societății românești și la consolidarea pozițiilor cucerite din epoca modernă în avangarda culturii europene” (p. 254).

Și V. Vesa, în studiul *Tradiție și modernizare în politica externă a României în perioada 1919—1939*, reușește, cu profesionalism, să surprindă trăsăturile și principiile esențiale ale politicii externe a României Mari, să evidențieze evoluția raportului tradiție/modernizare, rolul României ca factor de inițiativă și acțiune pe arena relațiilor internaționale. Autorul citează poate cea mai plină de adevăr și semnificații caracterizare a politicii externe românești în acești ani, aparținând lui N. Titulescu: „Izvorînd din poruncile unității noastre naționale, politica noastră externă are ca scop principal păstrarea ei, iar ca metodă constantă de lucru, coordonarea progresului a acțiunii noastre cu aceea a statelor cu interes comun, pînă la integrarea ei în grupuri internaționale, din ce în ce mai mari. De la național prin regional la universal, iată lozinca României peste graniță” (p. 262).

Notăm de la început că autorii reușesc o manieră nouă de abordare a strategiei dezvoltării României în perioada interbelică; evitînd repetarea unor lucruri bine cunoscute, apelînd la sinteză, ei reușesc să pună în evidență problematica procesului de dezvoltare și modernizare, confruntările privind căile și mijloacele realizării acestuia. Fiind o carte care și propune să discute probleme și nu doar să le prezinte, apar, firește, și destule aspecte asupra cărora dezbaterea științifică nu și-a spus ultimul cuvînt.

Dintre acestea, ne permitem să sugerăm și noi, cîteva. Oare în perioada interbelică mai putem vorbi de o clasă a moșierimii (p. 19), fără a face anumite precizări?; de altfel, mai apoi (p. 29) se fac referiri la dispariția partidelor conservatoare „ca urmare directă și firească a votului universal”; credem că a fost și urmarea, dacă nu în primul rînd, a reformei agrare.

În legătură cu momentul adoptării de către P.N.L. a lozincii (tezei) „Prin noi înșine” istoriografia înregistrează mai multe puncte de vedere; marea majoritate a lucrărilor plasează momentul înainte de primul război mondial și nu după (v. p. 22); s-ar putea spune că problema nu are importanță; noi credem că da, pentru că se înscrie pe linia necesității de a înțelege istoria noastră modernă și contemporană în spirit de continuitate organică.

Deși autorii nu-și propun discutarea caracterului formei de guvernămînt, acceptă anumite formulări din istoriografia problemei. Astfel, pentru anii 1938—1940 este folosit termenul de „dictatură carlistă” (p. 37) sau „dictatură regală” (p. 112). Apreciem înai veridic punctul de vedere, care este tot mai des exprimat, ca fiind o „monarhie autoritară”. (v. în acest sens și recenta lucrare semnată de I. Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernămînt în Istoria modernă și contemporană*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1988, cap. IX; p. 664).

O problemă de fond, cea a „modelului” dezvoltării României este abordată în *Încheiere* (autori: coordonatorii). Cîteva idei ni se par deosebit de valoroase: trebuie avut în vedere cînd realizăm comparații — în sfera politicului — între regimul parlamentar de la noi și cel occidental, că în practică, acesta din urmă „înfățișa numeroase alterări de la model” (p. 281). Și ca urmare „doar o situație a sistemului politic pe traiectoria corelării cu structura socio-economică internă, în primul rînd, aduce deschiderea spre înțelegerea fondului problemei, fără a omite prezentarea, acolo unde este cazul, și a altor factori determinanți” (p. 281).

În concluzie, o carte care se recomandă prin concepția în care este elaborată, prin forța de sinteză și de problematizare, prin bibliografia bogată și variată — cuprinzînd numeroase lucrări ale istoriografiei străine din ultimii ani —, prin stilul științific și ușor accesibil unor largi categorii de cititori, în ultimă instanță prin profesionalism.

Gh. Iacob

GEORGE NIȚU, *Elemente mitologice în creația populară românească*, București, Editura Albatros, 1988, 216 pag.

Titlul lucrării semnate de George Nițu invită la lectură atât pe specialist, cât și pe cel interesat de substratul mitologic al creației populare românești. Autorul ține să întărească această invitație prin precizarea făcută în *Prolog* că paginile care urmează se înscriu „în opera de valorizare a aspectelor relevante ale mitologiei traco-geto-dacice și a semnificațiilor ei originare” (p. 7).

Preocupat fiind să descopăr noi informații privitoare la moștenirea spiritualității antice în cea românească, am început lectura cu cea mai mare atenție. Cu regret însă am constatat că, de la primele pagini, am în față rodul fanteziei unui diletant; ceva pozitiv era greu de găsit în această carte. Întregul eșafodaj al lucrării se sprijinea pe premise false și ajungea la concluzii false, demersul urma cele mai absurde fantezii legate de spiritualitatea geto-dacilor, raționamentele aveau o logică cu totul curioasă iar ținuta intelectuală era distorsionată de supliciile la care era supusă limba română. Și pentru a nu rămâne la simple afirmații, iată faptele.

Premise și concluzii false. Pentru a depista reminiscențele spiritualității antice în creația populară românească, G. Nițu și-a propus încă de la început să evidențieze elementele definitorii ale mitologiei traco-dacice. După el, „cele două peceti ale originalității mitologiei și, într-un fel, ale spiritualității românești în genere” sînt dionisiacul și orfismul (p. 8). Și aceasta întrucît, așa cum se străduiește să ne convingă autorul în cel de-al doilea capitol al lucrării, Dionysos și Orfeu au fost „zei ai Pantheonului traco-dacic” (p. 18—27).

Este drept că mult timp numeroși savanți, bazați pe datele eposului homeric și ale literaturii grecești, au considerat pe Dionysos, ca și pe alte divinități, drept o zeitățe împrumutată de eleni din universul spiritual al tracilor¹. Această opinie mai circulă încă în istoriografie, deși ea nu corespunde realității istorice. Cercetările din aria civilizației miceniene au scos în evidență originea greacă a acestei divinități², încît susținerea ideii mai sus-menționate nu poate fi decît dăunătoare spiritului științific. Într-un recent studiu, Zoe Petre a găsit și explicația satisfăcătoare a prezenței lui Dionysos în miturile grecilor; zeu al exuberanței și exceselor, el nu putea veni decît dintr-un ținut aflat undeva între natură și societate, așa cum era Tracia, deci „dintr-un loc al imaginarului”³. De fapt, Dionysos nu era un zeu trac, ci unul grec și e regretabil că George Nițu n-a consultat un specialist în domeniul mitologiei grecești sau măcar unele lucrări traduse din literatura franceză după 1980, astfel ar fi evitat o construcție „științifică” cu un fundament șubred.

Același fenomen se întîmplă și cu Orfeu. Mai ales cercetătorii bulgari susțin cu tărie originea tracică a orfismului, drept pentru care n-au ezitat să eticheteze unele aspecte ale spiritualității populare bulgare (obiceiul „cucilor albi”) drept supraviețuiri ale vechiului cult orfic⁴. „Vocația muzicală a Traciei”, scrie Zoe Petre, ține de „logica mitului” și nu a istoriei⁵, căci lirole sînt documentate în civilizația miceniană⁶. Nu întîmplător, probabil, Ugo Bianchi consideră orfismul drept un fenomen religios grec, aflat la egală distanță de religia „olimpică” și de cea mistică⁷.

Dar să-l scutim pe George Nițu de asemenea lacune; la urma urmei, nefiind istoric, n-avea de unde cunoaște aceste detalii, deși, așa cum am arătat, nimeni nu-l împiedica să consulte specialiștii în materie; această soluție însă i-ar fi dat posibilitatea să evite unele afirmații de-a dreptul hilare. Căci fiind convins de soliditatea cunoștințelor sale, exegetul de ocazie își continuă demonstrația cu un deosebit aplomb. Pe ce credeți că-și întemeiază autorul credința în originea tracică a dionisiacului și orfismului? Nici mai nici mai puțin decît pe marele talent al strămoșilor noștri în cultivarea viței-de-vie — indeletnicire care, după G. Nițu, reprezintă „baza materială ce a generat, în plan simbolic al suprastructurii, o mitologie în care la loc de frunte se află Dionysos, zeul veșnicei renașteri, și Orfeu, zeul muzicii, nelipsit de la ceremoniile dionysiace” (p. 25). Deși între cele două doctrine există unele incompatibilități, orfismul prohibind consumul de vin, pentru G. Nițu acesta nu e un scrupul prea mare, chiar dacă e nevoit să scrie că distrugerea viilor de către Deceneu avea „ceva din interdicțiile cultului orfic” (p. 18).

O altă dovadă a originii tracice a lui Dionysos o constituie urmele ceremonialului dionysiac găsite în Tracia „încă din secolul al IX-lea î.e.n.” (p. 19); este regretabil că autorul nu ne indică o lucrare științifică de referință pe această temă pentru a convinge lectorul.

În sfârșit, o altă dovadă grăitoare a originii traco-dacice a zeului Dionysos, afirmă George Nițu, o constituie modul de desfășurare a ceremoniilor care-i erau închinat (p. 20), având în vedere aici komos-ul dionysiac, pe care îl regăsește în „jocurile populare din folclorul românesc” însoțite de strigături (p. 23, 25). Crede cine dorește aceasta, dar, în ce ne privește, nu împărtășim ideea; nu există nici o dovadă că strigăturile de la jocurile românești provin din ritualurile dionysiace; jocurile românești nu au nimic în comun cu extazul, delirul și uneori barbaria practicilor adoratorilor lui Dionysos⁸.

Cît privește orfismul, se pare că autorul nu s-a hotărât asupra momentului cînd acesta s-a înfiripat ca doctrină. Astfel, la p. 9 ne avertizează că el își are originea „în preistoria și protoistoria omenirii”, fiind apoi „transplantat la greci în secolele VI—V î.e.n.”, pentru ca o pagină mai departe să ne arate că Orfeu, „prînz al Ciconilor”, trăia, ca și Zamolxis, „în plină Renaștere mediteraneană, în faimosul secol al XIV-lea î.e.n., cînd ideile filosofice, poezia și muzica circulau pe Marea Mediteraneană o dată cu comerțul înfloritor” (p. 10). Întreaga afirmație e mai mult decît gratuită; nu se cunoaște nimic în istorie despre „faima” secolului XIV î.e.n. și nici despre Renașterea pe care o presupune. La fel de neîntemeiată este și opinia despre locul unde s-a născut această revigorare spirituală, respectiv „într-o arie ce cuprinde Traco-Dacia, ca centru de zămislire și iradiere de unde s-a răspîndit... în Grecia și de aici în Egipt și Mesopotamia, în Persia și India, de unde s-a reîntors în arealul-matăc traco-dac...” (p. 11—12). Se înțelege că o asemenea viziune e cu totul absurdă, fiind rodul fanteziei adepților curentului atît de păgubitor pentru știință al tracomanilor. De altfel, o asemenea poziție nu poate să ne mire, de vreme ce autorul citează cu mult interes pe „românul Iosif Constantin Drăgan”, autorul „valoroasei” lucrări *Noi tracii* (!), sau pe Nicolae Denșușianu cu *Dacia preistorică* — „coloană a lui Hercule” (!) apreciază George Nițu. Orice comentariu este de prisos!

Ne-ar trebui multe pagini să evidențiem toate fanteziile pe care autorul le expune cu neșolantă pe parcursul întregii lucrări. Și aceasta este valabil nu doar pentru elementele de istorie din lucrare, ci și pentru cele de folclor. Nu trebuie să fii un specialist pentru a-ți da seama de absurditatea unor aprecieri precum cea despre originea baladei *Soarele și Luna*: „mit solar, născut din eterna alergare a astrilor ce se urmăresc și nu se întîlnesc, mit și legendă (se observă lpsa oricărui discernămint în utilizarea termenilor — n.n.) intrupate pe malurile Pontului Euxin din fantezia pescarilor și pescărilor fascinate de rotația soarelui și a lunii ce tot răsar și apun în matca primordială a vieții, marea...” (p. 103); exemplele ar putea continua.

Nu puține sînt aberațiile și non-sensurile istorice vehiculate de George Nițu cu atîta dezinvoltură; iată cîteva dintre ele: traco-dacii dovedeau o „proverbială (!) sete de cunoaștere” (e regretabil că autorul nu citează un asemenea proverb), dar al căreia „simbol... va apărea... la Babilon prin epopeea lui Ghilgames (p. 11); Orfeu a înfăptuit prin lîra și cuvîntul său „ceea ce a dorit Faust, eternitatea clipei” și a făcut-o atît de bine, „încît timpul se oprea în loc, încremenind ca și piatra care se rostogolea, a legendarului Sisif (sic!)” (p. 24—25); Xenofon avea cunoștință de jocul Călușarilor (p. 50); daco-geții se înrudeau cu iranienii (p. 124); Zamolxis era slujit, după Herodot (IV, 93—96) (!), de profeții orfici (p. 135); „visul de aur al omului de a fi nemuritor” reflectat în învierea lui Hristos „nu este altceva decît expresia credinței în viața eternă a traco-geto-dacilor” (p. 134); religia calvinistă „a emanat într-un fel” din „doctrina tracică” a încrederii în

¹ E. Rohde, *Psyché*, Editura Meridiane, București, 1985, p. 215—235.

² N. Platon, *Civilizația egeeană*, IV, Editura Meridiane, București, 1988, p. 197. Autorul ar fi putut însă consulta lucrări traduse mai demult: Fr. Chamoux, *Civilizația greacă*, I, Editura Meridiane, București, 1985, p. 36 etc.

³ Z. Petre, *Les Thraces dans les mythes grecs: entre le même et l'autre*, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, 3, 1987, p. 4—10.

destin (p. 84); Alcesta este, „într-un fel, replica feminină a lui Orfeu“ (p. 30), ca și Penelopa, de altfel, (p. 30), etc., etc.

Avînd în vedere aceste grave greșeli științifice, ne întrebăm ce domeniu stăpînește autorul cu mai multă autoritate; istoria și etnologia îi sînt, oricum, străine. Lecturînd cartea, am crezut, la un moment dat, că George Nițu e un specialist în arta militară, de vreme ce comentează cu deosebit aplomb „strategia“ de luptă a Scorpiei din basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (p. 161) sau relevă elementele „adevăratei chintesențe a artei de a călări“ din aceeași narațiune (p. 163). Dar și această ipoteză a noastră ne-a fost spulberată cînd am putut afla că „opinca de capră a făcut parte din echipamentul obișnuit de luptă al dacilor și romanilor“ (p. 125) iar cel care l-a înfruntat la Rovine pe Baiazid nu a fost Mircea, ci Basarab Intemeietorul (p. 127).

Dacă lacunele în informare și unele concepții nu tocmai fundamentate i se pot ierta autorului, nu același lucru merită pentru supliciile la care este supusă limba română; cel puțin pentru aceasta, responsabili editurii nu ar fi trebuit să-și dea avizul pentru apariție. Dar iată faptele: adeseori George Nițu îngrămădește într-o singură frază o sumedenie de idei, care o fac aproape îninteligibilă. Iată o probă: „*Mitul orbirii* îl vom reîntîlni la Ovidiu, în *Metamorfozele* sale, unde povestește legenda orbirii regelui trac Licurg pentru că a culestat să-l înfrunte pe Dionysos cu alaiul lui de menade și apoi la Sofocle în *Oedip*, simbol al înfruntării destinului, idee ce a suscitat și suscită încă interesul eleniștilor obișnuiți cu seninătatea apollinică a omului grec, neobservînd filonul trac al credinței în nemurire, de unde răzvrătirea prometeică a omului în fața destinului, din care izvorăște chinul sufletească, neliniștea prevestitoare de angoasă a creaturii umane în fața stihțiilor absurde ale vieții“ (p. 11). Uneori exprimarea e dezarticulată, nu urmează nici o logică (vezi, de exemplu, p. 48, 116, 121 etc.). Pleonasmelor te întîmpină la tot pasul: balada *Arcoș-Pașa și Gerul* (!) „vizează lumea feudală a Evului Mediu“ (p. 122), „una dintre acestea este și aceea...“ (e vorba de dă-tini) (p. 124), Gheonoaia îl supune pe Făt-Frumos la „jocul aparențelor înșelătoare“ (p. 159) etc. În sfîrșit, nu ne-ar ajunge paginile rezervate pentru a aminti numeroasele greșeli de ortografie întîlnite în lucrare (punerea virgulei între subiect și predicat este cea mai frecventă).

Iată numai cîteva observații pe marginea lucrării subscrise de George Nițu care ne duc cu gîndul la o singură idee: cartea e un eșec din toate punctele de vedere și recuzarea ei e un act de ținută profesională; această apariție editorială e un exemplu de prejudiciu pe care diletantismul și improvizația pot să-l aducă științei.

Nelu Zugravu

B. ISTORIE UNIVERSALA

MANOLIS ANDRONICOS, *Vergina, The Royal Tombs and the Ancient City*, Athens, 1984, 244 pagini cu ilustrații și o hartă, Ekdotike Athenon S.A.

Născut în 1919 la Prusa, Manolis Andronicos a studiat arheologia la Universitatea din Salonic (Thessalonike) între 1936 și 1940, dîndu-și doctoratul în 1952. În anii 1954—1955 urmează studii post-doctorale la Oxford. În 1961 devine profesor la Universitatea din Salonic, predînd arheologia clasică.

Manolis Andronicos a efectuat săpături arheologice în stațiuni din nordul Greciei (Veroia, Chalcidice, Kilkis). Însă și-a concentrat munca la Vergina, unde descoperă, în 1977, splendidele morminte regale macedonene, incluzînd, probabil, pe cel al regelui Filip al II-lea.

⁴ Al. Fol, *Orfismul tracic*, Sofia, 1986 (în lb. bulgară).

⁵ Z. Petre, op. cit.

⁶ N. Platon, op. cit.

⁷ U. Bianchi, *Prometeo, Orfeo, Adamo. Tematiche religiose sul destino, il male, la salvezza*, Roma, 1977, p. 129—153.

⁸ P. Lévêque, *Aventura greacă*, I, Editura Meridiane, București, 1987, p. 351.

După cum afirmă autorul, publicațiile despre descoperirile de la Vergina (identificată în ultimul timp cu antica Aigai, prima capitală a Macedoniei), nu au fost accesibile pînă acum decît specialiștilor, marele public fiind în imposibilitate de a le cunoaște.

Prin descoperirile de aici, profesorul Andronicos combate teoria eronată a unor istorici, care consideră că Aigai este localizată în Edessa, reușind să demonstreze științific, pe bază de probe, faptul că Vergina este construită pe ruinele acestui oraș; autorul aduce, astfel, noi și prețioase informații în ceea ce privește evoluția elenismului macedonean. În prefața lucrării, M. Andronicos face un scurt istoric al săpăturilor. Primii arheologi care au remarcat stațiunea Vergina și au început aici efectiv cercetări sînt francezul Léon Heuzey (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), care a beneficiat și de protecția lui Napoleon al III-lea, și englezul K. A. Rhomaios (în 1938). Deși au contribuit la progresul săpăturilor arheologice, Heuzey și Rhomaios nu au realizat descoperiri de o valoare deosebită. După 1952 Universitatea din Thessalonike finanțează săpăturile, astfel încît șantierul arheologic s-a extins.

Descoperirile de la Vergina cuprind mormintele monumentale macedonene, cimitirul de la Tumuli și construcțiile publice (palatul regal, teatrul, templul zeiței Eukleia).

În primul capitol al lucrării este prezentată necropola de la Tumuli: 300 de morminte avînd 15—20 metri în diametru și un metru înălțime, cele mai vechi datînd din epoca timpurie a fierului (1000—700 î.e.n.), iar cele mai noi, din epoca elenistică.

În fiecare tumul au avut loc mai multe înhumări (de la patru-cinci, la peste 50). Autorul conchide că existau și morminte familiale, datorită faptului că în același tumul au fost găsite rămășițele unor bărbați, precum și ale unor femei.

M. Andronicos rezervă un capitol special construcțiilor publice de la Vergina (Aigai): palatul, teatrul și templul închinat zeiței Eukleia.

Existența palatului regal este semnalată de Léon Heuzey. El este primul care inițiază aici săpături. Datat la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. palatul poate fi considerat cea mai splendidă construcție macedoneană cunoscută, după mărime, arhitectură și execuție. Dintre numeroasele încăperi, cea mai interesantă este „Tholos”, sală cu un caracter religios (regii Macedoniei erau totodată și mari preoți), dar care putea fi și loc de judecată.

Teatrul se află la circa 60 metri de palat, ceea ce îl face pe autorul volumului să considere că cele două construcții fac parte dintr-un complex arhitectural unit. Este de semnalat faptul că în acest teatru a fost ucis în 336 î.e.n. Filip al II-lea.

În fine, templul zeiței Eukleia (numele său apare alături de cel al zeiței Artemis) este de dimensiuni mai reduse, fiind așezat la 80 de metri nord de teatru.

Grandioasele morminte macedonene sînt în număr de șase. Primul, descoperit de Leon Heuzey în 1861, este construit în stil ionic. Următorul a fost descoperit în 1938 de K. A. Rhomaios. Alte patru morminte cu fațade intacte și cu uși de marmură sînt datate în secolul al III-lea î.e.n.

În vestul necropolei de la Tumuli se află o colină relativ mare, despre care M. Andronicos a bănuît că ascunde lucruri interesante, poate chiar foarte căutate morminte regale. Săpăturile de aici au dat la iveală în 1977 trei clădiri-morminte, dintre care două, intacte — „Mormîntul lui Filip” și „Mormîntul Prințului”.

Pe fațada primului, considerat cel mai mare mormînt macedonean, este pictată o scenă de vînătoare; între chipurile vînătorilor se distinge cel al regelui Filip al II-lea și al fiului său, Alexandru. Aceștia sînt reprezentanți călare, gata de a străpunge un leu cu săbiile.

În cameră (mormîntul cuprinde două încăperi — antecamera și camera propriu-zisă), alături de vesela de argint și de bronz s-au descoperit rămășițele unui pat de lemn; materialul lemnos s-a distrus odată cu scurgerea timpului. S-au păstrat însă micile sculpturi de fildeș care împodobeau această piesă. Între acestea se remarcă chipurile sculptate ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare.

Tot aici s-au găsit partea exterioară a unui scut, frumos lucrată în aur și fildeș, precum și o foiță din aur reprezentând celebra măciucă a lui Hercules, simbol al regalității macedonene. Armele defunctului se află lângă aceste obiecte — câteva sulite, o armură, o sabie și un coif.

Un sarcofag de marmură albă conține o cutie de aur în care se află rămășițele arse ale celui îngropat. Analizele efectuate dovedesc că acesta era bărbat. Alături, s-a găsit o cunună de 714 grame, din aur.

O importantă descoperire o constituie diadema regală, care demonstrează clar că mormîntul nu este al unui membru din familia regală, ci chiar al regelui.

În antecameră s-au descoperit rămășițele unui pat sau tron de lemn decorat cu aur și fildeș, precum și numeroase discuri de aur, atașate probabil ca decorații pe materiale organice. Lângă aceste obiecte se aflau două capete de meuză, lucrate din aur, o cunună tot din aur și câteva arme. Și antecamera conține un sarcofag identic cu cel din camera alăturată. În cutia de aur din interior se află rămășițele unei femei și o diademă de aur.

Următorul mormînt regal, conservat intact, se află la mică distanță de cel al regelui Filip al II-lea. Fațada sa este lucrată în stil doric: și acesta cuprinde două camere, la fel ca precedentul.

Pe pereții antecamerei se observă o friză reprezentînd 21 care de concurs, cu cîte doi cai. Această încăpere este mai săracă în obiecte decît camera, care conține vase de argint și bronz, cîteva mici reliefuri de fildeș — ornamente ale unui pat din material lemnos, care s-a distrus. Într-un colț al camerei se află un vas mortuar, în care sînt depuse rămășițele unui tînăr de 13—16 ani: pe acest vas era așezată o cunună din aur.

M. Andronicos datează mormintele între 350—325 î.e.n. Este evident că rămășițele aflate în camera a doua a *Mormîntului lui Filip*, sînt ale unui rege, datorită diademei regale aflate aici.

În perioada amintită au domnit trei regi: Filip al II-lea, Alexandru al III-lea (cel Mare) și Filip al III-lea Arhidaos (fiul lui Filip al II-lea și fratele vitreg al lui Alexandru cel Mare). Alexandru este înmormîntat la Alexandria, deci defunctul este Filip al II-lea ori Filip al III-lea. Autorul optează pentru primul. În afirmația sa, el se sprijină pe cîteva date esențiale. Filip al III-lea a fost asasinat în 317 de către Olympias. În anul următor regele este răzbunat și reînsmormîntat de Casander. Alături de defunct sînt înhumate soția sa — Euridice — și mama ei, Kynna.

Mormîntul poartă însă urmele grabei cu care a fost construit. În cazul lui Filip al III-lea, aceasta nu era necesară, dar dacă defunctul este Filip al II-lea, graba este perfect explicabilă. Acesta din urmă este ucis în 336 în teatrul din Aigai. Fiul său, Alexandru, îl însmormîntează rapid și, deși fusese proclamat rege, se grăbește spre Pella, capitala Macedoniei, spre a dobîndi conducerea efectivă a statului.

De altfel, lui Filip al III-lea nu îi plăceau armele (este cunoscut faptul că el nu era un războinic); în mormînt, s-au găsit, însă, arme. Nici vinătoarea nu îi era pe plac; or, pe fațada mormîntului este reprezentată o scenă de vîntoare, în prim-planul căreia se disting chipurile lui Filip al II-lea și Alexandru al III-lea. Desigur, dacă mormîntul este al lui Filip al II-lea, toate acestea devin explicabile.

Femeia însmormîntată în antecameră poate fi, după cum afirmă N. Hammond, una din soțiile „barbare” ale lui Filip al II-lea, sacrificată și însmormîntată cu el.

Rămășițele tînărului din *Mormîntul Prințului* aparțin probabil lui Alexandru al IV-lea, fiul lui Alexandru cel Mare, care a deținut un timp titlul de rege, desigur după moartea tatălui său, dar a fost ucis în 311 î.e.n. de către Casander.

În lucrarea sa, Manolis Andronicos se opune punctelor de vedere care susțin că macedonenii au fost „barbări” elenizați de către Filip al II-lea și Alexandru cel Mare. „Este absurd — scrie autorul — a afirma că acești „barbări”, care au fost participanți la impactul culturii și civilizației grecești asupra lumii, sînt oameni care și-au părăsit specificul național, și-au schimbat numele, s-au convertit la o religie străină, și-au uitat limba și s-au metamorfozat în apostolii unei culturi mai avansate, dar străine.”

Pietrele funerare, datate în secolul al IV-lea și la începutul celui următor, conțin inscripții cu numele decedaților, bărbați și femei, cetățeni de rînd ai Macedoniei. Aceste nume (Antigonas, Drykalos, Menandros, Xenocrates, Berenice etc.) sînt grecești. Or, populația de rînd nu își putea schimba numele personale în decurs de cîteva decenii. Aceste inscripții demonstrează, așadar, că macedonenii erau un trib grec, deci nu illyri sau traci elenizați în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.

Cercetările și descoperirile arheologice din zona Vergina aduc, astfel, un material științific important în vederea cunoașterii culturii și civilizației Macedoniei antice, a înțelegerii corecte a fizionomiei sale istorice. Continuarea acestor cercetări, studiul mai profund asupra descoperirilor vor duce la realizarea unei imagini mai clare în legătură cu elenismul, fenomen care joacă un rol esențial în răspîndirea și receptarea culturii elene în lumea antică.

Leonidas Rados

GUY RACHET, *Dictionnaire. L'Égypte ancienne*, Éditions du Félin, Paris, 1987, 250 p.

Afirmînd în *Introducere* că această carte este adresată tuturor celor care „doresc să găsească indicații rapide și precise asupra diverselor elemente care se pot numi în sensul cel mai larg civilizația egipteană”, fără a abandona însă argumentația științifică, istoricul francez Guy Rache, justifică alcătuirea acestui dicționar privind Egiptul antic și invocă în sprijin motive de ordin turistic, în care trecutul joacă, sigur, cel mai important rol.

Lucrarea începe prin a prezenta geografia Egiptului antic (relief, climat) și prin fixarea limitelor cronologice. Pe valea Nilului au fost atestate urme ale activității umane încă din paleoliticul timpuriu. După savantul francez, cei 30 m aluviuni acumulate în delta marelui fluviu încă din paleoliticul final conțin probabil artefacte ale unor culturi care „depășesc ceea ce, în starea actuală a prospectării arheologice, apare ca o legătură”. Așadar, civilizația egipteană își are originile în neolitic și eneolitic (sau predinastic), perioadă în care se conturează cele două „elemente dominante” ale acestei civilizații: rasa și limba. În ceea ce privește rasa, de-a lungul istoriei sale, în Egipt numeroase populații s-au amestecat cu cea autohtonă, contopindu-se într-o singură etnie, caracterizată prin limbă și obiceiuri comune. Această etnie, formată încă din epoca thinită (periodizată între 3100—2686 î.e.n. — primele două dinastii) s-a format prin succesiunea și întrepătrunderea a patru straturi principale: o rasă neolitică, provenită din omul de Cro-Magnon; în sud o rasă hamitică — provenită din somalieni și din locuitorii Arabiei meridionale; în nord, o rasă europoidă, tip atestat și prin statuile din epoca memphită, în sfîrșit, o rasă semitică (provenită din Arabia). Istoricul francez mai notează importanța elementului libian, subliniind faptul că s-a susținut teza unei origini comune a libienilor și egiptenilor.

Într-un spațiu destul de limitat, se încearcă și se reușește, în bună măsură, de a se oferi un tablou general al civilizației egiptene, autorul tratînd subiecte diverse, privind viața cotidiană, instituțiile, arta, religia, știința. În ceea ce privește substantivele proprii, dicționarul se oprește atît la numele faraonilor de care se leagă cele mai importante evenimente din istoria Egiptului vechi (construirea piramidelor de la Gizeh — Cheops, Chefren, Mikerinos, bătălia de la Kadesh a lui Ramses al II-lea), cît și la denumirile de localități rămase celebre prin descoperirile arheologice efectuate (Karnak, Luxor, Teba, Memphis, Sakkarā). Un spațiu important este acordat și zeităților egiptene, numele acestora fiind în directă legătură cu literatura și arta.

Faptul că acest dicționar reprezintă mai mult decît un simplu ghid turistic este scos în evidență de o valoroasă bibliografie, la care a apelat savantul francez. Amintim doar cîteva cărți de bază: A. Erman, *L'Égypte des Pharaons*, Payot, 1980; F. Daumas, *La civilisation de l'Égypte pharaonique*, A. Colin, Paris, 1965; Cl. Lalouette, *Thébes*, Paris, 1986 și *La littérature égyptienne*, „Que

sais-je ?", 1982 : J. Sainte-Fare Garnot, *La Vie religieuse dans l'ancienne Égypte*, Paris, 1949 ; J. Vandier, *La Religion égyptienne*, Mana, P. V. F., Paris, 1944 ; R. O. Faulkner, *A concise dictionary of Middle Egyptian*, Oxford, 1962—1964 ; Mariam Lichtheil, *Ancient Egyptian Literature, a book of Readings*, Berkeley Los Angeles, 1975 ; S. Donadoni, *Storia della letteratura egiziana antica*, Milano, 1957. De asemenea, dl. Guy Rachet a consultat capitolele consacrate istoriei artei egiptene din diverse lucrări, printre care și cele ale sale (*Egiptul*, Nathan, 1985 ; *Dictionar de arheologie*, Laffont, 1984). Mai remarcăm, totodată, grafica volumului, multe ilustrații aparținându-i autorului.

Lucrețiu Mihăilescu-Birliba

KARL STROBEL, *Untersuchungen zu der Dakerkrieger Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaumaumes in der Hoher Kaiserzeit, Antiquatis, Reihe 1, Abhandlungen zur alte Geschichte, Band 33, Rudolf Habelt, Bonn, 1984, 284 p. + 3 hărți în afară de text.*

Evenimente de importanță majoră în istoria geto-dacilor și cu implicații deosebite în istoria poporului român, războaiele dacice ale lui Traian au făcut obiectul studiilor mai multor savanți români și străini, dintre care cel al lui Karl Strobel apare ca cel mai complet de până acum.

Dealtfel, el face în *Introducere* o scurtă incursiune în istoricul lucrărilor dedicate acestor evenimente. Dintre toate acestea, o prezentare exhaustivă a realizat-o Carl Patsch în studiul *Der Kampf um den Donaumaum unter Domitian und Trajan* (SB Wien, Phil. — hist., Klausse 217, 1, 1937), de la care pornește, de fapt, profesorul Strobel. Mai sînt menționate lucrările lui C. Cichorius, (care efectuează o analiză naturalist-pozitivistă a reliefulor Columnii traiane, în opoziție cu atitudinea lui K. Lehmann-Hartleben față de aceste relieuri), precum și cele ale unor savanți englezi, inițiatori ai unei deschideri în cercetarea acelei categorii de izvoare, pe care o alcătuiesc imaginile (H. Stuart-Jones, G.A.T. Davies).

Monografia pe care o prezentăm în continuare este structurată în cinci capitole, inegale ca întindere. Primul capitol este consacrat surselor referitoare la războaiele dacice ale lui Traian. Izvoarele literare, deși incomplete, oferă totuși o imagine destul de concludentă a epocii. Strobel afirmă că principalul scriitor care a descris desfășurarea acestor războaie — cunoscut până astăzi —, Cassius Dio, a fost însă nesemnificativ rezumat de epitomatorii bizantini de mai târziu, cum ar fi Xiphilinos sau Zonaras. Cu toate acestea, susține savantul german, sursa de bază o constituie Xiphilinos. Autorul acordă o atenție deosebită monumentelor de artă ale epocii traiane, care ilustrează izbînda împăratului asupra dacilor : Columna lui Traian, marea friză traiană, arcul de triumf de la Beneventum și Tropaeum-ul de la Adamclisi. Cel mai important monument, Columna, este privit corect de autor ca unul din cele mai însemnate instrumente ale propagandei imperiale. Totuși, cel mai complet bilanț privitor la stadiul atins în cercetarea reliefulor Columnii este înfățișat de cercetătorul italian Salvatore Settis (*La colonne Trajane : invention, composition, dispositions*, în *Annales, Économie, Sociétés, Civilisations*, 10, septembre — octobre, 1985, p. 1151—1194), deci la o dată ulterioară apariției lucrării prezentată aici. Settis remarcă faptul că există o distribuție a scenelor după o axă paradigmatică, iar mesajul se poate descifra și de-a lungul unui ax vertical, care cuprinde scene de o mare încărcătură simbolică (scenele IX — prezicerea victoriei, LXXVIII — Victoria, CXLIV — sinuciderea lui Decebal). Cele două axe — axa narativo-secvențială și cea paradigmatică se completează reciproc. Settis conchide că aceste aspecte ridică un mare semn de întrebare asupra posibilităților tehnice ale lumii antice, ale celei romane în special. În ceea ce privește Tropaeum-ul de la Adamclisi, Strobel constată existența unor contradicții, cum ar fi cea dintre metopele XVIII și XXXVI. Pe prima metopă împăratul este înfățișat în cuirasă de solzi, în vreme ce pe metopa XXXVI el apare în platoșă. Pentru a explica aceasta, C. Cichorius a avansat ipoteza că aceste metope ar fi fost restaurate de către Constantin cel Mare, după distrugerile cauzate de invaziile din secolul al III-lea e.n. Această teză n-a putut fi contestată încă.

Desigur, istoricul german insistă poate prea mult asupra acestor monumente, în detrimentul altora, poate nu îndea ajuns de bine scoase în evidență (cum ar fi *Tabula Traiana*), dar aspectele relevate mai sus impun totuși sublinierea încheierilor la care el a ajuns.

Al doilea capitol, dedicat topografiei Daciei preromane, prezintă geografia regatului dac (limitele sale corespund cu cele trasate de Ptolomeu) și descrie situația arheologică a Daciei. Sesizând că nivelul civilizației dacice era unul din cele mai ridicate în cadrul culturilor limitrofe spațiului Mării Mediterane, profesorul Strobel descrie amănunțit complexul de la Sarmizegetusa, precum și sistemul de fortificație din Munții Orăștiei, ca și cetățile din Oltenia și Moldova, arătând o solidă informație în acest domeniu.

Forța potențială a regatului dac din ajunul primului război (101—102) este analizată în capitolul al treilea. Conducându-se după unele izvoare antice (Strabo), istoricul conchide că în vremea lui Decebal, la fel ca și sub Burebista, în caz de mobilizare generală, puteau fi adunați sub arme până la aproximativ 250.000 de luptători, cifră ce pare a fi, totuși, exagerată.

Ultimele două capitole sînt, dealtfel, și cele mai extinse. Capitolul IV înfățișează evoluția trupelor romane angrenate în războaiele dacice și este divizat, la rînduri, în două părți: scurte prezentări ale conducătorilor armatei romane (Licinius Sura, Claudius Livianus, C. Iulius Quadratus Bassus, Sossius Senecio, Hadrianus — viitorul împărat, Lusius Quietus, Atilius Agricola, Cilnius Proculus, Marcius Crispinus, Ursus Servianus, Terentius Scaurianus) și descrierea trupelor, în care forța de bază o constituiau legiunile (aduse în mare majoritate din Moesia și Pannonia), precum și trupele auxiliare (totalizînd 84.000 de oameni) compuse din alae și cohorte.

Ultimul capitol (V) este consacrat desfășurării propriuzise a războaielor dacice. Autorul a subliniat încă de la începutul cărții că împăratul a încercat să rezolve prin aceste războaie problema graniței nord-dunărene, deoarece stabilizarea frontierei Dunării de mijloc se putea realiza numai cu enorme concentrări de forțe, cu pierderi mari suferite de armatele romane în confruntarea cu populațiile războinice transdanubiene. Desigur, o cauză a fost și intenția lui Traian de a anula urmările păcii „rușinoase” încheiate cu dacii de către Domițian în 89. În acest sens, ne stau mărturie izvoarele literare antice (Pliniu, Criton, Xiphilinos, Iulian). Deși acest motiv nu trebuie minimalizat — întrucît Decebal, știind că romanii vor ataca mai tîrziu regatul dac, a folosit clauzele tratatului din 98 pentru a-și spori capacitatea de luptă —, totuși nu putem eluda faptul că romanii, în tendința lor expansionistă, intenționau să înlăture sau să diminueze cît mai mult orice încercare de independență a statelor limitrofe. Istoricul german evidențiază, de asemenea, forța economică a regatului dac, acordîndu-i locul cuvenit printre motivele care au determinat atacarea și cucerirea Daciei.

Descrierea războaielor dacice se fundamentează permanent pe izvoarele literare antice, pe cele arheologice și, în special, pe reliefurile Columnei lui Traian. Deși Strobel insistă, după părerea noastră, prea mult asupra anumitor aspecte înfățișate de Columnă (încearcă să localizeze anumite scene de luptă, consideră că principalele arme dacice — falces-urile — sînt reprezentate prea convențional, și, deci, necorespunzător), el utilizează cu pricepere datele oferite de surse și creează o imagine obiectivă asupra caracterului și desfășurării celor două conflicte. După ce descrie sfîrșitul războiului (cucerirea Sarmizegetusei, sinuciderea lui Decebal, împărțirea prăzii de război, triumful împăratului la Roma), autorul consacră un subcapitol continuității autohtonilor pe teritoriul Daciei, combătînd acele teze fondate pe afirmația lui Eutropius (*Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta*) și demonstrează că principalul factor al romanizării populației locale a fost colonizarea.

Studiul se încheie cu cinci anexe, care tratează subiecte diferite (denumirea capitalei dacice după cucerirea traiană, guvernarea lui Licinius Sura în Germania Inferior, ciclul de metope al Tropaeum-ului de la Adamclisi, observații asupra altarului de la Adamclisi și o nouă teză privind identificarea trupelor romane de pe reliefurile Columnei). Cartea mai conține o bibliografie selectivă, un indice de nume, două hărți referitoare la principalele centre dacice în

timpul domniei lui Decebal, precum și o altă hartă, detașabilă, privind topografia ținutului roman al Dunării.

În încheiere, trebuie să subliniem că, prin informație, meticulozitate, metodă de cercetare și interpretarea originală a izvoarelor, lucrarea profesorului Karl Strobel se înscrie ca o lucrare de referință privind istoria Daciei și, implicit, a României. Am mai menționa că, din nefericire, nu întotdeauna cercetările românești sunt utilizate (de exemplu, seriosul studiu al d-lui E. Cizek, *Epoca lui Traian*, 1980). Considerăm, totuși, că inserarea lucrării sale în listele bibliografice ale specialiștilor, ca și ale altor categorii de iubitori ai istoriei, precum și în cele pentru studenți, este obligatorie de acum înainte.

Lucrețiu Mihăilescu-Birliba

JEAN GUILAINE, ANDRÉ FREISES, RAYMOND MONTJARDIN et. coll., *Leucate-Corrège, habitat noyé du Néolithique Cardial*, Centre d'Anthropologie des Sociétés Rurales — Toulouse et Musée Paul Valéry — Sète, 1984, 270 p.

Lucrarea ne-a reținut atenția prin caracterul de noutate al cercetărilor întreprinse în preajma insulei Corrège din ghiolul Leucate, situat în partea de sud a Franței, la limita dintre departamentele Aude și Pirineii Orientali. Cu ocazia lucrărilor de dragare întreprinse în 1972, pentru amenajarea turistică a litoralului din regiunea Languedoc-Roussillon, au apărut numeroase vestigii, provenind dintr-o așezare neolitică timpurie, încadrată în cercul cultural al ceramicii cardiale. Cercetări complexe au fost efectuate, timp de 8 zile, de personalul navei *Archéonaute*, aparținând Direcției de Antichități Submarine din Ministerul Culturii. S-a stabilit astfel că vechea așezare fusese situată pe o terasă sau un con de dejecție de la vărsarea riului Agly, dar, prin creșterea apelor mării, stratul neolitic se găsea acum la o adâncime de 4,5—6 m sub nivelul actual al mării, suprafața de odinioară a insulei fiind acoperită și de circa 2 m de mil.

Noutatea deosebită constă în faptul că aici, pentru prima oară în Franța, ca și în bazinul apusean al Mării Mediterane, a fost cercetată o așezare neolitică subacvatică. Aceasta a permis să se pună în discuție întreaga problemă a răspîndirii vechilor locuri în zonele de litoral, fiind necesară alcătuirea unor hărți de paleogeografie pentru fiecare epocă istorică. Este o posibilă sugestie și pentru mult discutata problemă a existenței sau inexistenței unui neolitic vechi pe litoralul dobrogean.

Cartarea fundului lacului a fost realizată prin sondare acustică, obținându-se astfel și imaginea aproximativă a vechii așezări. Analiza tuturor materialelor rezultate, efectuată de către un colectiv de 20 de specialiști, a dus la concluzia că aici au existat condiții dintre cele mai favorabile pentru traiul unei colectivități agricole timpurii, care își completa încă din plin resursele prin vînat și pescuit. O ipoteză plauzibilă ar fi că la Corrège a existat, foarte probabil, o așezare mai ales sezonieră a unei comunități de pescari, care locuiau aici din primăvară pînă-n toamnă. Vînturile puternice și reci din timpul iernii determinau, aproape sigur, o repliere a comunității spre văile montane din imediata vecinătate. Totuși, nu se exclude nici posibilitatea rămîinerii și peste iarnă, la adăpostul pantei sudice a așezării, mai puțin expusă vînturilor. Oricum, așa cum dovedesc analizele de paleofaună și paleofloră, exploatarea mediului natural continua să joace un rol important alături de ocupațiile productive, ceea ce ar fi un indiciu despre faptul că aici a continuat să trăiască și s-a fixat, în așezări stabile, vechea populație epipaleolitică, post-glaciară, care și-a însușit, prin aculturație, o serie de trăsături ale noului mod de viață neolitică.

Analiza ceramicii, coroborată cu cele cîteva datări radiocarbon obținute, permite să se sesizeze o prelungire a locuirii din această așezare de la începutul mileniului al V-lea pînă la începutul celui de al IV-lea. Imposibilitatea observațiilor strategice limitează însă, în mod necesar, concluziile desprinse doar pe baze tipologice. Se remarcă în mod deosebit prezența, puțin numeroasă, a unor fragmente ceramice, decorate fie cu caneluri, fie cu linii incizate, între-

tăiate uneori de puncte sau liniuțe scurte (fig. 45 și 46), care, după opinia autorilor, reprezintă un orizont tîrziu epicardial. După părerea noastră, aici s-ar putea sesiza influențe atît din partea cercului cultural al ceramicii liniar-ban-date tîrzii (indeosebi tipul Sarka), cît și din partea unui mediu de tip vinčian; desigur, în lipsa unei documentări mai riguroase, e dificil de afirmat, pentru moment, din ce zonă provin aceste influențe și pe ce cale s-au transmis, dar contactul este indiscutabil și cu însemnată valoare cronologico-culturală. Interesant este faptul că un fenomen oarecum similar apare și în cadrul ceramicii de tip epicardial a culturii Hamangia din Dobrogea.

În încheierea acestor succinte considerații, nu putem să nu remarcăm modul deosebit de amănunțit în care sînt publicate toate piesele descoperite, ilustrația de foarte bună calitate, ca și analizele complexe, pline de sugestii, favorabile unei încercări de reconstituire arheologico-istorice cît mai depline cu putință. Din acest punct de vedere, lucrarea răspunde exigențelor actuale ale cercetării arheologice, putînd constitui un model de publicare a unui material care, deși nu a rezultat dintr-o cercetare stratigrafică, a fost însă valorificat cu înaltă competență științifică, în spirit interdisciplinar.

Nicolae Ursulescu

MARIJA GIMBUTAS, *The Language of Goddess*, Harper and Row Publishers, San Francisco, 1989.

Marija Gimbutas este un nume binecunoscut preistoricienilor români. Lucrările sale cu privire la problema indoeuropenizării și cele vizînd spiritualitatea epocii străvechii reprezintă puncte de referință în istoriografia dedicată preistoriei. Noua sa contribuție — semnificativ intitulată *The Language of Goddess* („Limbaajul Zeiței”) — își propune — cum singură mărturisește — să prezinte „scrierea” picturală (*the pictorial „script”*) specifică religiei Marii Zeițe a vechii Europe (*Old European Great Goddess*). Cu alte cuvinte, este vorba de acele imagini, simboluri, modele (*patterns*) care, în mod izolat sau în asociații, constituie ceea ce autoarea numește într-un chip fericit „gramatica și sintaxa unui fel de metalimbaaj”; corecta lui interogare este în măsură să ne ofere cheia descifrării spiritualității Europei preindoeuropene (p. XV). Din această perspectivă, lucrarea de față constituie o continuare a unor preocupări mai vechi ale autoarei, valorificate în unele studii (vezi, în acest sens, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, Editura Meridiane, București, 1989, p. 51—139) și într-un volum (*The Goddesses and Gods of Old Europe 6500—3500 BC. Myths and Cult Images*, Thames and Hudson Ltd., London, 1982) care a făcut multă vîlvă printre arheologii români (vezi Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, N.S., 30, 1986, p. 195—198).

În rîndurile de față nu vom insista asupra tuturor categoriilor de simboluri depistate de Marija Gimbutas, nici asupra concepțiilor, miturilor sau divinităților care se ascund sub ele; ne vom opri doar asupra unor chestiuni de metodologie care, în opinia noastră, constituie fundamentul pe care cercetătoarea americană și-a construit atît de bine eșafodajul interpretativ. În acest sens se remarcă, în primul rînd, concepția — riscantă pentru unii arheologi — cu care Marija Gimbutas pornește la descifrarea semnificației documentelor preistorice. Spre deosebire de colegii de breaslă, interesați mai ales de descrierea și înregistrarea corectă a materialelor, autoarea „riscă” o desprindere, o privire de sus a acestora și o analiză în determinațiile lor reciproce. Într-o epocă în care arheologia tinde să devină tot mai mult echivalentă cu descriptivismul și tehnicismul cel mai sofisticat, vîzîndu-se exclusă din rîndul disciplinelor umaniste, Marija Gimbutas nu ezită să afirme necesitatea lărgirii scopului științei respective (p. XV) înspre analiza semantică și hermeneutică. „Materialele arheologice nu sînt mute — afirmă autoarea. Ele vorbesc propria lor limbă. Și ele trebuie folosite pentru a ne ajuta să descifrim spiritualitatea strămoșilor noștri care au precedat indoeuropenii cu multe mii de ani” (p. XIX). Importante sînt însă două aspecte: convocarea unui material cît mai divers și deplasarea investigației pe cîmpul analizei interdisciplinare. Din această per-

spectivă, cartea Mariei Gimbutas este un model; autoarea a utilizat un material documentar imens: morminte, temple, fresce, reliefuri, sculpturi, figurine, ceramică pictată, tezaure provenite din descoperiri arheologice de pe un vast teritoriu: Orientul Apropiat, sud-estul Europei, aria mediteraneană, centrul, vestul și nordul Europei, dar n-a ezitat să găsească analogii în Asia prevedică, Egipt, Mesopotamia, culturile Americii precolumbiene (p. XVI). Pe de altă parte, investigația, deși „focalizată” cu deosebire asupra spiritualității perioadei neolitice, se extinde și asupra momentelor care au premers sau a celor care au urmat-o, până în contemporaneitate chiar. În sfârșit, demersul este întregit prin apelul la rezultatele disciplinelor conexe: mitologie comparată, izvoare istorice timpurii, lingvistică, folclor și etnografie istorică (p. XV).

Pe acest schelet metodologic autoarea a construit demonstrația sa, luând în discuție simbolurile și funcțiile fundamentale ale Marii Zeițe care domina ideologia timpurilor preindoeuropene. Nu există spațiul necesar pentru un comentariu detaliat al fiecărui aspect în parte; enunțarea titlurilor celor patru mari capitole ale lucrării poate oferi suficiente sugestii interesate de spiritualitatea Europei preistorice: *Dădătoarea Vieții (Life-Giving)*, *Pământul reînnoit și etern*, *Moarte și Regenerare*, *Energie și Evoluție*. Fiecare în parte și toate la un loc dezvăluie universul extrem de complex al ideologiei și religiei neolitice, univers centrat pe misterul nașterii, morții și renașterii vieții umane și cosmice întruchipat de Marea Zeiță. Astfel, putem aprecia, fără a greși, că demersul Mariei Gimbutas vine să convingă, pe calea arheologiei mai ales, opinia lui Uberto Pastalozza despre prioritatea „eternului feminin” în suprastructura Europei preistorice (vezi Uberto Pestalozza, *L'éternel féminin dans la religion méditerranéenne*, Collection Latomus, Volumul LXXIX, Bruxelles-Berchem, 1965).

Prin soliditatea demonstrației, prin metodologia adecvată, prin ipostazele ingenioase și încheierile convingătoare, ca și prin condițiile grafice excelente, lucrarea Mariei Gimbutas este o reușită editorială.

Nelu Zugrăv

NICOLAS CARANICA, *Les Aroumains: recherches sur l'identité d'une ethnie*, Université de Besançon, 1990, 504 p.

Teză de doctorat susținută la Universitatea din Besançon, în 28 iunie 1990, *Les Aroumains...* constituie o remarcabilă cercetare pluridisciplinară. Autorul, Nicolae Caranica, aromân la origine, „francez prin adopțiune și cultură”, a fost animat să cerceteze identitatea etniei sale. A făcut-o chemând pentru răspunsuri multiple științe care studiază omul și istoria sa: antropologia (biologică și culturală), ecologia, geografia, demografia, medicina, etnologia, lingvistica și istoria. Juriul, având în frunte pe profesorul Pierre Lévêque, „Directeur et Rapporteur de la thèse”, a prețuit în final știința și munca autorului cu mențiunea „Très Honorable”.

Investigația este copleșitoare, în parte fiind sugerată și de cele 524 de titluri, de la izvoare la „lucrări speciale”, cuprinse în *Bibliografia* tezei.

Cine sînt aromânii? De unde vin ei? Iată cele două întrebări pe care și le-a pus Nicolae Caranica și cărora le-a căutat răspunsul.

Pe un teritoriu foarte întins, cuprinzînd sudul Albaniei, al Iugoslaviei, Macedonia și Tracia grecească și bulgărească, Tesalia și Epirul grecesc, trăiește astăzi o populație al cărei număr variază, conform statisticilor publicate, între 350.000 și 800.000 indivizi. Etnia aceasta vorbește o limbă latină, deosebindu-se, astfel, de toate populațiile cu care conviețuiește. Întrebați despre originea lor, acești oameni răspund fără excepții: „Noi sîntem armâni” („aromâni”).

Autorul și-a făcut o datorie din reconsiderarea neamului cărui îi aparține, găsind anormal ca, într-o vreme cînd „toate etniile, chiar cele mai izolate din punct de vedere geografic, își regăsesc sau își recaută limba, civilizația și istoria”, să existe în Europa o etnie „aproape necunoscută, rău studiată, chiar ocultată”.

Cîteva dintre numeroasele și foarte interesante concluzii ale studiului se impun menționate aici :

— aromânii (vlahi, cuțovlahi, vlasi) reprezintă supraviețuirea celui mai profund strat de civilizație a continentului nostru ;

— istoria îi atestă neîntrerupt în spațiul formării lor, Peninsula Balcanică ;

— specificul aromânilor, ca etnic total diferențiat de cei cu care coabitează, este asigurat de limbă, moravuri, obiceiuri, tradiții și ritualuri ;

— aromânii sînt pe cale de aculturație. Istoria înregistrează deriva și asimilarea lor de către popoarele politice dominante în regiune.

Considerațiile omului de știință sînt dublate de suferința apartenenței la un neam care este pe cale de deznaționalizare. Dispersarea, lipsa reprezentanței politice sînt, considerăm noi, două din cauzele principale ale situației critice prin care trec aromânii.

Ion Toderașcu

F. DONALD LOGAN, *Vikingii în istorie*. Traducere din limba engleză de MARIANA GRANCEA. Cuvînt înainte, MIRCEA SUCIU. Control științific, NICU-LAE KOSLOVSKI, București, Edit. Bălcescu, 1990, 229 p.

Mai puțin cunoscut specialiștilor și publicului nostru, F. Donald Logan (profesor la Emmanuel College din Boston) este un reputat medievist, cu realizări notabile în domeniu. Cartea de față — în excelentă traducere a Marianei Grancea și prefăcută în mod avizat de Mircea Suci — dezvăluie cititorilor români universul fascinant al „oamenilor nordului”, cu obiceiurile, tradițiile și formele sale de organizare, dar și cu modul specific de viață al celor ce l-au populat, surprins în momentul în care stă să se deschidă ultima și poate cea mai frământată dintre perioadele marilor migrații : cea din secolele IX—XI. Dramatica încheiere care i-a opus pe vikingi timp de două veacuri populațiilor europene a lăsat o amprentă inconfundabilă asupra continentului, efectele sale succedîndu-se din nordul îndepărtat pînă în regiunile luminoase ale Mediteranei, de la țărmurile Americii de Nord pînă la ținuturile pline de mister ale Rusiei și mai departe, încă. Autorul își conduce cititorul uimit prin meandrele tuturor acestor tribulații concomitente sau succesive, cu tot ceea ce au însemnat ele în materie de înnoiri, preschimbări și dăinuiri tradiționale, atît pentru cuceritorii de moment, cît și pentru cei supuși temporar. Trebuie precizat, însă, că el nu o face sacrificînd esențialul ori, mai exact spus, rigoarea științifică în favoarea facilului și a spectaculosului. Lectorul prea grăbit, care s-ar fi așteptat, deschizînd cartea lui F. Donald Logan, să găsească în paginile sale o poveste frumoasă despre călătoriile pline de peripeții și faptele războinice ale vikingilor este obligat, vrînd-nevrînd, să recepteze și altceva. Povestea există, desigur, dar este integrată într-o rețea densă de analize factologice, de problematizări și ipoteze pe marginea chestiunilor controversate din istoria normanzilor, cu frecvente incursiuni în arheologie, filologie sau în domeniul climatologiei, care conferă expunerii o pronunțată expresie științifică și, totodată, credibilitate în-tregul demers.

Din acest punct de vedere, cartea istoricului american reprezintă o fericită îmbinare a narațiunii cu exegeza de specialitate, reabilitînd spectaculos o practică ce părea definitiv compromisă. Este, de altfel, și motivul care o face accesibilă și demnă de interes nu numai pentru istorici, dar și pentru publicul larg. Apariția ei se cuvine, de aceea, salutăată cu cea mai mare seriozitate, căci ne confruntă cu un act cultural de indiscutabilă valoare.

Alexandru-Florin Platon

JEAN STAROBINSKI, 1789. *Emblemele rațiunii* ; traducere și prefăcută de ION POP, București, Editura Meridiane, 1990, 216 p. + 24 planșe.

Cartea lui J. Starobinski, cunoscut deja cititorilor români prin *Textul și cuvîntul*, apărută la Editura Univers, în seria de critică, în 1985, traducător fiind tot Ion Pop, constituie o plăcută prezență în peisajul livresc al anului. În

fond, este vorba de o investigație specială a fenomenului de la 1789, sub unghiul „lecturii imaginare”, al jocului actat, într-o fază ce presupune complexitate și profunzime crescute, de către simbolurile vehiculate de Revoluția franceză. Eseurile strinse în volum îl înfățișează pe Starobinski într-o dublă postură: de hermeneut, semiotician al „istoriei secundare”, după expresia lui P. Chaunu, și de critic de artă; puțin probabil să putem vorbi despre o identitate ideatică a planurilor de analiză — interpretarea succede descriptivismul plastic. Însă tonul lucrării depășește monodia explicativă cu care ne-a obișnuit studiul de artă; este meritul autorului în a înfățișa ansamblul, suficient de criptic, al elementelor figurative specifice Revoluției printr-o modalitate ce a îndepărtat aparentul ezoterism.

S-a pornit de la premisa că Revoluția franceză, prin amploare și consecințe, nu putea să nu lase urme în conștiința artistică europeană. Aceasta la o primă vedere, fiindcă ne îndoiim că ar exista un domeniu neafectat de „valul transformator ce a cutremurat Europa”, (E. Quinet). „1789 este o linie despărțitoare în istoria Europei”, aserțează autorul, iar o definiție de genul celei de mai sus nu-l obligă, totuși, la stricteți în elaborarea interpretărilor, căci 1789, se înscrie într-o durată lungă deloc neglijabilă. Starobinski preferă viziunea diacronică, reflectările în artă, cu atât mai mult cu cât „arta este fără îndoială mai aptă să exprime stările de civilizație decît momentele de ruptură violentă”. Pasajul ne aduce aminte de o frază a lui M. Vovelle: „*Nec plus ultra* nu se atașează nici măcar în plan temporal, Revoluției de la 1789”, o mișcare a „extraordinarului”.

Jean Starobinski atacă emblematismul timpului revoluționar (și aici utilizăm sintagma la valoarea sa reală, de temporalitate specifică) în arhitectură, — susținută de artificii de cuvînt, care-i conferă penetranță și adaptarea la un principiu exprimat verbal — ca toate „legiile” Revoluției, ea însăși o „resurrecție a logosului” (M. Ozouf). „Religia nouă”, de care amintește de Tocqueville este analizată și din perspectiva artelor plastice; pictura triumfalistă a lui Jacques-Louis David, eboșele și liniatura severă lui Johann-Heinrich Füssli, „ultimile sfînteiri ale Venetiei” — Guardi, Tiepolo, Canova și pseudo —, forma greoaie a operelor sale — manierism de sfîrșit de secol XVIII etc. Autorul elaborează o strategie a umbrei și a luminii, „valori conjugate în opoziția lor”, care oferă soluții posibile de descifrare a mesajelor artistice neoclasiche; în fapt, natura antagonică a elementelor cu ajutorul cărora se structurează comunicarea estetică în ultima parte a secolului Revoluției, fie că este vorba de cuplul lumină-umbră, obscuritate, fie că se evocă senzații corporale de căldură-frig (simbolică a lipsei, a incertitudinii), creează, în concepția lui J. Starobinski, nucleul sistemului semiotic ce gravitează în jurul lui 1789. Dramaturgia întinericului, a formelor monstruoase, capătă accente ciudate la Goya, el însuși personificînd un destin al stranieții comportamentale față de artă.

Pentru un ochi neavizat, pledoaria lui Starobinski reprezintă o tribulație pe teme date, oferite de către evantaiul pieselor artistice. Credem că, la o lectură de plan profund, textul dezvăluie o altă intenție a profesorului genevez: descifrarea jaloanelor misticii revoluționare. Conștient că termenii prea duri, necizelați, ar induce temeri privitoare la sinceritatea cărții, autorul frizează, totuși, riscul de a interpreta, în mod justificat, adăugăm noi, un Goethe sau un Mozart — „Flautul fermecat”. Cel puțin, acesta din urmă se bucură de o atenție cu totul specială, de deciptarea dusă pînă la extremul credibilității sale. Și, cum era de așteptat, legătura sau, mai bine zis, motivul investigației îl reprezintă organizarea societară secretă a secolului — apogeul prim al masoneriei.

Notele explicative finale și bibliografia întregesc cartea, scrisă cu un desăvîrșit profesionalism.

Mihai-Răzvan Ungureanu

JAMES JOLL, *Europe Since 1870. An International History*, 4th edition, Penguin Books, 550 p.

Neremarcată la prima ediție (1973), și nici la următoarele, survenite la intervale destul de mici de timp (1976 și 1983), cartea lui James Joll ar fi supusă la un tratament injust, dacă nu am lua în discuție măcar a patra imprimare. E de presupus că volumul a ajuns un best-seller istoric în Marea Britanie, de vreme ce numeroase analize din deceniul nouăzeci nu uită să-l citeze ca pe un tom fundamental. Autorul este binecunoscut specialiștilor: fost combatant în al doilea război mondial, a predat științe politice la Oxford (1947—1950; 1951—1967), apoi, ca *visiting professor*, a funcționat la Harvard, Stanford, Tokio, Sydney și la Universitatea Iowa, și, în fine, la Princeton (Institute for Advanced Study). Actualmente, este profesor emerit la Universitatea din Londra și membru al Academiei Britanice.

Această a patra ediție cunoaște, în comparație cu precedentele, câteva adăosuri substanțiale, referitoare, pe de-o parte, la ultimii șaisprezece ani trecuți de la prima tipărire, și, pe de altă parte, la datele noi adunate din arhivele americane: câteva capitole au fost rescrise, unele au avut de suferit adăugiri importante. Întreaga carte, însă, părește descrierea fenomenală a faptelor istorice pentru a se constitui într-o veritabilă pledoarie în folosul analizei, interpretării evenimentelor survenite din ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și pînă astăzi. Cu deosebită prospețime, ajutat și de un real talent scriitoricesc, autorul izbutește să refacă, chiar și în amănunte, diferitele convergențe dintre principalele momente ale perioadei în discuție: *la belle époque*, primul război mondial, refacerea Europei pe baze noi, emergența totalitarismului, a doua mare conflagrație, dividerea continentului din rațiuni ideologice — sînt aspecte care beneficiază de tratări nuanțate, uneori din puncte de vedere non-conformiste.

Nu credem că greșim enunțînd „rabatul” pe care îl face cartea de la imaginea tipică a tratelor de istorie anglo-saxone, cărora li se poate atașa un etalon (motiv pentru care Popper s-a referit la „plictisitorul ton doct al istoricilor englezi”). Structurată pe șaisprezece capitole, tomul începe cu *The New Balance of Power*, imaginea a societății europene imediat după șocul războiului franco-prusac de la 1870—1871, și se încheie cu *Europe Divided*, în efortul de a cuprinde, sintetic, aglomerarea de evenimente din ultimul sfert de veac. Desc raportări se fac la istoria românilor, observații în mare parte judicioase, cel puțin notele care privesc relațiile externe de dinainte de primul război mondial și din perioada interbelică.

În „Introducere”, James Joll remarcă faptul că o atare sinteză poartă, inevitabil, marca istoricului ce s-a încumetat să investigheze o epocă atât de convulsivă. Și continuă, justificîndu-și efortul, „așa cum psihanalistul te ajută să înfrunți lumea arătîndu-ți cum să privești adevărul prin prisma propriilor motive și a trecutului personal, așa și istoricul contemporaneist te ajută să înțelegi prezentul și viitorul conștientizîndu-te de forțele, chiar neașteptate, care au făcut lumea și societatea să fie așa cum sînt”. De o asemenea sarcină, autorul s-a achitat conștiincios, măcar prin faptul că se apropie de o privire totalizatoare asupra ultimelor decenii, într-o modalitate care ne amintește de „Annales”.

Să menționăm că volumul beneficiază de o bogată bibliografie, extrem de utilă specialistului, alături de câteva sugestii pentru îmbogățirea cunoștințelor generale privitoare la subiect.

• Mihai-Răzvan Ungureanu

* * * — *The United States And Romania. American — Romanian Relations In The Twentieth Century*, edited by PAUL D. QUINLAN, Woodland Hills, California; 1988; 184 p.

Al șaselea volum din seria tipăriturilor apărute sub egida Academiei Româno-Americane de Științe și Arte, după ce prestigioasa colecție a inclus, între titlurile sale, lucrări celebre ale lui Vlad Georgescu (*Istoria Românilor de la origini pînă în zilele noastre*), Octavian Bârlea (*Romania and the Romanians*),

Maria Manoliu-Manea (*The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bucovina*), se face cunoscut cititorilor printr-o serie de contribuții la istoria recentă a României, privită sub unghiul incidentelor politice imediate, nelipsind, deci, și referirile bogate la raporturile cu Statele Unite ale Americii. O simplă lectură a sumarului este revelatoare: participă nume deloc străine istoriografiei românești, acestea aparținând celor care s-au aplecat cu predilecție asupra diferitelor aspecte pe care le presupune situația României în context internațional, dar și nume „autohtone”, de impact — mă refer aici la Nestor Rușeș, corespondentul Europei Libere la Washington și New-York, sau la Mircea Ioanițiu, prieten și intim al Regelui Mihai I.

Introduction (Introducere), redactată de Paul D. Quinlan, de la Community College Rhode Island, autor al unui tom apărut în aceeași serie ca și volumul de față (*Clash over Romania*, Los Angeles, 1977), oferă câteva dintre motivele alcătuirii lucrării: foarte succint, neuitând să adauge că, deseori, cunoștințele referitoare la România se opresc în dreptul lui Dracula, Quinlan trece în revistă o sumă de elemente ce conturează raporturile româno-americane de-a lungul ultimelor trei veacuri, începând cu mărturia lui John Smith și ajungând în ultimii ani ai deceniului '80.

Studiu de amploare, *Reflections of the Sixty Years* (autor G. M. Razi, român stabilit în S.U.A.), începe printr-o definire cronotopică a momentului stabilirii relațiilor diplomatice dintre România și Statele Unite, odată cu sosirea lui Henry Romertze, primul consul la Galați, în august 1859, și cu prezentarea scrisorilor sale de acreditare lui Alexandru Ioan Cuza. De altfel, misiunea lui Romertze s-a lărgit, intrându-i, în competențe, orașele Iași, Ismail, Giurgiu, Brăila și București, participând la încercarea de a finaliza un posibil tratat comercial cu România, el mediind pentru Statele Unite etc. Autorul amintește de activitatea primului consul la București, Louis Czapkay (în aprilie 1867), și, bineînțeles, de cea a succesorului său, Benjamin Peixotto (sosit în februarie 1871).

G. M. Razi accentuează asupra implicării diplomației americane în „chestiunea evreiască”, știut fiind faptul că, în 1867, și în anii următori adoptării Constituției de la 1866 — incriminatul articol VII — presiunile elementelor influente evreiești din Europa sau din America și-au găsit un deuseu prin intermediul oficinelor Statelor Unite; Problema capătă o importanță capitală, de ea ajungând să depindă și „temperatura” relațiilor dintre cele două state, nu numai pentru perioada consulatului lui Peixotto, ci și în timpul serviciilor lui Eugene Schuyler, până la suprimarea fondurilor acordate de Congres ministerelor din Balcani (1884). Studiul se încheie cu o concisă caracterizare a rolului jucat de Charles Vopicka în anii războiului. De remarcat bogata bibliografie și apelul insistent făcut la fondurile U. S. Național Archives, care denotă o atentă pregătire a lucrării.

The Playboy King and the American Scene a lui Paul D. Quinlan se doarește a fi un studiu consacrat, după cum o arată titlul, impactului produs, în cadrul vieții mondene americane, de aventurile lui Carol al II-lea, readuse în prim planul publicisticii contemporane de vizita făcută în America de moștenitorul tronului, vizită prilejuită de excursia asigurată de Casa Regală înărrului proaspăt divorțat (după scandalul Zizi Lambrino).

Radu R. Florescu este autorul unei lucrări despre activitatea diplomatică a tatălui său, însărcinat cu afaceri pe lângă mai multe ambasade românești din Europa: pentru doi ani, între 1934 și 1936, a îndeplinit misiuni la Washington. Informațiile privitoare la românii — cetățeni americani din perioada interbelică — fac studiul interesant, în ciuda temei aparent restrictive. (*From the Memoires of a Romanian Diplomat During the Roosevelt Era*).

Deși un subiect destul de „bătut”, Mircea Ioanițiu atacă, totuși, *American-Romanian Relations During the Reign of King Mihai*, insistând asupra raporturilor din perioada ce a precedat actului de la 23 august 1944. Sînt surprinse toate tatonările diplomatice făcute în pragul intrării țării noastre în război, în cadrul unei politici canalizate abil de către Statele Unite, de a reînnoi încrederea României în democrațiile occidentale, chiar după căderea Franței (un rol aparte îi este oferit lui Cordell Hull, secretarul de stat american).

Demne de remarcat sînt două lucrări de analiză a primilor ani ai regimului comunist în România, folosindu-se jaloanele de apreciere construite de

observatorii americani în țară, grație activității misiunii politice a S.U.A. (*Witness to the Cold War: The View From Romania* — dr. Roy M. Melbourne) — din octombrie 1944, în cadrul Comisiei Aliate de Control —, sau prin intermediul presei americane, prin studierea reacțiilor față de evenimentele în curs din România (*Romania's Changing Image: Bucharest and the American Press: 1952—1975*) — Joseph Harrington, Bruce Courtney). Cel din urmă impune prin deosebitul demers propus, ce a necesitat cernerea unui volum mare de informații scrise, cu atât mai mult cu cât este acoperită, și prima parte a „deschiderii” către Occident” instrumentalizată de Ceaușescu.

The U. S. Policy of Differentiation Toward Romania — Robert Weiner — reflectă câteva aspecte tîrzii ale relațiilor economice, politice, diplomatice dintre cele două țări, vizată fiind perioada anilor '80, cînd orientarea către Vest se păstra, aparent, însă cazurile, excesiv de frecvente, ale încălcării drepturilor omului atrăgeau atenția Secretariatului de Stat. Pe aceeași linie se plasează și lucrarea lui David Funderburk, fost ambasador al Statelor Unite în România (1981—1985), autor al volumului, publicat în România, *Politica Marii Britanii față de România (1938—1940)*, — *Relations Between The United States And Romania During The First Half of the 1980's*. O problemă aparte este „disecată” de Nestor Răteș, în *The Rise and Fall of a Special Relationship*, ilustratoare pentru peisajul deceniului trecut: clauza națiunii celei mai favorizate, alături de implicațiile sale.

În fine, amintim de *The Study of Romanian Americans* (autor Sam Beck), discurs etnopsihologic aplicat la cazul românilor trăitori peste Ocean; Sam Beck încearcă să distingă elemente diferențiatoare, posibilități de taxonomizare a diferitelor categorii de imigranți etc. Thomas Amherst Perry — *The Romanian SUFLET And The American Poetry: 1900—1947* — oferă imagini ale unor traduceri comparate, îmbrățișînd spectrul poeziei simbolice românești, a celei interbelice, în paralel cu operele lui Whitman, Eliot, Pound etc., dovedindu-se un fin observator al nuanțelor lingvistice. Presărate în culegerea de studii, eseul lui Edward Mainland — *The Road Back* — și amintirile lui Harry G. Barnes — *Impressions Of Romania* — îmbogățesc conținutul ansamblului.

Avem motive să credem că volumul, în integralitatea sa, reprezintă o reușită, demnă de seria care-l găzduiește.

Mihai-Răzvan Ungureanu

FRANÇOIS FURET, *L'Atelier de l'histoire*, Paris, Flammarion, 1989, 314 p., coll. „Champs”.

Cititorul oarecum familiar cu mișcarea de idei și aparițiile editoriale mai recente din istoriografia franceză va fi observat, poate, tendința de înmulțire a antologiilor așa-zicînd personale, ce pare a caracteriza, în ultimul timp, producția de carte din acest domeniu. Este vorba de volume de autor, care reușesc, de regulă, texte despărțite de intervale mari de timp (uneori câteva decenii) unele de altele, dar unitare, dacă nu din unghi tematic, cel puțin conceptual și metodologic. Încă destul de puțin consistent sub raport cantitativ, acest gen de scrieri are, totuși, prin numele care îl ilustrează, o pondere în-deajuns de mare în ansamblu, pentru a caracteriza de acum o anumită direcție a scrisului istoric.

O direcție sau o modă? Verdictul, într-un sens sau altul, ar presupune un ocol prea larg și o discuție mult mai amplă decît scopul rîndurilor de față. Trebuie specificat, totuși, că, în măsura în care se poate vorbi în această privință de o direcție, aceasta nu este decît pur publicistică, de vreme ce nici una din cărțile respective nu înovează în plan epistemologic. Fiecare, în felul ei, depune mărturie pentru un destin personal, reconstituind o traiectorie intelectuală și afectivă în sfera anumitor preocupări. Din fiecare se deduce, astfel, un model formativ și de gîndire, suficient pentru a legitima întregul demers și a suscita emulații.

După J. Le Golf, E. Le Roy-Ladurie și P. Chaunu — pentru a nu-i cita decît pe cei cunoscuți — iată că și F. Furet cade, la rîndul său, pradă aceleiași seducții bilanțiere. Acest pas era, de fapt, previzibil. Istoricul fran-

cez are la activ realizări indeajuns de importante pentru a-și îngădui o privire retrospectivă și a propune o paradigmă proprie de reflecție tematică și aplicație practică. Era de așteptat, de aceea, să regăsim în paginile volumului de față cel puțin câteva din textele sale mai reprezentative. Ne gândim, în primul rând, la partea introductivă din celebra *Penser la Révolution française* (Paris, Flammarion, 1978), care continuă, cu efort sporit, mai vechea preocupare a autorului de a opune interpretărilor teleologice ale evenimentului — de tip Soboul — un model strict conceptual de abordare, epurat de „partie-pris”-uri ideologice. De asemenea, ar mai fi trebuit, poate, să se regăsească în volum și interesantele fragmente din sinteza care l-a consacrat, *Libre et société dans la France du XVIII^e siècle* (Mouton, 1965). (Dintre acestea, doar unul este prezent în paginile cărții de față). Or, lucru curios, aceste texte lipsesc. Aflăm, în schimb, altele, mai puțin cunoscute, publicate fie în volum, fie în cotidian, de mare tiraj, acoperind în total o perioadă de aproximativ un deceniu și jumătate (din 1965 până la începutul anilor '80). Itinerariul schițat de ele este, la prima vedere, puțin capricios: de la situația și statutul istoriei în epoca actuală (I: „L'histoire aujourd'hui”), la istoria evreilor (IV: „Autour de l'histoire juive contemporaine”), trecind prin local aceleiași discipline în cultura clasică (II: „L'histoire dans la culture classique”) și prin câteva studii despre America (III: „L'Amérique et l'idée démocratique”). Cu toate acestea, el lasă să se întrevadă încotro merg preferințele autorului — adică spre ce tip anume de istorie — și pe de altă parte, prin ce demers se urmărește realizarea lor. Din acest punct de vedere, revelatoare este, în primul rând, prima parte a volumului („L'histoire aujourd'hui”). Trecerea în revistă a mutațiilor epistemologice suferite în ultimele decenii de disciplina istorică și, totodată, a neajunsurilor care mincăză actualmente „noua istorie”, așa cum este înțeleasă și practică această în Franța, reprezintă cadrul în care François Furet își delimitează propria opțiune.

Între abordarea tradițională a istoriei, de inspirație pozitivistă, caracterizată prin „tiranie” cronologică, inflație narativă și obsesia faptului istoric ca dat obiectiv și, de cealaltă parte, „paradigma Analelor”, cu tot ceea ce o definește în sens pozitiv, dar și negativ (conceptualizare ambiguă, aventurism metodologic, diluarea specificității), autorul se oprește pe un aliniament imaginar, undeva la mijloc, într-o zonă de interferență a ambelor modele (pozitivist și „analist”). Preluând achizițiile fiecăruia și încercând să le evite erorile, el sugerează posibilitatea unui „nou” tip de istorie, „mai intelectualist”, capabil „să-și construiască în mod explicit datele, plecând de la problemele elaborate conceptual” (p. 29).

Această tentativă de conciliere divulgă nu atât o preocupare de epistemologie, cât una de metodă. Căci, după cum însuși autorul o spune, „istoria, chiar savantă, nu este și nu va fi niciodată o disciplină indeajuns de exactă, în sensul în care se vorbește de științele exacte, pentru a reuni consimțământul celor ce o scriu în jurul criteriilor care separă științificul de neștiințific. Singurele reguli ale meseriei sînt reguli de procedură... și dacă istoricii acordă o importanță aproape fetişistă abilității profesionale, aceasta se întimplă deoarece nu au nimic altceva pentru a-și defini corporația” (p. 28—29).

Nu se pune problema, așadar, de a „inventă” un alt fel de istorie. Nici de a schimba cu ceva „regulile jocului”, sub raport metodologic. Ceea ce trebuie, în opinia lui Furet, este, în schimb, un program de investigație mai riguros din punct de vedere conceptual, susceptibil să conducă la rezultate mai puțin aleatorii. Or, această conceptualizare este inseparabilă de scrutarea prezentului. Numai ea, această privire atentă asupra lumii actuale, suscită curiozități, pune probleme și completează inventarul de întrebări în măsura a fi adresat trecutului.

„Fără o reflecție asupra prezentului nu pot exista concepte”, declară istoricul oferindu-ne, astfel cheia înțelegerii ultimelor două secțiuni ale volumului. „Dacă am adăugat — spune el mai departe — la un ansamblu de reflecții asupra istoriei... scrieri care privesc două colectivități și două istorii ale spațiului meu cultural, America și iudaismul, a fost tocmai pentru a arăta că, pentru mine, activitatea de cunoaștere a trecutului este inseparabilă de efortul de a înțel-

lege lumea în care trăim..., care îi oferă problemele și însăși rațiunea de a fi" (p. 32-34). Cuvintele sînt emblematice și, totodată, revelatoare pentru linia urmată de autor de-a lungul întregii sale cariere. Ele ar fi meritat, poate, să fie așezate pe frontispiciul cărții de față, ca îndreptar al unei lecturi interesante, pasionante și pe deplin instructivă.

Alexandru-Florin Platon

La Nouvelle Histoire, sous la direction de JACQUES LE GOFF, Editions Complexe, Paris, 1988, 354 p.

Interesul de care se bucură Noua istorie în lumea specialiștilor și a publicului larg este de domeniul evidenței. Îl îndreptățește, însă, acest interes pe Jacques Le Goff să reediteze, după numai un deceniu, într-o formă restrînsă, celebrul dicționar *La Nouvelle Histoire* (Retz, C.E.P.L., Paris, 1978)? Răspunsul, afirmativ, al istoricului francez se află în însăși evoluția Noii istorii în cei zece ani și în modificarea perceptibilă a atitudinii față de acest mod de a înțelege și de a descrie trecutul. Totodată, reeditarea reflectă nevoia, încă acută, a Noii istorii de a se explica, de a-și prezenta ea însăși propria personalitate. Revenirea, chiar și prin această reluare a unor lucruri deja spuse, la concepte, la analiza raporturilor cu celelalte discipline, la domeniile care o compun, oglindește, odată în plus, dificultatea pe care Noua istorie o revine în a se manifesta doar prin studii aplicate, oricît de valoroase și de importante ar fi ele. Nume celebre, adevărați „maestri” (Jacques Le Goff, Michel Vovelle, Krzysztof Pomian, André Burguière, Philippe Ariès, Jean Marie Pesez, Jean Lacouture, Guy Bois, Jean-Claude Schmitt, Evelyne Patlagean) pun, din nou, în fața Noii istorii oglinda teoretică în care ea își reflectă trăsăturile esențiale.

Cuprinzînd nouă articole referitoare la domeniile sau conceptele-cheie și unul (Jacques Le Goff) care prezintă „l'histoire nouvelle” și istoria ei, volumul este, incontestabil, un instrument util în apropierea, în cunoașterea și aprecierea teritoriului intelectual al fenomenului istoriografic actual. Aceste eseuri sînt considerate de coordonatorul volumului și ca un răspuns indirect, dar insistent repetat, la aprecierea pe care o face un chestionar lansat în 1978 — la a 60-a aniversare a revistei *Annales* — asupra „crizei” trecute și prezente în care s-ar afla Noua istorie. Jacques Le Goff, departe de a accepta fără rezerve situația de „criză”, o pune în corelație cu fenomenul, aparent paradoxal, dar previzibil și firesc în realitate, al succesului evident al Noii istorii și al domeniilor pe care aceasta le propune și le impune. Dincolo de aprecierea explicită a realizărilor sale, Noua istorie a înregistrat o reușită mult mai profundă și mai semnificativă, care se poate decela în ansamblul evoluției istoriografiei. Este acceptarea implicită a unei noi sensibilități față de trecut, care ocolește elitismul și cantonarea excesivă în domeniul politicului, care nu mai acceptă explicații cauzale simpliste și o schemă de evoluție lineară, ci este atentă din ce în ce mai mult la fenomene și structuri care nu mai pot fi abordate cu mijloacele (metodologice și teoretice) tradiționale ale istoricului. Revenirea în atenția istoriografiei a narațiunii, a biografiei, a evenimentului constituie un fenomen echivoc, și nu un eșec, pentru că, grație Noii istorii și cu aportul ei implicit sau explicit acceptat, nu mai este vorba despre aceeași narațiune, aceeași biografie, același eveniment, cu care opera istoria „tradițională”. Dacă există o criză, aceasta nu este a istoriei, în primul rînd, sau a Noii istorii, în particular, ci este o criză a științelor sociale și a noțiunii însăși de social. „Moartea ideologiilor” pune științele umane în situația de a se redefini, iar istoria, mai ales Noua istorie, suportă zbuciumul acestor prefaceri într-o măsură cu alții mai mare cu cît are o vocație interdisciplinară mai pronunțată. Fără a intra în problematica pe care o înfățișează cele zece eseuri (Noua istorie, Istoria și durata lungă, Istoria structurilor, Antropologia istorică, Istoria mentalităților, Istoria culturii materiale, Istoria imediată, Marxism și istorie nouă, Istoria marginalilor, Istoria imaginarului) se cuvine amintit principalul aport al noului volum. Acesta constă în îmbogățirea bibliografiei cu aparițiile ultimului deceniu, titluri — din păcate, pentru noi doar titluri — care conturează actuala extindere și diversificare a preocupărilor specifice.

Existența actuală și viitorul ei, atât cât este previzibil permit aprecierea conform căreia noua istorie „Este mai vie ca oricând”, așa cum este văzută și simțită din interior de către Jacques Le Goff. „La Nouvelle Histoire”, în noua sa ediție, nu răspunde criticilor, acuzațiilor, reproșurilor care îi însoțesc evoluția, și nu se arată preocupată de aceasta, autorii „păcătuiind” din nou prin tonul excesiv optimist, chiar triumfalist, care străbate din convingerea în viabilitatea modului lor de a gândi și de a scrie istoria.

Dar, considerind volumul ca o veritabilă carte de vizită a Noii istorii, îi percepem inevitabil utilitatea. Pentru că — așa cum ar spune unul dintre noii istorici — „La Nouvelle Histoire” este o prezentă cu care merită să facem cunoștință.

Cristiana Oghină

Être historien aujourd'hui, Travaux du colloque international organisé à Nice du 24 au 27 février 1986 au Musée National Marc-Chagall conjointement par l'UNESCO et la Commission de la République Française pour l'Éducation, la Science et la Culture sous la présidence de René Rémond, 1988 UNESCO, 350 p.

Sub un titlu incitant și sub girul prestigios al lui René Rémond, volumul *Être historien aujourd'hui* reflectă o preocupare mereu actuală a istoricilor: aceea de a medita asupra propriei lor condiții, de a-și înțelege cât mai profund locul și rolul în lumea și în epoca în care trăiesc. Dintr-o temă de reflecție individuală, condiția istoricului devine, în acest volum (și în colocviul ale cărui lucrări le transpune) obiectul unei dezbateri internaționale, care reunește istorici din spații culturale variate: Ghana, Tunisia, Iordania, Senegal, Polonia, Marea Britanie, Brazilia, Germania (Republica Federală), Franța, India, Japonia, China, U.R.S.S.).

Evitând teoretizările și aprecierile generale, discuțiile și intervențiile istoricilor încearcă să depășească obișnuitele cadre ale unei confruntări atemporale de idei, ancorându-se insistent în realitatea concretă a fiecărei țări în parte și în timpul specific al anilor '80. Deși participanții nu sînt purtători de cuvînt ai guvernelor, nu înfățișează puncte de vedere strict oficiale (cu excepția, poate, a istoricului sovietic și a celui chinez), ei nu expun, totuși, o părere personală, ci elemente ale unei situații specifice și relativ exacte, sau cu pretenții de exactitate, a fiecărei țări, a fiecărei școli istorice naționale. Astfel, intervențiile abundă în date statistice și în comparații care au drept scop conturarea unei imagini cât mai clare asupra locului pe care îl ocupă istoria și istoricul în țările din care provin specialiștii respectivi. Instituțiile specializate în cercetarea istoriei, publicațiile de profil, învățămîntul superior, ascensiunea universitară, situația arhivelor, conservarea și critica izvoarelor, utilajul tehnic de care dispune istoricul sînt doar cîteva dintre aspectele pe care reprezentantul fiecărei țări la acest colocviu încearcă să le pună în evidență pentru a da comisiei UNESCO de resort posibilitatea de a înțelege cât mai exact condițiile pe care statele le pun la dispoziția cercetării istorice.

Dincolo de aceste aspecte — care sînt interesante în comparație și pentru unele spații geografice, necunoscute și nebănuite pentru noi — intervențiile insistă asupra raporturilor pe care istoricul le întreține cu societatea, cu opinia publică, asupra prestigiului și audienței de care se bucură scrierea istorică, sensibilitatea față de cunoașterea trecutului național și față de istoria universală. Această radiografie fragmentară, și nu întotdeauna suficient de amănunțită, poate fi un indicator semnificativ al modului în care societatea actuală se gîndește pe ea însăși și se raportează la propriul ei trecut.

De la „darea de seamă” seacă, plină de cifre și de aprecieri laudative la adresa marxism-leninismului, pe care o întreprinde istoricul sovietic S. L. Tikhvinski și pînă la cunoașterea atentă a nuanțelor evaluarea lor cu finețea și eleganța — caracteristice școlii din care face parte — cu care R. Rémond discută despre situația istoriei în Franța, aprecierile și preocupările se materializează într-o gamă variată de opinii. Semnificative și importante, însă, se dovedesc a fi tocmai aceste diferențe, care personalizează fiecare școală istorică și care dovedesc modul propriu al fiecărei societăți de a pune problemele sale specifice în fața cercetării istorice. Fără a argumenta un determinism absolut al condițiilor sociale și istorice asupra evoluției istoriografiei, intervențiile și discuțiile colocviului pun în evidență o anumită condiționare și direcționare a interesului specialiștilor spre anumite teme, probleme, spre acceptarea sau respingerea teoriilor și ideologiilor, spre

modurile convenabile de înțelegere și explicare a trecutului. De exemplu, în R. F. Germania, după expunerea lui Wolfgang Mommsen, criza de credibilitate și de prestigiu pe care au suportat-o istoricii după traumatizarea conștiinței publice în anii național-socialismului a impus efortul de a evita istoricismul (discreditat și de *Mizeria istoricismului* a lui Karl Popper), de a readuce în discursul istoric narațiunea și biografia, de a penetra în sensibilitatea națională, prin încrederea în propriul trecut speranța în propriul viitor. Europocentrismul cercetării din Germania sau Franța și minuțiozitatea celor câteva sute de volume dedicate publicării izvoarelor în Japonia, integrarea istoriografiei din Iordania în cultura arabă și islamică și permeabilitatea școlii istorice poloneze la noile curente și tendințe occidentale în domeniu sînt, printre multe altele, nu numai realități ale contemporaneității ci forme de expresie ale fiecărei civilizații, elemente ale structurilor profunde din care școlile istorice fac parte. Cea de-a doua secțiune a volumului cuprinde discuții pe marginea a trei teme prezentate de istorici francezi: „Le métier d'historien aujourd'hui" (François Bedarida), „La communication du savoir historique" (René Girault, Claude Mossé), „L'histoire et les sociétés. Fonctionnements et problèmes" (Jean Devisse). Prin comparație cu intervențiile din prima parte, în cea de-a doua istoricii sînt mai tentați să nu ocolească locurile comune, revenind insistent la studiile celebre ale lui Marc Bloch sau H. I. Marrou, de exemplu. Discuțiile, însă, au darul de a particulariza și îmbogăți expunerile, fără a intenționa să găsească și să impună consensul asupra problemelor avute în vedere. Cel mai important merit al colocviului și, implicit, al volumului, pare a fi tocmai această încercare de dialog care evită, pe cît posibil, generalizările abuzive, care insistă asupra particularităților ce nu se supun unei priviri unificatoare, unei concluzii decisive.

Interesant prin noutățile — pentru noi chiar curiozitățile pe care le supune atenției, volumul stîrnește multiple întrebări, lectura lui fiind un prilej, întotdeauna util, de a reflecta asupra istoriei și a profesiunii de istoric și asupra articulațiilor societății contemporane care îi condiționează prezentul și viitorul.

Cristiana Oghină

FERNAND BRAUDEL, *Timpul lumii*, vol. I—II, traducere și postfață de ADRIAN RIZA, București, Edit. Meridiane, 1989, vol. I, 571 p., vol. II, 454 p.

Volumele de față — ultimele din trilogia *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV-e—XVIII-e siècles* (trei volume în ediția franceză, 1967—1980) — încheie seria restituirilor braudeliene începută în urmă cu cinci ani, prin editarea nu mai puțin faimoasei *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (6 volume). Cititorul român are, astfel, prilejul de a cunoaște integral o operă monumentală și de a se confrunța cu o concepție istorică novatoare, dar pentru care ar putea să nu se simtă, cel puțin deocamdată, suficient de pregătit. Asta nu înseamnă a sugera că publicarea lui Braudel în limba română a fost prematură ori a pune la îndoială capacitatea lectorilor noștri de a pricepe mesajul cărților sale. Este vorba, doar, de a constata — cu dreptate sau nu, rămîne de văzut — că efortul de a pune în contact publicul român cu câteva din tendințele mai noi ale istoriografiei europene a început de acolo de unde ar fi trebuit, în mod normal, să se sfîrșească. L-am tipărit aproape în întregime pe Fernand Braudel și, între timp, cite ceva din J. Le Goff și J. Delumeau, adică ceea ce am considerat noi a fi de ultimă oră în spațiul istoric francez, dar am neglijat antecedentele intelectuale ale acestor oameni și cărți, care numără exemple nu mai puțin ilustre (bunăoară, G. Lefebvre și M. Bloch). O evoluție „organică” a editării cărții străine de istorie — organică, deci, nu în salturi, adică prin „arderea etapelor”, cum s-a întîmplat — trebuia să înceapă prin a „decupa” din aceste modele clasice, înainte de a ne reda fragmente din succesorii lor. Publicul ar fi fost, în acest mod, educat treptat pentru a recepta și înțelege noutatea, fără a mai vorbi de stimularea gustului și a interesului. Să recunoaștem, totuși, în finalul acestei digresiuni că, dacă lucrurile nu s-au petrecut astfel, faptul nu scade cu nimic meritul a ceea ce s-a întreprins deja și nici nu pune sub semnul întrebării valabilitatea strategiei editoriale urmate.

În condițiile pe care le-am cunoscut (le cunoaștem?) este mult și ceea ce, totuși, s-a realizat. Viitorul va oferi, poate, ocazia de a face mai mult și mai bine.

Revenind la Braudel și la volumele care fac obiectul acestor rânduri, nu este lipsit de interes să ne aducem, pentru început, aminte de concepția istorică ce le subîntinde. Este o operațiune necesară, pentru a înțelege ce dorește să comunice autorul prin *Timpul lumii* și cum întregeste acest ultim volum ansamblul din care face parte.

Redus la esență, modelul braudelien este unul al pluralității duratei. Expus întâia dată — precum se știe — în *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (prima ediție în 1949), el inaugura o spectaculoasă răsturnare de perspectivă, care privilegia nu un personaj istoric și evenimentele politice contemporane lui — cum se procedase până atunci — ci spațiul geografic și structurile economice și sociale în contextul cărora acest personaj se manifestase. Opinia — de fapt „filosofia” — implicată aici era că timpul nu este unitar și nu are o semnificație globală, iar structurile se caracterizează printr-un ritm propriu de evoluție, pe care istoricul este dator să-l identifice. În acord cu această idee, autorul distinge mai întâi un „timp lung” (sau geografic), specific — spune el în prefața la sinteza amintită — unei „istorii evasi-imobile, aceea a oraului în raporturile sale cu mediul care-l înconjoară, o istorie lentă în curgere și transformare”, cu reveniri periodice și „cicluri fără încetare reîncepute” (*La Méditerranée...*, Introduction, p. XIII; cităm din ediția franceză din 1986). Al doilea, timpul social, ilustrează istoria mai alertă, dar încă lent ritmată a grupurilor și grupărilor (p. XIII), peste care se suprapune, în fine „ultima” durată, cea mai scurtă, făcută din „oscilații rapide și nervoase” (p. XIII), specifică, în opinia sa, evenimentului propriu-zis.

Acceași schemă tripartită se regăsește, în linii generale, și în *Civilisation matérielle, économie, et capitalisme*. Timpului geografic din *Mediterana* îi corespunde aici, ceea ce Braudel numește „civilizație materială” sau „structurile cotidianului” (vol. I), adică parterului oricărei societăți, cu rutina, moștenirile, gesturile și practicile sale ancestrale, care evoluează atât de lent, încât par aproape imobile. Densupra și în strinsă interdependență se desfășoară „jocurile schimbului” (vol. II), ale mecanismelor economiei și comerțului structurate de capitalism, inserate în timpul social, acoperit la rândul său de durata scurtă a ierarhiilor sociale și politice, care se fac și se desfac cu repeziciune, manevrând schimbul pentru a modifica în folosul propriu ordinea spontan stabilită de aparatul regulator al pieței (vol. III).

Cititorul avisat va observa, însă, la o lectură atentă, că această corespondență cu modelul temporal propus de *Mediterana* nu este, în cea de a doua sinteză, atât de exactă, cum pare la prima vedere. De fapt, aplicarea sa *tel quel* la *Civilizație materială, economie și capitalism* riscă nu numai să îngusteze interpretarea de ansamblu, dar, în mod involuntar, să o și denatureze. Căci, spre deosebire de monografia precedentă, există în aceste trei volume (6 în varianta românească) un element suplimentar care — dacă nu ne înșelăm — complică lucrurile și tulbură puțin întregul. Este vorba de dimensiunea spațială, pe care Braudel nu numai că o asociază temporalității, dar îi conferă și înțietate, inversându-i rolul din *Mediterana*. Mai puțin evidentă în primul volum (*Structurile cotidianului*) — căruia, din această cauză, i se poate aplica întocmai prima parte a diviziunii tripartite amintite — ea revine în forță în al doilea, pentru a domina întreaga expunere a celui de-al treilea. Să ne explicăm, însă, mai bine.

„Jocurile schimbului” (vol. II) se referă — cum s-a văzut — la economia de piață, la mecanismele care o reglementează, la comerț și capitalism, în genere la complexul inextricabil pe care toate acestea îl formează. Un sistem economic nu se reduce, însă, numai la atât. În opinia (corectă) a autorului, el reprezintă o structură organizată pe nivele diferite și, frecvent contradictorii, inserată într-o textură socială pe care o crează, dar de care este și determinată. Primul volum (*Structurile cotidianului*) fusese consacrat părții de jos a acestei construcții. Următorul, de care ne ocupăm acum, investighează celelalte paliere, din unghiul general, alcătuirii și al particularităților specifice. Or, ceea ce-l interesează aici pe autor nu este atât determinarea temporală a diferitelor sectoare ale economiei de schimb (piață, comerț etc.) — altminteri păstrată ca un cadru general de referință — ci mecanismul lor de articulare și, îndeosebi, rolul și locul în acest sistem al conduitei capitaliste.

Braudel vede în structura economică europeană din perioada studiată (sec. XV—XVIII) un spațiu ideal, în care capitalismul — înțeles nu ca „mod de producție” ori ca o anvelopă atotcuprinzătoare a sistemului, ci eminamente în termeni de predispoziții psihologice și de comportament — se regăsește doar „la vîrf” și nici aici peste tot, ci numai în compartimentele care îi permit jocul speculativ, crearea și exploatarea situațiilor de monopol și, implicit, asigurarea profitului. Definit ca o suprastructură mobilă, în perpetuă migrare și cameleonic — adaptabilă situațiilor avantajoase, el rămîne, pînă la revoluția industrială din secolul al XVIII-lea și în ficcare regiune a continentului, străin față de sectoarele economice importante (agricultură, meșteșuguri, transporturi). Cel mult — spune autorul — acest tip de conduită este în domeniile precizate doar „musafir”, nerecunoscîndu-se „acasă”, decît în sfera circulației, cu precădere în sectorul relativ îngust al comerțului la distanță, datorită posibilităților de acumulare care, în perioada amintită, i se oferă. Asta nu înseamnă că el nu influențează ansamblul sau că nu pune la lucru, parțial, și domeniile în care este mai puțin implicat (un „musafir”). Pecetea sa înconfundabilă asupra sistemului este, însă, perturbatoare: oriunde se manifestă, capitalismul alterează mecanismul egalitar al pieței, libertatea partenerilor, liberul joc („jocul schimbului”) dintre cerere și ofertă, eludînd sau trădînd pe față regulile loiale pe care se întemeiază orice economie de schimb. „Trucuri” vechi de cînd lumea — spune Braudel — la care modernitatea nu a adăugat nimic nou.

Se poate, firește, discuta enorm pe marginea acestei analize și, mai ales, a postulatului ei subînțeles — dar discutabil — al egalităților spontane și avantajului reciproc pe care „piața” le instituie și le confirmă instinctiv cînd mecanismul ei nu este deranjat. Ceea ce este, însă, mai urgent de constatat, pentru a nu pierde din vedere modelul general pe care autorul îl construiește de-a lungul acestei trilogii, e modul în care urmărește el destinul acestui sistem economic triplu etajat (Civilizație materială — economie de schimb — suprastructură capitalistă) în expresia teritorială mai amplă pe care, fatalmente, i-a conferit-o expansiunea europeană din secolele XV—XVIII.

Cum se reflectă, deci, pe orizontală, structura sistemului capitalist în spațiul mondial pe care a ajuns să-l cuprindă? Sau, altfel spus, în ce măsură pot fi integrate realitățile diverse ale lumii, în pragul epocii moderne, într-un sistem coerent și global de analiză? Acesta ar fi, succint formulat, „pariul” cu sine al lui Fernand Braudel în *Timpul lumii*.

Chiar dacă nu o declară explicit, istoricul pornește de la o constatare empirică. Lumea contemporană, conținută virtual în premisele ei pre-moderne, nu este una unitară, cu o structură omogenă. Dincolo de inerentele disparități de specific național, există în alcătuirea sa inegalități profunde, decalaje amețitoare, stadii diferite de dezvoltare și, ca un corolar, conflicte ireductibile. Toate acestea nu sînt, însă, expresia unei stări de anomie sau de haos generalizat. Altfel nu ne-am explica elementele globale de coerență, care se manifestă în relațiile politice, în fenomenele economice sau chiar în rivalitățile inter-statale. Ele sînt, de fapt, componentele unui sistem uriaș, a cărui regulă fundamentală o constituie chiar aceste contradicții. Este sistemul *economiei-lumi* („economie-univers”, în versiunea românească a cărții), creat în urma transformării treptate a capitalismului într-o ordine mondială, care transcende diferențele de regim politic (sau de „orînduire”).

Conceptul nu este creat de Braudel; originea sa este mult mai veche, chiar dacă pînă la Immanuel Wallerstein nu a existat un acord asupra denumirii. Cei ce l-au întrebuițat printre primii au fost, se pare, o serie de gînditori din America Latină de după 1960, fie în forma „dezvoltării subdezvoltării” (Paul Baran și André Gunder Frank), a „structurii dependenței” (Theotonio Dos Santos), „schimbului inegal” (Arghiri Emmanuel) sau, mai frecvent, în varianta „acumulării capitalului mondial” (Samir Amin). Indiferent, însă, de numele ce i s-a atașat, toți — și după ei istoricul francez — au desemnat prin el aceeași realitate.

„Economia-lume” (sau „univers”) reprezintă, așadar, un sistem inegal. Trei zone distincte (sau sub-sisteme) o caracterizează (cf. *Timpul lumii*, vol. I, cap. I): mai întîi, o zonă centrală a statelor dezvoltate, intrate de timpuriu pe făgașul înnoirilor și cu o economie capitalistă în plină expansiune; ei i se opune periferia exploatată a statelor aflate într-un stadiu aproape incipient de modernizare, cu structuri arhaice și contraste interne uneori violente. Este ceea ce am numi astăzi „lumea a treia”, care, în perioada analizată de Braudel, se confundă cu Europa

centrală și de sud-est, inclusiv cele două continente americane și Africa. În fine, între aceste regiuni este situat, la egală distanță, un sector mai confuz (semi-periferia) care combină particularități ale celorlalte două („țările în curs de dezvoltare”).

Se observă, prin urmare, cu câtă fidelitate reflectă sistemul la scară teritorială amintita structură pe verticală a capitalismului (*civilizație materială—economie—capitalism*). Firește că, în realitate, aceste distincții nu sînt atît de nete cum apar la o privire superficială. Frontiera fiecărei regiuni este, de fapt, o zonă de confluență, dominată de multe pete în clar-obscur, după cum, ochiul avizat detectează repede, în fiecare perimetru delimitat de ele, o cantitate considerabilă de anomalii. De aceea, istoricul francez are dreptate să invite stăruitor la prudență în privința unor concluzii prea grăbite și a unei imagini de ansamblu prea sumare.

Totuși, cum se lămuresc aceste disparități? Pe ce se întemeiază ele? Fără a intra în detalii (de aflat din lectura cărții), trebuie reamintit că ele sînt regula sistemului, iar perpetuarea lor e tendențială. Nu același lucru se poate spune, însă, și în cazul celor ce au beneficiat sau au pierdut de pe urma conservării lor. Aceștia au fost mereu alții, „actorii” schimbîndu-și mereu „partiturile”, în funcție de factorii și împrejurările care au scandat dezvoltarea Europei și a lumii. Alternanța lentă a ascensiunilor și declinurilor — înscrisă în spațiul mondial și în durata lungă sau, cum o numește aici Braudel, „timpul lumii” (cf. vol. I, cap. II—III) — a adus rînd pe rînd, în prim-planul istoriei noi personaje (Spania, Portugalia, Veneția, Anvers, Amsterdam) și noi lumi, unele periferice (America, Africa), altele (Rusia, Imperiul otoman) temporar în afară, dar gata de a intra în sistem (cf. vol. II, cap. V) sau, în fine, pregătindu-se pentru o hegemonie durabilă (Anglia, Franța; vol. I, cap. IV). Autorul descrie în maniera sa obișnuită — adică strălucitoare și vie — toată această evoluție pluriseculară, dăruindu-ne indirect și reperele indispensabile înțelegerii universului contemporan. El demonstrează astfel, în mod exemplar, dacă mai era nevoie, că trecutul se îmbogățește prin observarea prezentului, iar acesta se clarifică prin demers retrospectiv.

Și totuși... Cartea ne lasă visători. Am zice chiar — dacă riscul nu e prea mare — oarecum deprimați. Căci, ea mai mult descrie un mecanism, decît îl explicitează; reliefează o tendință (succesiunea puterilor și a celor defavorizați), dar nu și rațiunile profunde care o pun în mișcare; dar, mai ales, păstrează tăcere asupra șanselor și împrejurărilor în care cei condamnați de fatalitatea istoriei de a gravita în penumbra mai marilor zilei pot spera să se ridice cîndva deasupra propriei condiții.

Nici o carte de istorie nu este, însă, datoră a lămuri totul și a satisface toate așteptările. Cu atît mai puțin să introducă în discursul ei un mesaj ideologic. Oricum, chiar cu această carență de optimism, sinteza lui Fernand Braudel are, între multe altele, meritul de a-l face pe cel ce o citește să se gîndească și la alte lucruri, fără directă legătură cu conținutul ei manifest. Desigur, nu este puțin și nu oricine poate reuși acest lucru.

Alexandru-Florin Platon

„Revue des Études Sud-Est Européennes“, Tome XXVII, 1989, nr. 4 (octobre—décembre)

Prima parte a numărului grupează patru texte reunite sub genericul *Idei și mentalități în secolul al XVIII-lea*. După discuția întreprinsă de Ștefan Lemny în legătură cu „realitatea” istorică a acestui veac de tranziție, revendicat, precum se știe, deopotrivă de medieviști și moderniști (cf. *Does the Romanian Eighteenth Century Exist?*), studiile care urmează atacă o serie de chestiuni mai concrete în sfera tematică anunțată. Primul dintre acestea, subscris de Socrate C. Zervos (Lyon) face o analiză a mentalităților fanariote (mai exact, a sentimentului de apartenență la acest grup social și cultural), de natură să precizeze mai bine conceptul ca atare („fanariot”); următorul, aparținând lui Panagiotis Noutsos (Ioannina) evocă destinul ideilor lui Christian Wolff în Grecia (prin intermediul și în rândurile învățaților din Insulele Ionice); în fine, studiul lui Iacob Mârza se ocupă de ideea de educație la reprezentanții Școlii Ardelene, în consens, de altfel, cu interesul mai vechi al autorului față de sistemul pedagogic și de învățământ la românii din Transilvania secolului Luminilor.

Culturii scrise (a doua secțiune din sumar) îi sînt dedicate textele Cătălinei Velculescu și Alexandrei Beldescu (ultimul, despre pictura unui manuscris persan din secolul al XV-lea, aflat în fondurile Bibliotecii Academiei).

O cronică (referitoare la activitatea științifică dintre 1988—1989 a Institutului omonim, care patronează revista), două necroloage, despre Eugen Stănescu și Costin Murgescu, de curînd dispăruți și obișnuita rubrică de recenzii și note de lectură (în plus, cu tabla de materii a numerelor pe 1989 ale publicației) întregesc sumarul revistei, care își păstrează ținuta științifică de pînă acum.

Alexandru-Florin Platon

„Revue Roumaine d'Histoire“, nr. 1—2 (janvier—juin), 3 (juillet—septembre), 4 (octobre—décembre), 1989

Un conținut bogat, divers și de calitate caracterizează și aceste numere ale binecunoscutei publicații. Împărțit în patru secțiuni (*Histoire agraire, La Révolution française et les Roumains, Histoire de la Mer Noire și Démographie historique*), sumarul primelor două cuprinde cîteva texte tematice, dedicate vieții rurale din Principate în Evul Mediu (Ștefan Ștefănescu), adaptării la realitățile românești a celebrului slogan al Revoluției franceze „Liberté, égalité, fraternité” (ilustrare concretă a impactului general-european al ideilor marelui eveniment, după cum sugerează autorul, Marin Bucur), coloniilor genoveze din bazinul pontic (Octavian Iliescu), topografiei regiunii ponto-dunărene în Evul Mediu (Silvia Baraschi) și, în sfîrșit, unui registru militar secui din 1635 (analizat din unghiul demografiei istorice de Kinga S. Tüdös).

Capitolul intitulat *Notes et discussions*, care precede rubrica finală a recenziilor și notelor bibliografice, prezintă în fiecare din cele patru numere, include o seamă de referințe despre Belgia, pe care Luc de Vos (belgian, desigur) o consideră ca un micro-cosmos al Europei occidentale între 1830—1988, mai departe, un act de reparație față de personalitatea cvasi-anonimului Constantin Țețescu (în legătură cu lucrările Comisiei Europene a Dunării din perioada interbelică; autor, Richard Frucht — S.U.A.), un text al istoricului englez Maurice Pearton, cu privire la interesele britanice în industria petrolieră a României în contextul „naționalizării” liberale din prima decadă interbelică și, în fine, cîteva observații interesante, ca de obicei, ale lui Ștefan Andreescu, despre Vlad Țepeș.

Numărul următor (3) conține, de asemenea, patru părți, printre care o regăsim pe aceea consacrată *Revoluției franceze în Țările Române*. Studiile înscrise aici (subscrise de Paul Cernovodeanu și Nicolae Szabo) sînt interesate de înfrîngerea ideologică a evenimentului asupra societății românești la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Alte texte (elaborate de Florin Constantiniu, Ilie Schipor, Eugen Preda, Paul Oprescu și Dan Amodeu Lăzărescu) se preocupă de primul și al doilea război mondial, oprindu-se la cîteva din aspectele acestora.

Istoricii Nagy Pienaru și Eugen Denize — de asemenea prezenți în volum — sînt autorii a două interesante studii (*Les Pays Roumains et le Proche Orient 1420—1429*, respectiv *Spania în istoriografia română în epoca modernă* — în limba spaniolă), dedicate celui de-al VI-lea Congres al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene.

La rubrica *Notes et discussions* este de semnalat un articol de heraldică (blazonul Principatelor române în ajunul unirii lor, 1830—1858), redactat de J. N. Mănescu, specialist în domeniu, care precede un medalion consacrat istoricului Vasile Netea (scris de Al. Porțeanu).

Inaugurat de celebra Declarație-program a Comitetului Istoricilor din România (25 decembrie 1989) — prea cunoscută pentru a o mai comenta aici — ultimul număr al publicației (4) cuprinde, mai întîi, Actele unui Colocviu româno-italian, intitulat „Unitate românească — unitate italiană: o paralelă istorică”. Cunoscuții istorici Georgeta Penelea, Dan Berindei, Ștefan Delureanu, Sever-Mircea Catalan, Arturo Colombo, Virginio Paolo Gastaldi, Alfonso Scirocco semnează la acest capitol studii valoroase, în care cele două fenomene sînt analizate în convergențele și particularitățile lor, în cea mai bună tradiție comparatistă.

La secțiunea următoare („Le témoignage des voyageurs”), Paul Cernovodeanu apare, pe linia mai vechilor sale preocupări, cu un articol despre Edward Barton, diplomat englez implicat în campania otomană din 1596, în timp ce, la *Notes et discussions*, Maria Holban și Ecaterina Cincheza-Buculei ne atrag atenția asupra paternității unui jurnal francez din secolul al XVI-lea (Louis de Savoie sau François de Moulins?; ori, mai probabil, amindoi?), respectiv a unor date noi despre pictura murală de la Bucovăț.

Un medalion dedicat de Ștefan Ștefănescu medievistului Damaschin Mioc încheie numărul și, totodată, seria pe 1989 a revistei, lăsîndu-ne în așteptarea — ce pare, deocamdată, să se prelungească — a aparițiilor din 1990.

Alexandru-Florin Platon

„Revista de istorie”, Tomul 42, nr. 11, 12, noiembrie—decembrie, 1989

Penultimul număr din 1989 al publicației este consacrat în întregime bicentenarului Revoluției franceze. Mai întîi, este analizată imaginea evenimentului în spațiul românesc (Nicolae Liu, *Revoluția franceză între particular și universal. Imaginea ei în spațiul românesc*), din perspectiva modernă a imagologiei istorice; în continuare, este urmărit destinul fondatorului Dictaturii iacobine (Dumitru Almaș, *Destinul unui erou în Revoluție: Robespierre*) și sînt formulate noi puncte de vedere în legătură cu teroarea revoluționară din 1792—1794 (Mihai Manea); în fine, Eugen Denize, consecvent cu interesul său pentru lumea hispanică, evocă receptarea evenimentului comemorat în acest spațiu geografic și cultural.

Capitolul care urmează, referitor la problemele istoriografiei contemporane, găzduiește un studiu subscris de Ștefan Delureanu despre ideile politice, formele de guvernămînt și instituțiile reprezentative din istoriografia italiană recentă (1981—1988).

Cronica vieții științifice (grupînd însemnări relative la activitatea Laboratorului de demografie istorică, al VI-lea Congres Internațional de Studii Sud-Est Europene și Congresului dedicat bicentenarului Revoluției franceze), ca și obișnuita rubrică de carte românească și străină de istorie încheie sumarul.

Numărul următor (din decembrie) cuprinde în prima parte (intitulată „Istoria României”) trei studii ale lui Mircea D. Matei, Ștefan Andreescu și Andrei Pippidi despre cîteva probleme ale genezei și evoluției orașului medieval pe teritoriul

României, mănăstirea Plumbuita în legătură cu un fragment din cronica Țării Românești și, în fine, „Istoria Țării Românești” (cu precizări referitoare la autorul și data acesteia).

Sub titlul *Kriegsschuldfrage... Kriegsschuldfrage*, Dan A. Lăzărescu se ocupă, în cadrul următoarei rubrici („Istoria universală”) de chestiunea arhicontroversată a responsabilității în declanșarea primului război mondial și de reinterpretarea acesteia de către propaganda germană interbelică. În continuare, capitolul „Documentar” înscrează două ample note despre introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea (Ludovic Demeny) și un aspect al economiei domeniiale din Țara Românească în secolele XIV—XVI (Iolanda Tighilui).

Numărul se termină cu *Cronica vieții științifice* și grupajul de recenzii, situându-se — putem spune — la același înalt nivel calitativ ca și precedentul.

Alexandru-Florin Platon

„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», Iași”, Tom XXVI/1, 1989, 735 p.

La capătul a 26 de ani de existență neîntreruptă, „Anuarul” Institutului de Istorie din Iași este astăzi una din cele mai serioase publicații de profil din țară și, cu siguranță, printre primele ca valoare. Dirijată de un comitet de redacție competent și valorificând activitatea unui colectiv de cercetători renumit prin dinamismul său științific, revista (să o numim totuși așa, în ciuda proporțiilor sale ieșite din comun) și-a sporit de la an la an dimensiunile, și-a asociat colaboratori de prestigiu pe care a știut a-i face fideli și, puțin câte puțin, a reușit să impună în peisajul istoriografiei naționale o școală istorică locală — cea ieșcană — cu o fizionomie de acum inconfundabilă.

Numărul de care ne ocupăm prezintă aceleași caracteristici cu care ne-am obișnuit de multă vreme: un sumar bogat și extrem de divers, cu studii, documente, articole etc. pentru toate gusturile și interesele, o consistentă rubrică de recenzii și note bibliografice de istorie națională și universală, revista revistelor și, în încheiere, un capitol compact, intitulat „Arhiva genealogică”, ce înlocuiește „Viața științifică” (lăsată, probabil, pentru partea a 2-a a volumului).

Prima secțiune, dedicată Unirii Principatelor, reunește mai multe studii extrem de interesante care, fie că analizează evenimentul din unghiul implicațiilor și al contextului internațional (L. Boicu și Aurel Filimon), fie că aduc noi și utile informații documentare din arhivele naționale și străine despre personalitățile care l-au ilustrat și epoca în care a avut loc (Gh. Platon, Stela Mărieș, D. Ivănescu, Valeriu Stan, Marin Bucur).

Capitolul următor conține trei texte semnate, în ordine, de George-Felix Tașcă, Paul Mihail (vechi colaborator al „Anuarului”) și Barbu Berceanu despre un îndelungat proces civil în Moldova (1693—1844), edițiile *Culegerii de legi* a lui Andronachi Donici respectiv, impasurile constituționale specifice sistemului dinastic. Toate aduc completări concrete și cu atât mai interesante la tradiționala problemă a raporturilor istoriei cu dreptul.

În continuare, un grupaj masiv de studii organizat pe criterii cronologice furnizează cititorilor avizați — și nu numai — date și considerații importante despre istoria religiei geto-dacice (Silviu Sanie), înfruntările politice și spirituale din sud-estul Europei în prima jumătate a secolului al XIII-lea (Șerban Papacostea), politica Moldovei în timpul lui Petru Rareș între imperiali și otomani (Eugen Denize) și circulația monetară și zărafia în aceeași provincie românească în secolul al XVII-lea (Viorel M. Butnaru). Mai departe, Gabriel Bădărău se ocupă de poziția Principatelor Române în politica habsburgică sud-est europeană între 1774—1787, D. Suciuc de contribuția lui Alexandru Sterca Șuluțiu la mișcarea națională românească, Mihaela Carp și I. Saizu de participarea lui A. D. Xenopol la primul congres economic din România (Iași, 1882), iar Gheorghe Iacob de unele aspecte ale vieții politice românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Ultimele două texte, subscrise de D. Sandru și Valeriu Florin Dobrinescu sînt de istorie pur contemporană; ele se referă la obștile de arendare din România și la raporturile româno-engleze în anii 1940—1941, cu aprecieri și interpretări demne de tot interesul.

Partea care urmează cuprinde o serie de contribuții, imposibil, însă, de ordonat, fie tematic, fie, spre deosebire de grupajul precedent, cronologic.

Consecvent cu preocupările sale mai vechi, reputatul filolog N. A. Ursu (și el, un fidel colaborator al revistei) oferă date și argumente convingătoare, de natură a stabili paternitatea *Letopisețului Țării Moldovei pînă la Aron vodă* (considerat o operă a lui Simion Dascălul). În continuare, Constanța Costea analizează un exemplar de artă paleologă conservat la Mănăstirea Neamțului, în timp ce Constantin și Elena Dobrescu relevă informațiile despre Timișoara, Oradea, Satu Mare conținute într-o lucrare matematică de la finele secolului al XVII-lea. În fine, mișcărilor sociale din Principate în ultima parte a veacului al XVIII-lea, însemnărilor românești despre Franța în timpul campaniilor napoleoniene și raporturilor dintre N. Iorga și Ovid Densusianu le sînt consacrate considerațiile pertinente ale lui Aurel Cernea, Florian Dudaș și Lucian Nastasă, sprijinite pe noi informații, arhivistice.

După documentele din secolul al XVII-lea publicate de S. Gh. Iordache, la capitolul „Discuții” ni se oferă cîteva temeinice interpretări lingvistice (Ștefan Dumistrăcel) și, totodată, o erudită analiză a semnificațiilor unor documente false din secolul al XVIII-lea (Ștefan S. Gorovei).

„Studiile documentare”, „Miscellanea” și „Addenda et corrigenda” sînt, de asemenea, prezente în volum. La prima rubrică sînt inserate textele lui Viorel Panaite (pe marginea legii păcii în Islamul medieval), Florin Marinescu (despre valorificarea documentelor românești de la Muntele Athos de către Centrul de Cercetări Neogrecești din Atena), Veniamin Ciobanu (preocupat, desigur, de relațiile internaționale în secolul al XVII-lea, în legătură cu care întreprinde o necesară evaluare istoriografică) și Gheorghe I. Florescu (care semnalează informațiile despre Europa de Est conținute în revista americană „East European Quarterly”).

În prelungirea acestora, rubrica „Miscellanea” include studiul „Costea chihaiia” și înscăunarea lui Matei Basarab (Ștefan Andreescu), *Întregirile brâncovenesti* (aparținînd lui Daniel Barbu), o ipoteză în legătură cu paternitatea unui document (clar și convingător argumentată de către Andrei Pippidi) și, în fine, contribuțiile lui Paul Mihail și Alexandru Stănculescu-Birda la cîteva vechi tipărituri românești, respectiv *Bibliografia istorică a României*.

„Addenda et corrigenda” dezvăluie celor interesați două intervenții: prima, aparținînd lui Lucian Nastasă, corectează o serie de date mai vechi despre primele cursuri ale lui Ilie Minea; a doua (autor: Viorel M. Butnaru) aduce o serie de noi informații, de natură numismatică.

Pe lângă secțiunile de recenzii și note bibliografice (cu numeroase titluri de cărți și periodice române și străine), volumul mai cuprinde, cum am precizat și mai sus, „Arhiva genealogică” unde Ștefan S. Gorovei, Paul Păltănea și Vlad Zirra semnează utile și — pentru cei avizați — importante contribuții de profil. Ea întregește prezentul număr al publicației, care se cuvine neapărat consultat de specialiști și, în general, de toți cei pasionați de istorie.

Alexandru-Florin Platon

„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXVIII, 1987—1988, 724 p. + hărți

Trei tomuri consecutive ale revistei academice clujene grupează cîte doi ani: XXVI (1983—1984), XXVII (1985—1986) și XXVIII (1987—1988), formulă obișnuită în situațiile de temporizare, de pierdere a ritmului normal.

Tomul al XXVIII-lea, apărut într-un moment de sărbătoare națională, 70 de ani de la constituirea statului unitar român, marchează evenimentul printr-un editorial al Acad. Ștefan Pascu. Același istoric semnează un studiu în limba engleză cu privire la realitățile istorice din Transilvania medievală, relevînd elementele de unitate românească, etnică, lingvistică, culturală, apoi demografia și instituțiile, toate laolaltă conturînd o veche și originală civilizație. Continuitatea de viață românească în „inima teritoriului etnic românesc” (cum a fost numită Transilvania), o vocație a vieții științifice clujene, este abordată din perspectivă istorică (Gheorghe Baltag, Eberhard Amlacher, Dumitru Protase) și lingvistică (Mircea

Honorodean). *Tara Hațegului*, zonă de remarcabilă civilizație românească, cu o cnezime puternică și cu edificii de mare importanță, inclusiv pentru continuitate (cazul bisericii de zid din Streisengeorgiu, durată pe la jumătatea sec. al XII-lea), reține și acum pe cititorul interesat prin studiul semnat de Adrian Andrei Rusu, Marius Porumb și Mircea Sabău-Tătar despre ctitoria cnezilor din viața Sărăcinilor de la Sălașu de Sus. Cnezii și juzii au reprezentat „o veritabilă frescă” socială, economică și juridică a vieții rurale românești din Transilvania. Pe aceia din zonele de munte ale comitatelor Cluj și Turda, implicați în procese judecătorești în prima jumătate a sec. al XVII-lea, ni-i prezintă Vasile Lechințan. Relația *confesiune*—„*națiune*” medievală, individualizarea românilor prin confesiune, formele de solidarizare în veacurile XIV—XVI sint recompuse, dintr-o perspectivă înnoitoare, de Ioan Aurel Pop. Un studiu de istorie a administrației (*Scaunul Orăștie. Limite teritoriale*) este semnat de Anton E. Dörner, iar Ovidiu Ghitta abordează sfera moravurilor, capitol din viața medievală puțin studiat. În atenția autorului au stat cazuri din Maramureș și Sătmăr de la începutul sec. al XVIII-lea. Susana Andea adaugă o nouă piesă la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino. Este vorba despre o scrisoare adresată de înaltul dregător muntean nobilului secuî Dosa Tamás (la 27 iulie 1695), aflată în fondul familial Gál de Hily de la Arhivele Statului din Cluj. Date noi despre Conscriptia lui Petru Pavel Aron din 1750 aduce Aurel Răduțiu. Răzmerițele secuiești din anii 1762—1764, cu răspuns la felul în care s-a desfășurat organizarea regimentelor de graniță, fac subiectul studiului semnat de Ștefan Imreh.

Cercetările de istorie modernă se circumscriu în exclusivitate Transilvaniei. Observația este valabilă aproape pentru întregul sumar. O contribuție la studiul prefecturilor ardelenene de la 1848—1849 (*Începuturile Prefecturii Cîmpiei la 1848*), pe baza unui bogat material inedit, aduce Ioan Chindriș. Instituirea comunei rurale ca formă modernă de organizare administrativă în întreg spațiul românesc prilejuiește lui Ioan S. Nistor un interesant demers, iar Dumitru Suciu revine asupra politicii de asuprire națională, de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în vremea dualismului. Unele afirmații din *Istoria Transilvaniei*, vol. III (în limba maghiară, Budapesta, 1986), precum acelea privitoare la Legea naționalităților, socotită drept creație liberală, prilejuiesc lui Dumitru Suciu observații subtile și pertinente, care arată constanta scrisului istoric maghiar: lipsa de obiectivitate, ignorarea potențelor și a drepturilor românești. Alte studii de istorie modernă privesc procesul de presă intentat lui George Barițiu în 1884 (Gelu Neamțu), banca „Albina” din Sibiu „între New-York și București”, 1911—1912 (Mihai C. Drecin), Astra și soldații români de pe front în primul război mondial (Rodica Groza). Se adaugă unele date biografice despre Andrei Mureșanu (Ioan Bureacă), corespondența lui Alexandru Sterca-Suluțiu cu Dimitrie Moldovan în anii 1860—1866 (Ioan Botezan). Patru studii de istorie contemporană românească, perioada interbelică, sint semnate de Ludovic Báthory, Nicolae Păun, Vasile Ciobanu și Vasile Pușcaș. Biografia marilor istorici Ioan Lupaș și Silviu Dragomir este întregită prin informații noi (fragmente de corespondență, documente școlare) de către Gheorghe David și, respectiv, Nicolae Stoian. Pagini inedite despre „tinerimea studioasă” din Blaj în toamna anului 1918 oferă Viorica Lascu, iar George Cipăianu subscie un episod al prieteniei româno-cesoslovace.

Sub titlul *Contribuții la cunoașterea activității și personalității lui Nicolae Iorga*, Al. Stănciulescu Bîrda publică mărturiile unor contemporani ai noștri (21 la număr), care l-au cunoscut pe marele savant și patriot. Sint informații inegale, unele putînd să lipsească pentru că, după opinia noastră, o personalitate olimpiacă, ca aceea a lui N. Iorga, refuză aducerile aminte prozaice.

Cu totul interesantă este rubrica *Dezbateri*, în care Delia Marga extrage din volumul *Matérialités discursives* (Presses Universitaires de Lille, 1981) „masă rotundă” cu tema *Discurs istoric—limbă*, susținută de Michel Pécheux, Jean Pierre-Faye, Antoine Culioli și Jacques Rancière. Ghizela Marcău ne oferă cîteva repere metodologice ale istoriografiei vieții cotidiene, iar Gheorghe Iancu conturează relația dintre corespondență și presă, „două rotițe dintr-un angrenaj informațional”, și rolul acestei relații în reconstituirea fenomenului istoric. Considerațiile și constatările autorului se bazează „pe un eșantion limitat la corespondența primită sau trimisă de Valeriu Braniște...”.

Recenziile și notele bibliografice, 32 la număr, cele mai multe subscrise de Stelian Mindruț (10), Adrian Andrei Rusu (6), Avram Andea (2) și *Cronica vieții științifice*, semnată de Gheorghe Hristodol, încheie acest volum reprezentativ pentru cercetarea istorică din centrul academic și universitar, de tradiție și autoritate, care este Clujul.

Ion Toderașcu

„Studii clasice”, XXVI, București, 1988, 168 p.

Recuzorul de mult timp ca una dintre cele mai valoroase publicații de studiere a Antichității, revista Societății de Studii clasice din România a ajuns la cel de-al XXVI-lea volum. Ca și cele precedente, acesta se recomandă prin înalta ținută științifică a materialelor publicate, prin diversitatea lor, respectiv abordarea unor subiecte de istorie, literatură, epigrafie, arheologie clasică, precum și prin colaborarea în paginile sale a unor valoroși cercetători din țară și din străinătate.

Paginile recentului tom cuprind, astfel, studii și note dedicate literaturii clasice (Laurențiu Zoicaș despre foc ca element al poeziei în *Eneida* — p. 5—10; Florica Bechet despre o altă față a prostiei în *Satyricon*-ul lui Petronius — p. 27—34; receptarea *Poeticii* aristotelice în poezia Cinquecento-ului este abordată de Carmen Bordea — p. 87—96; în sfârșit, Richard Gregor Böhm analizează comparativ un fragment din *Bellum Hispaniense* — p. 103—110), epigrafiei (Davide Nardoni despre *CIL*, VI, 960 — p. 45—56; R. A. Kearsley reanalizează termenul *asiarchs*, respectiv titulatura și funcția sa — p. 57—65), istoriei dacice (Vasile Lica și Alexandru Avram), și grecești vestpontice (Octavian Bounegru despre activitatea portuară histriană până în epoca romană — p. 67—79), arheologiei (Petre Alexandrescu privind o posibilă cale nord-vestică a corăbierilor greci din perioada precolonială și relațiile Histriei cu Alexandria ptolemaică în veacul al III-lea î.e.n. — p. 111—121) și, în sfârșit, artei romane (Maria Alexandrescu Vianu continuă analiza portretelor romane din colecțiile românești — p. 81—86). Volumul înserează o substanțială rubrică de recenzii (p. 123—145), o listă a lucrărilor primite de redacție în anii 1986 și 1987 (p. 147—151), o cronică a vieții științifice a Societății și a filialelor sale pe 1986—1987 (p. 153—155) precum și medalioane dedicate memoriei lui Al. Graur și Louis Robert (p. 157—164), pentru a se încheia cu foarte utilul indice al volumelor XXI—XXV (p. 165—166).

Prin conținutul său, ultimul tom al revistei *Studii clasice* reprezintă, ca și până acum, un exemplu de publicație, cu nimic mai prejos de cele similare din străinătate.

Nelu Zugravu

„Anuar”, I. Publicație a Societății de Științe Istorice din România, Filiala Prahova, Ploiești, 1989, 177 p.

Recent apărută (probabil la finele anului trecut sau la începutul acestuia, nu avem cum ști), revista reunește în colectivul redacțional și printre colaboratori oameni serioși, majoritatea cercetători sau profesori de istorie, ceea ce reprezintă o certă garanție de profesionalism și valoare. Ca publicație destinată cu precădere celor ce predau istoria în școlile și liceele prahovene, era firească oglindirea în sumar mai ales a subiectelor din trecutul local. De fapt, acestea chiar abundă, fie că e vorba de situația județului în timpul ocupației străine din 1916—1918 (autorul, Vasile Constantin titrează în continuare, într-o tonalitate cam desuetă: „Lupta maselor populare împotriva ocupației germane”), de atitudinea presei ploieștene față de Conferința Păcii (Ion Agrigoroaiei și Gh. Calcan), lupta localnicilor pentru făurirea statului național unitar (Constantin Dobrescu și Gh. Borovină) sau de aniversarea Liceului I. L. Caragiale din capitala județului, care ocazionează, într-un grupaj intitulat „Cultură și învățământ, 125 de ani de la înființarea Liceului din Ploiești”, o serie de articole subscrise de Petre Țurlea, Paul O. Popescu, Ion Iulian, Rodica Dragu, Mihai Rachieru și alții.

O secțiune documentară (unde genericul textului Elisabetei Negulescu și al lui Mihai Rachieru, de la p. 148—149, „Documente noi privind evenimentele de

la 1848 în județul Prahova", ni se pare neavenit, în măsura în care este vorba doar de o pagină și jumătate de articol care discută nu despre „documente noi”, ci glosează pe marginea răsfringerii locale a evenimentului revoluționar) și o rubrică de recenzii încheie acest prim număr al revistei, de reținut în ciuda anumitor imperfecțiuni de conținut și stil.

Alexandru-Florin Platon

„Patrimoniu. Almanah de cultură istorică”, nr. 1, Chișinău, 1990

Intr-o perioadă a renașterii naționale, apariția unei reviste care își propune să cultive istoria românească este binevenită. Faptul e cu atât mai îmbucurător cu cât noua publicație se adresează românilor de dincolo de Prut, pentru care istoria adevărată a fost mult timp scrisă de alogeni, deformată, falsificată, pusă în slujba unei ideologii anacronice. Este vorba despre „Patrimoniu — almanah de cultură istorică” editat prin grija Societății „Vasile Alecsandri” a prietenilor cărții din Moldova, cu concursul Asociației istoricilor și al Agenției „Litera”.

Scopul mărturisit al revistei este — așa cum precizează Ion Țăranu în editorial — de a pune în lumină corectă evenimente, personalități, procese din istoria națională și universală, de a aduce în actualitate teme neglijate pînă acum, de a pune la dispoziție documente inedite sau necunoscute moldovenilor dintre Prut și Nistru, mai ales despre momente nodale pentru istoria Basarabiei (1812, 1856, 1878, 1917—1918, 1918—1920, 1941—1944, 1945—1949), de a oferi îndrumări bibliografice cititorilor. Cel dintîi număr este, prin conținutul său, o dovadă că noua publicație intenționează să-și onoreze pe deplin promisiunile. Vom reține, în context, categoriile de materiale publicate, fără a urma neapărat paginarea revistei.

Astfel, încă din paginile acestui număr s-au făcut loc *evocărilor* de istorie basarabească prin schițarea portretului marelui patriot și om politic Pantelimon Halippa (Iurie Colesnic), însoțită de pagini din jurnalul acestuia. La același capitol semnalăm medalionul lui Ion Negrei despre Mănăstirea Căpriană — devenită un fel de simbol al rezistenței spirituale a românilor basarabeni. În imediata vecinătate se plasează paginile cu extrase din romanul „Pribegi în țară răpită” al lui D. C. Moruzi, roman centrat pe ideea persistenței neolatinilor dintre Prut și Nistru, în ciuda vitregiilor, și fragmentele din evocarea lui Zamfir C. Arbore despre țăranul român din Basarabia, văzut ca „un pionier al vieții pașnice de agricultor”.

De o mare valoare sînt *documentele* publicate în cadrul almanahului: ele fac cunoscută publicului adevărata față a unor momente deosebit de importante din istoria națională. La loc de frunte trebuie menționată publicarea procesului verbal al ședințelor de constituire și de lucru ale Sfatului Țării; el pune în evidență, o dată în plus, caracterul național, democratic, de alcătuire și funcționare a acestui organism al românilor dintre Prut și Nistru, rolul său de purtător de cuvînt liber ales al intereselor populației basarabene. În egală măsură reține atenția textul integral al protestului lui Nicolae Iorga privind răpirea Basarabiei și Bucovinei de Nord la sfîrșitul lui iunie 1940, în care marele istoric aprecia ultimatumul lipsit de orice „temei istoric și legal”, iar actul ca atare al ocupării „o uzurpație determinată de confuzia de noțiuni” (Anatol Petrencu). Rețin atenția și aprecierile lui A. D. Xenopol despre răpirea Basarabiei în 1812 și materialul tradus din franceză privind intrarea aliaților în Berlin și comportamentul rușilor.

Studiile publicate în acest număr nu sînt mai puțin valoroase. Menționăm, mai întîi, pe cel semnat de I. Turcanu despre situația culturală a Chișinăului în momentul ocupației rusești din 1940. El vine să spulbere integral aprecierile tendențioase din istoriografia sovietică despre înapoierea culturală a Basarabiei în momentul „eliberării” din 1940, dezinteresul autorităților românești pentru această provincie în perioada interbelică, pentru a sublinia astfel „binefacerile” puterii sovietice. Fără să posede documentația integrală, I. Turcanu oferă un tablou mai mult decît înfloritor al culturii și învățămîntului din Chișinău în vara lui 1940: peste 350 de profesori, 9 școli evreiești, 15 școli mixte, 11 școli primare pentru fete, 12 școli primare pentru băieți, 23 de școli secundare, Facultatea de Științe Agricole și Facultatea de Teologie, 24 grădinițe, 3 conservatoare (într-un oraș de aproape șase ori mai mic decît Chișinăul actual!), asociații culturale, muzee, 16 tipografii cu 12 reviste și 6 ziare; datele vorbesc de la sine!

Subliniem, în aceeași sferă de preocupări, reflecțiile lui Alexe Rău pe marginea *Cazaniei* lui Varlaam — monument de limbă și credință românească din secolul XVII, și materialul subscris de Ionel Codreanu despre foametea din 1946—1947 din Basarabia, de care iresponsabilitatea autorităților de ocupație, regimul totalitar și etatizarea n-au fost străine.

Rubrica *recenzii* este, de la acest prim număr, un îndrumar util pentru lectură al cititorilor, dar un îndrumar avizat, critic, așa cum se cuvine unei publicații cu conținut istoric. Rețin, în mod deosebit, atenția observațiile pertinente, adeseori acidulate ale lui Petre Moldoveanu pe marginea cărții lui A. M. Lazarev — *Organizarea statului sovietic moldovenesc și problema basarabeană* (Chișinău, 1974). Recenzentul ia în discuție o serie de probleme tratate denaturat, dintr-o perspectivă preconcepută, ideologizantă, a unor momente, procese și fenomene din istoria românească, precum și unele aprecieri tendențioase la adresa unor personalități, așa cum se reflectă ele în lucrarea lui Lazarev. P. Moldoveanu simte nevoia de a clarifica — și o face bine — aspecte precum formarea poporului român și a limbii române, identitatea limbii „moldovenești” cu cea română, adevăratul sens al faptei lui Mihai Viteazul, începutul problemei Basarabiei la 1812 și nu la 1918, caracterul drept, de eliberare națională al participării României la primul război mondial și, în context, acțiunea de autodeterminare a provinciei românești dintre Prut și Nistru, sensul plebiscitar, democratic, liber al actului de unire din aprilie 1918, activitatea constructivă a României în viața internațională în perioada interbelică, caracterul ultimativ al notelor sovietice din 1940. Tratarea lor total greșită în cartea istoricului rus îl determină pe recenzent să conchidă că *Organizarea statului sovietic moldovenesc* „este departe de a reprezenta o contribuție temeinică la elucidarea problemei tratate, cartea este de natură polemică, de conjunctură și grav cu adevărat este faptul apariției ei”.

Să semnalăm, tot la rubrica *recenzii*, observațiile pe marginea lucrărilor lui Ion Toderașcu (de fapt, mai mult concluziile cărții) (*Unitatea medievală românească*, I, București, 1988) și Valeriu Fl. Dobrinescu (*România și organizarea post-belică a lumii (1945—1947)*, București, 1988).

Prin întregul său conținut, „Patrimoniul” este o revistă care se recomandă, de la primul număr însă, drept o apariție valoroasă, care va juca, indiscutabil, un rol major în fortificarea conștiinței naționale a românilor dintre Prut și Nistru; să sperăm că istoricii de la vest de Prut își vor oferi cu folos serviciile.

Nelu Zugrăv

17-e Congrès International des Sciences Historiques. I, *Grands Themes, Méthodologie, Sections Chronologiques (1)*; II, *Sections Chronologiques (2), Organismes affiliés, Commissions internes, Tables rondes, Rapports et abrégés*, Comité International des Sciences Historiques, Madrid, 1990, vol. I—II, 678 p. + index, p. 681—700

Desfășurat anul acesta în capitala Spaniei, Congresul Internațional de Științe Istorice a reunit, ca și acum cinci ani, la Stuttgart, breasla istoricilor de pretutindeni, într-o amplă confruntare de experiențe, concepții și metode. Oglindit de cele două volume de Acte, bilanțul întâlnirii nu evidențiază, cum era și de așteptat, vreo tendință epistemologică sau un consens general în jurul anumitor chestiuni specifice. El învederează, în schimb, o pluralitate de preocupări și interese, grăitoare tocmai prin varietatea lor. În cazul în care se poate totuși vorbi la Madrid de un acord, acesta trebuie înțeles, întocmai ca la Congresul precedent, doar la nivelul voinței comune de a extinde domeniile de investigație, de a îmbogăți chestionarul și rafina continuu conceptele și metodele de anchetă. De aceea, prezentarea sintetică a documentelor acestor întâlniri nu a fost niciodată ușoară. Cum cititorii interesați trebuie totuși să cunoască ce s-a discutat la recentul Congres, vom încerca o succintă trecere în revistă a sumarului volumelor amintite, scuzându-ne din capul locului pentru inevitabilul caracter de inventar al operațiunii.

Prima secțiune a vol. I, consacrată *Marilor Teme*, reunește o serie de contribuții importante, care se referă, succesiv, la *descoperirea Americii de către europeni și consecințele acesteia, la marele oraș (megapolis) în istorie: aspecte economice, social-culturale și politice și la revoluții și reforme, din unghiul influenței lor asupra istoriei societății*. Demne de semnalat în acest context, ni se par studiile lui Charles Verlinden (despre descoperirea Americii și repercusiunile sale în zona Atlanticului și a Pacificului), Frédéric Mauro (care încearcă o legătură între modalitățile de ocupare și explorare a Lumii Noi și, pe de altă parte, anumite trăsături ale societății americane actuale), Fermin Del Pino (preocupat de problema încorporării subiectului american în gândirea etnologică a Renașterii) și Toru Shimizu (cu un studiu de imagologie, relativ la descoperirea Americii din perspectiva indigenilor).

Partea despre *megapolis* este, la rindul ei, ilustrată de raportul istoricului britanic T. C. Barker (*The Economic Social and Cultural Role of the Megapolis Throughout the Ages*) și de o contribuție a lui E. Vodarski (din U.R.S.S.) în legătură cu rolul Moscovei și al Petersburgului în istoria Rusiei.

Revoluțiilor și reformelor le este dedicat cel mai mare număr de studii din această primă secțiune a volumului I. Spicuim din sumar analizele introductive ale lui C. N. Degler și respectiv, J. Herrmann (Germania) pe marginea conceptelor de *revoluție-reformă* și a influenței lor în societate, comentariul cunoscutului istoric polonez J. Topolski despre „mitul revoluției” în istoriografie, precum și studiile lui Șt. Pascu și D. Berindei, interesate de manifestările fenomenului revoluționar în sud-estul Europei, cu precădere în spațiul românesc. Contribuțiile celorlalți autori (din diferite țări și de pe mai multe continente) evidențiază demersuri analitice și comparatiste mai speciale, referitoare la formele revoluționare și reformatoare din diverse părți ale globului.

Următoarea secțiune a primului volum (de *metodologie*) se deschide cu un substanțial capitol despre *concepțiile europene și asiatice ale timpului în istoriografie*. De importanță indiscutabilă (se știe, doar, că imaginea despre timp reprezintă o structură capitală a oricărei societăți), tema a fost — cum se vede — îndejuns de larg formulată pentru a reuni un număr cât mai mare de opinii. Intervențiile participanților (din Polonia, Bulgaria, U.R.S.S., Germania etc. și Româ-

nia — Al. Zub) au în vedere diferitele concepții despre timp, din Antichitate până aproape de zilele noastre, în mai multe spații culturale și în diverse arii geografice. Laolaltă, ele evocă preocuparea constantă a scrisului istoric din ultimii ani de a defrișa noi teritorii și elabora inventarii inedite de întrebări. Același interes general îl trădează și capitolul următor al acestei secțiuni, despre relația dintre antropologie, istoria culturală și socială. Specialiști de renume subscriu aici mai multe studii, care atacă raportul amintit fie din unghiul implicațiilor sale teoretice (Y. V. Bromley, V. A. Tishkov, R. Darnton, N. Zemon Davies, H. Medick etc.), fie din cel al valorii sale ca instrument de analiză a anumitor perioade (S. McNache — Israel), domenii (G. Gyáni — Ungaria) și culturi vechi (A. Fol — Bulgaria) sau ca posibilitate de deschidere spre discipline intermediare, de frontieră (cum procedează, spre exemplu, Al. Duțu, cu referire la istoria mentalităților).

Această deosebit de interesantă parte a volumului se încheie cu trei analize consacrate biografiei istorice — domeniu ce tinde, în condițiile impasului modelelor globale de analiză din ultimii ani, să recupereze rapid terenul pierdut în sfera de interes a publicului și specialiștilor.

Ultima secțiune importantă, care ocupă și prima parte a volumului II din Actele Congresului este cea *cronologică*. Convențional împărțită în antichitate, ev mediu, perioadă modernă și contemporană, ea comportă, pentru fiecare din aceste diviziuni, între două și șase teme generale, cu mai multe studii, din care nu lipsesc, firește, contribuțiile reprezentanților români. Antichitatea, bunăoară, este abordată din perspectiva a două mari probleme: *migrațiile de populații în America precolumbiană și mituri și simboluri ca sursă a istoriei lumii mediteraneene*. Sumarul lor este mult prea divers pentru a fi înfățișat în extenso. Sondind aproape la întâmplare, să remarcăm, pentru a doua chestiune, care ni se pare mai interesantă, intervențiile lui A. Shapiro (*Theseus the Athenian*), I. Malkin — Israel (*Mythological Associations and Spartan Colonization*), Z. Petre — România (*Mythes et histoire des Geto-Daces*), E. Hermon — Canada (*Des Gracques à César: de la naissance à la fin d'un mythe*) și P. Ellinger — Franța (*Mythe historique, histoire légendaire*).

Evul mediu reunește în jurul chestiunilor de larg interes și larg dezbătute ale sistemelor feudale din Asia și raportul dintre lumea rurală și mișcarea comunală, mai multe considerații care ar merita, ca și cele despre mituri și migrații, un inventar integral. Să ne limităm, totuși, în ceea ce privește sistemele feudale, la a atrage atenția doar asupra celor aparținând lui M. Keyao — China, E. A. R. Brown — S.U.A., P. Z. Ashrayan — U.R.S.S. și H. J. Ho — R.P.D. Coreeană, a căror perspectivă comparativă (Europa de apus—Asia—Europa de răsărit) introduce o nuanță sporită de claritate în această complicată, dar și importantă problemă. De cealaltă parte, *lumii rurale și mișcării comunale* îi sînt rezervate observațiile mai multor specialiști ai domeniului (cel mai cunoscut este R. Fossier — Franța), care se ocupă, în general, de specificul acestei relații în mai multe teritorii europene și nu numai. Unghiul comparativ și global este, și aici, de rigoare, fiecare autor probînd faptul că a asimilat perfect lecția braudeliană de a privi orașul ca un ansamblu complex, divers structurat dar, mai ales, în conexiune strictă cu mediul său înconjurător, uman și geografic.

Problemele cercetate în cadrul perioadei moderne a secțiunii cronologice menționate sînt mai multe cu o unitate. Trei la număr (*cerealele în istoria mondială; modernizarea lumii arabe; declinul imperiului otoman*), ele strîng în jurul lor un colectiv numeros de istorici (practic, din aproape toate colțurile continentului, S.U.A. și Japonia) — mulți dintre ei specialiști notorii în aceste domenii (Barbara Jelavich, spre exemplu). Perioada contemporană, în schimb, se bucură de cele mai mari privilegii: cei mai mulți participanți și cele mai multe teme (șase). Acestea merg de la *instruire și școli tehnice în societatea modernă*, la controversata problemă a *conștiinței naționale, unității și mișcărilor populare în Asia și Africa*, trecînd prin *evoluția profesională a femeii și statutul ei social de la revoluția industrială încoace*, dar și prin alte subiecte, cum ar fi: *noi cercetări asupra tratatelor în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial, programul păcii; regresivitatea războiului (un model de interpretare a secolului XX) și politica socială în secolele XIX—XX*. În general, organizatorii secțiunii s-au străduit să nu scape nimic din ce au considerat a fi problemele majore ale contemporaneității, resti-

tuindu-ne imaginea unei epoci frământate, plină de tensiuni și inepuizabilă în idei și teme demne de a fi investigate.

Mai există, însă, domenii și subiecte care nu se circumscriu unei anumite perioade. În număr de șapte, acestea sînt grupate în aceeași secțiune cronologică și în continuarea studiilor de istorie contemporană (vol. II, p. 415—616). Enumerarea lor, chiar dacă fastidioasă, nu ni se pare lipsită de sens; ea are darul de a pune în lumină un spectru larg de preocupări, a cărui varietate nu este egalată decît de interesul pe care îl trezește.

Să ne convingem: *nașterea și difuziunea științei; mișcări și schimburi intelectuale; organizarea muncii; raporturi între evrei, creștini și musulmani* (subiect devenit tradițional, de cîteva ediții, la Congresele de istorie); *state și imperii în Africa înainte de 1800; strategii de menținere la putere* (cu numeroase comunicări, printre care și a lui Șt. Ștefănescu, despre „aspectele și strategia puterii în sud-estul Europei la finele secolului al XVI-lea”); *centru și periferii: metropole și colonii* (temă care, pe lângă faptul că reunește cîteva „monștri sacri”, ca Imm. Wallerstein — S.U.A., B. Chandra — India sau H.-J. Puhle — Germania, oferă celor interesați și un posibil model de înțelegere a lumii actuale, în speță a raporturilor dintre diferitele zone și entități statale ale globului; de remarcat aici și textul foarte bun scris de românii E. Ștefănescu și A. Pippidi); în fine, grupajul intitulat *maladie și societate*, cu 11 studii, încheie această instructivă serie. Comentariul ei detaliat ar fi meritat, cu prisosință, cîteva pagini bune.

Partea finală a volumului II este rezervată, cum însăși titlul o indică, lucrărilor organismelor internaționale afiliate Congresului, comisiilor interne și meselor rotunde organizate cu acest prilej. Fiecare din semnalările incluse aici conține un scurt rezumat al întîlnirii respective cu subiectul discutat și, eventual, o schiță de perspectivă. Toate sînt deopotrivă de atrăgătoare și ar merita, dacă spațiul ar permite, o mențiune mai generoasă.

Iată, așadar, imaginea de ansamblu a actelor ultimului Congres Internațional al istoricilor. Lectura lor, fie sistematică, fie prin sondaj, după interes, îl racordează convenabil pe cititor la preocupările și „experimentele” de ultimă oră, din domeniu.

Alexandru-Florin Platon

Nouvelles études d'histoire, tome VIII; publiées à l'occasion du Congrès International des Sciences Historiques; Madrid, 1990; Editura Academiei Române, 1990, 316 p.

Indiscutabil, noul volum de studii apărut sub egida Academiei Române a fost așteptat cu deosebită curiozitate. De altfel, numele prestigioase ale autorilor, înalta calitate și, uncori, noutățile prezentate, au făcut ca opera colectivă să fie căutată în standul de tipărituri românești de la Congresul Internațional de Științe Istorice. Preferăm să remarcăm, chiar de la început, grija acordată, de către editură, caracteristicilor tehnico-redacționale ale cărții, condițiile deosebite de imprimare, care o impun, astăzi, cînd a scăzut vizibil calitatea muncii tipografice, ca o prezență notabilă și din punct de vedere estetic.

Studiile sînt ordonate după criterii cronologice, așa că primul aparține dl. prof. univ. dr. Mircea Petrescu-Dîmbovița și cercet. pr. Silviu Sanie, de la Institutul de Arheologie din Iași, purtînd titlul *Interferences culturelles dans l'espace thraco-daco-gète, hellénique et oriental*; lucrare de sinteză, concepută cu multă acribie, după cum o relevă și bogatul aparat critic, studiul se referă la principalele trăsături, decelabile din cercetări arheologice și analize comparative relativ la alte spații culturale clasice, ale civilizației traco-geto-dace, începînd cu epoca bronzului și terminînd cu a doua vîrstă a fierului, în determinațiile lor specifice ariei sud-est europene. Axîndu-se, cu precădere, pe legăturile culturale, civilizaționale dintre arealul locuit de traco-geto-daci și cele omoloage din Europa sau Asia Mică, lucrarea aducea în discuție și chestiuni de hermeneutică a actului religios la populația autohtonă, îndeosebi cu privire la ipostazele lui Zalmoxis, apoi la difuziunile religiilor orientale în Dacia Traiană (formele metamorfozate ale lui Isis și Serapis, mithraismul etc.).

În continuare, consemnăm studiile dl. prof. Șt. Ștefănescu (*Aspects de la stratégie du pouvoir dans le Sud-Est Européen à la fin du XVI-e siècle. L'analyse d'un cas: la création de la Dacie roumaine*) — ce a premers unei comunicări ținute la una din secțiunile congresului care s-a ocupat, cu predilecție, de un altare subiect (*Aspects de la stratégie du maintien au pouvoir en Europa du centre et du sud-est à la fin du XVI-e siècle*), tema fiind oferită de istoria lui Mihai Viteazul. Autorul insistă mult pe desfășurarea evenimentială a faptelor istorice, fără să accentueze ceea ce, în mod deosebit, ar fi justificat cel puțin sintagma „luptă pentru putere”, sau acerba concurență pentru scaunul domnesc. Exemplul lui Mihai, remarcabil în contextul implicării sale în activitatea externă, este, pe drept cuvânt, și un obiectiv al autorului, dar, credem noi, speculat prea puțin. În fine, nu putem trece cu vederea anumite fraze-cliseu, des uzitate, din păcate, de o bună parte a istoricilor actuali (începînd cu „intensificarea exploatării țărănilor”, și terminînd cu „modelul stimulator în lupta pentru edificarea unui Stat românesc modern, independent și unitar”). Răminem la părerea că „lupta pentru putere” este, la urma urmei, acel „complex proces de desfășurare a potenței individuale în cîmp social”, de care aminteste Ph. Ariès.

Radu Manolescu tratează despre *Le commerce et le transport des produits de l'économie agraire au Bas-Danube et en Mer Noire aux XIV-e—XV-e siècles*, studiu elaborat pentru conferința Comisiei Internaționale de Istorie Maritimă. Lucrarea, solid argumentată de o bibliografie impunătoare, aruncă o lumină asupra volumului și caracterului schimbului de mărfuri la Dunărea de Jos, puncte de referință fiind Chilia, Licostomo, Cetatea Albă, Vicina și alte centre. Două studii, cu un orizont de interes deosebit, se detașează din ansamblul lucrărilor destinate epocii medievale: primul îi aparține lui Stelian Brezeanu, care se ocupă de o temă de largă penetranță — temporalitate, conduite temporale — (*Temps social — temps individuel dans la vision médiévale roumaine*). Autorul se interesează de percepția medievală a timpului, în speță discuția reducîndu-se la aspectele timp social—timp individual, din tripticul braudelien fiind eliminat cel fizico-geografic, practic insesizabil la nivelul citorva generații. Stelian Brezeanu atacă subiectul din perspectiva conceptelor folosite în epocă, la valențele relevate de analiza actuală; e cazul, bunăoară, al termenilor de „descălecat” și „întemeiere”, reactivînd disputa dintre N. Stoicescu și Șt. S. Gorovei, exemplificare a transformărilor survenite, la nivel semantic, asupra denominației unui jalon de timp social. Față de timpul individual, cercetătorul caută motivații în curbe al longevității populaționale, pe o perioadă dată. În fine, concluziile enunțate acordă capacități de dilatare timpului individual și de contractare celui social, de „fenomen” (D. Halévy), în funcție, însă, credem noi, și de eșantionul ales pentru analiză. Al doilea studiu, *The End of Great Epidemics in Western Europe*, a fost alcătuit de Radu-Ștefan Ciobanu, și, ca și precedentul, anunță o dizertație în cadrul congresului. Tema suscită un mare interes, mai ales că în ultimii ani, datorită interpretărilor sociologice ale școlii istorice americane (I. Wallerstein, de exemplu), schimbările bruște în starea de sănătate a populației, cu mari implicații demografice, oferind teren propice structurării mecanismelor ce fac posibilă, pe de-o parte, adaptarea corpului social la noua situație, periculoasă pentru el, și pe de altă parte elaborarea graficelor de variație demografică, vizualizare, de facto, a uncia din cauzele transformărilor istoriei. Autorul trece în revistă principalele maladii și impactul lor asupra Europei occidentale, într-o succintă înșiruire de cazuri.

Menționăm prezența unor lucrări ce aparțin dl. prof. Ștefan Pascu — *Réformes, révolutions et idéologie du Sud-Est de l'Europe à l'époque de transition du féodalisme au capitalisme*, cercet. Eugen Denize — *El Mundo Nuevo en la cultura rumana hasta principios del siglo XIX*, interesantă referire istoriografică, reprezentînd, în fond, un rezultat al cercetării alterității la nivelul secolului trecut.

Cîteva articole științifice de sinteză ne rețin atenția pentru epoca modernă: Ion Bulei, cu *La modernisation chez les Roumains au XIX-e siècle. Révolution et évolution. Quelques considérations*, pune dezvoltarea istorică a românilor într-un cadru protocronic, relativ la începutul secolului al XIX-lea, arondîndu-i, în virtutea caracteristicilor dinamice probate de mărturiile contemporane, trăsături relevante a ceea ce autorul numește „faze precipitate și reduse la foarte scurte intervale”. De altfel, cîștigul studiului se leagă nemijlocit de conturarea metodologică a sintagmei „proces revoluționar”, ce ar putea înlocui canonicul termen de „revoluție”.

aplicabil, la propriu, în circumstanțe diferite specificității sud-estului european. În aceleași coordonate de bază se înscrie și lucrarea dl. prof. univ. Gheorghe Platon, *La développement de la société roumaine à l'époque moderne. Entre déterminisme géopolitique et effort national*. Atingind o fațetă delicată a interpretărilor de ansamblu, mai ales pentru partea europeană a continentului, exemplu predilect, aproape didactic, al corespondențelor istorico-geo-politice, autorul, în câteva concluzii pertinente, schițează elementele de continuitate și de legătură între diferitele etape ale dezvoltării societății românești, cu accent pe rupturile cauzate de evenimintele de cotitură din 1821, 1848, până la 1877—1878. Într-o arie similară, dl. prof. univ. Vasile Cristian — *Révolution et réformes: l'héritage de l'année 1848 dans l'édification de la Roumanie moderne (jusqu'à la Guerre d'Indépendance)* — și dl. prof. univ. Dan Berindei — *Anfangsproblem eines kleinen modernen Staates: Rumänien. 1859—1878* — reiau în discuție clarificări terminologice necesare cuprinderii adecvate a epocii, problematica esențială a influenței actelor revoluționare de la 1848 și reflexele lor din preajma războiului pentru independență.

Chestiunile ce privesc Transilvania în perioada modernă sînt tratate de către Gelu Neamțu (*Le programme révolutionnaire de la troisième Assemblée Nationale de Blaj (15—28 septembre 1848)*), Ioan D. Suciu (*Considérations sur les structures de l'autorité d'Etat pendant 1848—1867 dans la monarchie des Habsbourg et la situation politique des nations non hongroises et non allemandes*); în timp ce primul studiu subliniază momentul progresist reprezentat de Programul de la Blaj, subiect atacat într-o manieră convențională, remarcăm al doilea ca o încercare de sinteză a direcțiilor de acțiune etnico-culturală a păturii conducătoare maghiare, în sensul deznaționalizării cetățenilor nemaghiari și negermani, în anii ce au urmat proclamării dualismului, problemă ce atinge tot o temă referitoare la alteritate, la atitudinile sociale, ale elitei, îndeosebi, față de „celălalt”. Studiul lui Simion Retegan — *Solidarity and Dissension in the Romanian Transylvanian Village* — completează fericit aceste preluări creatoare de subiect. Se pornește de la perspectiva autohtonă, calea metodologică fiind una obișnuită a fi folosită în asemenea cazuri: satul ca o bine încheagată comunitate, în sinul căreia sentimentul de siguranță are valori constante, cel al apartenenței la grup fiind la fel de bine reliefat. Mai tirziu, interferarea parametrilor ce țin de repartiția proprietății, alături de efectele folosirii sale în sens lucrativ, permit insinuarea factorilor temporali de disoluție la nivel de stat.

Ștefania Mihăilescu este autoarea unui studiu despre statutul femeii la cumpăna veacurilor (*Affirmation professionnelle et politique de la femme en Roumanie dans le contexte international de la fin du XIX-e siècle et au début du XX-e siècle*). În care relevă începuturile manifestării active, în viața socială a României, a femeilor, pe baza datelor statistice și a enumerării numelor mai importante din epocă.

Contemporaneitatea beneficiază de lucrări destul de vaste, în mare majoritate de sinteză, insistînd asupra unor aspecte generale politico-sociale (Gheorghe Iancu — *Establishing of the Romanian State Life in Transylvania after the Great Union of 1918*; Ion Agrigoroaiei — *Attitude et politique sociale en Roumanie dans le contexte de la réalisation de la Grande Union*; Dumitru Șandru — *La bourgeoisie rurale de la Roumanie de l'entre-deux-guerres*); rod al unor preocupări de durată, studiile evidențiază, în principal, complexul de transformări survenite în România după Marea Unire, accentul căzînd pe reliefarea procesului reformativ, cît și pe rezultatele activării acestuia în diferitele pături sociale, cu o mențiune specială pentru lucrarea dl. cercet. principal Dumitru Șandru, al cărei aparat critic cuprinde numeroase referiri la diferite fonduri de arhivă, fapt ce evidențiază deosebitul travaliu prestat pentru „rotunjirea” studiului. O notă aparte o aduce Liviu P. Marcu (*Aspects juridiques de la stratégie du maintien du pouvoir politique en Roumanie dans l'entre-deux-guerres*), prin investigarea sistemului politic din unghiul oferit de dinamica vieții publice interbelice, între totalitarism și „democrația fanată” (L. Rebreanu). Ludovic Báthory tratează despre *The Coal and Iron-and-Steel Industries in the National States of Central Europe and the Autochthonous and Foreign Banking Capital (1919—1929)*, relaționarea directă a ansamblelor bancare și de credit cu ramura principală a industriei grele din țările Europei de Est, în perioada în care industrializarea căpătase necesitatea imediatei, Ioan Saizu — despre *La pensée et la création technique et scientifique dans*

le processus de modernisation de la société roumaine de l'entre-deux-guerres, eseu istoric care încheie volumul într-o notă asemănătoare celorlalte studii.

Intenționat am lăsat, la urmă, lucrarea dl. cercet. principal Alexandru Zub — *Ranke et la pensée organiciste dans le culture roumaine* — desprinsă din cadrul conturat de dominantă tomului, datorită subiectului ce vizează istoriografia. Imaginea lui Ranke în istoriografia secolului trecut la noi nu poate fi separată de influența pe care a exercitat-o în gândirea unui Xenopol sau Kogălniceanu, discipoli ai săi, sau, mai târziu, față de Iorga. De această dată, Al. Zub nu insistă asupra aspectelor legate de perceperea strict pozitivistă a istoriei, *ab facto*, ci este interesat de relevarea preocupării marilor istorici români pentru punctul de vedere organicist, cel care ar atrage, credem noi, și discuții despre logica mereologică a semanticii istorice.

Volumul este de înaltă ținută și, putem adăuga, în continuarea precedentelor, fără a mai fi, însă, încărcat de zgura ideologică. Cu foarte mici excepții, tomul nu face rabat de la ceea ce se aștepta prin prezența unor autori cunoscuți, drept pentru care vom conchide că suita de studii, îngrijită de Dan Berindei, secretar al Comitetului Național al Istoricilor, reprezintă o certă reușită editorială.

Mihai-Răzvan Ungureanu

Eveniment de larg răsunet nu numai în lumea istoricilor, ci și între toți cei pasionați de trecut, congresul madrilen a reprezentat, ca de atâtea ori în anii precedenți, un moment de referință în calendarul lui 1990. Reunit între 26 august și 2 septembrie, forumul mondial a fost găzduit de Universidad Complutense din capitala țării; de altfel, pregătirile pentru congres au fost începute încă din 1987, cind s-a creat Comisia pentru celebrarea celui de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, sub președinția de onoare a regelui Juan Carlos și condusă efectiv de ministrul Educației și Științei, la care au contribuit reprezentanți ai tuturor forurilor de decizie naționale, ale Primăriei madrilene, ale Academiei Regale, Comitetului Spaniol al Științelor Istorice și, bineînțeles, ai Universității gazdă. De organizarea lucrărilor, pe timpul șederii acolo a oaspeților, s-a îngrijit Comitetul Internațional de Științe Istorice, din rândul căruia au făcut parte E. de la Torre Villar (Mexic) — președinte, T.C. Barker (Marea Britanie) — vicepreședinte, H. Ahrweiler (Franța) — secretar general, A. Dubois (Elveția) — trezorer, E. Benito Ruano (Spania), C.N. Degler (U.S.A.), — J. Herrmann (R.D.G.), M. Miyake (Japonia), S. Nurul Hasan (India), S. Tihvinskij (U.R.S.S.) — membri asesori, K.D. Erdmann (R.F.G.) și A. Gieysztor (Polonia) — membri consilieri. Comitetul Executiv, care a dirijat, la propriu, desfășurarea normală a congresului și a susținut travaliul organizatoric al Comitetului Internațional al Istoricilor, l-a avut, în fruntea sa, pe E. Benito Ruano, președintele comitetului spaniol, pe M. Espadas Burgos (secretarul aceluiasi organism), alături de mandatarii ministerelor Culturii, Afacerilor Externe, ai Primăriei Madridului ș.a.m.d.

Nu putem trece cu vederea faptul că, pentru prima dată, România se încadrează, pe merit, în comunitatea, cu pretenții de ecumenism, a istoricilor lumii. Scriu „pe merit” fiindcă, măcar în parte, delegația prezintă la reuniune a satisfăcut așteptările omologilor din străinătate. Prin efortul Ministerului Învățământului și Științei, Bucureștiul a reușit să trimită patru cadre didactice de la Universitate (prof. Zoe Petre, C-tin Bușe, Stelian Brezeanu, Ligia Bârbu), Clujul — alte patru (prof. Pompiliu Teodor, Ioan Aurel Pop, D. Protase, N. Bocșan). Alături de M.I.S., Academia Română a fost reprezentată de prof. Șt. Ștefănescu, D. Berindei, R. Theodorescu, A. Pippidi ș.a. Disproporționat față de importanța ce ar fi trebuit să i se acorde Iașului, numai dl. prof. Al. Zub a putut participa la Madrid, și aceasta dintr-un oraș universitar ce dispune de o facultate de profil, extrem de bine cotate pe plan național cu un corp didactic valoros, precum și de un institut remarcabil de activ în sfera științifică, dotat cu specialiști de primă mână. Remarcăm, totuși, intenția organizatorilor români de a facilita participarea, în premieră, a unor studenți din centrele cu tradiție în istorie, repartizarea locurilor făcându-se, însă,

dupa aceleași procedee defectuoase, dăunătoare; de la București au plecat patru colegi, număr identic celui propus de Universitatea clujeană. Iășul, din nou dezavantajat, a fost reprezentat de studenții Dan Botezatu și Mihai Răzvan Ungureanu.

Deschiderea Congresului Internațional a fost făcută de alocuțiunile președinților și secretarilor generali ai Comitetului Spaniol al Istoricilor și, respectiv, ai Comitetului Internațional de Științe Istorice, în amfiteatrul „Ramon y Cajal” al Facultății de Medicină, locul unde, de altfel, s-a desfășurat ansamblul întâlnirilor din cadrul congresului. A urmat, din partea Universității Complutense, prof. Miguel Angel Lallero Quesada, cu o prelegere pe tema „Mediul hispanic al lui Cristofor Columb”, subliniind importanța pe care Spania, țările Americii Latine, nu doar în plan istoriografic evenimentului ce va fi aniversat în 1992: cinci secole de la prima călătorie a lui Columb în Indii.

Începând cu 27 august, s-a intrat în problematica stabilită de către organizatori. Marile teme au fost „Descoperirea Americii de către europeni și consecințele sale”, condusă de E. de la Torre Villar (Mexic), secțiunea de metodologie, discuțiile, rapoartele, s-au centrat în jurul subiectului „Concepte temporale europene și asiatice în istoriografie”, moderatori fiind M. Miyake (Japonia), care a și conferențiat despre „General Comments on the Concepts of Historical Time”, și A. Gieysztor (Polonia). Nu putem să nu remarcăm, aici, prelegerea dl. prof. Al. Zub, referitoare la „Percepțiile temporale în Europa de sud-est”, deosebit de bine primită de către auditoriu. Am ascultat, cu atenție sporită, și comunicările bogate în amănunte sau, pe de altă parte, nelipsite de analize metateoretice interesante, ale prof. Glenn W. Olsen (SUA) — „Problems With the Contrasts Between Circular and Linear Concepts of Time in the Interpretation of Ancient and Early Medieval History”, prof. Gert Melville (RFG) — „A la recherche du temps perdu: Conceptions de la durée dans l'historiographie des institutions au Moyen Age occidental”, prof. Jerzy Topolski și Wojciech Wrzosek (Polonia) — „Kinds of Time in Historical Narratives”. La secțiunile cronologice, ziua de luni a fost consacrată temelor: „Migrația populațiilor în America pre-columbiană”, „Sisteme feudale asiatice”, „Cerealele în istoria lumii”, „Practica și școlile tehnice în societatea modernă”, la care se adaugă teme secundare, ce subîntind perioade istorice mai ample: „Nașterea și difuzarea științei: mișcări și schimburi intelectuale”, „Strategii de menținere la putere”, unde dl. prof. Șt. Ștefănescu a susținut lucrarea „Aspects de la stratégie du maintien au pouvoir en Europe du centre et du sud-est à la fin du XVI-e siècle”.

A doua zi, 28 august, marea temă pusă în discuție a fost reprezentată de „Megalopolisul în istorie: aspecte economice, social-culturale și politice”, cu moderator T.C. Barker, din Marea Britanie, împreună cu A.R. Sutcliffe și U.P. Burke. Dezbaterile s-au purtat pe două planuri, unul interesat de fațetele economice și demografice ale subiectului, celălalt insistând pe rolul fundamentai social și cultural. Sectorul afectat metodologiei a completat fericit orizontul temei majore cu „Antropologie, istorie socială, istorie culturală”, responsabili discuțiilor fiind V. Bacskai (Ungaria) și V. A. Tishkov (U.R.S.S.). Ca de obicei, la atari „provocări științifice”, disputele au gravitat în jurul unui „obișnuit” al subiectului, prof. Jürgen Kocka (Bielefeld — Germania), care a susținut lucrarea „Strukturgeschichte, Alltagsgeschichte und das Problem des Synthese. Neuere Entwicklungen in der Bundesrepublik Deutschland”. La secțiunile cronologice, problematica a fost extrem de atrăgătoare: „Miturile și simbolurile ca izvoare ale istoriei lumii mediteraneene”, cu o frumoasă prezentare a specificității sud-est europene în lucrarea d-nei prof. Zoe Petre — „Mythes et historie des Gôto-Daces”, „Lumea rurală și micările comunale”, unde, pentru Bizanț, s-a făcut remarcată contribuția dl. prof. Stelian Brezeanu, care a și condus discuțiile la partea ce trata despre „Modelul european în comparație cu alte continente și culturi”, „Modernizarea lumii arabe”, „Schimbări în evoluția profesională a femeii și în statutul său social după Revoluția industrială”, împreună cu temele largi referitoare la „Organizarea muncii”.

Miercuria, 29 august, a fost consacrată unei teme de foarte larg interes „Revoluție și/sau reformă: influența lor în istoria societății”, condusă de J. Herrmann (RFG), C. Degler (USA) și G. Bravo (Spania); dintre membrii delegației române, a luat cuvîntul dl. prof. Dan Berindei, cu „Les pays du Sud-Est européen sous l'impact de la révolution et des réformes au cours du XIXe siècle”. Demnă de menționat este prezența activă, și aici, a prof. Jerzy Topolski („The Myth of

the Revolution in Historiography") și a prof. Michel Vovelle, de la Institutul pentru Revoluția Franceză de la Paris. Aspectul metodologic a fost acoperit de „Biografia istorică”, avînd ca moderatori pe A. Dubois (Elveția), S. Tihvinskij (URSS) și E. Engelberg (RDG). Să amintim și de celelalte teme: „Declinul Imperiului Otoman”, „Rezultatele noilor cercetări privind tratatele din ajunul și din timpul celui de-al doilea război mondial”, o extrem de interesantă abordare a prof. Abdul Jabbar Naji (Arabia Saudită) în cadrul problemelor de aiteritate suscitată de subiectul „Relații dintre evrei, creștini și musulmani”, „Maladii și societate”, cu o mențiune pentru lucrarea dl. prof. Gh. Bratescu și P. Cernovodeanu („L'impact des epidémies de choléra sur la société roumaine pendant le XIXe siècle”).

În perioada următoare, temele s-au referit la aspecte variate, prelungite sub aspect temporal, drept pentru care au fost incluse la secțiunile cronologice stricte (antică, medievală, modernă, contemporană) sau la cele ce cuprindeau intervale de timp mai mari, prin vastitatea abordării. Le voi cita în ordinea desfășurării lucrărilor lor (30, 31 august și 1 septembrie): „Progres prin pace, regres prin război: un model interpretativ al secolului al XX-lea”, „State și imperii în Africa, înainte de 1800”, „Politica socială în secolele al XIX-lea și al XX-lea”, „Centru și periferie: metropole și colonii” — cu interesante luări de poziție din partea lui Immanuel Wallerstein (USA), A. Pippidi („Centre et périphérie dans le sud-est de l'Europe à l'époque médiévale et prémoderne”), „Conștiință națională, unitate și mișcări populare în Asia și Africa”.

Peisajul științific a fost completat de lucrările „în mic” ale celor 13 comisii interne, 22 organisme afiliate la Comitetul Internațional de Științe Istorice, împreună cu dezbaterile purtate în cadrul restrins al meselor rotunde (13 la număr), de strictă specialitate. Cu prilejul unei asemenea întîlniri, Mihai-Răzvan Ungureanu a susținut lucrarea cu titlul „Transformări politice și prefaceri istoriografice. Analiza unei schimbări metodologice în abordarea faptelor istorice”, (masa rotundă consacrată subiectului „Istorici, politică și ideologie”, de marți, 28 august).

Întreaga desfășurare a lucrărilor Congresului Internațional de Științe Istorice, al XVII-lea în suita acestor manifestări, ne îndreptățește să credem că a fost o reușită, din toate punctele de vedere. De această dată, n-au mai suferit reliefări diferențele de tratare a diferitelor puncte de interes, lucru ce și-a pus amprenta asupra omogenității luărilor de cuvînt; disputele au rămas, în marea lor majoritate, efectiv constructive, deși se poate spune că întîlnirile cu caracter mai restrîns au reprezentat un real cîștig în perspectiva istoriografică. Ceea ce înseamnă că se pot prezenta, în viitor, și ca elemente de sine stătătoare, cu autonomie în cadrul oferit de organizarea reuniunii internaționale.

Mihai-Răzvan Ungureanu

PRIMIRI ÎN ACADEMIA ROMÂNĂ

După ani de „închidere”, ani în care instituția supremă a științei românești a fost neglijată și desconsiderată în mod programat de către factorul politic dictatorial, Academia Română pare să-și regăsească unele din funcțiunile practice pierdute. Între acestea este și primenirea rîndurilor ei prin noi membri. Adunarea Generală extraordinară din luna noiembrie 1990 a ales șapte istorici ca membri corespondenți :

— Cornelia Bodea, fost cercetător științific principal la Institutului de istorie „N. Iorga” din București ;

— Linu C. Giurescu, profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București ;

— Maria Holban, fost cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga” din București ;

— Șerban Papacostea, cercetător științific principal și director al Institutului de istorie „N. Iorga” din București ;

— Pompiliu Teodor, profesor și șef de Catedră la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj-Napoca ;

— Camil Mureșan, profesor și șef de Catedră la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj-Napoca ;

— Gheorghe Platon, profesor și șef de Catedră la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

Alegerea Domnului profesor Gheorghe Platon între membrii corespondenți ai Academiei Române este o înaltă cinste și un motiv de satisfacție pentru istoricii din centrul academic și universitar Iași. Cei ce i-am fost studenți, iar acum îi sintem colegi și colaboratori, trăim o îndoită bucurie.

După patru decenii de prodigioasă activitate ca dascăl și cercetător în domeniul istoriei moderne, Domnul profesor dr. Gheorghe Platon s-a impus în cuprinsul istoriografiei naționale cu rezultate remarcabile atât ca om de știință cît și ca îndrumător al unei întregi pleiade de tineri istorici. Consacrîndu-se în totalitate slujirii istoriei, Domnia sa rămîne un model de dăruire profesională, de conștiință a datoriei. Profesorul cu deosebit har didactic, publicistul gata să înregistreze mișcarea ideilor contemporane și omul de știință în permanentă activitate creatoare, iată cum se înfățișează istoricul Gheorghe Platon la patru decenii de muncă.

Activitatea științifică a Domnului profesor Gheorghe Platon este cu totul remarcabilă : 189 de lucrări, cărți, manuale, studii și articole. Se adaugă un mare număr de prefețe, introduceri, recenzii și note bibliografice, articole în revistele de cultură și în presă. Evaluările sugerează o viață petrecută la masa de lucru, în ambianța documentelor și a cărților. O viață dăruită cu atîta pasiune istoriei, catedrei universitare, tinerilor pe care i-a îndrumat sub diverse forme, colegilor de Catedră cărora le este magistru, coleg și prieten.

Fie-ne îngăduit să folosim prilejul pentru a-i dori continuă înălțare științifică spre folosul culturii românești.

Ion Toderașcu

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE (1989—1990)

În anul universitar 1989-1990 activitatea științifică a Facultății a îmbrăcat forme diverse, de la continuarea pregătirii corpului de documente din marea colecție D.R.H. pînă la participări la sesiuni științifice în țară sau peste hotare, organizarea unor acțiuni comemorative, contacte cu istorici din alte centre universitare etc. Schițarea, fie și sumară, a acestui domeniu de activitate este dificilă, datorită datelor incomplete pe care le avem, dar în ciuda acestui fapt ea reflectă bogăția de manifestări, seriozitatea și preocuparea constantă pentru dialog cu care ne-a obișnuit centrul universitar și academic ieșean.

Astfel, cadrele didactice ale Facultății au participat anul trecut la numeroase sesiuni și simpozioane științifice, printre care menționăm: la a XXIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1988, desfășurată la Sibiu în perioada 17-18 martie 1989, au reprezentat Facultatea conf. dr. A. László, care a prezentat o comunicare despre așezarea neolitică de la Malnaș Băi (jud. Covasna), și lect. dr. Nicolae Ursulescu, care a susținut o comunicare despre săpăturile de la Prăjeni (jud. Botoșani). La cea de-a XXIV-a sesiune de la Arad (7-10 iunie 1990), N. Ursulescu a prezentat o comunicare despre așezarea de tip Cucuteni B de la Vorona (jud. Botoșani) iar R. László una referitoare la așezarea de la Malnaș Băi. Membrii colectivului de istorie veche au mai fost prezenți la sesiunea științifică „Surse arheologice ale spațiului carpato-nistriean” organizată de Institutul de Arheologie din Iași (28 iunie — 1 iulie 1990) (Nicolae Ursulescu), la al XIII-lea Simpozion național de tracologie de la Satu Mare (26—30 septembrie 1990) (Nicolae Ursulescu și Mihail Vasilescu au susținut o comunicare despre semnificația socială a termenului *cometai*, iar A. László un material despre Troia și arheologia preistorică europeană de la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX), la sesiunea „Știință — Tehnică — Umanism” organizată de Institutul politehnic Iași (16 decembrie 1989) (Nicolae Ursulescu).

Membrii Facultății au luat parte și la diferite manifestări organizate de unele complexe muzeistice: Complexul „Palatul Culturii” din Iași (17 XII 1989) (Gh. Pungă), Muzeul „Mihail Kogălniceanu” (Gh. Platon, I. Toderașcu), Muzeul „Vasile Pârvan” din Bîrlad (Gh. Platon, M. Timofte).

De o deosebită atenție s-au bucurat problemele ridicate de profesorii de la Facultatea de istorie la diferitele întâlniri cu cadrele didactice din mediul pre-universitar. Comunicările acestora au avut menirea să ofere puncte de sprijin pentru înțelegerea mai corectă a unor aspecte ale istoriei naționale și universale. Menționăm în acest sens comunicările: „Unitate și continuitate în epocile modernă și contemporană. Repere istoriografice recente” (conf. dr. D. Rusu la Botoșani), „Cu privire la unirea Țărilor Române sub Mihai Viteazul” (lect. dr. Gh. Pungă la Vaslui), „Istoria medievală în manualele școlare” (lect. dr. Gh. Pungă — Bacău), „Basarabia în contextul istoriei naționale” (prof. dr. L. Agrigoroaiei și lect. dr. M. Timofte, la întâlnirea cu profesorii de istorie din Basarabia — Vaslui, 20 octombrie 1990), „Regimurile totalitare din România” (prof. dr. I. Agrigoroaiei — 17 noiembrie 1990, Vaslui).

Un aspect aparte al vieții științifice a cadrelor didactice din Facultatea de istorie l-a constituit participarea la sesiunile științifice organizate de alte instituții similare din țară. Astfel, conf. dr. Ion Solcanu a prezentat comunicarea „Ionașcu Chiril și rezolvarea problemelor de organizare a spațiului compositional în 'Judecata de Apoi' de la Voroneț” la sesiunea științifică anuală a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca (26-28 iunie 1989). Multe cadre didactice au prezentat comunicări sau au avut intervenții la sesiunea științifică a Institutului de istorie „A. D. Xenopol” din Iași sau în cadrul „Zilelor academice ieșene” (26-27 octombrie 1990): Ion Agrigoroaiei („N. Iorga și consolidarea României întregite”), Gheorghe Pungă („Din nou despre sigiliul lui Mihai Viteazul”), Alexandru-Florin Platon („Geneza și evoluția burgheziei în România: repere istoriografice”), Gheorghe Platon („Dacia literară” în contextul istoriei naționale”), Mihail Timofte („Problema Basarabiei la Conferința Păcii de la Paris — 1919”), Dumitru Rusu („Frământări politice interne între anii 1941 și 1944”), Nelu Zugravu („Conduite temporale în spațiul ponto-danubian în mileniul I e.n.”)

Deschiderea produsă o dată cu evenimentele din decembrie 1989 a oferit posibilitatea multiplicării relațiilor cu centre universitare din străinătate. Anul 1990 a adus, în acest sens, importante realizări, care nu pot fi decât în profitul științei istorice românești. De la Facultatea noastră au participat la diferite manifestări științifice următorii profesori: Nicolae Ursulescu (la lucrările șantierului arheologic Sacarovea, raionul Singerei, din Basarabia și la cele de la Aey Romance (dep. Ardennes) la invitația societății „Centre de Recherche Archéologique de la Vallée de l'Oise”, Franța), A. László (la lucrările șantierelor arheologice de la Mocra și Bădragii Vechi (morminte tumulare din perioada de tranziție și epoca bronzului), Hansca (Hallstatt), Butuceni (cetate getică) din Basarabia), Gh. Platon (profesor invitat la Institutul „Ion Creangă”, Facultatea de istorie și Universitatea din Chișinău). Între 22—26 aprilie 1990, profesor dr. I. Caproșu, decanul Facultății de istorie a Universității din Iași, a făcut o vizită la Facultatea de istorie a Universității din Chișinău pentru discutarea programului de colaborare între cele două Facultăți.

În contextul acestor relații au vizitat Facultatea în interes de documentare sau au susținut expuneri pe diferite teme științifice numeroși istorici de peste hotare: L. Kristoff și P. Michelson din S.U.A., Denis Deletant din Marea Britanie, V. Schupp, P. Miron, E. Lüder, W. Schuller din Germania, N. Djuvara și M. Cazacu din Franța, I. Turcanu, M. Adauge, A. Petrencu, I. Hincu, P. Parasca, T. Niculiță, P. Cocîrlă, E. Murariu, Gh. Palade, E. Dragnev, Gh. Postică, D. Dragnev, A. Eșanu, V. Mischevca, V. Haheu, I. Bicu — toți de la diferite instituții din Chișinău. Această colaborare, mai ales cu istorici din Moldova de dincolo de Prut, va contribui cu siguranță la clarificarea unor momente din istoria noastră comună.

Acestea sînt cîteva dintre aspectele vieții științifice a colectivului de istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.

Nelu Zugravu

Sub patronajul Sindicatului Liber Studentesc al Facultății de Istorie, a fost organizată, pe data de 27 martie 1990, o reuniune avînd ca subiect problematica istorică a Basarabiei, dat fiind faptul că se împlineau șaptezeci și doi de ani de la proclamarea Unirii acestui pămînt românesc cu patria-mamă. Au participat cadre didactice universitare, cercetători științifici de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, zariști, studenți. Au conferențiat d-nii prof. Ioan Caproșu, decanul Facultății, care a deschis manifestarea, prof. I. Agrigoroaiei, cercet. Șt. S. Gorovei, prof. Gh. Platon, student Mihai-Răzvan Ungureanu.

În perioada 6-11 mai 1990, s-a desfășurat, la Budapesta, simpozionul internațional pe tema „Paradigma europeană. Tinerii istorici pentru o nouă Europă”, la care au participat studenții Liliana Chelcan (anul III) și Mihai-Răzvan Ungureanu (anul II). Reuniunea, organizată de Asociația Maghiară a Studenților în Istorie (MTE), s-a bucurat de o largă participare universitară europeană (RFG, Austria, Franța, Marea Britanie, URSS, Polonia, Bulgaria etc.) Alături de colegii din Cluj, reprezentanții Facultății de Istorie din Iași au susținut lucrări cu subiectele „The Common European House Versus Nationalism in Eastern Europe” (L. Chelcan) și „Cultural Ethnocide in Bessarabia 1940—1985” (M. R. Ungureanu), în cadrul secțiunilor „The national aspect of European history” și, respectiv, „Tolerance and intolerance in European history”.

Totodată, simpozionul a folosit și ca pretext pentru înființarea Asociației Internaționale a Studenților în Istorie (ISHA); la prima sa întrunire, plenul organismului l-a ales pe studentul Mihai-Răzvan Ungureanu în funcția de secretar al asociației.

*
*
*

În luna mai 1990, a luat ființă la Iași, Societatea Academică a Istoricilor Tineri, din inițiativa d-lor prof. Florin Platon, Cătălin Turliuc și a studentului Mihai-Răzvan Ungureanu, cu sprijinul cadrelor didactice de la Facultatea de Istorie și a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași. Rămăsă, în timpul verii, la stadiul de proiect, societatea a devenit funcțională din septembrie, o dată cu creșterea interesului unei pătri de studenți în istorie pentru cercetarea aplicată și fundamentală, în cadrele ce le poate oferi o asemenea asociație. SAIT este constituită în baza unui statut aprobat de ședința plenară a organismului, din 25 octombrie, și s-a legalizat începând cu data sus-amintită; își propune activarea unei mișcări de idei la nivelul tinerilor ce au, ca preocupare sau pretext investigativ, faptul istoric, sub multiplele sale aspecte. Membrii săi sint recrutați în urma unor examene severe, cu atât mai mult cu cât se interesează ca activitatea sa să reprezinte temelia unui rezultat ce să ofere măsura efortului istoriografic al întregului grup, nu doar a unui autor. Trăvialiul participanților activi se desfășoară la nivelul ședințelor lunare, ținute pe teme dinainte stabilite, cu ajutorul unor raportori, pentru a ajunge, în partea a doua, la discuții pe marginea subiectelor abordate, apropiindu-se de modelul întrunirilor de la „Annales”. O parte dintre membrii SAIT profesează altceva decit istoria, datorită faptului că intenția organizatorilor este de a contura un mediu al cercetării interdisciplinare. Jumătate dintre cei care activează la nivelul SAIT sint studenți la istorie, filosofie, litere. Societatea este afiliată la Asociația Internațională a Studenților în Istorie, a stabilit relații cu peste patruzeci de organisme omoloage din străinătate, preconizează participarea la finalizarea unor proiecte comune de cercetare (noul *Dicționar de terminologie istorică*, în colaborare cu societățile similare din Budapesta, Bruxelles, Heidelberg), trimiterea unor studenți la cursurile de vară din diferite universități europene, a unor cadre didactice universitare în străinătate, pentru susținerea de conferințe etc.

În cadrul legăturilor stabilite cu ISHA (*International Students' in History Association*) și cu MTE (Magyar Történezhallgatok Egyesülete), d-nii Florin Platon, Cătălin Turliuc și Mihai-Răzvan Ungureanu au efectuat o vizită la Budapesta, în perioada 26 septembrie — 30 septembrie. În urma acestei întâlniri, a fost perfectat un acord de colaborare între MTE și SAIT, semnat de către președintele MTE, Barna Abraham, și de președintele SAIT, Mihai-Răzvan Ungureanu.

*
*
*

În perioada 29 octombrie — 1 noiembrie 1990, s-au desfășurat, la Sinaia, lucrările simpozionului internațional cu tema: „Procese din Europa de Est și impactul lor asupra învățămîntului universitar. Dialogul profesor — student”. Reuniunea, la care au participat personalități din diferite țări ale Europei, a fost organizată de Comisia Națională — UNESCO a României, și a beneficiat de audiență în rîndul celor interesați de evoluțiile sistemelor educative din partea de est a continentului, mai ales după transformările revoluționare din 1989. Simpozionul s-a desfășurat pe două secții, diferențiate în funcție de limba străină adoptată ca limbă de comunicare: o grupă anglofonă și una francofonă; la prima s-a învadrat și studentul Mihai-Răzvan Ungureanu (III), membru în Comisia Națională UNESCO, susținînd o comunicare pe tema „Diferite aspecte morale ale raporturilor dintre nivelurile de decizie în structurile universitare” și funcționînd, pentru o ședință, ca moderator al discuțiilor. Lucrările reuniunii s-au concretizat într-o suită de concluzii, cu caracter consultativ și bibliografic, necesare pentru elaborarea programelor UNESCO pe termen lung, ce vizează sectoarele activităților educative desfășurate de forul internațional. Au mai luat parte d-nii R. Aspeslagh (Institutul de Relații Internaționale, Haga—Olanda), I. Baltag (prim-adjunct al ministrului Științei și Învățămîntului din R.S.S. Moldova), M. Papahagi (secretar de stat la Ministerul Învățămîntului și Științei), prof. dr. G. Văideanu (secretar-general al CN UNESCO a României), prof. D.tru Chițoran (director-adjunct al Departamentului pentru Învățămîntul Superior al UNESCO — Paris), numeroase alte personalități.

Mihai-Răzvan Ungureanu

În viața științifică universitară ieșeană, Cercul de Istorie veche și Arheologie al Facultății de Istorie ocupă un loc aparte, continuând pe plan științific studentesc tradiția unei renumite și recunoscute școli arheologice românești.

Dobîndind de-a lungul timpului certitudinea calității prin activitatea generoasă și totodată fructuoasă a colectivului de profesori și a generațiilor de studenți, cercul s-a constituit într-un promotor al noului în plan istoriografic, abordînd teme de larg interes științific.

Participînd la ultima sesiune de comunicări științifice ale studenților, membrii Cercului au impresionat nu numai prin numărul mare de comunicări prezentate — 11 din totalul de 22 — ci și prin efortul de a surprinde și explica unele probleme controversate în literatura de specialitate. Orientarea spre interdisciplinaritate și-a găsit finalitatea într-o serie de importante colaborări cu studenți ai Facultăților de Biologie și Geografie, lucrările rezultate scoțînd în evidență necesitatea conlucrării în domenii apropiate: arheologie, palaecfaunistică, utilizarea metodelor nucleare în diverse datări etc.

O altă direcție importantă a activității Cercului a fost legată de consolidarea relațiilor științifice cu cercurile de profil din Cluj-Napoca și București. Întîlnirea anuală a cercurilor științifice de specialitate s-a desfășurat anul acesta la Iași, reunind timp de trei zile pe cei mai buni studenți arheologi din țară. Fapt semnificativ, pentru prima oară după multe decenii de tăcere, au participat la importanta manifestare și reprezentanți ai studenților români de dincolo de Prut (de la Institutul Pedagogic „Ion Creangă” și Facultatea de Istorie a Universității din Chișinău).

Manifestarea studentescă a ridicat în atenția participanților o paletă foarte diversă de probleme, oferind o imagine generală asupra preocupărilor și orientărilor celor cinci cercuri reunite în capitala Moldovei. Cu acest prilej, s-a evidențiat preocuparea studenților ieșeni pentru cercetarea preistorică, precum și abordarea teoretică a metodelor moderne de cercetare utilizate în arheologie.

Cu toate acestea, Cercul de specialitate ieșean este tributary, ca și celelalte, unei orientări, care, fără a fi exclusivistă, a căpătat ascendență, imprimînd o specializare excesivă a studenților într-un domeniu fără îndoială foarte interesant. Extrem de importantă, în acest sens, a fost observația (făcută cu prilejul mesei rotunde cu tema „Metode moderne și metodologie în arheologie”) că, în ciuda unor rezultate importante obținute în ultimii ani, interesul acordat de arheologia românească utilizării metodologiilor cu caracter interdisciplinar, precum și aplicării metodelor moderne de cercetare în arheologie s-a rezumat la unele aspecte teoretice, în practică realizîndu-se foarte puțin.

Alături de bogate activități teoretice, prezența studenților ieșeni pe diversele șantiere naționale și internaționale în cursul campaniei de săpături din 1990 a fost impresionantă, contribuind la lărgirea legăturilor științifice cu alte cercuri de profil, îmbogățind experiența științifică a studenților. Această participare ieșeană nu este singulară, ea fiind în fapt continuarea participărilor anterioare la Tabăra națională de Arheologie de la Sarmizegetusa, inițiativă remarcabilă, care din păcate nu a mai fost continuată.

Anul acesta, membrii Cercului au participat timp de 3 săptămîni pe șantierul-școală de la Tg. Frumos condus de lect. dr. Nicolae Ursulescu, șantier neolitic deschis în vara lui 1990. Fără a beneficia de o bază specială, studenții arheologi, împreună cu grupa anului I, s-au străduit să asigure grupelor următoare un cadru propice derulării în bune condiții a viitoarelor campanii. S-a remarcat cu acest prilej studentul Cristian Drăgușin.

O participare singulară, dar meritorie a avut-o studentul Ioan Mihai (II) pe șantierul arheologic Iași, condus de apreciatul cercetător Nicolae Pușcașu. Descoperirile făcute cu acest prilej confirmă bogăția arheologică a vechiului oraș moldav, scoțînd la lumină aspecte mai puțin cunoscute ale orașului în care trăim.

În această vară, pe șantierul arheologic de la Năeni-Zănoaga (Buzău), condus de cercetătorul bucureștean Ioan Chicideanu, a participat un alt reprezentant al tinerilor studenți arheologi ieșeni: Daniela Costan-Lupu (IV).

Alți trei studenți, Cornelia Rindunică (IV), Mihaela Iacob (II) și Senica Tudose (IV), au reprezentat Facultatea de Istorie la prima Întâlnire Științifică a tinerilor arheologi români, care s-a bucurat și de prezența unui grup de studenți români de la Universitatea din Chișinău conduși de profesorul I. Niculiță.

Organizată din inițiativa cunoscutului arheolog Gavrilă Simion — directorul Muzeului Județean Tulcea — întâlnirea a oferit studenților posibilitatea ca timp de aproape 2 săptămâni să lucreze efectiv pe șantierul arheologic de la Capidava, Celic-Dere, Histria.

Pentru prima oară după zeci de ani de așteptare și speranță, trei studenți ieșeni, Tatiana Goga-Sitea, Gabriela Coroeru și Sorin Ioan Sitea, au participat timp de aproape patru săptămâni la Expediția arheologică organizată de Institutul Pedagogic „Ion Creangă” din Chișinău.

Săpăturile începute în apropierea satului Hansca, raionul Ialoveni, la circa 40 km de Chișinău, au fost conduse de profesorii Gheorghe Postică și Valeriu Căvruc, evidențiind o continuitate de viață materială și spirituală neîntreruptă din sec. VIII-VII înainte de Hristos și până în sec. al XV-lea.

Sorin-Ioan Sitea

*
* *
*

În această vară, în perioada 2-27 august, domnul profesor Nicolae Ursulescu, împreună cu studentul Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliaba, a participat la săpăturile arheologice desfășurate în localitatea Acy-Romance (Franța), situată în partea de sud-est a platoului calcaros care domină ținutul udat de apele râului Aisne, în departamentul Ardennes. Șantierul a fost condus de domnul Bernard Lambot, arheolog amator, președintele asociației regionale de arheologi amatori (Centre de Recherche Archeologique de la Valles de l'Oise — CRAVO).

Pe o distanță de aproximativ 1,5 km, prospecțiile aeriene și săpăturile au permis descoperirea unor habitaturi și necropole din bronzul final și din cele două perioade ale epocii fierului. Trei mari locuri împrejmuite au fost considerate sanctuare. Cel mai important dintre acestea măsoară 68 m lungime și 12 m în lățime. Extremitățile sale sînt rotunjite, este orientat est-vest, o deschidere fiind amenajată spre est. În interior, au fost găsite urmele unei construcții rectangulare de 20 m lungime. Se pare că o clădire mică, de formă pătrată, exista și la extremitatea vestică a sanctuarului. Ridicarea acestei construcții a avut loc, cu siguranță, la începutul primei perioade a epocii fierului.

Munca din acest an s-a concentrat asupra orificiilor de pari care au susținut clădirea. Mai întîi s-a efectuat un decapaj mecanic cu ajutorul unui buldozer. Deși se economisește, în acest fel, timp și forță de muncă, această metodă prezintă dezavantajul distrugerii unor straturi și, implicit, a unor obiecte de suprafață. Lucrul se desfășura individual, utilizîndu-se unelte extrem de eficiente în condițiile solului cretos de acolo: tirnăcoape mici de mină, șpacluri triunghiulare etc.

Inventarul material a fost deosebit de bogat, unele orificii constituind adevărate silozuri. S-au descoperit vase, fragmente de vase (ceramică galo-romană datînd din secolul I î.e.n.), oase umane și de animale, obiecte de podobă din argint, resturi de unelte din bronz și din fier, precum și un mare număr de monede galo-romane, datate din secolul I î.e.n. Faptul este surprinzător, întrucît se pare că aceste monede au fost pur și simplu pierdute de autohtoni, ele fiind împrăștiate peste tot.

Șantierul de la Acy-Romance a constituit o utilă experiență privind alături studiul civilizațiilor care au trăit odinioară pe teritoriul Franței cît și familiarizarea cu tehnică de lucru, diferită de a noastră, aplicată de francezi.

Sorin-Ioan Sitea

*
* *
*

Facultatea de istorie poate semnala o primă participare la cursurile de vară ale Universității din Oslo, desfășurate la Blinden Corpus, în nordul capitalei norvegiene, în perioada 23 iunie — 3 august. Această Școală Internațională

de vară este un centru pentru învățămînt, ce oferă cursuri de obiecte umaniste, științe sociale, medicină, protecție a mediului înconjurător, analiză a proiectelor de dezvoltare, în care iau parte peste patru sute de studenți din șaptezeci de țări.

Prima sesiune de vară pentru studenții străini, cunoscători ai limbii engleze, a fost ținută aici în 1947. Deși numită „Școala de vară pentru studenții americani” și destinată tinerilor din universitățile Statelor Unite și ale Canadei, ea a primit, curînd, și cetățenii altor națiuni. De la începutul deceniului al șaselea, numărului acestora a crescut continuu, așa că în 1958 denumirea i se schimbă în aceea de „Școală Internațională de vară a Universității din Oslo”.

Din 1947, planul de învățămînt a fost extins tot mai mult. În timp ce multe dintre cursurile oferite se concentrează asupra aspectelor variate ale culturii norvegiene și scandinave, altele se ocupă de probleme de interes internațional, exemplul norvegian fiind luat doar ca baza pentru discuții. În completarea instrucției universitare sînt așa-numitele „serii internaționale”, reuniunile neoficiale, excursiile organizate în diferite zone ale Norvegiei.

Anul acesta s-a remarcat prin participarea unui număr relativ mare de studenți aparținînd țărilor Europei de Est. Bursele acordate României, în număr de cinci, vîzau cursurile C-50: *Contemporary Problems in Government and Politics* („Probleme contemporane în guvernare și politică”); C-53: *Norwegian Culture and Society* („Cultură și societate norvegiană”); C-55: *International Relations and Foreign Policy* („Relații internaționale și politică externă”); C-70: *Economic Policy and Public Administration* („Politică economică și administrație de stat”); D-180: *Energy Planning and the Environment* („Planificarea energiei și mediul înconjurător”). Universității ieșene i-au revenit două burse, la Facultatea de Drept (C-55, C-70) și la Facultatea de Istorie (Ariadna Nemțeanu) — C-53.

Cursul de „Cultură și societate norvegiană” este alcătuit din două părți. O primă secțiune, desfășurată pe parcursul a două săptămîni, reprezintă o introducere în cultura Norvegiei pre-industriale (ocupații, stratificare socială, ideologie) și în perioada de modernizare a țării, de la 1850 la 1900. Componenta principală a cursului, de patru săptămîni, se referă la statutul prezent al Norvegiei, ca stat modern, cu un sistem de ajutor social, accentul căzînd pe modul în care solidaritatea și egalitatea ajută în dezvoltarea unei țări prospere, democratice. Sînt tratate, de asemenea, o serie de probleme ale societății norvegiene: conduită politică, alcoolismul și consumul de droguri, problema minorităților și a emigranților. Excursiile sînt parte integrantă a cursului — la Lillehammer, o vizită la o fermă a tineretului, la o casă de corecție, la un azil de bătrîni, la consilii municipale etc. La final, examenul constă în prezentarea unui eseu asupra unui aspect al societății norvegiene.

Ariadna Nemțeanu

CALĂTORIE ARHEOLOGICĂ ÎN FRANȚA

În august 1990, în urma unei invitații primită de la domnul Bernard Lambert, președintele „Centrului de cercetări arheologice din valea Oise” (C.R.A.V.O.), cu sediul la Compiègne, am participat, împreună cu studentul Lucrețiu Birliba, la lucrările unui șantier arheologic din departamentul Ardennes. Se cuvin mai întîi făcute unele precizări în legătură cu sistemul de organizare a cercetărilor arheologice în Franța. Întreaga activitate este coordonată de CNRS și Ministerul Culturii, care țin evidența cercetărilor prin directorii celor cîteva mari districte în care e împărțit teritoriul Franței. Aceștia avizează asupra dreptului de a efectua cercetările și controlează modul de desfășurare. Spre deosebire de alte țări, cercetările nu se efectuează doar de instituțiile specializate (universități, muzee, institute), ci și de către numeroși amatori, grupați în societăți arheologice. În Franța am constatat existența unui interes deosebit pentru vestigiile arheologice în rîndurile marii majorități a populației. Nivelul de trai ridicat din această țară face, printre altele, ca arheologia să devină un adevărat

hobby pentru oameni de cele mai diverse profesii, care preferă să-și petreacă chiar integral concediul pe un șantier arheologic, iar în restul anului să-și continue, pe plan teoretic, cercetările în acest domeniu. Fondurile pentru săpături se obțin atât din contribuțiile personale ale membrilor societăților, cât și din fondurile alocate de Ministerul Culturii sau de organele administrative locale (departamente, primării), dar și prin donații ale unor firme particulare sau societăți de binefacere (menționarea sponsorilor se face atât prin mijloacele mass-media, cât și la publicarea finală a rezultatelor cercetării). Nu există nici o îngrădire legislativă pentru organizatorul de șantier de a-și procura mijloacele financiare și materiale necesare, conform spiritului său de inițiativă și de a utiliza aceste resurse așa cum consideră că e mai bine în folosul cercetării pe care o întreprinde.

Amfitrionul nostru (inspector de poliție în viața cotidiană) a început să efectueze săpături arheologice de abia din 1980, dar în acest timp a publicat deja (singur sau în colaborare) 5 cărți de specialitate și mai multe articole. El și-a ales ca loc de săpătură chiar localitatea natală, Azy Romance, un sat situat în imediata vecinătate a orașului Reims, din provincia Champagne. O școală profesională pentru adulți, existentă în această localitate, oferă condiții optime pentru organizarea bazei sociale a șantierului (cazare, masă). Toți participanții la cercetare trăiau în această tabără și lucrau efectiv la dezvelirea vestigiilor arheologice, ca și la prelucrarea lor primară. Printre participanți erau profesori de cele mai diverse discipline, studenți (atât de la facultăți de istorie, cât și de la alte specialități), elevi de liceu, muncitori. Din străinătate, în afară de noi, au mai fost 4 studenți cehi, de la facultatea de istorie din Praga, ceea ce a dat șantierului o notă internațională.

Pe raza localității au fost cercetate mai multe zone, descoperindu-se obiective din bronzul timpuriu și târziu, ca și din perioada celtică. Au fost descoperite așezări, sanctuare, zone sacre și necropole de incinerare și înhumare. În perioada 4—28 august (în care am lucrat efectiv pe acest șantier) obiectivul principal l-a reprezentat punctul „Wardé”, unde, în doi ani de cercetări, a fost dezvelită aproape integral o mare așezare celtică, din secolul anterior cuceririi romane 150—50 î. Chr.), aparținând tribului remilor.

Ca metodă de cercetare s-a utilizat îndeosebi decaparea unor mari suprafețe, prin mijloace mecanice, pornindu-se aprioric de la considerentul că, oricum, intensele lucrări agricole deranjaseră total stratul arheologic foarte subțire. Specificul structurii geologice a regiunii, formată din cretă, face ca adânciturile practicate de oameni (gropi de la parii construcțiilor, de la silozuri, pentru extragerea materialului de construcție, gropi de morminte) să se observe perfect, după înlăturarea stratului arabil și să conserve foarte bine un abundent material arheologic. Chiar dacă această metodă permite ca într-un timp scurt și cu eforturi fizice reduse să se obțină planul general al unei așezări, totuși ne-am exprimat rezerva asupra faptului că decapajul mecanic duce la pierderea unui număr foarte mare de obiecte și distruge în cea mai mare parte contextul arheologic; chiar dacă lucrările agricole au deranjat conexiunea normală a vestigiilor unor locuințe, totuși acestea nu puteau fi deplasate la mare distanță, astfel că, printr-o săpătură normală și consemnarea obiectelor în plan, s-ar fi putut obține imaginea lor globală. Ulterior, acestea puteau fi mai bine coroborate cu gropile păstrate în stratul de cretă și ar fi sporit gradul de certitudine în reconstruirea planului real al așezării. De asemenea, trebuie să se țină cont de faptul că pământul poate ascunde oricând surprize, oferindu-ne vestigii și din alte perioade istorice decât cele la care ne așteptăm pe baza unor evaluări preliminare; în cazul utilizării buldozerului, respectivele vestigii pot fi pierdute definitiv sau nu sînt surprinse decât târziu, cînd nu li se mai poate stabili contextul stratigrafic.

E evident că prin decapajul mecanic detaliile sînt sacrificate în favoarea spectaculosului, urmărindu-se obținerea unor rezultate de anvergură, care să permită atingerea cât mai rapidă a concluziilor și obținerea unei finanțări sporite pentru campaniile viitoare. Astfel, în timpul cercetărilor, șantierul a fost vizitat de ziaristi, reporteri de televiziune și radio, notabilități departamentale și locale, făcîndu-i-se o mare publicitate. Spectaculosul se obține și prin utilizarea permanentă a unor metode moderne de investigare (fotografieri aeriană

Înainte și în timpul săpăturii, ridicări topografice cu aparatură automată, filmări, detectare magnetică a obiectelor metalice, încercări de reconstituire a unor complexe dezvelite etc.). De altfel, cercetarea se desfășura fără întreruperi determinate de condiții meteo nefavorabile, grație acoperirii unor mari suprafețe prin sere de tip horticol.

În aceste condiții, atenția colectivului de cercetare se dirija mai ales spre golirea conținutului gropilor adâncite în cretă și spre înregistrarea cât mai exactă a datelor descoperite. În acest scop se utilizau unelte special adaptate, care implică un efort mult mai redus decât la o săpătură obișnuită. Prin bunăvoința gazdei noastre, am putut lua mostre din aceste unelte, în vederea multiplicării și utilizării lor pe șantierele noastre.

Dintre obiectele descoperite s-a remarcat în mod deosebit numărul foarte mare de monede celtice (peste 200), răspândite în întreaga așezare, ceea ce oferă o imagine clară despre stadiul destul de înalt pe care îl atinsese civilizația celtică, bazată deja, în largă măsură, pe schimburi monetare, având ca etalon piese proprii.

O prezentare amplă și sistematică a descoperirilor de la Acy Romance este în curs de realizare la Muzeul din Rethel, aflat în reorganizare; în prezent, aici e mai mult un loc de depozitare a materialelor rezultate din descoperiri arheologice efectuate în zonă. Este demn de menționat că activitatea arheologică la Rethel a fost stimulată de cel puțin doi factori. În primul rând, într-o localitate din imediata apropiere (Perthes) s-a născut unul „părinții” științei preistorice franceze, Jacques Boucher de Perthes, autorul celebrei maxime: „Quand les écrits manquent, les pierres parlent”. Apoi, chiar în Rethel se află vestigiile castelului ce a aparținut familiei cardinalului Mazarin, iar în preajmă sînt și ruinele altor castele, dintre care se remarcă mai ales Chateau Porcien.

Domnul Lambot ne-a oferit posibilitatea să vedem și alte câteva șantier arheologice din departamentul Ardennes: *Baâlons* (sanctuar celtic, urmat, pe același loc, de 3 temple romane, toate formînd o incintă sacră), *Flavier* (așezare celtică și gallo-romană, cu sanctuare, din secolul II î. Chr. pînă-n secolul IV d. Chr. — restaurate, conservate și introduse în circuitul vizitării), *Remilly-Aillicourt* (o imensă așezare aparținînd culturii Michelsberg, plasată într-un cot al rîului Meuse și apărată cu palisadă), *Chateau Porcien* (o mare așezare din epoca romană), *Nanteuil sur Aisne* (o așezare celtică și gallo-romană, cu un complex și sanctuare, datînd din secolele IV î. Chr. — II d. Chr.). Am reținut îndeosebi aspectele legate de existența unei perfecte continuități între perioada pre-romană și cea gallo-romană. Acea continuitate se vedește și în perioada post-romană, deși tocmai în această zonă a fost mai puternic impactul franc, care a lăsat urme și în toponimie. M-a impresionat, în acest sens, vechea biserică în stil romanic din satul Baâlons (secolele X—XI), care are încastrată, deasupra ușii de intrare, o lespede provenind de la o biserică anterioară, cu imaginea în basorelief a 3 îngeri îmbrăcați în togă, trădînd clar proveniența de la o populație romanică.

O imagine clară asupra continuității ne-a oferit-o și vizita la Muzeul de istorie din Reims, cu numeroase piese de valoare din anticul oraș Durocortorum, ca și din perioada merovingiană, cînd s-au pus aici bazele celebrelor catedrale Saint-Remi și Saint-Denis (loc de încoronare a regilor Franței).

Cu tot programul strîns, dedicat în primul rînd obiectivelor arheologice, am reușit să întreprindem și alte vizite, de scurtă durată, în orașele Sedan (cea mai mare fortăreață medievală a Franței), Mouzon (cetate medievală), Charleville-Mézières (capitala departamentului Ardennes, cu vechi și impunătoare catedrale, loc de naștere a poetului Arthur Rimbaud, cu muzeu consacrat vieții și operei acestuia) și, desigur, Paris. Chiar dacă vizita la Paris a durat numai o zi, a fost o plăcută revedere după 20 de ani. Între timp, deși marele centru al culturii europene nu s-a schimbat cu nimic farmecul său aparte, s-a mai îmbogățit totuși cu un obiectiv de o bogăție și valoare, ce tinde să o egaleze pe cea a celebrului Louvre: *Musée d'Orsay*, inaugurat în 1986. Pe lîngă modalitățile moderne de expunere, am remarcat și multitudinea de mijloace audio-vizuale care permit vizitatorului aprofundarea în diverse domenii ale istoriei și artei.

Spre deosebire de o simplă excursie turistică, sejurul nostru, de aproape o lună, ne-a oferit posibilitatea să cunoaștem aspecte cotidiene ale traiului francez, să ne integrăm într-o colectivitate arheologică, punând astfel bazele unei colaborări pe care o dorim de durată și cât mai rodnică. Impresiile dobândite, ca și unele lucrări procurate ne-au fost de un real folos pentru lărgirea perspectivei proprii în domeniul cercetării arheologice, dar și pentru formarea unor imagini comparative între istoria noastră și cea franceză.

Nicolae Ursulescu

AL VII-LEA SIMPOZION INTERNAȚIONAL „SĂPTĂMÎNILE PHILIPPOPOLITANE” — PLOVDIV, 9—22 OCTOMBRIE 1990

Organizate de către Ministerul Culturii din Bulgaria, Institutul de Tracologie din Sofia și Muzeul de Arheologie din Plovdiv, în perioada 9—22 octombrie 1990 au avut loc „Săptămînile philippopolitane” (*Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace*), manifestare științifică de anvergură pe care orașul Plovdiv o găzduiește pentru a șaptea oară. Grație unei burse oferite cu amabilitate de către comitetul de organizare, am putut participa la toate comunicările și excursiile care s-au organizat cu această ocazie. Tema colocviului, *Apparition et développement des villes en Europe sud-est et en Asie Mineure (jusqu'à l'époque préromaine)*, a suscitat, cum era și firesc, un interes aparte, fapt reflectat de comunicările susținute și de discuțiile care au urmat. Problematika apariției primelor centre urbane în Europa de sud-est și în Asia Mică, din eneolitic pînă în perioada hallstattiană timpurie, a constituit subiectul unei mese rotunde, în cadrul căreia s-au prezentat mai multe rapoarte și comunicări. Dintre acestea, remarcăm cîteva rapoarte generale, care au conturat principalele obiective ale cercetării acestui interesant domeniu: raportul profesorului N. Mierpert (*Au sujet des systèmes d'agglomération préhistoriques*), raportul profesorului R. Hodinott (*The Impact of Urbanism upon Religion*), raportul profesorului H. Parzinger (*Ländliche und frühe stadtartige Siedlungen in Anatolien während des dritten und zweiten vorchristlichen Jahrtausends*), precum și raportul profesorului M. Petrescu-Dîmbovița privind aglomerările preurbane din aria culturii Cucuteni-Tripolie.

Problema apariției centrelor urbane din mediul sud-tracic și illyric în epoca clasică și elenistică a fost abordată în mai multe comunicări, din care putem exemplifica: M. Zaninović (*The First Cities on Central Dalmatian Islands*), A. Ivantchik (*Les cimmériens et les villes de Lydie et Ionie*), P. Délev, (*Lysimacheia — a Royal City in Thrace*). În același context și cu implicații deosebite pentru istoria veche a României, remarcăm comunicarea lui S. Tohtassiev (*Über das Datum der Gründung von Istrien*), în care, pornind de la informațiile cuprinse în unele texte asiriene, pe baza cărora este modificată cronologia secolului al VII-lea î. Chr., autorul propune anul 638 ca dată de întemeiere a coloniei grecești Istria.

Importanța cercetărilor de teren, dublate de săpături arheologice sistematice, pentru studierea centrelor urbane din sud-estul Europei, a fost reliefată în comunicările susținute de K. Trandalidou (*Emergence des villes dans la Macédoine occidentale à l'époque hellénistique*), G. Trohani (*Le problème des centres „urbains” gêteo-daces de la plaine du Danube*), V. Yailenko (*Les polis de la région pontique septentrionale*), M. Alexianu (*Le territoire oriental de la Dacie préromaine sur la voi de l'urbanisation*).

Aspectele de ordin lingvistic și onomastic ale temei colocviului au fost conturate prin cîteva comunicări ale unor lingviști sovietici: V. Tzimbourski (*Thracian — Etrurian — Linguistic Relations*), A. Tcherniak (*Thrákia. Eine missbekannte spätgriechische Benennung Thrakiens*), R. Siarova (*Au sujet des „bria” thraces*).

Ultimele două zile au fost consacrate unei mese rotunde cu tema *Lexicon iconographiae mythologiae classicum*, condusă de cercetătoarea Z. Gotchéva.

autoarea unui important *corpus* privind cultul Cavalerului Trac în spațiul sud-dunărean. Comunicările și discuțiile care s-au purtat cu această ocazie s-au axat în principal pe aspectele legate de interpretarea iconografică a Cavalerului Trac, precum și pe legăturile care se pot stabili între acest cult și alte culte danubiene și balcanice.

Pentru lărgirea și conturarea mai exactă a imaginii pe care participanții la acest colocviu o aveau despre marile centre urbane din Thracia, a fost organizată o excursie de mai multe zile în zona de sud și centrală a Bulgariei. S-a început chiar cu orașul Plovdiv, unde există numeroase monumente importante, cum ar fi marele teatru construit în vremea lui Traian, restaurat în întregime, la care se adaugă descoperirile foarte recente, dintre care un interes aparte îl prezintă forum-ul orașului roman Philippopolis și marele edificiu bazilical descoperit în anii din urmă, datat în secolul V d. Chr., în care se mai păstrează porțiuni întregi ale unui mozaic deosebit de important. Interesantă ni s-a părut maniera în care toate edificiile și monumentele descoperite la Plovdiv au fost restaurate și încadrate în spațiul urban modern.

Am vizitat apoi baza de cercetări arheologice de la Vetren, localitate situată în apropiere de Plovdiv, unde o echipă de arheologi condusă de Mieczysław Domaradzki a început de cîțiva ani un program de cercetare perieghetică și sistematică a zonei, utilizînd, în afară de metodele obișnuite ale arheologiei, și alte metode moderne, cum ar fi interpretările aerofotografice, analiza pe calculator a informațiilor arheologice obținute în urma săpăturilor.

În zilele următoare am efectuat deplasări de documentare în centrele tracice de la Kabyle și Isperih, am vizitat sanctuarele tracice de la Sborianovo și Svechtari, marele centru urban de la Nicopolis ad Istrum și atelierele ceramice din zona împrejmuitoare, ca și orașul Tîrnovo, binecunoscut pentru monumentele sale medievale.

Colocviul de la Plovdiv a demonstrat, dacă mai era nevoie, importanța deosebită a colocviilor cu teme restrinse, la care participă în primul rînd cei care se ocupă de perioada sau subiectul propus. Astfel de colocvii devin din ce în ce mai utile, mai ales în contextul mării cantități de informații arheologice și istorice, pentru că numai prin contactul direct între cercetători, prin schimbul și confruntarea ideilor și ipotezelor fiecăruia, se pot lămuri multe aspecte ale unor probleme generale ori speciale legate de istoria veche și arheologia preistorică și clasică. Colocviile cu teme restrinse, organizate din ce în ce mai des în toată Europa, la care se adaugă și publicarea integrală a comunicărilor și rapoartelor (cum este și cazul revistei *Pulpudeva*, în care sînt publicate comunicările susținute la Plovdiv), sînt de natură să lămurească anumite concepte arheologice și istorice, constituind în același timp factori stimulativi ai cercetării arheologice.

Octavian Bounegru

PROFESORUL MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA LA 75 DE ANI



Confrății și discipolii, obștea celor ce scrutează trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat omagiază, cu ocazia împlinirii vârstei de 75 de ani, pe profesorul și omul de știință Mircea Petrescu-Dîmbovița, al cărui nume este inseparabil de consolidarea, pe plan național și internațional, a prestigiului școlii arheologice și istorice din Iași.

Provenit dintr-o familie de intelectuali, M. Petrescu-Dîmbovița s-a născut la Galați, în ziua de 21 mai 1915. Studiile medii și le-a făcut în orașul natal, la Liceul „Vasile Alecsandri”, pe care l-a absolvit în anul 1933. Încă licean, manifestă interes și pasiune pentru antichitate și arheologie, primii lui pași în acest domeniu fiind îndrumați de profesorul său de limbă română Aetiu Hogaș (fiul cunoscutului prozator Calistrat Hogaș). Din toamna anului 1933 urmează, concomitent, cursurile facultăților de litere și filosofie (specialitatea istorie) și de drept ale Universității din București, în 1937 fiind licențiat atât în istorie, cât și în drept. În timpul anilor de studii a avut privilegiul să audieze cursurile

unor iluștri profesori — unii dintre ei încă tineri, alții aflându-se la zenitul carierei lor de dascăli și cercetători —, precum Constantin C. Giurescu, Nicolae Iorga, Scarlat Lambrino, George Murnu, George Oprescu, Petre P. Panaitescu, Demostene Russo, Radu Vulpe. Ca viitor specialist în domeniul preistoriei, și-a făcut ucenicia pe lângă profesorul Ioan Andrieșescu (1888—1944), considerat, împreună cu Vasile Pârvan, creatorul școlii arheologice românești. Andrieșescu, care și-a desăvârșit pregătirea științifică la Berlin, alături de Hubert Schmidt, în anul 1927, după moartea lui Vasile Pârvan, devine directorul Muzeului Național de Antichități și titularul Catedrei de preistorie și arheologie a Universității din București, unde M. Petrescu-Dîmbovița va funcționa ca asistent onorific încă din anul al III-lea de studii. Lucrează la această catedră și în cadrul muzeului pînă în anul 1949. Aici își va pregăti și teza sa de doctorat, finalizată sub îndrumarea profesorului Ion Nestor (1905—1974), care, la rîndul său, și-a făcut pregătirea științifică în Germania, la Berlin și Marburg, fiind un strălucit elev al profesorului Gero von Merhart. M. Petrescu-Dîmbovița obține titlul de doctor în litere și filosofie (specialitatea preistorie) în 1947, la Universitatea din București.

Un moment hotărîtor în viața și activitatea arheologului — dar și în evoluția studiilor și cercetărilor arheologice din capitala Moldovei — l-a constituit numirea sa, în 1949, conferențiar la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, unde a funcționat apoi, din 1956, ca profesor titular pînă la pensionare (1984), îndeplinind, în anii 1975—1976, și funcția de decan al Facultății de Istorie și Filosofie. A predat cu competență, an de an împrăspătate cu date și interpretări

noi, cursurile generale de Istoria veche a României și Istoria societății primitive, cursuri speciale din domeniul preistoriei și, pentru prima dată la noi, un curs de Metode moderne de cercetare în arheologie. Dacă — din motive independente de el — cursul său de Istorie veche a României nu a putut vedea încă lumina tiparului, cartea sa *Scurtă istorie a Daciei preromane* (Iași, 1978) a servit drept manual pentru mai multe generații de studenți. În 1967 profesorului M. Petrescu-Dîmbovița i se acordă dreptul de a conduce doctoratul în domeniul preistoriei și al epocii migrațiilor. Sub îndrumarea sa au fost elaborate și sînt în curs de elaborare numeroase disertații, cu o tematică bine aleasă, aducînd valoroase contribuții la elucidarea unor probleme, mai puțin sau deloc studiate în trecut, ale istoriei străvechi și vechi, acordîndu-i-se o atenție specială spațiului est-carpatic al României.

De la început, M. Petrescu-Dîmbovița și-a împărțit timpul și energia între munca sa de la catedră și activitatea în cadrul instituțiilor de cercetare științifică de profil ale Filialei din Iași a Academiei Române. Din anul 1919 a fost, succesiv, cercetător științific principal, șef de sector și șef de secție la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” și la Muzeul de Antichități, devenit Muzeul de Istorie a Moldovei (care a funcționat, între 1949 și 1968, sub patronajul Academiei, în cadrul Institutului). Între 1956 și 1968 a fost directorul Muzeului, iar între 1967 și 1990 director al Institutului. Sub îndrumarea sa a fost organizată prima expoziție a Muzeului de Istorie a Moldovei și realizat primul depozit modern de arheologie din țară (vezi M. Petrescu-Dîmbovița și Alexandru Andronic, *Muzeul de Istorie a Moldovei*, București, 1966). În cadrul Institutului a organizat prestigioase colocvii, simpozioane și sesiuni științifice — nu odată cu participare internațională — îmbrățișînd o variată tematică din domeniul arheologiei preistorice, clasice și medievale. A inițiat editarea unei publicații periodice de arheologie la Iași, al cărei prim volum a văzut lumina tiparului în 1961, purtînd titlul, bine cunoscut astăzi în lumea științifică românească și internațională, de „Arheologia Moldovei”. Mulțumită perseverenței și abilității cu care prof. M. Petrescu-Dîmbovița și comitetul de redacție pe care-l conduce a reușit să asigure supraviețuirea revistei și în vremuri vitrege, acum, în 1991, salutăm apariția celui de al XIII-lea volum al acestei publicații care, în cele trei decenii de existență, a devenit, am putea spune, o oglindă a activității școlii ieșene de arheologie.

Dacă putem vorbi astăzi despre o asemenea școală, aceasta se datorează, în cea mai mare parte, strădaniei consecvente și gîndirii mereu în perspectivă a profesorului M. Petrescu-Dîmbovița. La catedră, pe șantierul arheologic pe care le-a condus a reușit să formeze numeroși elevi, dintre care și-a selectat apoi viitorii colaboratori, îndrumîndu-și tinerii colegi cu aceeași generozitate. Fructificînd zestrea moștenită de la dascălii săi, I. Andrieșescu și I. Nestor, M. Petrescu-Dîmbovița a implantat în elevii și colaboratorii săi multe din virtuțile arheologiei preistorice germane (cum ar fi cultul pentru precizia observațiilor în teren și pentru înregistrarea adecvată a acestora — premisa unor corecte interpretări istorice ulterioare), principii metodologice a căror aplicare s-a dovedit indispensabilă și în cercetarea monumentelor arheologice de epocă clasică și medievală. Treptat, ca rezultat al unei „strategii” bine gîndite, s-a format în jurul profesorului M. Petrescu-Dîmbovița un grup de colaboratori, reprezentînd, practic, toate domeniile arheologiei, de la cea preistorică (paleolitic, neolitic, epoca bronzului, prima și a doua vîrstă a fierului) la arheologia epocii geto-dacice, romane, prefeudale și medievale. Mai mult, conștient fiind că reconstituirea trecutului îndepărtat, a vieții cotidiene de odinioară nu este posibilă decît prin cercetări inter- și pluridisciplinare, a promovat colaborarea cu specialiști din domeniul geologiei, geografiei, paleobotanicii, arheozoologiei și antropologiei, a încurajat introducerea unor metode moderne de prospecțiuni arheologice, de datare și de analiză a descoperirilor, de evidență a acestora și a literaturii de specialitate.

Nu putem evoca aici decît foarte succint bogata activitate de cercetare a profesorului M. Petrescu-Dîmbovița, desfășurată cu pasiune și competență timp de peste cinci decenii. A îmbinat armonios, de la început, munca anevoioasă de teren cu investigațiile făcute în diferite colecții arheologice, cu studiul în tîlna bibliotecii ori a cabinetului de lucru. A respectat — cum puțin alții —

etapele firești ale cercetării arheologice, a practicat toate domeniile acesteia. A organizat cercetări de suprafață sistematice, a efectuat sondaje, săpături de salvare ori de mare amploare, chiar exhaustive. Pornind de la observațiile și descoperirile sale personale, completate cu temeinice și repetate investigații în mai toate muzeele din țară și în numeroase instituții similare din străinătate, M. Petrescu-Dîmbovița a elaborat rapoarte de săpături, articole, comunicări, studii și monografii, în care se îmbină ineditul, informația de primă mână cu interpretări și generalizări, formulate cu prudență, în concordanță cu stadiul cercetărilor pe plan național și internațional.

La începutul carierei sale atenția lui se îndreaptă spre locurile natale, publicînd *Răspunsurile învățătorilor din județul Covurlui la chestionarul arheologic al lui Al. Odobescu* (în „Acțiunea”, Galați, aprilie 1939) și verificînd pe teren aceste informații (culese în anii 1871—1874), prin efectuarea unor recunoașteri arheologice în 32 de localități din sudul Moldovei (vezi *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui, Untere Moldau*, în „Dacia”, VII—VIII, 1937—1940, p. 427—446). Acest gen de cercetări a fost extins apoi, prin atragerea unor colaboratori, printre care și geografi, asupra întregii Moldove. Din aceste cercetări a rezultat, pe lângă numeroase publicații parțiale, prima monografie amplă de topografie arheologică publicată în România, lucrare indispensabilă în studiul geografiei istorice, antice și medievale, a regiunilor est-carpătice (Nicolae Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970).

Săpăturile sale, întreprinse cu maximă exigență și constituind un model din punct de vedere metodologic, au devenit adevărate șantier-scoală pentru colaboratorii, elevii și studenții săi, care au avut privilegiul să facă parte din colectivele conduse de el. Pe baza săpăturilor sale de la Glina, Stoicani, Perieni, Trușești, Cucuteni, Foltești, Ciolănești, Hlincea, Fundu Herții — spre a aminti doar cele mai importante — a contribuit cu date și interpretări noi la cunoașterea neoliticului, a perioadei de tranziție la epoca bronzului și a epocii bronzului însăși, a primei și a celei de a doua vîrste a fierului, a perioadei prefeudale și feudale timpurii.

Fără a face vreo ierarhizare, nu putem să nu menționăm că așezarea culturii Cucuteni de la Trușești este, după cea de la Hăbășești (cercetată de un colectiv, condus de Viadimir Dumitrescu, din care a făcut parte și M. Petrescu-Dîmbovița), cea de a doua stațiune neolitică din România, și una dintre puținele din Europa, săpată în întregime (1951—1959). De o însemnătate deosebită a fost și reluarea, în 1961, cu o jumătate de secol după cercetările lui Hubert Schmidt, a săpăturilor de la Cucuteni, în urma cărora s-au făcut numeroase precizări cu privire la sistemul de fortificație, tipurile de locuință, inventarul arheologic și periodizarea culturii Cucuteni, la modul de viață și de gândire a creatorilor acestei civilizații, care a stat mereu în atenția profesorului Petrescu-Dîmbovița (vezi, spre exemplu, mica sa carte, *Cucuteni*, București, 1966).

Un alt domeniu, în care M. Petrescu-Dîmbovița s-a impus în arheologia românească și cea internațională ca o mare autoritate, este studiul obiectelor și depozitelor de bronz, în contextul mai larg al epocilor cărora le aparțin. După o muncă migăloasă și îndelungată de adunare și verificare repetată a materialului, a întreprins seriile depozitelor de bronzuri din România, din întreg intervalul cuprins între Bronzul mijlociu și Hallstattul târziu (cca sec. XVI—VI î.e.n.), încercînd să stabilească condițiile în care s-au constituit și au fost ascunse, legăturile lor cu culturile contemporane (vezi *Depozitele de bronzuri din România*. Biblioteca de Arheologie XXX, București, 1977). S-a ocupat în mod deosebit de secerile de bronz, cărora le-a dedicat un volum special, publicat în Germania, în prestigioasa colecție *Prähistorische Bronzefunde* (M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sichern in Rumänien, mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. PBF, Abteilung XVIII, Band 1, München, 1978) și are sub tipar, în aceeași colecție, un volum despre *Brățările de bronz din România*.

Nu numai că a încurajat cercetările de arheologie medievală, lașul devenind un puternic centru în acest domeniu, multă vreme neglijat, dar el însuși are contribuții însemnate, mai ales la cunoașterea perioadei formării poporului

român. (A se vedea, spre exemplu, recenta carte, semnată de M. Petrescu-Dîmbovița și Dan Gh. Teodor, *Sistemul de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții, jud. Botoșani*, Iași, 1987).

Preocupările sale științifice largi, informarea sa bogată și promptă se datorează și faptului că prof. M. Petrescu-Dîmbovița a avut șansa să facă numeroase investigații nu numai în muzeele din țară dar și în străinătate, să întreprindă călătorii de documentare în principalele centre ale arheologiei din Europa și chiar în afara ei (China, Mexic, Statele Unite), să întrețină legături personale cu reprezentanții marcanți ai științei preistorice contemporane. În cursul anilor, a ținut prelegeri și conferințe la universitățile din Bonn, Frankfurt pe Main, Freiburg, Graz, Istanbul, Leningrad, München, Padova, Paris, Saarbrücken, Viena ș.a. A participat la multe din colocviile și simpozioanele importante din țară și de peste hotare, din domeniul specialității sale, a prezentat rapoarte, comunicări, intervenții la marile congrese internaționale de pre- și protoistorie de la Roma (1962), Praga (1966), Belgrad (1971), Nisa (1976), Mexico City (1981), Mainz (1987), Bratislava (1991), la congresele internaționale de științe istorice de la Stockholm (1960), Moscova (1976), București (1980), Stuttgart (1985), la congresele internaționale de tracologie de la București (1976) și Viena (1980).

Personalitate de frunte a arheologiei românești și europene, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița este Laureat al Premiului de Stat (1954) și al Premiului „Vasile Pârvan” al Academiei Române (1977), este membru al Biroului Societății de Științe Istorice și al Comitetului Național al Istoricilor din România. În anul 1964 a fost ales, din partea României, membru în Consiliul Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice. În același an a devenit membru al Institutului Italian de Pre- și Protoistorie de la Florența, iar în 1977 membru corespondent al Institutului de Arheologie German cu sediul la Berlin (în partea occidentală de atunci a orașului).

Cu spiritul tineresc care îl caracterizează, Mircea Petrescu-Dîmbovița este prezent, ca și până acum, în viața științifică, continuând să lucreze neobosit în mijlocul colaboratorilor săi mai tineri — în cea mai mare parte foști elevi —, pentru care el a rămas Profesorul, înconjurat cu stimă și respect, același magistrul generos, gata să le împărtășească din vastele sale cunoștințe. La a 75-a aniversare îi dorim ani mulți cu sănătate, putere de muncă și liniște sufletească, pentru a îmbogăți cu noi valori impunătoare sa operă științifică și, prin aceasta, Arheologia, căreia s-a dăruit cu pasiune în tot cursul vieții.

Attila László

PROFESOR DR. EMILIAN BLOD LA A 65-A ANIVERSARE



Este foarte greu să cuprinzi în câteva pagini munca unui coleg, care ți-a fost și profesor și pe care îl cunoști de peste 35 de ani; pentru că, în anul 1954, cînd prof. Emilian Bold își încheia studiile universitare, ca absolvent al Facultății de Istorie din Iași, noi făceam primii pași în amfiteatrele acestei facultăți. A fost încadrat în același an ca preparator la Catedra de Istoria României și după un scurt popas în domeniul arheologiei, s-a specializat în Istoria contemporană, devenind asistent în 1956. Am făcut parte din una dintre primele serii de studenți care a beneficiat de îndrumarea competentă a asistentului Emilian Bold, în cadrul unor seminarii generale și speciale de Istorie modernă și contemporană, universală și românească.

În spatele unei aparente severități, care încerca să acopere o mare timiditate, se ascundea, în fond, o exigență, o exigență deosebită față de propria-i persoană și, în egală măsură, față de noi, studenții. Așa l-am

cunoscut și de-a lungul anilor ne-am întărit convingerea că profesorului Emilian Bold nu-i plac jumătățile de măsură și că ține la lucrul bine făcut.

S-a născut la 20 noiembrie 1925 în localitatea Bădiceni din județul Soroca; în scurt timp, întreaga familie s-a mutat cu totul în comuna Luncavița, județul Tulcea. Tatăl său, Ioan, a murit în 1967, iar mama sa, Ioana, împlinește în acest an, tot în ziua de 20 noiembrie, venerabila vîrstă de 100 de ani!

Emilian Bold a urmat clasele primare și gimnaziale la Școala din Luncavița, cu învățători foarte buni, cărora le păstrează — așa cum mărturisește — sentimente de profund respect și recunoștință. În condițiile grele din perioada celui de al doilea război mondial și din anii următori, și-a continuat studiile în cadrul Seminarului teologic „Sf. Andrei” din Galați, pentru că în anul 1948 să-și dea diferențele și bacalaureatul la Liceul „Vasile Alecsandri” din aceeași localitate. Fiind confruntat în continuare cu greutatea materiale, s-a angajat ca pedagog la un liceu din localitate, pentru ca în anul 1950 să dea examenul de admitere la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

Învățămîntul istoric din țara noastră (și nu numai cel istoric) era confruntat cu mari dificultăți ca urmare a dogmatismului, a deformărilor grave prin impunerea unor „teze” neștiințifice, a unor „concluzii” prestabilite etc. Sînt chestiuni cunoscute și nu insistăm aici asupra lor. Ceea ce ținem să subliniem este faptul că, numai ca urmare a activității serioase depuse de profesori de prestigiu de la facultatea noastră, s-a reușit — uneori cu concesii de suprafață, nesemnificative — a se menține nivelul științific al celor mai multe cursuri și seminarii. După „bătrînii” noștri profesori, dintre care cei mai mulți au trecut în lumea umbrelor (amintirea lor va fi veșnică în inimile noastre), Emilian Bold face parte dintr-o generație de profesori care au asigurat o anumită evoluție și ținută științifică învățămîntului istoric de la Universitatea ieșeană, ferindu-ne de excesele amintitului dogmatism, ferindu-ne spunem, deoarece cei mai mulți dintre noi le-am fost studenți și le datorăm foarte mult, constituind modele pe care ne-am străduit a le urma.

A îndrumat numeroase serii de studenți de la cursurile de zi și fără frecvență, a depus o muncă susținută ca îndrumător al studenților în cercurile științifice, în realizarea lucrărilor de diplomă, în perfecționarea cadrelor didactice etc. Profund atașat școlii, manifestă un interes deosebit pentru activitatea actului didactic, făcându-și datoria în mod exemplar. Este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, să evaluăm, la realele dimensiuni, această față mai puțin văzută a activității desfășurate la catedră, de-a lungul anilor, în formarea de dascăli bine pregătiți.

Pe lângă cursul general, cursurile speciale axate pe o tematică majoră s-au constituit în profunde pagini de valorificare a literaturii de specialitate și a cercetărilor proprii, remarcabile în anumite domenii ale istoriei României, încadrate organic în istoria universală. Unele din aceste cursuri speciale s-au materializat în volume publicate prin Centrul de multiplicare al Universității, primite cu deosebit interes nu numai de studenți, ci și de specialiști. Rodnica activitate didactică și științifică a făcut să urce treptele ierarhiei universitare: lector în 1961, conferențiar în 1971 și profesor în 1979.

Și-a susținut doctoratul în anul 1969 (la prof. dr. Aurel Loghin), cu o teză privind România și problema reparațiilor de după primul război mondial, lucrare publicată în anul 1976, la Editura Junimea, sub titlul *De la Versailles la Lausanne*: este o lucrare de referință în literatura de specialitate, singura monografie referitoare la această problemă, care — din păcate — ne-a creat altele complicații și ne-a adus altele nedreptăți. Autorul a publicat între timp și alte studii pe această temă, aprofundând unele aspecte, dar cartea apărută acum 15 ani își păstrează neștirbită valoarea.

În ansamblu a publicat aproximativ 60 de lucrări, volume, studii, articole, note în revistele de specialitate; este coautor cu contribuții însemnate al unor lucrări colective. Prestigiul științific dobândit în rîndul specialiștilor din domeniul Istoriei contemporane a României au condus la acordarea, în acest an (cu mare întârziere deci), a dreptului de a conduce doctoranzi în acest domeniu.

Pe lângă tema cercetată în lucrarea de doctorat și în alte studii, remarcăm atenția acordată procesului de consolidare a unității naționale, proces realizat printr-o serie de măsuri economice, politice și sociale adoptate în perioada următoare Marii Uniri. Sint relevate eforturile depuse de diferite cercuri politice, puternic angajate în realizarea acestei opere, o continuare firească a Actului necesar împlinit pe cale democratică în cursul anului 1918. Activitatea partidelor politice din România interbelică, poziția adoptată de acestea față de principalele probleme ale acelei perioade a ocupat, de asemenea, un loc important în activitatea de cercetare științifică a prof. Emilian Bold și de dezbateri cu studenții. Pornindu-se de la cercetarea întreprinsă cu o echipă de studenți cu reale calități (fapt confirmat de evoluția lor) și îndrumată cu competență mai mulți ani de prof. Emilian Bold, s-a ajuns la elaborarea unui volum și a studiilor referitoare la un subiect adesea ocolit: legislația muncii în perioada interbelică. Titlul volumului publicat în 1980, *Concesii și restricții în legislația muncii din România 1920—1940*, ni se pare semnificativ pentru maniera de abordare a chestiunii.

Încadrarea istoriei românilor în istoria universală, larga deschidere către înțelegerea atenției a conexiunilor, a influențelor și confluențelor l-a preocupat și-l preocupă permanent. Așa se explică și alegerea temei de doctorat, așa se explică și importante contribuții din volume precum: *România în relațiile internaționale 1699—1939*, *România în istoria universală* ș.a. Se află sub tipar, la Editura Junimea, lucrarea *Diplomația de conferințe* și este în curs de elaborare volumul *Cum a fost posibil?* (în colaborare), ce vor constitui, sintem siguri, realizări importante în elucidarea unor aspecte cu semnificație majoră din domeniul politicii externe românești, a relațiilor internaționale din perioada interbelică, al derulării evenimentelor din preajma și de la începutul celui de al doilea război mondial.

Atașat profund de instituția noastră, i-a dedicat pagini de analiză atentă a activității și atitudinii adoptate de profesori și studenți în anumite etape și are o contribuție însemnată la elaborarea volumului apărut cu prilejul aniversării a 125 de ani de existență a Universității din Iași.

Așa cum spuneam, nu putem cuprinde aici întreaga activitate, toate rezultatele din munca didactică și de cercetare, conferințele, comunicările ținute în fața specialiștilor sau a unui public larg, tratind momente sau probleme de mare importanță ale istoriei patriei și istoriei universale. Nu pot trece însă peste sprijinul substanțial acordat de-a lungul anilor, sprijin direct care m-a ajutat foarte mult în pregătirea mea la catedră și în cercetarea de specialitate. Nu există moment important din activitatea mea didactică și științifică în care să nu fie implicat ajutorul colegial și prietenesc al profesorului Emilian Bold. Îi mulțumesc din toată inima!

Acum, la împlinirea vârstei de 65 de ani, noi toți, care îi cunoaștem strădaniile, frământările, succesele și necazurile, îi dorim profesorului Emilian Bold și întregii sale familii, multă sănătate, noi împliniri și numai bucurii, realizarea tuturor planurilor de viitor. La mulți ani!

20 noiembrie 1990

Ion Agrigoroaiei

LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

- *România și problema reparațiilor de război* (Teză de doctorat, Rezumat), 1979.
- *Iașul contemporan*, Iași, Editura Junimea, 1969 (în colaborare).
- *De la Versailles la Lausanne. Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război*. Contribuții, Iași, Editura Junimea, 1976.
- *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc*, în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași”, Istorie (AȘUI), T. I, Fasc. 1-2, 1955 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice în P.C.M. (II). Subregiunea Stemnic-Racova și Valea Birladului superior între Buhăiești și Vaslui*, în AȘUI, T. IV, 1958.
- *Tezaurul de monede republicane romane de la Conțești* (raionul Adjud, regiunea Bucău), în AȘUI, IV, 1959.
- *Aspecte ale situației României între anii 1920—1921. Guvernarea Averescu*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, Istorie, an VIII 1957, fasc. 1 (în colaborare).
- *Contribuții la cunoașterea situației din Moldova în timpul retragerii (1917—1918)*, în AȘUI, Științe sociale, T. V/1959.
- *Contribuții la cunoașterea împrejurărilor în care au fost contractate de România împrumuturile de stat din anii 1929—1931*, în AȘUI, T. IX, 1963.
- *Despre relațiile româno-germane la sfârșitul crizei economice din 1929—1933*, în AȘUI, T. X, 1964 (în colaborare).
- *Unele probleme privind participarea delegației române la Conferința păcii (1919—1920)*, în AȘUI, T. XIV, 1968.
- *România și problema reparațiilor de la Conferința de la Spa la planul Dawes*, în AȘUI, T. XV, 1969, fasc. 1.
- *Din istoricul reparațiilor. Moratoriul Hoover și Conferința de la Lausanne*, în AȘUI, T. XVI, 1970, fasc. 1.
- *Aspecte privind poziția marilor puteri față de România la Conferința păcii (1919—1920)*, în AȘUI, T. XVI, 1970, fasc. 2.
- *Problema reparațiilor și relațiile internaționale de la Conferința păcii la planul Dawes*, în „Cercetări istorice”, Iași, 1970.
- *Din activitatea democratică și antifascistă a profesorilor și studenților Universității ieșene (1920—1925)*, în vol. *Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași la a 50-a aniversare a PCR*, Iași, 1971.
- *Facultatea de istorie-filozofie*, în Idem, (în colaborare).
- *Planul Young și România (I)*, în AȘUI, T. XVII, 1971, fasc. 1.
- *Planul Young și România (II)*, în AȘUI, T. XVIII, 1971, fasc. 2.
- *Înființarea Ministerului Muncii — martie 1920*, în AȘUI, T. XX, 1974.
- *Legea aplanării conflictelor de muncă — august 1920 în discuția Parlamentului*, în AȘUI, T. XX, 1974, fasc. 2 (în colaborare).

- *Contribuții privind studierea și cunoașterea legislației muncii din România. Legea camerelor de muncă din 1927*, în „Cercetări istorice”, Iași, 1973 (în colaborare).
- *Considerații asupra evoluției cadrului juridic al sindicalismului în România (1921—1924)*, în „Cercetări istorice”, VII, 1976, Iași (în colaborare).
- *Legea contractelor colective de muncă și problema „armoniei sociale”*, în AȘUI, T. XXII, 1976 (în colaborare).
- *România în relațiile internaționale*, Iași, Editura Junimea, 1980, Cap. 1919—1933 (în colaborare).
- *In memoriam. Janeta Bendler (1917—1980)*, în AȘUI, T. XXVI, 1980.
- *Considerații asupra legislației muncii din România în perioada interbelică*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, T. XVII, 1980 (AIIAI).
- *Activitatea României la Societatea Națiunilor*, în AȘUI, T. XXVI, 1980.
- *Petre Andrei — om politic*, în „Cercetări istorice”, T. XI, Iași, 1980. (în colaborare).
- *Concesii și restricții în legislația muncii din România 1920—1940*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1980.
- *Conferința păcii și cei patru „mari”*, în AȘUI, T. XXVII, 1981.
- *N. Titulescu sau pacea indivizibilă*, Iași, Editura Junimea, 1982 (în colaborare).
- *Istoria partidelor politice burgheze din România, 1918—1938*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1977 (în colaborare).
- *Legislația muncii în epoca modernă și contemporană*, în AIIAI, T. XIX, 1982 (în colaborare).
- *N. Titulescu, luptător pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a României*, în „Ateneu”, Bacău, an III, nr. 3 (20), martie 1960 (în colaborare).
- *Conferința de pace de la Paris. Noi contribuții*, în AȘUI, T. XX, 1982 (în colaborare).
- *Conferința de pace de la Paris (1918—1920). Citeva considerații generale*, în volumul Prof. C. Cihodaru la a 75-a aniversare, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1983.
- *Pregătirea actului de la 23 august 1944. Aspecte politice*, în Idem, T. XXX, 1984.
- *Versailles 1919. Realități și incertitudini în realizarea păcii* (în manuscris) (în colaborare).
- *Diplomația de conferințe*, Editura Junimea, Iași, 1991.
- *Conferința de la Locarno. Premise*, în AȘUI, T. XXIX, 1983.
- *Universitatea „Al. I. Cuza”, citadelă a luptei împotriva fascismului, pentru demnitate umană și democrație*, în „Buletinul Universității „Al. I. Cuza”, Iași, iulie-decembrie, 1984, p. 33—36.
- *Istoria Universității ieșene*, Iași, Editura Junimea, 1985 (coautor).
- *Evoluția legislației învățământului superior în epoca contemporană (1918—1985)*, în AȘUI, T. XXXI, 1985 (în colaborare).
- *125 de ani: O flacără nestinsă*, în „Opinia studențească” nr. 5-6, (86—87), an XII, 1985.
- *Semnificația unei file istorice (23 august 1944)*, în „Opinia studențească”, nr. 3-4, (91—93), an XIII, 1986.
- *Conferința de la Locarno*, în *România în istoria universală*, vol. II, Iași, 1986.
- *Conferința păcii de la Paris (1919—1920)*, în Idem (în colaborare).
- *România în timpul primului război mondial*, vol. I-II, București, Editura militară, 1987 (două capitole); Buc., Editura militară, 1988 (coautor).
- *Un episod din istoria Conferinței de pace de la Paris: semnarea Tratatului de la Versailles*, în AȘUI, T. XXXIII, 1987.
- *Consolidarea unității național-statale românești. Măsuri legislative, economice, politice și sociale (1918—1940)*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1987. (curs special litografiat).

- *Problema rhenană în discuția Conferinței de pace de la Paris (1919—1920)*, în AȘUI, s. III, Istorie, T. XXXII, 1986.
- *Ascensiunea nazismului la putere și reacția opiniei publice românești și internaționale*, în *România în istoria universală*, vol. III, Iași, 1988.
- *Pactul Briand-Kellogg, un gest simbolic pentru pace*, în vol. *Prof. C. Cihodaru la 80 de ani*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988.
- *The Mustereng of Romanian's economic and military capacities with a view to completing the country*, AIIAI, T. XXXV, 2, 1988.
- *Ocuparea zonei rhenane de către Germania hitleristă (I), (7 martie 1936). Preliminarii diplomatice*, în AȘUI, T. XXXV, 1989.
- *Cum a fost posibil? Contribuții privind atitudinea opiniei publice față de ascensiunea nazismului la putere (sub tipar Iași) (în colaborare)*.

RECENZII

- Peter Krüger, *Deutschland und die Reparationen. 1918/19. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*, Stuttgart, 1973, în AIIAI, T. XIII, 1976.
- Gh. Sora, Vasile Goldiș, *militant pentru desăvârșirea idealului național. 1 Decembrie 1918*, Editura Facla, Timișoara, 1980, în AȘUI, T. XXXV, 1978.
- Walter Tormin, *Die Weimarer Republik*, Hannover, 1977, în AȘUI, T. XXV, 1979.
- Walter Tormin, *Osterreichische Osthefte*, Wien, No. 2—3, în AIIAI, T. XVII/1980.
- Helmut Heiber, *Die Republik von Weimar*, München, 1977, în AIIAI, T. XV, 1978.
- A. Loghin, M. Platon, Gh. Platon, *Universitatea „Al. I. Cuza” Iași*, București, Editura Litera, 1971, în AȘUI, T. XIX, 1973.
- N. Z. Lupu, *Mari crize ale vieții internaționale interbelice: Războiul italo-abisinian (1935—1936)*, București, Editura politică, 1981, în AȘUI, T. XXVIII, 1982.
- Gh. Zaharia (coordonator), I. Alexandrescu, M. Fătu, P. Nichita, Gh. Tuțui, Vl. Zaharescu, *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, București, Editura politică, 1971, în AȘUI, T. XVIII, 1972.
- Manfred Alexander, *Deutsche Gesandtsberichte aus Prag. Von der Staatsgründung bis zum ersten Kabinett Beneš, Teil I*, München — Wien, 1983, în AIIAI, T. XXII, 1983.
- V. Fl. Dobrinescu, *Relații româno-engleze (1914—1933)*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1986, în AȘUI, T. XXXII, 1986.
- Ion Scurtu, *Viața politică din România, 1918—1944*, București, Editura Albatros, 1982, în AȘUI, T. XXIX, 1983.

PROFESORUL MARIN DINU LA A 65-A ANIVERSARE



Sic fugit tempus, irreparabile tempus! Merceu tinărul și dinamicul nostru profesor, domnul dr. Marin Dinu, a ajuns la o frumoasă vîrstă aniversară, după ce timp de aproape 4 decenii s-a contopit cu destinele învățămîntului arheologic la Universitatea ieșeană. Lucrările începute și planurile concepute, dar neajunse încă la stadiul final, îl îndeamnă în continuare să vegheze, în calitate de cadru didactic, alături de mai tinerii săi colegi, la pregătirea a noi generații de slujitori ai muzei Clio.

Originar de pe meleagurile argeșene (născut în comuna Poiana Lacului, la 8 mai, 1925), cu studiile făcute la Universitatea din București, a venit la sfîrșitul anului 1951 la Alma Mater Iasiensis, pe care n-a mai părăsit-o niciodată. Preparator, asistent și apoi lector, a

desfășurat o bogată și fructuoasă activitate didactică, seminarizînd și predînd la disciplinele de Istorie universală veche, Istorie veche a României, Preistorie generală, Introducere în arheologie, Probleme fundamentale ale istoriei României. A contribuit în mod deosebit la formarea gîndirii arheologice a unor viitori specialiști printr-o serie de cursuri și seminarii speciale („Neoliticul pe teritoriul României”, „Perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului în România”, „Cultura Horodiștea-Foltești”, „Originea și periodizarea culturii Cucuteni”, „Continuitatea elementului autohton în mileniul I e.n.”, „Dacia în vremea stăpînirii romane”).

Studentii cercului de istorie veche și arheologie s-au bucurat de competența sa îndrumare în elaborarea primelor lucrări științifice, învățînd totodată modul în care pot să aprecieze, după criterii personale, diferitele păreri și ipoteze întîlnite în literatura de specialitate.

Exemplul cel mai bun l-a oferit tinerilor discipoli chiar prin propria sa cercetare, cu rezultate dintre cele mai notabile, valorificate prin studii de alocășă ținută științifică. Cercetările arheologice ale domnului profesor Dinu au fost adevărate șantiere-școală pentru numeroșii studenți participanți, care au desprins astfel elementele fundamentale ale organizării și desfășurării activității pe un șantier arheologic. Rezultatele obținute pe teren i-au permis să aducă o serie de contribuții de seamă la îmbogățirea cunoștințelor despre istoria veche a României.

Ne limităm să cităm aici doar cîteva dintre acestea: descoperirea celor mai vechi urme de locuire paleolitică pe teritoriul Moldovei; mai buna cunoaștere și periodizare a fazelor A—B și B ale culturii Cucuteni; sesizarea unor noi culturi ale perioadei de tranziție spre epoca bronzului (cultura amforelor sferice, cultura Horodiștea-Erbiceni) și plasarea lor în contextul cronologico-cultural al epocii; descoperirea și valorificarea științifică a faimosului tezaur getic de la Cucuteni-Băiceni; dezvelirea și conservarea muzeistică a necropolei princiare daco-getice de la Cucuteni (una din cele mai de seamă realizări ale muzeisticii românești). 38 de lucrări publicate și peste 30 de comunicări încă inedite înmănunchează valorificarea științifică a cercetărilor arheologice pe care le-a efectuat, ca și teza de doctorat pe care a susținut-o în 1978.

Participând la diferite manifestări științifice peste hotare sau efectuând stagii de documentare în alte țări, a urmărit cu atenție modul de organizare și desfășurare a învățămîntului arheologic la cele mai de seamă universități. Animat de dorința perfecționării permanente a studiului istoriei vechi și arheologiei la Facultatea ieșcană de profil, a inițiat și a reușit în mare măsură să pună bazele unui Seminar de istorie veche și arheologie, într-un spațiu adecvat (clădirea — monument istoric „Casa Catargi”). Luptînd și biruind frîncele inerției, se străduiește și în prezent să doteze învățămîntul istoric ieșcan cu un seminar de specialitate la nivelul țărilor evolute și cu vechi tradiții universitare din Europa.

Sînt toate acestea realizări de seamă din viața unui om, care n-a știut ce înseamnă timpul irosit în zadar și care, cu experiența, competența și maturitatea celor 63 de ani, e gata să contribuie în continuare la realizarea unui învățămînt arheologic de înaltă calitate științifică în universitatea noastră. Nu putem decît să-i urăm să-și vadă cît mai curînd visurile realizate, bucurîndu-se de sprijinul total al celorlalți membri ai colectivului de istorie veche și arheologie, de prețuirea și aprecierea conducerii Facultății.

Nicolae Ursulescu

LUCRĂRI PUBLICATE

- *Recunoașteri arheologice în raionul Trușești*, în „Studii și cercetări de istorie veche” (SCIV), 4, 1953, 1—2 (în colaborare).
- *Șantierul arheologic Trușești*, în SCIV, 5, 1954, 1—2 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice la Valea Lupului — Iași (1953)*, în SCIV, 5, 1954, 1—2.
- *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. I — Valea Birladului Superior*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași”, Șt. Sociale, I, 1955 (în colaborare).
- *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului—Iași*, în AȘUI, Șt. Sociale, I, 1955.
- *Cercetările arheologice de la Valea Lupului (1954)*, în SCIV, 6, 1955, 3—4.
- *Șantierul arheologic Valea Lupului (1955)*, în „Materiale și cercetări arheologice” (Materiale), III, 1957.
- *Tezaurul monetar din secolul al XV-lea de la Cirpiți-Iași*, în „Studii și cercetări științifice” Iași (SCȘI), Istorie, VIII, 1957, 2 (în colaborare).
- *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. II — Subregiunea Stemnic-Rahova*, în AȘUI, Șt. Sociale, IV, 1958 (în colaborare).
- *Șantierul arheologic de la Valea Lupului (1956)*, în Materiale, V, 1959.
- *Șantierul arheologic Valea Lupului (1957)*, în Materiale, VI, 1959.
- *Șantierul arheologic de la Dolheștii Mari (1957)*, în Materiale, VI, 1959.
- *Șantierul arheologic Dolheștii Mari (1958)*, în Materiale, VII, 1961.
- *K voprosu o kulture šarovidnoh amfor na territorii Moldavy*, în „Dacia”, N.S., IV, 1960.
- *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în „Arheologia Moldovei”, (ArhMold), I, 1961.
- *Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă — Birlad*, în Arh. Mold. II—III, 1964 (în colaborare).
- *Nouveaux problèmes concernant la fin du Néolithique entre les Carpathes Orientales et le Pruthi*, în *Atti del VI-e Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e protoistoriche* — Roma, II, Firenze, 1965.
- *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în Arh. Mold., V, 1967 (în colaborare).
- *Quelques considérations sur la période de transition du Néolithique à l'époque du Bronze sur le territoire de la Moldavie*, în „Dacia”, N.S., XII, 1968.
- *Quelques problèmes concernant la période de transition de l'Énéolithique à l'époque du Bronze dans les régions extracarpathiques de la Roumanie*, în *Actes du VII-e Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Prague, 1970.

- *La résidence princière de Jassy*, in „Dacia”, N.S., XIV, 1970 (în colaborare).
- *La civilisation Horodiștea-Foltești à la lumière des nouvelles recherches*, in „Studijne Zvesti”, Bratislava, 1973.
- *Le problème des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*, in „Preistoria Alpina”, X, Verona-Trento, 1974.
- *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați)*, in SCIVA, 25, 1974, 1 (în colaborare).
- *Nouvelles fouilles archéologiques à Foltești (dép. de Galați)*, in „Dacia”, N.S., XVIII, 1974 (în colaborare).
- *Le trésor de Băiceni (dép. de Jassy)*, in „Dacia”, N.S., XIX, 1975 (în colaborare).
- *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976 (colaborare cu 15 articole).
- *Tezaurul de la Băiceni — Iași*, in „Magazin Istoric”, X, 1976, 4.
- *Complexul cultural Horodiștea-Foltești, Iași, 1978* (rezumatul tezei de doctorat).
- *Istoria orașului Iași, I*, Iași, Editura Junimea, 1980 (în colaborare).
- *Le complexe Horodiștea-Foltești et le problème de l'indo-européanisation de l'espace carpatho-danubien*, in *Actes du II-e Congrès International de Thracologie*, I, București, 1980.
- *Afinități între culturile Horodiștea-Erbiceni, Foltești-Cernavoda II și Coțofeni. Contribuții la problema etnogenezei tracilor nordici*, in AȘUI, III.a.Istorie, t. 26, 1980.
- *Clay Models of Wheels discovered in Copper Age Cultures of Old Europe Mid-Fifth Millennium B.C.*, in „The Journal of Indo-European Studies”, t. IX, 1—2, Washington, 1981.
- *Monumentul princiar de la Cucuteni*, in „Magazin Istoric”, XVI, 5 (181), 1982.
- *Unele considerații cu privire la necropola tumulară geto-dacică, descoperită la Cucuteni, jud. Iași*, in „Cercetări istorice” (CI), seria nouă, XIV—XV, 1983—1984 (în colaborare).
- *Un tumul cu morminte princiare daco-getice de la Cucuteni, jud. Iași*, in AȘUI, secț. III, Istorie, t. 31, 1985 (în colaborare).
- *Quelques remarques sur la continuité de la céramique peinte du type Cucuteni devant la civilisation Horodiștea-Erbiceni et Gorodsk*, in vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987.
- *Cu privire la originea și evoluția comunităților de tip Foltești-Cernavoda. II. Contribuții arheologice la etnogeneza tracilor*, in vol. *Istorie și civilizație*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1988.

PROFESOR DR. POMPILIU TEODOR LA VÎRSTA DE 60 DE ANI



Nu este ușor (mulți au constatat-o, chiar dacă nu au spus-o) a vorbi despre oamenii pe care îi cunoști și, mai ales, de care te leagă respectul și afecțiunea. Este chiar mai greu (fapt iarăși verificat), decît a-ți ataca adversarii! Căci, nu rareori în astfel de cazuri discursul are de ales ori de a fi cu totul encomiastic, dacă autorul își proclamă resemnat subiectivitatea, ori de a cădea într-un formalism la fel de stinjenitor, din dorința detașării față de biografia subiectului și a unei maxime — pe cit e cu putință — obiectivități.

Cu toate acestea, cei 60 de ani de viață — de cîrînd împliniți — ai profesorului Pompiliu Teodor și dacă nu ne înșelăm, peste trei decenii la laborioasă activitate pe tărîm istoriografic indică o perioadă ale cărei repere sînt îndecajuns de grăitoare pentru a nu mai necesita comentarii, așa-zicînd de sprijin. Profesorul clujean face parte din categoria celor ce se prezintă singuri, prin însăși biografia și itinerarul lor spiritual.

Născut la 19 iulie 1930 la Ilia (jud. Hunedoara), Pompiliu Teodor urmează studiile secundare în orașul Deva, iar pe cele universitare la Cluj, într-o perioadă în care ambianța culturală de aici mai era dominată, încă, de marile personalități ale epocii interbelice (D. Popovici, I. Breazu, Silviu Dragomir, I. Lupaș, Jakö Sigismund, Francisc Pall ș.a.), dar și de generația de intelectuali a lui David Prodan, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu — ceva mai tinăra e drept, dar cu merite științifice și didactice nu mai puțin însemnate.

Tinărul student și apoi absolvent a beneficiat, în egală măsură, și de climatul de emulație și efervescență culturală de la Biblioteca filialei locale a Academiei Române, cristalizat în jurul personalității lui Lucian Blaga și animat cu grijă de filosoful în apropierea căruia viitorul istoric s-a aflat preț de cîțiva ani. De aici, probabil, a deprins Pompiliu Teodor pasiunea pentru secolul Luminiilor în varianta lui transilvană și interesul față de fenomenul național, spre care prima ediție din 1948 a faimosului *Supplex...* (reeditat în 1967) tocmai schițase o evidentă reîntoarcere.

Cartea fundamentală a profesorului Prodan (ca și înaltul său exemplu de probitate morală din cunoscutele împrejurări de acum treizeci de ani) a influențat într-o manieră covârșitoare întreaga generație a istoricilor de atunci, determinînd-o să rupă irevocabil cu dogmatismul deceniului precedent (lipsit, totuși, la Cluj, de o „priză” serioasă, chiar și în anii săi cei mai grei) și să-și strămute preocupările pe alte tărîmuri. „Convertirea” nu s-a făcut dintr-o dată. Ea a avut loc treptat, pe temeiul unor reale progrese de concepție și metodă și, pe de altă parte, a unei tot mai mari familiarități a istoricilor noștri cu istoriografia europeană despre Lumini, din scurta perioadă de liberalizare culturală de la finele deceniului 7 și începutul celui următor. Valorificarea demersului înaintașilor și a sugestiilor înnoitoare venite din spațiul german, francez și italian le-a permis tinerilor specialiști să ajungă treptat la o nouă imagine a secolului al XVIII-lea în spațiul românesc (în speță ardelean), ce depășea unilateralitatea tradiționalei istorii a ideilor, în schimbul unei atenții susținute față de relațiile culturale, nivelele de receptare, structurile mentale etc. Obişnuitei istorii intelectuale de

pină atunci — interesantă, dar prea lipsită de viață — ei i-au opus, astfel, un demers radical deosebit față de tot ceea ce se mai făcuse la noi, care asocia cultura cu societatea, într-o viziune integratoare, dar atentă și la particularități. Pe această bază, aveau să se precizeze în anii următori și alte zone de interes (mentalități, ideologii, modele culturale etc.), care au amplificat continuu domeniile inițiale, dezvoltându-le noi resurse și posibilități.

Avantajat de contactul direct cu manuscrisele fundamentale ale secolului al XVIII-lea și, deopotrivă, stimulat de această ambianță spirituală ce domnea printre mentorii și colegii săi de generație, profesorul Pompiliu Teodor a îmbrățișat, încă de la început, tema Luminilor, căreia a înțeles să-i rămână fidel pînă la capăt. De la anchetarea directă a scrierilor epocii, la bibliografia intelectuală a cărțurilor care au ilustrat-o în spațiul ardelean (să nu uităm că teza de doctorat a istoricului este consacrată lui Samuil Micu) și apoi la dimensiunea europeană a iluminismului românesc, cercetarea profesorului clujean a străbătut un traseu îndelungat, punctat de importante contribuții și realizări. Preocupat de a înscrie fenomenul investigat în durată lungă, autorul a propus coborîrea pragului cronologic al genezei sale spre mijlocul veacului al XVIII-lea, într-o interesantă periodizare care se străduia, la polul opus, să evidențieze continuitatea dintre Lumi și Romantism, sub semnul ideii naționale. Demonstrarea influenței iluminismului asupra epocii pașoptiste, prin intermediul ultimei generații „dix-huitième”-iste, reprezintă, precum se știe, unul din cîștigurile istoriografice majore impuse de opera profesorului Teodor și confirmată astăzi de anchetele întreprinse de emulii săi.

Precizarea acestei continuități a avut, pe de altă parte, darul de a reliefa notele specifice ale culturii românești din Transilvania și convergențele sale cu militantismul național din Principate în prima jumătate a secolului trecut, precum și auspiciile formării ideii naționale moderne. Totodată, ea l-a determinat pe autor să-și orienteze preocupările spre revoluția de la 1848, după ce, la cealaltă extremitate a intervalului, istoricul avusese, între timp, prilejul să semnaleze rădăcinile și temele iluministe din opera cantemiriană, asociind noi înțelesuri activității și personalității domnului cărturar.

Interesul față de acest nou domeniu, l-a făcut, apoi, să participe la inventarierea, prelucrarea și publicarea documentelor evenimentului (4 volume pînă în prezent), să-i analizeze specificul împrumutat în Ardeal și, în final, să se dedice restituirii figurii unuia din corifeii săi cei mai de seamă — Avram Iancu — prin care se inaugura — cum s-a mai spus — „valorificarea memorialisticii pașoptiste românești din Transilvania”. În acest fel, profesorul Pompiliu Teodor a impus, alături de mulți alții, revenirea istoriografiei noastre la problematica națională, într-o epocă în care, atari preocupări nu numai că erau cu grijă ocolite de paginile istoriei românești, dar și oficial condamnate. În acord cu ceea ce am putea numi fără greș „spiritul locului”, adică atmosfera intelectuală clujeană din acea perioadă și, totodată, cu încheierile la care ajunsese între timp literatura de specialitate din Europa, istoricul a analizat temeinic geneza și cristalizarea națiunii în teritoriul românesc, subliniindu-i continuitatea în raport cu tradițiile medievale. A făcut-o atent, pentru a nu simplifica realitatea și dintr-un inevitabil unghi comparatist, care i-a deschis largi perspective asupra spațiilor culturale vecine, a evoluției ideilor de acolo în trecut și astăzi.

Un demers analog, care prelungea, în fond, curentul mai vechi de cercetare exemplar ilustrat la Universitatea din Cluj, bunăoară, de un D. Popovici, poate fi urmărit și în celălalt domeniu principal de interes, în care autorul și-a desfășurat eforturile de exegază: istoria istoriografiei. *Evoluția gândirii istorice românești* (publicată în 1970, dar încheiată, probabil, ceva mai devreme) a reprezentat, indiscutabil, în acest sens, o adevărată piatră de hotar. După ce reușise, în prealabil, să introducă disciplina în învățămîntul istoric universitar, să realizeze o programă de curs și o problematică adecvată de anchetă, pe temeiul unor repere cronologice, de asemenea, pentru prima dată propuse, profesorul clujean oferea, prin această carte, și un cadru general de lucru, în care s-a înscris întreaga sa cercetare ulterioară.

Animat de același spirit comparatist, dovedit — cum s-a văzut — în cercetarea fenomenului național și, implicit, de preocuparea racordării scrisului istoric românesc la marile tendințe universale, Pompiliu Teodor a ajuns la concluzii extrem de interesante cu privire la afirmată și chiar priorități autohtone în raport cu noile demersuri europene, legate de școala de la „Annales”, istoria mentalităților sau a civilizației. Remarcabile din acest punct de vedere rămân și astăzi cercetările pe care le-a consacrat lui Ioan Lupăș, N. Iorga și, mai recent, lui Gheorghe I. Brătianu — purtători de cuvânt ai istoriografiei naționale din deceniile interbelice, care evocă, împreună cu alții alții, ceea ce, pe bună dreptate, s-a numit „perioada de aur” a culturii românești contemporane.

În același timp, ca slujitor devotat al Universității în ambianța căreia se formase, autorul s-a străduit în mod consecvent să restituie și contribuțiile marilor profesori și istorici care au onorat în diverse epoci catedra Almei Mater clujene (Silviu Dragomir, David Prodan, Constantin Daicoviciu, Mihail Dan, Ștefan Pascu, Jakö Sigismund, Francisc Pall, Kovacs Ștefan ș.a.). Întreprinsă nu numai din respectul firesc față de înaintași, ci și din dorința de a-și întelege propriul drum, de a se autodefini prin raportare la continuitatea unei tradiții strălucite, investigarea acestor complexe biografii a indicat noi direcții de anchetă și, în egală măsură, sugestii fecunde pentru o viitoare și — de ce nu? — perfect posibilă istorie a istoriografiei ardelenice.

Bogata activitate a istoricului nu s-a circumscris, însă, numai acestui teritoriu, de strictă specialitate, care l-a consacrat. Ea s-a dublat de timpuriu, și, printr-o dimensiune publică, din nevoia adinc resimțită a omului de catedră de a participa la viața cetății, de a forma și educa gusturile în spiritul adevăratelor valori și al celor mai înalte principii umaniste. Stă mărturie, în acest caz, ampla publicistică a profesorului, de o mare distincție și elevație intelectuală, meru atentă la mișcarea contemporană a ideilor, la fenomenele de durată, decelabile în filigranul agitației neconținute a cotidianului. Eserile și cronicile sale au răspândit — cum s-a mai spus — cu generozitate și erudiție, idei și opinii, au popularizat noi apariții istoriografice, reuniuni științifice sau direcții moderne de cercetare, contribuind, în mare măsură, la îndrumarea opiniei în respectul pentru valoare și profesionalism. Profesor prin vocație, exponent al unei școli cu tradiție, Pompiliu Teodor a fost, el însuși, creator de școală, ale cărei ramificații sînt evidente astăzi în întreaga Transilvanie. Propunîndu-și disciplina cu un deosebit respect pentru cuvîntul scris sau rostit, pentru adevăr și dreptate, istoricul și-a educat studenții în spiritul aceleiași responsabilități și al respectului pentru trecutul național, pentru dialog și toleranță, care i-a inspirat pe toți intelectualii ardeleni din secolul al XVIII-lea încoace. Mereu atent la menținerea raporturilor cu spiritul și conștiința universală, profesorul clujean a respins sistematic exclusivismul și autarhia, pledînd cu încredere pentru umanism, cultură și înțelegere între popoare. Excelent propagator al istoriografiei românești în străinătate, și-a dedicat o mare parte a eforturilor dialogului cultural și relațiilor științifice cu diferite centre academice sau istoriografice din lume, devenind unul din cei mai activi animatori ai contactelor inter-culturale din țara noastră. Acest fapt i-a înlesnit asimilarea rapidă și integrarea în cursurile universitare pe care le-a susținut a celor mai noi direcții ale scrisului istoric european și universal, înnoirea limbajului și a metodelor de cercetare — achiziții transmise cu fervoare generațiilor de studenți și colaboratori pe care le-a format și îndrumat.

Sînt, toate acestea, doar cîteva din reperele mai importante ale unei îndelungate și strălucite cariere, al cărei bilanț provizoriu, la 60 ani, justifică omagiul adus de studenții, colegii și de toți prietenii săi istoricului, profesorului și, în primul rînd, omului de aleasă ținută care a fost și este Pompiliu Teodor.

Alexandru-Florin Platon